RENÉ
DESCARTES

Rinktinė

Proto vadovavimo taisyklės
Samprotavimas apie metodą
Apmąstymai apie pirmąją filosofiją
Filosofijos pradai

Iš prancūzų kalbos vertė
GVIDONAS BARTKUS,
PETRAS RAČIUS

MARGI RAŠTAI

Sudarė
ROMUALDAS OZOLAS

Redagavo
RAMUTĖ RYBELIENĖ

Antra pataisyta laida
Pirma laida išleista pavadinimu
„Rinktiniai raštai“, 1978

© Visos teisės saugomos.
Draudžiama be rašytinio sutikimo
perspausdinti šio leidinio tekstus, leidinį ar
jo dalis skenuoti, kopijuoti ar kelti į skaitmenines laikmenas.
Draudžiama atgaminti ir platinti knygą ar jos dalis spausdinta,
elektronine ar bet kuria kita forma, įskaitant (bet ne tik)
platinimą internete, naudojimą komercinėje veikloje.

ISBN 978-9986-09-519-4

© Vertimas į lietuvių kalbą –
Gvidono Bartkaus ir *Petro Račiaus*, 1978
© Sudarymas – *Jurgos Ozolaitės*, 2021
© „Margi raštai“, 2021

PROTO VADOVAVIMO TAISYKLĖS

REGULAE AD DIRECTIONEM INGENII

I taisyklė

Mokslinių tyrinėjimų tikslas turi būti taip nukreipti protą, kad jis apie visus jam pasitaikančius dalykus galėtų daryti tvirtus ir teisingus sprendimus.

Žmonės turi įprotį pastebėję kokį nors dviejų dalykų panašumą abiem priskirti tai, ką įsitikino esant teisinga vienam iš jų, net ir tuo atžvilgiu, kuriuo jie skiriasi. Antai mokslus, kurie priklauso tik dvasinio pažinimo sričiai, jie klaidingai gretina su menais, reikalaujančiais tam tikro kūno įgudimo ir praktikos, ir matydami, kad vienas žmogus nepajėgia kartu išmanyti visų menų ir geru meistru greičiau tampa tas, kuris užsiima tik vienu iš jų, – nes įgusti tomis pačiomis rankomis ir dirbti žemę, ir groti citra arba atlikti daug kitų įvairių veiksmų yra ne taip lengva, kaip daryti ką nors viena, – žmonės lygiai taip pat mano ir apie mokslus. Skirdami mokslus vieną nuo kito dėl jų objektų skirtingumo jie mano, kad ir studijuoti juos reikia kiekvieną skyrium, atsisakant visų kitų. Čia jie, deja, smarkiai klysta, nes jeigu visos žinios yra ne kas kita, kaip žmogiškoji išmintis, visada ta pati, kad ir kokie skirtingi būtų dalykai, kuriems ji taikoma, ir jeigu ta įvairovė jai turi ne daugiau reikšmės, negu saulei jos apšviečiamų daiktų įvairumas, tai jokių apribojimų nėra reikalo taikyti ir žmogaus protui[1]. Vieno mokslo studijos mums netrukdo, kaip būna užsiimant tam tikru menu, tobulėti kitame, greičiau net padeda. Iš tikrųjų mane stebina daugelio žmonių požiūris: jie labai atidžiai tyrinėja papročius, augalų savybes, žvaigždžių

judėjimą, metalų kitimą ir panašius dalykus, tačiau beveik niekas nesirūpina tinkamu mąstymu (*bona mente*) arba visuotine Išmintimi, nors visi tie užsiėmimai vertingi ne tiek patys savaime, kiek tuo, kuo jie patarnauja tai visuotinei Išminčiai. Todėl šią taisyklę mes ne be reikalo pateikiame kaip svarbiausią, nes niekas taip neišveda mūsų iš tikrosios tiesos kelio, kaip tai, kad savo ieškojimus nukreipiame ne į šį bendrą tikslą, o į vienokius ar kitokius dalinius tikslus. Čia aš nekalbu apie blogus ir smerktinus tikslus, pasirenkamus dėl tuščios garbės ir iš gėdingo savanaudiškumo, nes aišku, kad sukti niekdarių išskaičiavimai ir lėkšti triukai atveria į juos kur kas trumpesnius kelius negu tas, kuris reikalingas tikrajam tiesos pažinimui. Čia aš turiu galvoje garbingus ir pagirtinus tikslus, nes ir jie, dažnai net nepastebimai, mus suklaidina, pavyzdžiui, kai siekiame naudingų žinių dėl gyvenimo patogumų arba dėl tiesos kontempliavimo malonumo, teikiančio bene vienintelę jokių šešėlių netemdomą šio pasaulio palaimą. Tai teisėti vaisiai ir jų mes, be abejonės, galime siekti, tačiau jei tyrinėdami apie juos imsime galvoti per daug, galime praleisti daug to, kas būtina kitų dalykų pažinimui, nes iš pirmo žvilgsnio tai gali pasirodyti arba nelabai vertinga, arba nelabai įdomu. Reikia manyti, kad visi mokslai vienas su kitu taip susiję, jog lengviau išmokti visus iškart negu kiekvieną skyrium. Taigi tas, kuris tiesos pažinimo siekia rimtai, turi rinktis ne kokį nors vieną mokslą, nes visi jie susiję ir priklauso vienas nuo kito, bet rūpintis natūralios proto šviesos pagausinimu, reikalingu ne vienokio ar kitokio mokyklinio klausimo sprendimui, o kad protas galėtų parodyti valiai, kokius veiksmus rinktis įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis. Ir veikiai jis savo nuostabai įsitikins pažengęs toliau nei tie žmonės, kurie imasi atskirų mokslų, ir pasiekęs ne tik jų geidžiamų rezultatų, bet ir kur kas vertingesnių, negu jie gali tikėtis.

II taisyklė

Reikia imtis tik tokių dalykų, kuriuos mūsų protas sugeba pažinti tikrai ir neabejotinai.

Kiekvienas mokslas remiasi tikru ir akivaizdžiu pažinimu, ir tas, kuris abejoja daugeliu dalykų, nėra labiau išmanantis nei tas, kuris apie juos niekada nemąstė. Pirmąjį, jeigu jis apie kai kuriuos dalykus susidarė klaidingą nuomonę, aš laikau netgi menkiau išmanančiu. Todėl geriau išvis netyrinėti, negu imtis tokių sunkių dalykų, kuriuose, nepajėgdami atskirti tiesos nuo melo, esame priversti abejotina laikyti tikra, nes tąsyk tenka ne tiek viltis savo žinias pagausinti, kiek baimintis jų sumažėjimo. Todėl šia taisykle mes atmetame visas tikėtinas žinias ir manome, kad tikėti galime tik tuo, kas visiškai tikra ir nekelia jokios abejonės. Mokslininkai galbūt mano, kad tokių žinių labai nedaug, nes dėl tam tikros žmogaus protui būdingos ydos nelaiko jų vertomis dėmesio kaip pernelyg lengvų ir visiems prieinamų; o aš sakau, kad jų yra daug daugiau, negu jie mano, ir kad jų pakanka patikimai įrodyti daugybei tokių dalykų, apie kuriuos jie ligi šiolei galėjo tik spėlioti. Manydami, kad išprususiam žmogui nedera prisipažinti ko nors nežinant, jie taip įprato gražinti savo prasimanytus įrodinėjimus, kad pamažu pačius save įtikino jų teisingumu ir pradėjo juos piršti kitiems kaip teisingus.

Teisybė, griežtai laikantis šios taisyklės tyrinėtinų dalykų mums liktų labai nedaug, nes juk vargu ar atsiras toks mokslų klausimas, dėl kurio mokslininkų nuomonės nesiskirtų. O jeigu tuo pačiu klausimu du žmonės laikosi skirtingų požiūrių, aišku, kad vienas iš jų klysta ar netgi nė vienas nėra teisus, nes jeigu vieno įrodymai būtų patikimi ir akivaizdūs, jis juos

kitam galėtų išdėstyti taip, kad pagaliau jį įtikintų. Tad mes negalime tikėtis įgyti visų tų dalykų, apie kuriuos esama tik tikėtinų nuomonių, tobulo pažinimo, nes neabejotinai būtų įžūlu tikėtis iš savęs ko nors daugiau, negu yra pasiekę kiti; todėl, jeigu mūsų samprotavimai teisingi, iš visų žinomų mokslų lieka tik aritmetika ir geometrija, prie kurių mus grąžina ši taisyklė.

Tačiau mes nesmerkiame nei kitų iki šiol naudoto filosofavimo būdo, nei tikėtinų silogizmų, puikios mokyklinių ginčų priemonės, vartojimo – jie lavina jaunuolių protus ir miklina juos varžybomis, ir ugdyti juos tokiomis nuomonėmis, net jeigu jos nėra patikimos, nes kelia eruditų nesutarimus, yra žymiai geriau, negu palikti juos patiems sau. Be vadovo jie, ko gero, nugarmėtų į prarają, o sekdami mokytojo pėdomis, tegul retkarčiais ir išklysdami iš tiesos kelio, jie vis dėlto eina keliu, saugiu bent tuo požiūriu, kad jis jau buvo išbandytas labiau patyrusių žmonių. Mes patys džiaugiamės kadaise mokyklose gavę tokį išsilavinimą. Tačiau išsilaisvinę nuo mus su mokytojo žodžiais siejusios priesaikos ir pagaliau pakankamai subrendę būti savarankiški, jeigu norime rimtai nusistatyti taisykles, kurios padėtų mums pasiekti žmogiškojo pažinimo viršūnes, į pirmą vietą, be jokios abejonės, privalome iškelti šią taisyklę, sulaikančią mus nuo piktnaudžiavimo savo laisvalaikiu, kaip elgiasi daugelis žmonių, kurie nemėgsta lengvų dalykų ir užsiima tiktai sunkiais, apie kuriuos, tiesa, rezga subtiliausias prielaidas ir tikėtinus samprotavimus, tačiau po daugelio darbų per vėlai įsitikina nieko nesužinoję ir tik pagausinę savo dvejones.

Kadangi jau anksčiau sakėme, kad iš visų mums žinomų mokslų tik aritmetikoje ir geometrijoje nėra nieko melagingo ir netikro, tai dabar, norėdami nuo-

sekliau pagrįsti savo teiginio teisingumą, pažymėsime, kad daiktus mes pažįstame dviem būdais, būtent patyrimu arba dedukcija. Be to, pabrėšime, kad patyrimas dažnai mus apgauna, o dedukcija, arba grynasis vieno dalyko išvedimas iš kito, nors ir gali būti neįžvelgta, kai nėra akivaizdi, bet niekada negali būti blogai atlikta net menkai teįpratusio mąstyti proto. Man atrodo, kad tie būdai, kuriais dialektikai[2] bando valdyti žmogaus protą, didelės naudos duoti negali, nors jų tinkamumo kitiems tikslams aš neneigiu. Iš tiesų visų žmones ištinkančių paklydimų – aš nekalbu apie gyvūnus – priežastis yra ne klaidingai padaryta išvada, o tai, kad remiamasi menkai suprastais patyrimo duomenimis arba skubotais ir nepagrįstais sprendimais.

Iš to aišku, kodėl aritmetika ir geometrija yra daug patikimesnės už kitus mokslus: jų objektas toks aiškus ir paprastas, kad joms nereikalingos jokios patyrimo atžvilgiu abejotinos prielaidos, jos remiasi tik proto nuosekliai padarytomis išvadomis. Taigi jos yra pačios lengviausios ir aiškiausios iš visų mokslų, o jų objektas yra kaip tik toks, kokio mums reikia, nes esant pakankamai atidžiam jose vargu ar galima suklysti. Tačiau nereikėtų stebėtis, kad daugelis protų mieliau atsideda kitiems mokslams arba filosofijai; taip yra todėl, kad kiekvieną labiau masina laisvė spėlioti apie tamsius, o ne apie aiškius dalykus ir kad kur kas lengviau susidaryti miglotą supratimą, negu surasti tiesą tegul ir labai paprastu klausimu.

Iš to, kas pasakyta, išplaukia ne tai, kad dera studijuoti tik aritmetiką ir geometriją, o tik tai, kad ieškantys tikrojo tiesos kelio neturi imtis dalykų, apie kuriuos negali gauti žinių, savo tikrumu prilygstančių aritmetiniams ir geometriniams įrodymams.

III taisyklė

Tiriamuose dalykuose reikia ieškoti ne to, ką apie juos mano kiti arba ką mes patys apie juos manome, bet to, ką galime aiškiai ir akivaizdžiai įžvelgti arba patikimai dedukuoti, nes kitaip žinojimo įgyti neįmanoma.

Reikia skaityti senovės autorių veikalus, nes naudojimasis tokios daugybės žmonių darbais teikia mums daug gero tiek dėl to, kad iš jų sužinome apie naudingus anksčiau padarytus atradimus, tiek dėl to, kad jie primena mums, ką dar visuose moksluose reikia atrasti. Tačiau esama didelio pavojaus, kad labai įdėmus tų knygų skaitymas prieš mūsų valią ir norą gali pastūmėti mus į paklydimą, nes dėl neapdairaus lengvapėdiškumo ginčytinų nuomonių besilaikantys autoriai turi įprotį griebtis mikliausių išvedžiojimų, kad ir mus įtikintų, o tada, kai jiems pavyksta rasti ką nors, kas išties yra tikra ir akivaizdu, jie stengiasi tai išdėstyti ne kitaip, kaip apipynę įvairiausiomis dviprasmybėmis, nes bijo, kad įrodymų paprastumas nesumažintų jų atradimo vertės, arba tiesiog nenori atskleisti mums atrastosios tiesos.

Ir nors visi jie būtų nuoširdūs bei atviri, niekada nepirštų mums abejotinų dalykų kaip tikrų ir viską, ką jie sužinojo, išdėstytų sąžiningai, vis dėlto kadangi neatsiras nieko, ką būtų pasakęs vienas ir ko nebūtų priešingai pateikęs kitas, mes visada būsime netikri, kuriuo iš jų reikia tikėti. Nieko čia nepadėtų ir balsų skaičiavimas norint sužinoti, kokios nuomonės laikosi dauguma autorių, nes, kai kalbama apie keblų klausimą, labiau tikėtina, kad teisingą atsakymą bus radusi mažuma, o ne dauguma. Net ir visiems jiems sutariant mums nepakanka tik žinoti jų mokymą. Pavyzdžiui, nors ir mokėtume atmintinai visus kitų

įrodymus, mes niekada netapsime matematikais, jei nesugebėsime spręsti visokiausių uždavinių, ir netapsime filosofais susipažinę su visais Platono ir Aristotelio samprotavimais, jei negalėsime apie juos pareikšti tvirtos nuomonės, nes tokiu atveju mes būtume įgiję ne mokslo, bet istorijos žinių.

Be to, priminsime, kad jokių prielaidų niekada nereikia painioti su savo sprendimais apie dalykų tiesą. Ši pastaba yra labai svarbi, nes pagrindinė priežastis, dėl kurios paplitusioje filosofijoje nėra nieko, kas būtų taip akivaizdu ir tikra, kad negalėtų kelti ginčų, yra tai, kad mokslininkai, nesitenkinantys aiškių ir tikrų dalykų pažinimu, iš pradžių išdrįsta paskelbti neaiškius ir nesuprantamus, tik tikėtinomis prielaidomis paremtus sprendimus, o ilgainiui patys jais tvirtai patiki ir, be jokio skirtumo painiodami juos su teisingais ir akivaizdžiais dalykais, galų gale nebegali padaryti jokios nuo šių prielaidų nepriklausomos ir patikimos išvados.

Nenorėdami kartoti tos pačios klaidos, mes apžvelgsime čia visus tuos savo intelekto veiksmus, kuriais galime pažinti daiktus nesibaimindami suklysti. Galimi tik du tokie veiksmai, būtent intuicija ir dedukcija[3]. *Intuicija* aš vadinu ne netvarius pojūčių liudijimus ir ne apgaulingus netvarkingos vaizduotės sprendimus, bet gryno ir įdėmaus proto suvokimą, tokį paprastą ir aiškų, kad tai, ką mąstome, nebekelia jokių abejonių, arba, o tai yra tas pat, neabejotiną aiškaus ir įdėmaus proto suvokimą, kylantį iš natūralios proto šviesos ir dėl savo paprastumo tikresnį ir už pačią dedukciją, nors pastarosios, kaip jau minėjau, žmogus negali atlikti klaidingai. Pavyzdžiui, kiekvienas protu intuityviai gali suvokti, kad jis egzistuoja, kad jis mąsto, kad trikampis turi tik tris kraštines, kad rutulys turi vieną paviršių ir kitas panašias tiesas, kurių yra žymiai daugiau, negu pastebi dauguma žmonių manydami, kad tokiems paprastiems dalykams neverta skirti dėmesio.

Beje, kad ko nors nepapiktinčiau žodį „intuicija“ vartodamas nauja prasme, kaip ir kitus žodžius, kuriuos toliau taip pat būsiu priverstas vartoti ne įprasta prasme, aš čia apskritai įspėju, jog visai negalvoju apie tai, kaip ir kokie žodžiai pastaruoju metu vartojami mokyklose, nes būtų labai sunku vartoti tuos pačius žodžius turint galvoje ką kita; aš kreipiu dėmesį tik į tai, ką reiškia kiekvienas toks žodis lotyniškai, kad kaskart, kai pritrūkstu savų, galėčiau pavartoti tą žodį, kuris geriausiai atitinka mano mintį.

Tačiau šis intuicijos akivaizdumas ir tikrumas reikalingas ne tik atskiriems teiginiams, bet ir visam samprotavimui. Pavyzdžiui, 2 ir 2 suma yra tokia pati, kaip 3 ir 1; todėl reikia intuityviai suvokti ne tik tai, kad 2 ir 2 sudaro 4 ir kad 3 ir 1 taip pat sudaro 4, bet dar ir tai, kad iš pirmųjų dviejų teiginių būtinai išvedamas trečiasis.

Čia gali kilti abejonių, kodėl greta intuicijos naudojame dar vieną pažinimo būdą – *dedukciją*, kurią pasitelkę suvokiame visa tai, kas būtinai išplaukia iš kokio nors tikrai žinomo dalyko. Tai reikalinga dėl to, kad daugelį dalykų, nors patys jie ir nėra akivaizdūs, galime patikimai pažinti, jei tik jie nuoseklios ir niekur nenutrūkstančios minties išvedami iš tikrų ir suprantamų principų, intuityviai aiškiai suvokiant kiekvieną atskirą elementą. Panašiai mes sužinome, kad paskutinė ilgos grandinės grandis jungiasi su pirmąja, nors ir negalime vienu žvilgsniu aprėpti visų tarpinių šį junginį sudarančių grandžių, jei tik peržiūrime jas nuosekliai paeiliui ir atsimename, kad kiekviena grandis nuo pirmos ligi paskutinės jungiasi su gretima. Taigi proto intuiciją (*mentis intuitus*) čia mes skiriame nuo tikrosios dedukcijos todėl, kad pastarojoje galima įžvelgti eigą arba nuoseklumą, o pirmojoje nėra nieko panašaus; be to, dedukcija, skirtingai nuo intuicijos, nereikalauja tiesioginio akivaizdumo, bet veikiau tarsi

pasiskolina savo tikrumą iš atminties. Iš to galime padaryti išvadą, kad teiginiai, tiesiogiai išvedami iš pirmųjų principų, suvokiami – priklausomai nuo analizės būdo – tiek intuityviai, tiek deduktyviai, patys pirmieji principai suvokiami tik intuityviai, o tolimos išvados suvokiamos tik deduktyviai.

Būtent tai yra du geriausi pažinimo būdai, ir protui jokių kitų nereikia, – visi kiti turi būti atmesti kaip įtartini ir klaidūs. Šitai, žinoma, mums nekliudo tikėti, kad tai, ką apreiškė Dievas, yra tikriausias mūsų žinojimas, nes tikėjimas tuo, kaip ir visais paslaptingais dalykais, yra ne proto, o valios reikalas, tačiau jeigu ji turėtų kokius nors pagrindus mūsų intelekte, visus tuos dalykus galėtume ir turėtume atrasti vienu iš dviejų anksčiau minėtų būdų. Apie tai galbūt kada nors pakalbėsime išsamiau.

IV taisyklė

Tiesai surasti reikalingas metodas.

Mirtinguosius taip valdo aklas smalsumas, kad labai dažnai savo protą nežinomais keliais jie nukreipia be jokio rimto pagrindo viltis, tiesiog norėdami pabandyti, bene pavyks rasti tai, ko jie ieško, panašiai kaip žmogus, degdamas kvailu goduliu rasti brangenybę, nuolat klaidžioja gatvėmis ieškodamas, ar kartais jos nepametė koks nors praeivis. Taip triūsia beveik visi chemikai, daugelis geometrų ir nemaža dalis filosofų. Aš neneigiu, kad taip klaidžiojant jiems kartais pavyksta rasti kokią nors tiesą, tačiau, man rodos, taip nutinka ne dėl jų sumanumo, o tik dėl to, kad jiems labiau pasiseka. Jau geriau niekada nesvajoti apie kokių nors tiesų radimą, negu ieškoti jų be jokio metodo, nes visiškai aišku, kad tokie netvarkingi užsiėmimai

ir neaiškūs samprotavimai užtemdo natūralią šviesą ir apakina protą. Tam, kuris įpranta klaidžioti patamsiais, taip nusilpsta regėjimas, kad jis nebegali pakęsti ryškios šviesos. Tai patvirtina praktika, labai dažnai suvedanti su žmonėmis, kurie, nors niekada nevargino savęs mokslais, apie kiekvieną daiktą sprendžia daug pagrįsčiau ir aiškiau negu tie, kurie visą laiką praleido mokyklose. O metodu aš laikau patikimas ir paprastas taisykles, kurios, jeigu jų griežtai laikomasi, visada apsaugo nuo to, kad klaidinga būtų pripažinta teisinga, ir tausodamos protą padeda jam nuolat gausinti žinias ir teisingai pažinti viską, ką tik įmanoma.

Čia reikia pažymėti du dalykus, būtent: niekada nelaikyti tiesa to, kas klaidinga, ir stengtis pažinti viską. Juk jeigu mes nežinome ko nors iš to, ką galime žinoti, šitaip yra todėl, kad mes visai neradome jokio kelio, galinčio prie to nuvesti, arba todėl, kad suklydome. Bet jeigu metodas teisingai nurodo, kaip reikia naudotis proto intuicija, kad išvengtume tiesai priešingo paklydimo, ir kaip pasitelkti dedukciją siekiant pažinti viską, tai, man atrodo, jam jau nieko netrūksta iki tobulumo, nes, kaip jau minėjau, žinojimo negalima pasiekti niekaip kitaip, kaip tik proto intuicija ir dedukcija. Metodas juk negali nurodyti, kaip reikia atlikti šiuos veiksmus, nes jie yra visiškai paprasti ir pirminiai, tad jeigu mūsų protas nebūtų galėjęs jais naudotis anksčiau, tai jis negalės suvokti ir šio metodo nurodymų, nors ir labai paprasti jie būtų. O kiti proto veiksmai, kuriuos dialektikai stengiasi valdyti pasitelkę abu pirmuosius, čia yra nenaudingi arba veikiau juos galima laikyti netgi kliūtimis, nes grynos proto šviesos neįmanoma papildyti niekuo, kas kokiu nors būdu jos netemdytų.

Kadangi šio metodo nauda tokia didelė, kad imtis mokslų be jo yra veikiau žalinga negu naudinga, aš labai linkęs manyti, kad jau ir anksčiau jį kokiu

nors būdu buvo pažinę didžiausi protai, tegul ir vien savo prigimties vadovaujami. Juk žmogaus prote glūdi kažkas dieviška, į ką pirmieji naudingų minčių daigai buvo įterpti taip, jog dažnai, kad ir kaip pašalinių darbų stelbiami, savaime duoda vaisių. Tai gali paliudyti paprasčiausi mokslai – aritmetika ir geometrija. Iš tiesų visiškai aišku, kad jau senovės geometrai spręsdami įvairiausias problemas naudojo tam tikrą analizės būdą, nors perduoti jį palikuonims ir nepanoro. Ir dabar klesti tam tikra aritmetikos rūšis, vadinama algebra, su skaičiais atliekanti tuos pačius veiksmus, kuriuos senovėje atlikdavo su figūromis. Taigi abu šie mokslai yra ne kas kita, kaip savaiminiai vaisiai, išaugę iš įgimtų šio metodo principų, ir aš nesistebiu, kad, taikomi labai paprastiems tų mokslų objektams, tie principai iki šiol išsiplėtojo kur kas sėkmingiau nei visuose kituose moksluose, kur juos paprastai varžo didelės kliūtys, bet kur rūpestingai puoselėjami jie irgi galėtų deramai subręsti.

Kaip tik šį uždavinį aš ir laikau šio traktato tikslu. Žinoma, šitoms taisyklėms aš neteikčiau tokios didelės reikšmės, jeigu jos padėtų spręsti tik bergždžius galvosūkius, kuriais laisvalaikiu mėgaujasi raštvedžiai arba geometrai; tokiu atveju turėčiau laikyti save išsiskiriančiu iš kitų nebent tik gebėjimu plepėti. Nors čia daug kalbėsiu apie figūras ir skaičius, nes tokių akivaizdžių ir patikimų pavyzdžių neįmanoma gauti iš jokių kitų žinijos sričių, vis dėlto, manau, kiekvienas, kuris atidžiai seks mano mintį, lengvai suvoks, kad aš turiu galvoje ne įprastinę matematiką, bet dėstau visai kitą mokslą, kurio matematika yra veikiau dangalas, o ne dalis. Juk šiame moksle privalo būti žmogiškojo proto pradmenys, o jo uždavinys turi būti siekti tiesos apie bet kokį dalyką. Atvirai kalbant, aš esu įsitikinęs, kad jis svarbesnis už bet kokias kitas žmonių mums perduotas žinias, nes jis yra visų kitų mokslų šaltinis. Kalbėdamas apie dangalą aš turėjau galvoje

ne tai, jog norėčiau susupti tą mokslą ir paslėpti jį nuo minios, bet tai, jog, priešingai, norėčiau jį taip aptaisyti ir išpuošti, kad jis taptų kuo patrauklesnis žmogaus protui.

Kai pirmą kartą visa širdimi atsidėjau matematikos mokslams, iš karto perskaičiau didžiąją dalį juos plėtojusių autorių veikalų. Mieliausiai ėmiausi aritmetikos ir geometrijos, nes jos laikomos paprasčiausiomis ir tarsi vartais į kitus mokslus. Tačiau aš taip ir neaptikau mane visiškai patenkinančio autoriaus, būtent: didžioji dalis to, ką jų darbuose perskaičiau apie skaičius, atlikus skaičiavimus paaiškėjo esanti teisinga, bet dėl figūrų, tai nors jie mano akims daug ką atskleidė ir nuosekliai laikėsi vienokios ar kitokios argumentacijos, vis dėlto nesugebėjo patenkinamai paaiškinti mano protui, kodėl buvo daroma taip, o ne kitaip ir kokiu būdu tie atradimai buvo pasiekti. Todėl nesistebėjau, kad daugelis protingų ir mokytų žmonių ėmęsi šių mokslų arba tuoj pat juos mesdavo, nes laikė juos vaikiškais ir beprasmiais, arba, priešingai, sustodavo ant slenksčio ir atsisakydavo jų kaip pernelyg sunkių ir painių. Juk iš tikrųjų nėra nieko beprasmiškesnio, kaip atsidėti tuštiems skaičiams ir išgalvotoms figūroms norint tarsi nusiraminti pažinus tokius niekus ir taip susižavėti tais paviršutiniškais įrodinėjimais, atrastais veikiau atsitiktinai, o ne dėl sumanumo ir pritinkančiais labiau akims ir vaizduotei negu intelektui, kad protas darosi tarsi ir nereikalingas. Nėra ir nieko nykesnio, kaip panašiais įrodinėjimais gvildenti naujus skaičių painiavoje slypinčius keblumus. Vėliau, kai aš gerai pagalvojau, kodėl kadaise filosofijos pradininkai[4] nenorėjo leisti mokytis išminties matematikos neišmanantiems žmonėms, tarsi laikydami šį mokslą visų lengviausiu ir reikalingiausiu siekiant lavinti protą ir parengti jį suvokti kitus, kilnesnius dalykus, greitai supratau, kad jie matematika vadino kažkokį kitą mokslą, visiškai skirtingą nuo įpras-

tinės mūsų laikų matematikos. Aš nemanau, kad jie tą mokslą išmanė tobulai, nes perdėti džiūgavimai ir kokių nors nežymių atradimų proga atnašaujamos aukos aiškiai rodo, kokie jie dar buvo neišprusę. Šios nuomonės atsisakyti manęs neprivers nė istorikų garbstomos jų išrastos mašinos, nes jos turbūt buvo labai paprastos, tik neišmaningos ir nustebusios minios greitai buvo išliaupsintos kaip stebuklas. Tačiau aš esu įsitikinęs, kad prigimties į žmonių protus įdiegti pirmieji tiesos daigai, kuriuos mes slopiname kasdien skaitydami ir girdėdami tokią daugybę klaidų, toje naivioje ir paprastoje senovėje turėjo tokią galią, jog apšviesti tos pačios proto šviesos, kuri padėjo žmonėms pamatyti, kad pirmenybę reikia teikti dorybei, o ne malonumui, garbei, o ne naudai, nors jie ir nesuvokė, kodėl taip yra, jie pažino tikrąsias filosofijos ir matematikos idėjas, nors tobulai šių mokslų suprasti ir negalėjo. Todėl man atrodo, kad tikrosios matematikos pėdsakų galima aptikti jau Papo ir Diofanto[5] darbuose, kurie parašyti nors ir ne pačiais ankstyviausiais amžiais, bet vis dėlto labai seniai. Esu linkęs manyti, kad vėliau patys autoriai dėl kažkokios pragaištingos gudrybės tą matematiką nuslėpė – panašiai, kaip yra žinoma, elgėsi daugelis menininkų su savo kūriniais – bijodami, kad ji dėl savo lengvumo ir paprastumo per daug nepaplistų ir nenustotų vertės, o kad būtų mūsų garbinami, vietoj jos kaip savo meno kūrinius pakišo kažkokias bergždžias, nors ir gudriai išdėstytas tiesas, užuot mokę paties meno, kuris būdamas suprantamas nebūtų kėlęs jokios nuostabos. Pagaliau mūsų laikais keletas talentingiausių žmonių bandė atgaivinti šį meną, nes, atrodo, tas menas yra ne kas kita, kaip mokslas, vadinamas svetimos kalbos žodžiu „algebra“, jeigu tik iš jo bus pašalinta daugybė jį teršiančių skaičių ir nesuprantamų figūrų ir jis nebestokos to didžiausio aiškumo ir paprastumo, kuriais, mūsų supratimu, privalo pasižymėti tikra matematika.

Kai tokios mintys nuo atskirų aritmetikos ir geometrijos studijų mane pastūmėjo prie bendrų matematikos tyrinėjimų, visų pirma iškėliau sau klausimą, kas šiuo žodžiu vadinama ir kodėl ne tik minėtieji mokslai, bet ir astronomija, muzika, optika, mechanika bei daugelis kitų laikomi tarsi matematikos dalimis. Šiuo atveju negana atkreipti dėmesį tik į žodžio kilmę, nes jeigu žodis „matematika“ reiškia tik mokslą, tai išvardytieji mokslai turėtų ne mažesnę teisę vadintis matematiniais, kaip ir pati geometrija. Beje, neatsiras žmogaus, kuris vos peržengęs mokyklos slenkstį negalėtų lengvai suvokti, kurie iš šių mokslų priklauso prie matematinių, o kurie – prie kitų disciplinų. Kiekvienas geriau pagalvojęs supras, kad prie matematikos priskiriami tik tie mokslai, kurie nagrinėja arba tvarką, arba matą, ir visiškai nesvarbu, ar šio mato bus ieškoma skaičiams, ar figūroms, ar žvaigždėms, ar garsams, ar kokiam nors kitam dalykui. Vadinasi, turi būti tam tikras bendras mokslas, kuris aiškintų viską apie tvarką ir matą nesinaudodamas jokia specialia medžiaga, ir jį reikia vadinti ne skolintu, bet senu, jau vėl į apyvartą įėjusiu terminu – „universalioji matematika“, nes ji apima visa tai, dėl ko kiti mokslai vadinami matematikos dalimis. Kiek ji savo lengvumu ir naudingumu pralenkia visus tuos jai pavaldžius mokslus, matyti iš to, kad ji apima visų šių ir daugelio kitų mokslų objektus, o joje kylantys keblumai yra būdingi ir tiems kitiems mokslams, tačiau juose esama ir tokių keblumų, kurie atsiranda dėl atskirų objektų ir universaliajai matematikai yra nebūdingi. Tačiau kuo paaiškinti tai, kad dabar, kai žinomas jos pavadinimas ir kai net ja nesidomėjusieji supranta, ką ji tiria, daugelis uoliai gilinasi į kitus jai pavaldžius mokslus ir niekas nebando imtis jos pačios? Aš turbūt stebėčiausi, jei nežinočiau, kad visi ją laiko pernelyg lengva, ir jei nebūčiau seniai pastebėjęs, kad žmogaus protas visada aplenkia tai, ką, jo nuomone,

galima lengvai padaryti, ir skuba tučtuojau pažinti tai, kas naujausia ir svarbiausia.

Žinodamas savo silpnybes, aš siekdamas pažinimo nutariau laikytis tokios tvarkos: visada pradėti nuo paprasčiausių ir lengviausių dalykų ir niekada nepereiti prie kitų tol, kol juose neliks nieko, ką dar galėčiau stengtis išsiaiškinti. Todėl ligi šiol kiek pajėgdamas stengiausi tobulinti šią universaliąją matematiką ir manau, jog dabar galiu imtis rimtesnių mokslų nesibaimindamas, kad mano jėgos dar pernelyg menkos. Bet prieš palikdamas šį barą pamėginsiu surinkti į vieną vietą ir tvarkingai išdėstyti tai, kas iš ankstesniųjų mano tyrimų verta dėmesio, tiek dėl to, kad kilus reikalui, kai bėgant metams nusilps atmintis, galėčiau atkurti tai iš šios knygos, tiek dėl to, kad išvadavęs nuo jų atmintį su daug laisvesne dvasia galėčiau imtis kitų tyrinėjimų.

V taisyklė

Visą metodą sudaro tvarka ir išdėstymas tų dalykų, į kuriuos reikia nukreipti proto skvarbumą norint atrasti kokią nors tiesą. Mes tiksliai naudosimės šiuo metodu, jei painius ir neaiškius dalykus laipsniškai išskaidysime į paprastesnius, o po to stengsimės tomis pačiomis pakopomis nuo intuityviai suvoktų paprasčiausių dalykų pakilti prie visų kitų dalykų pažinimo.

Tiktai tai yra visų žmogaus pastangų uždavinys, ir tam, kuris norės pažinti daiktus, ši taisyklė būtina taip pat, kaip Tesėjui įduotas siūlų kamuolys būtinas tam, kuris leidžiasi į labirintą[6]. Tačiau daugelis arba nesusimąsto apie tai, ką šis metodas nurodo, arba tiesiog

nieko apie tai nežino, arba mano, kad jis jiems nereikalingas, todėl sunkiausius klausimus dažnai tyrinėja taip netvarkingai, kad atrodo panašūs į bandančius iš apačios vienu šuoliu užšokti į kokio nors namo viršų niekindami tam tikslui skirtus laiptus arba nepastebėdami jų. Taip elgiasi visi astrologai, kurie, nepažindami žvaigždžių prigimties ir net dorai nepasidomėję jų judėjimu, tikisi galėsiantys nustatyti jų poveikius. Taip elgiasi daugelis studijuojančiųjų mechaniką skyrium nuo fizikos ir aklai gaminančių naujus variklius. Taip daro ir tie filosofai, kurie niekina patyrimą ir mano, kad tiesa atsiras iš jų galvos, kaip Minerva atsirado iš Jupiterio galvos[7].

Būtent tuo jie visi tikrai nusideda šiai taisyklei. Tačiau kadangi jos reikalaujama tvarka dažnai yra tokia neaiški ir sudėtinga, kad ne visi įstengia suprasti, kokia ji yra, tai vargu ar bus galima išvengti klaidų, jei nebus griežtai laikomasi to, ką skelbia kita taisyklė.

VI taisyklė

Norint paprasčiausius dalykus atskirti nuo sudėtingų ir tvarkingai juos tirti, kiekvienoje dalykų eilėje, kurioje mes vienas tiesas tiesiogiai išvedėme iš kitų, būtina žiūrėti, kurie iš jų yra patys paprasčiausi ir kiek nuo jų yra nutolę visi kili – daugiau, mažiau ar vienodai.

Nors ši taisyklė atrodo nemokanti nieko naujo, joje vis dėlto glūdi pagrindinė metodo paslaptis, ir nė viena kita šio traktato taisyklė nėra tokia naudinga. Ji nurodo būtent tai, kad visus dalykus galima suskirstyti į tam tikras klases, tiesa, ne pagal tai, kokiai esinių rūšiai jie priklauso, kaip į kategorijas juos skirstė filosofai, o

pagal tai, kiek vieną iš jų galima pažinti iš kito, kad kiekvieną kartą iškilus kokiam nors keblumui galėtume matyti, ar nebus naudingiau pirma ištirti kokius nors kitus dalykus, būtent kokius ir kokia tvarka.

Tačiau kad tai būtų padaryta teisingai, visų pirma reikia pažymėti, jog ta prasme, kokia dalykai gali būti naudingi mūsų samprotavimams, kuriuose juos traktuosime ne atskirai, o lygindami, kad vieną pažintume remdamiesi kitu, visi dalykai gali būti pavadinti arba absoliučiais, arba santykiniais.

Absoliučiu vadinu tą, kuris turi ieškomąją gryną ir paprastą prigimtį, pavyzdžiui, tą, kuris yra laikomas nepriklausomu, priežastimi, paprastu, vienodu, panašiu, tiesiu ir pan. Aš manau, kad absoliutus yra ir paprasčiausias, ir lengviausias ir kad juo reikia naudotis sprendžiant visus klausimus.

Santykiniu vadinu tą, kuris turi tą pačią prigimtį arba bent ką nors bendra su ja, pagal ką santykinį dalyką galima palyginti su absoliučiu ir laikantis tam tikros tvarkos iš jo išvesti. Tačiau, be viso to, šioje sąvokoje yra dar ir tai, ką aš vadinu santykiais. Santykinis yra dalykas, kuris laikomas priklausomu, padariniu, sudėtingu, atskiru, dauginiu, nelygiu, nepanašiu, netiesiu ir t. t. Kuo daugiau santykiniai dalykai apima tokių vienas kitam pajungtų santykių, tuo labiau jie yra nutolę nuo absoliučių. Ši taisyklė primena, jog reikia skirti visus šiuos santykius, paisyti jų savitarpio sąryšio ir natūralios tvarkos, kad pradėję nuo paskutiniojo ir perėję visus kitus galėtume pasiekti absoliučiausiąjį.

Nuolatinis to didžiausio absoliutumo ieškojimas ir sudaro visą metodo paslaptį, nes kai kurie dalykai vienu požiūriu yra absoliutesni už kitus, tačiau kitu požiūriu yra labiau santykiniai: pavyzdžiui, visuotinybė absoliutesnė už atskirybę, nes turi paprastesnę prigimtį, tačiau ją galima pavadinti ir santykinesne už

atskirybę, nes jos egzistavimas priklauso nuo atskirų daiktų ir t. t. Kartais kai kurie dalykai išties yra absoliutesni už kitus, tačiau dar ne patys absoliučiausi. Pavyzdžiui, tiriant atskirus daiktus rūšis yra absoliutus dalykas, o tiriant giminę rūšis tampa santykinė; matuojamiems daiktams tįsumas yra absoliutus dalykas, tačiau tįsumui absoliutus yra ilgis ir t. t. Galų gale, kad būtų suprantamiau, jog mes čia nagrinėjame pažintinų daiktų grupes, o ne kiekvieno daikto prigimtį, prie absoliučių dalykų mes sąmoningai priskiriame priežastį ir lygų, nors jų prigimtis iš tiesų yra santykinė, nes, anot filosofų, priežastis ir padarinys yra tarpusavyje susiję dalykai. Tačiau jei mes norime suprasti padarinį, pirmiausia turime pažinti priežastį, o ne priešingai. Lygūs daiktai atitinka vienas kitą, tačiau apie jų nelygumą mes sužinome tik lygindami su lygiais, o ne priešingai ir t. t.

Antra, pažymėtina, kad, griežtai kalbant, yra nedaug grynų ir paprastų prigimčių, kurias intuityviai galima įžvelgti iškart ir tiesiogiai iš jų pačių, nepriklausomai nuo kokių nors kitų, arba patyrimu, arba pasitelkus mums įgimtą šviesą; ir aš sakau, kad jas reikia įdėmiai stebėti, nes kaip tik jos yra tos, kurias mes vadiname paprasčiausiomis kiekvienoje eilėje. O visas kitas mes galime suvokti ne kitaip, bet kaip išvestas iš jų arba tiesiogiai ir tiesiai, arba per dvi, tris ar dar daugiau išvadų, kurių skaičių reikia įsidėmėti, kad žinotume, per kiek laipsnių jos yra nutolusios nuo pirmojo ir paprasčiausio teiginio. Toks visur yra sekmenų sąryšis, iš kurio atsiranda tos ieškomų dalykų eilės, su kuriomis reikia susieti kiekvieną problemą, kad ją būtų galima ištirti teisingu metodu. Kadangi aprėpti jas iš karto tikrai nelengva, be to, jas reikia ne tiek įsiminti, kiek aiškiai skirti, tai reikia rasti tokią proto ugdymo priemonę, kad atsiradus reikalui jis iškart jas atpažintų. Tam tikslui, kaip esu pats patyręs, nėra nieko geresnio,

kaip įprasti ligi smulkmenų apgalvoti net menkiausius jau anksčiau suvoktus dalykus.

Pagaliau, trečia, pažymėtina, kad nereikia pradėti nuo keblių dalykų tyrimo, bet prieš imantis spręsti kokius nors konkrečius klausimus reikia visų pirma be jokios atrankos sukaupti visas savaime atsiskleidžiančias žinias, po to pamažu jas peržiūrėti, ar negalima iš jų išvesti kokių nors kitų, iš tų vėl kitų ir t. t. Paskui, tai padarius, reikia atidžiai apmąstyti visas atrastąsias tiesas, kruopščiai ištirti, kodėl vienas buvo galima atrasti pirmiau ir greičiau nei kitas ir kokios jos yra, kad imdamiesi kokio nors konkretaus klausimo mes pagal tai galėtume spręsti, nuo kurių tyrinėjimą reikia pradėti. Pavyzdžiui, pastebėjęs, kad skaičius 6 yra dukart didesnis už 3, aš imsiu ieškoti skaičiaus, dukart didesnio už 6, būtent 12, ir vėl ieškosiu, jei panorėsiu, skaičiaus, dukart didesnio už pastarąjį, būtent 24, po to dukart didesnio už 24, būtent 48, ir t. t. Iš to lengvai padarysiu išvadą, kad tokia pati proporcija yra tarp 3 ir 6, kaip tarp 6 ir 12, taip pat tarp 12 ir 24 ir t. t. Todėl skaičiai 3, 6, 12, 24, 48 ir t. t. yra nuosekliai proporcingi (*continue proportionales*). Nors visa tai taip akivaizdu, kad atrodo gana vaikiška, atidžiau pagalvojęs matau, kokie yra klausimai, susiję su daiktų proporcijomis ir santykiais, ir kokia tvarka juos reikia tirti. Tai ir sudaro visą grynosios matematikos mokslo esmę.

Taigi pirmiausia pastebiu, kad rasti dukart didesnį skaičių už 6 nėra sunkiau, nei rasti dukart didesnį už 3, ir kad panašiai visur kitur, suradus santykį tarp dviejų kokių nors dydžių, galima pateikti begalinę daugybę kitų taip pat santykiaujančių dydžių ir kad keblumas iš esmės nepasikeis, ar bus ieškoma trijų, keturių, ar daugiau tokių dydžių, nes kiekvieno reikia ieškoti atskirai, nekreipiant dėmesio į visus kitus. Toliau aš pastebiu, kad nors dydžiams 3 ir 6 aš lengvai

surandu trečiąjį nuosekliai proporcingą, būtent 12, tačiau turint du kraštinius dydžius, būtent 3 ir 12, rasti vidurinį dydį, būtent 6, nėra taip lengva. Tai apgalvojęs kiekvienas aiškiai supras, kad čia esama visai kitokios rūšies keblumo negu ankstesnysis: mat norint rasti vidurinį proporcingą dydį reikia turėti galvoje ir abu kraštinius, ir santykį tarp jų, kad jį padalijus būtų gautas tam tikras naujas dydis; šis veiksmas labai skiriasi nuo to, kuris reikalingas norint iš dviejų duotų dydžių surasti trečiąjį nuoseklios proporcijos narį. Aš einu toliau ir žiūriu, ar turint du kraštinius dydžius 3 ir 24 vienodai lengva rasti vieną iš dviejų viduriniųjų, būtent 6 ir 12. Čia susiduriu su kitokios rūšies keblumu, kur kas didesniu už ankstesniuosius, nes čia kartu reikia turėti galvoje ne vieną ar du, bet tris skirtingus dydžius, kad surasčiau ketvirtąjį. Galima eiti dar toliau ir pažiūrėti, ar turint tik 3 ir 48 nebus dar sunkiau surasti vieną iš trijų proporcingų dydžių, būtent 6, 12 ir 24. Iš pirmo žvilgsnio taip ir atrodo, bet vėliau iškart paaiškėja, kad tą keblumą galima suskaidyti ir supaprastinti, būtent: pirmiausia ieškoti tiktai vieno vidurinio proporcingo dydžio tarp 3 ir 48, būtent 12, po to kito tarp 3 ir 12, būtent 6, ir kito tarp 12 ir 48, būtent 24, ir tokiu būdu redukuoti jį į antrosios rūšies keblumą, apie kurį jau buvo kalbėta.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kaip tą patį dalyką galima pažinti įvairiais būdais, iš kurių vienas yra sunkesnis ir painesnis už kitą. Pavyzdžiui, jei ieškant nuoseklios proporcijos narių 3, 6, 12, 24 yra duoti du gretutiniai skaičiai – 3 ir 6 arba 6 ir 12, arba 12 ir 24, surasti kitus labai paprasta; šiuo atveju galima sakyti, kad ieškomas santykis tiriamas tiesiogiai. Bet kai turime du kas antras pateiktus skaičius, būtent 3 ir 12 arba 6 ir 24, tai norint rasti kitus keblumas, galima sakyti, tiriamas netiesiogiai pirmuoju būdu. Jei duoti du kraštiniai skaičiai, būtent 3 ir 24, tai ieškant tar-

pinių 6 ir 12 keblumas tiriamas netiesiogiai antruoju būdu. Tai aš galėčiau tęsti ir toliau ir iš vieno šito pavyzdžio išvesti aibę kitų pasekmių, tačiau užteks ir tų, kurias išvedžiau, kad skaitytojas matytų, ką turiu galvoje, kai sakau, jog teiginys išvestas tiesiogiai arba netiesiogiai, ir žinotų, kad suvokęs paprastus ir elementariausius dalykus tas, kuris atidžiai mąsto ir įžvalgiai naudojasi proto galia, galės daug ką surasti kituose moksluose.

VII taisyklė

Kad mūsų žinios būtų išsamios, visus su mūsų tikslu susijusius dalykus reikia kartu ir skyrium apžvelgti nuoseklia ir nenutrūkstama minties eiga ir aprėpti juos pakankama ir metodiška enumeracija.

To, kas čia siūloma, būtina laikytis norint priskirti prie teisingų tas tiesas, kurių, kaip esame sakę anksčiau, negalima tiesiogiai išvesti iš pirminių ir savaime suprantamų principų. Iš tikrųjų kartais sekmenų grandinė būna tokia ilga, kad priėję šias tiesas sunkiai prisimename visą prie jų atvedusį kelią; todėl ir sakome, kad atminties silpnumą reikia kompensuoti nuoseklia minties eiga. Pavyzdžiui, įvairiais veiksmais pirmiausia sužinojęs, koks santykis yra tarp dydžių A ir B, paskui tarp B ir C, po to tarp C ir D ir pagaliau tarp D ir E, aš nematau, koks santykis yra tarp A ir E, ir negaliu jo tiksliai suvokti remdamasis jau žinomais santykiais, kol neatsiminsiu jų visų. Todėl aš turiu juos nuosekliai įsivaizduoti taip, kad mintis suvoktų atskirą santykį ir tuo pačiu metu pereitų prie kito, kol išmoksiu pereiti nuo pirmojo santykio prie paskutinio taip greitai, kad beveik be atminties pagalbos galėsiu juos visus aprėpti

iš karto. Toks metodas padeda atminčiai, leidžia įveikti proto lėtumą ir išplečia jo gebėjimus.

Tačiau reikia pabrėžti, kad ši minties eiga niekur neturi nutrūkti, nes dažnai tie, kurie stengiasi ką nors išvesti per daug greitai ir iš nutolusių principų, visos tarpinių išvadų grandinės neapžvelgia deramai atidžiai ir daug ką neapdairiai praleidžia. Ir, suprantama, kai tik kur nors ką nors praleidžia, net visiškai nereikšminga, jų grandinė nutrūksta ir visas išvados tikrumas susvyruoja.

Be to, aš sakau, kad žinių išsamumui pasiekti reikalinga enumeracija, nes nors visi kiti nurodymai ir padeda išspręsti daugelį klausimų, bet teisingai ir patikimai spręsti apie nagrinėjamus dalykus mus įgalina tik enumeracija, nes tada niekas nelieka nepastebėta ir mes apie viską ką nors sužinome.

Taigi ši enumeracija, arba indukcija, yra viso to, kas susiję su vienu ar kitu klausimu, toks kruopštus ir tikslus ištyrimas, kad juo remdamiesi mes galime tvirtai teigti, jog dėl mūsų neapdairumo čia nieko nepraleista. Jei dalyko esmė vis dėlto liks neaiški ir pasitelkus enumeraciją, mes bent jau tvirtai įsitikinsime, kad jos neįmanoma pažinti jokiu mums žinomu būdu; o jeigu, kaip dažnai būna, mes išvaikščiojome visus žmonėms prieinamus prie jos vedančius kelius, tada galime drąsiai teigti, kad jos pažinimas viršija žmogaus proto galias.

Be to, reikia pažymėti, kad pakankama enumeracija, arba indukcija, vadiname tik tą, kuria remiantis tiesą galima rasti patikimiau negu visais kitais įrodinėjimo būdais, išskyrus paprastą intuiciją. Kai vien indukcija daikto pažinti negalima, reikia atmesti visus silogizmų pančius ir pasikliauti intuicija kaip vieninteliu mums liekančiu būdu, nes visi mūsų tiesiogiai vieni iš kitų išvesti teiginiai, jei išvada akivaizdi, jau redukuoti į tikrąją intuiciją. Bet kai kokia nors išvada yra padaryta

iš daugelio ir pakrikų teiginių, mūsų intelekto galia dažnai pasirodo esanti ne tokia didelė, kad visa tai galėtų aprėpti vienu žvilgsniu; šiuo atveju intelektui reikia pasitenkinti šio veiksmo patikimumu. Panašiai nors negalime vienu žvilgsniu aprėpti visų kokios nors ilgesnės grandinės grandžių, vis dėlto, jei būsime matę kiekvienos atskiros grandies jungtį su gretima, to užteks, kad galėtume teigti matę, kaip paskutinė grandis sujungta su pirmutine.

Jau sakiau, kad šis veiksmas turi būti pakankamas, nes dažnai jis gali būti nepakankamas ir klaidinti. Mat kartais, nors iš tikrųjų enumeracija būsime apėmę daug kuo aiškiausių teiginių, bet jei būsime praleidę net visišką menkniekį, grandinė nutrūks ir išvada praras visą patikimumą. Kartais iš tikrųjų enumeracija apimame viską, tačiau neatskiriame teiginių vieno nuo kito ir viską pažįstame tik miglotai.

Toliau, kartais ši enumeracija turi būti pilna, kartais dalinė, o kartais nereikia nei vieno, nei kito, todėl ir sakiau, kad ji turi būti pakankama. Iš tiesų, jei remdamasis enumeracija noriu įrodyti, kiek yra kūniškųjų, arba jutimais suvokiamų, esinių rūšių, aš neimsiu teigti, kad jų yra būtent tiek, o ne daugiau, kol visiškai neįsitikinsiu, kad visas jas aprėpiau savo enumeracija ir atskyriau vienas nuo kitų. Bet jei aš tuo pačiu būdu noriu įrodyti, kad protinga siela yra bekūnė, pilnos enumeracijos neprireiks, užteks visus kūnus suskirstyti į keletą grupių taip, kad galima būtų įrodyti, jog protinga siela nepriskirtina nė vienai iš jų. Jeigu pagaliau enumeracija aš noriu įrodyti, kad skritulio plotas didesnis už visų kitų figūrų, turinčių tokį patį perimetrą, plotus, tai nėra reikalo tikrinti visas figūras, pakanka tai įrodyti su keliomis iš jų, kad pasitelkę indukciją tą patį galėtume teigti ir apie visas kitas.

Aš jau sakiau, jog enumeracija turi būti metodiška tiek dėl to, kad nėra patikimesnės priemonės apsisaugoti

nuo anksčiau minėtų trūkumų, kaip tvarkingai ištirti viską iš eilės, tiek dėl to, kad, kaip dažnai atsitinka, jeigu prireiktų skyrium ištirti viską, kas susiję su kiekvienu atskiru daiktu, tam neužtektų jokio žmogaus gyvenimo – arba dėl to, kad daiktų yra pernelyg daug, arba dėl to, kad neišvengtume dažnų pasikartojimų. Tačiau visus tuos daiktus išdėsčius pačia geriausia tvarka taip, kad dauguma jų susigrupuotų į tam tikras klases, pakaks tiksliai ištirti vieną iš šių klasių arba ką nors viena iš kiekvienos klasės, arba kai kuriuos daiktus pirmiau už kitus ir bent jau niekada nereikės to paties daikto bergždžiai tirti du kartus. Tai labai naudinga, nes teisingai pasirinkus tvarką dažnai pavyksta per trumpą laiką ir be didelio vargo padaryti tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodė neįveikiama.

Enumeruojamų daiktų tvarka gali būti įvairi ir priklauso nuo kiekvieno iš mūsų pasirinkimo. Kad ji būtų geriausia, kokia gali būti, reikia atsiminti, kas sakoma penktojoje taisyklėje. Net paprasčiausiuose žmonių menuose yra daug dalykų, kurių radimo metodą sudaro teisingas šios tvarkos nustatymas. Pavyzdžiui, norint sudaryti puikią anagramą sukeičiant vietomis kokio nors vardo raides, nereikia nei pereiti nuo lengvesnių dalykų prie sunkesnių, nei skirti absoliutaus nuo santykinio, nes tos priemonės čia visiškai nedera; čia pakaks rasti tokią raidžių sukeitimo vietomis tvarką, kad tų pačių sukeitimų nereikėtų nagrinėti dukart, – pavyzdžiui, taip suskirstyti raides į tam tikras grupes, kad iškart būtų matyti, kurioje iš jų daugiau vilties rasti tai, ko ieškoma; tada tai bus ne ilgas darbas, o tik žaidimas.

Beje, trijų paskutinių taisyklių nereikia atskirti. Jas reikia turėti galvoje visas kartu, nes jos visos vienodai padeda tobulinti metodą, ir visai nesvarbu, kurią iš jų išmoksime pirmiausia. Čia jas paaiškinome glaustai, nes tolesnėje traktato dalyje išsamiai išdėstysime būtent tai, ką čia apžvelgėme bendrais bruožais.

VIII taisyklė

Jei tiriamųjų dalykų eilėje pasitaikys toks, kurio mūsų protas intuityviai negali pakankamai gerai pažinti, reikia sustoti ir nebetirti kitų, einančių po jo, taigi susilaikyti nuo nereikalingo darbo.

Trys paskutinės taisyklės nurodo ir aiškina tvarką, o ši parodo, kada ta tvarka iš tiesų būtina, o kada tik naudinga. Juk visa tai, kas sudaro atskirą pakopą eilėje, vedančioje nuo santykinio prie absoliutaus arba atvirkščiai, būtinai turi būti ištirta pirmiau negu visa kita. Tačiau jei, kaip dažnai esti, tai pačiai pakopai priklauso daug dalykų, tai juos reikia ištirti paeiliui. Bet mes neprivalome labai griežtai ir tiksliai laikytis šios taisyklės. Dažnai, nors aiškiai pažinome ne visus dalykus, o tik keletą arba tiktai kurį nors vieną iš jų, vis dėlto galima eiti toliau.

Ši taisyklė būtinai išplaukia iš argumentų, pagrindžiančių antrąją taisyklę. Tačiau nereikia manyti, kad joje nėra nieko nauja, kas praturtintų mūsų žinias, nors ir atrodo, kad ji tik sulaiko mus nuo kai kurių dalykų tyrimo ir neatskleidžia jokių tiesų, išskyrus tai, kad pradedančiuosius moko bergždžiai neeikvoti jėgų, be to, maždaug tuo pačiu pagrindu, kaip ir antroji taisyklė. Tačiau žmogui, gerai supratusiam ankstesnes septynias taisykles, ji parodo, kaip galima pasitenkinti kokiu nors moksliniu tyrimu taip, kad galima būtų daugiau nieko nenorėti, nes kiekvienas, kuris spręsdamas kokį nors keblumą tiksliai laikėsi ankstesniųjų taisyklių ir kuriam ši taisyklė nurodys kur nors sustoti, dabar tikrai žinos, kad ieškomų žinių jis iš tiesų negalės įgyti jokiais būdais ne tik dėl proto netobulumo, bet ir todėl, kad jam kliudo paties keblumo prigimtis arba žmogiškoji prigimtis. Šis pažinimas yra ne mažiau

vertingas už tą, kuris atskleidžia pačių daiktų prigimtį, ir tas, kurio smalsumas siektų toliau, atrodytų ne visai sveiko proto.

Visa tai paaiškinsiu vienu kitu pavyzdžiu. Tarkime, jei kas nors, studijuojantis tik matematiką, ieškotų linijos, dioptrikoje vadinamos anaklastine, t. y. linijos, kurioje lygiagretūs spinduliai lūžta taip, kad po lūžio susikerta viename taške, suprantama, lengvai pastebėtų, kad pagal penktąją ir šeštąją taisykles šios linijos nustatymas priklauso nuo santykio tarp lūžimo ir kritimo kampo. Tačiau jis negalės atlikti tokio tyrimo, nes tai priklauso ne matematikai, bet fizikai, todėl bus priverstas sustoti ant slenksčio; šios problemos jam nepadėtų išspręsti nei bandymas pasiremti filosofais, nei patyrimas: tuo būtų nusižengta trečiajai taisyklei. Be to, šis teiginys yra sudėtinis ir santykinis, o patyrimu galima patikimai pažinti tik labai paprastus ir absoliučius dalykus, kaip bus parodyta vėliau. Veltui jis tartų tarp tų dviejų kampų esant kokį nors santykį ir laikytų jį teisingiausiu iš visų; mat tada jis ieškotų ne anaklastinės linijos, bet linijos, kuri atitiktų jo prielaidą.

Tačiau jei kas nors, išmanantis ne tik matematiką, panorės pagal pirmąją taisyklę sužinoti tiesą apie visa tai, su kuo jis susiduria, pasitaikius tam pačiam keblumui jis pastebės dar ir tai, kad šis santykis tarp kritimo ir lūžimo kampų priklauso nuo jų pokyčio dėl aplinkos skirtingumo, kad tas pokytis savo ruožtu priklauso nuo to, kaip spindulys prasiskverbia per visą skaidrų kūną, o šio skverbimosi pažinimas reikalauja žinoti šviesos prigimtį, kad, pagaliau, norint suprasti šviesos veikimą reikia žinoti, kas yra natūrali jėga apskritai, kuri visoje šioje eilėje yra absoliučiausia. Proto intuicija visa tai aiškiai suvokęs, jis grįš tomis pačiomis pakopomis pagal penktąją taisyklę, ir jei antroje pakopoje šviesos veikimo prigimties negalės suvokti

iš karto, tai pagal septintąją taisyklę išskaičiuos visas kitas natūralias jėgas, kad, pažinęs kurią nors vieną iš jų, bent remdamasis analogija vėliau suvoktų ir šviesos prigimtį. Tai padaręs ieškos, kaip spinduliai skverbiasi per skaidrų kūną, ir taip iš eilės tirs viską tol, kol prieis pačią anaklastinę liniją. Nors daugelis jos lig šiol ieškojo veltui, aš nematau, kas galėtų sukliudyti ją akivaizdžiai pažinti tam, kuris mokės pasinaudoti mūsų metodu.

Pateiksiu dar geresnį pavyzdį. Jeigu kas nors užsibrėžtų ištirti visas žmogaus protui prieinamas tiesas – o tai, man regis, vieną kartą gyvenime turi padaryti kiekvienas, kuris rimtai siekia tikrosios išminties, – tas remdamasis nurodytomis taisyklėmis tikriausiai supras, kad nieko negalima pažinti pirmiau už patį intelektą, nes visų kitų dalykų pažinimas priklauso nuo jo, o ne priešingai. Ištyręs viską, kas tiesiogiai siejasi su grynojo intelekto pažinimu, jis išskaičiuos visus kitus mūsų turimus pažinimo būdus, greta intelekto, ir pamatys, kad jų viso labo yra du, būtent – vaizduotė ir pojūčiai. Todėl jis visomis išgalėmis stengsis atskirti ir ištirti šiuos tris pažinimo būdus ir matydamas, kad tiesa arba klaida gali glūdėti tik intelekte, bet dažnai kyla tik iš dviejų kitų pažinimo būdų, norėdamas apsidrausti sąžiningai atkreips dėmesį į viską, kas gali suklaidinti, ir nuodugniai išskaičiuos visus į tiesą žmogui atvirus kelius, kad pasuktų geriausiuoju, o jų nėra tiek daug, kad nebūtų galima lengvai jų visų rasti pakankama enumeracija. Tai, kas nepatyrusiam atrodys nuostabu ir neįtikėtina, tuoj po to, kai tik jis atskirs atmintį apsunkinančias arba tuščiai puošiančias atskirų dalykų žinias nuo tų, dėl kurių žmogus laikomas išties apsišvietusiu, kas netgi be vargo pasiekiama...[8]; jis aiškiai įsitikins, kad jeigu jis ko nors nežino, taip yra ne dėl to, kad jam stinga proto arba sugebėjimų, ir kad kitas negali pažinti nieko, ko nesugebėtų pažinti ir

jis, jei tik tinkamai naudosis savo protu. Ir nors jam dažnai pasitaikys daug tokių klausimų, kuriuos tirti ši taisyklė jam draudžia, jis aiškiai suvoks, kad jie pranoksta žmogaus proto galimybes, ir dėl to nemanys esąs nemokša; jeigu jis protingas, tai jo smalsumui patenkinti visiškai pakaks žinojimo, kad tų dalykų niekas negali pažinti.

Kad nereikėtų visą laiką abejoti savo proto sugebėjimais ir plušėti nenaudingai ir tuščiai, prieš imantis tirti kiekvieną atskirą daiktą reikia nors kartą gyvenime kruopščiai išsiaiškinti, kokį pažinimą sugeba įgyti žmogaus protas. Norint geriau tai padaryti, iš vienodai lengvų dalykų pirmiausia reikia tirti pačius naudingiausius.

Šis metodas panašus į tuos mechaninius amatus, kurie nereikalauja pašalinės paramos, t. y. tam, kuris nori jais užsiimti, patys parodo įrankių pasigaminimo būdą. Išties, jei kas nors panorės užsiimti kokiu nors amatu, pavyzdžiui, kalvininkyste, ir neturės jokių įrankių, iš pradžių kaip priekalą bus priverstas naudoti kietą akmenį arba neapdirbtą geležies gabalą, o uolos skeveldrą – kaip kūjį, iš dviejų medžio šakų pasidaryti žnyples ir esant reikalui rinktis kitus panašius įrankius. Taip pasirengęs jis dar ne iš karto galės daryti kalavijus arba šalmus, ar kokį nors kitą geležinį žmonėms reikalingą daiktą; visų pirma jis turės pasigaminti kūjus, priekalą, žnyples bei visus kitus įrankius, reikalingus jam pačiam. Šis pavyzdys rodo, jog kadangi šiose pradinėse taisyklėse glūdi tik patys paprasčiausi nurodymai, kurie, atrodo, veikiau yra įgimti mūsų protui, nei įgyti per menus, tai nedera jas pasitelkus nedelsiant stengtis išspręsti filosofų ginčus arba matematikos problemas. Jomis pirmiausia reikia pasinaudoti tam, kad nuodugniai ištirtume viską, ko labiausiai reikia tiesai pažinti, juo labiau kad nėra jokio pagrindo manyti, jog sunkiau išspręsti būtent

šitą, o ne kokį nors geometrijos, fizikos ar kitų mokslų klausimą.

Šiuo atveju nėra nieko naudingiau, kaip tyrinėti, kas yra žmogiškasis pažinimas ir kaip toli jis siekia. Todėl šį dvigubą uždavinį dabar mes sujungsime į vieną ir manome, kad jis remiantis anksčiau išdėstytomis taisyklėmis tirtinas visų pirma. Tai kartą gyvenime turi padaryti kiekvienas bent truputį tiesą mylintis žmogus, nes šiame tyrime glūdi visos tikrosios pažinimo priemonės ir visas metodas. Ir niekas man neatrodo taip beprasmiška, kaip drąsūs daugelio samprotavimai apie gamtos mįsles, apie žvaigždžių įtaką, apie ateities numatymą ir kitus panašius dalykus, į kuriuos leidžiasi ne vienas, niekada net nesusimąstęs, ar visa tai pasiekiama žmogaus protui. Proto, kurį mes suvokiame glūdint mumyse pačiuose, ribų nustatymas neturėtų atrodyti neįmanomas ar varginantis dalykas, jei mes dažnai net nedvejodami drįstame spręsti apie dalykus, kurie egzistuoja už mūsų ir yra mums visiškai svetimi. Ir noras mintimi aprėpti visus pasaulyje esančius dalykus, kad sužinotume, kokiu būdu kiekvienas iš jų turi būti tiriamas mūsų proto, nebus labai sunkiai įgyvendinamas, nes negali būti tokios pakrikos įvairovės, kad jos nebūtų galima apriboti tam tikromis ribomis ir suskirstyti į keletą klasių pasitelkus jau aptartą enumeraciją. Norėdami įsitikinti, kaip yra šiuo atveju, visų pirma padalykime viską, kas susiję su šiuo klausimu, į dvi dalis, nes šis klausimas siejasi arba su mumis, gebančiais pažinti, arba su daiktais, kurie gali būti pažinti. Abi šias dalis aptarsime skyrium.

Pirmiausia pažymėsime, kad sugebėjimas pažinti būdingas tik mūsų intelektui, o kiti trys sugebėjimai, būtent vaizduotė, pojūčiai ir atmintis, gali jam padėti arba trukdyti. Todėl, kad galėtume apsisaugoti arba pasinaudoti visomis jų teikiamomis galimybėmis, turime paeiliui išnagrinėti, kuo kiekvienas iš tų sugebėjimų

gali trukdyti arba būti naudingas. Tad šią pirmąją dalį mes ištirsime pasitelkę pakankamą enumeraciją, kaip bus parodyta kitoje taisyklėje.

Po to reikia pereiti prie pačių daiktų ir tirti juos tik tiek, kiek jie prieinami mūsų intelektui. Šiuo požiūriu suskirstysime juos į paprastos ir kompleksinės, arba sudėtinės, prigimties daiktus. Paprastieji gali būti dvasinės arba kūniškos, arba abejopos prigimties; pagaliau, iš sudėtinių daiktų vienus intelektas suvokia tokius esant pirmiau, negu nusprendžia apie juos ką nors apibrėžta, o kitus sudaro jis pats. Visa tai bus plačiau paaiškinta dvyliktojoje taisyklėje, kur įrodysime, kad klaida gali atsirasti tik pastaruosiuose, intelekto sukuriamuose, todėl juos vėl skirstome į dvi rūšis: į tuos, kurie išvedami iš paprasčiausių ir savaime žinomų dalykų, – apie juos kalbėsime visoje kitoje knygoje, – ir į tuos, kurie suponuoja kitus, iš esmės sudėtinius, kaip rodo mūsų patyrimas; jiems aptarti skirsime visą trečiąją knygą.

O visame šiame traktate mes stengsimės visus žmogų į tiesos pažinimą vedančius kelius ištirti taip nuodugniai ir padaryti tokius prieinamus, kad kiekvienas, tobulai išmokęs šį metodą, įsitikintų, jog ir turint vidutinišką protą jam nėra nieko labiau neįveikiamo nei kitiems ir jog jeigu jis ko nors nežino, taip yra ne dėl proto netobulumo ar sugebėjimų stokos. Tačiau kiekvieną sykį, kai jis nukreips savo protą į kokio nors dalyko pažinimą, jis arba visiškai jį perpras, arba bent sužinos, kad tas pažinimas priklauso nuo kokio nors eksperimento, kurio jis negali atlikti, todėl, nors ir priverstas sustoti, nekaltins savo proto; arba galų gale jis įrodys, kad ieškomas dalykas pranoksta visas žmogaus proto išgales, ir todėl nemanys esąs nemokša, nes ši išvada yra žinojimas, ne menkesnis už kokį nors kitą.

IX taisyklė

Proto žvilgsnį reikia nukreipti į menkus ir labai lengvus dalykus ir ilgai prie jų sustoti, kol įprasime aiškiai suvokti tiesą intuicija.

Aptarę abu intelekto veiksmus – intuiciją ir dedukciją, – kuriais reikia naudotis studijuojant mokslus, šioje ir kitoje taisyklėse toliau aiškinsime, kaip galime išmokti geriau juos atlikti ir drauge lavinti du svarbius proto sugebėjimus, būtent jo įžvalgumą, padedantį intuicija aiškiai suvokti atskirus dalykus, ir nuovokumą, padedantį sumaniai išvesti vienus dalykus iš kitų.

Kaip reikia naudotis proto intuicija, matome iš jos palyginimo su akimis: juk norintis iškart pamatyti daug objektų nė vieno iš jų nemato aiškiai; lygiai taip pat žmogaus, pratusio vienu pažinimo veiksmu aprėpti daug dalykų, prote viešpatauja maišatis. O amatininkai, dirbantys su smulkiais daiktais ir įpratę atidžiai apžiūrinėti kiekvieną tašką, ilgainiui įgyja sugebėjimą skirti menkiausius ir subtiliausius dalykus; lygiai tokie pat įžvalgūs tampa ir tie, kurie niekada neblaško minčių iš karto įvairiems objektams, o visada imasi nagrinėti tai, kas paprasta ir lengva.

Tačiau dėl bendros mirtingųjų ydos tai, kas sunkiausia, atrodo gražiausia, ir dažnas mano nieko nesužinojęs, kai mato labai aiškią ir paprastą kokio nors dalyko priežastį, ir žavisi pompastiškais, lakiais filosofų samprotavimais, nors šie, kaip dažnai būna, remiasi niekieno gerai neištirtais pagrindais, – tikrai ne viso proto yra tie, kuriems tamsa mielesnė už šviesą. Bet reikia pažymėti, kad tas, kuris tikrai žino, vienodai lengvai pažįsta tiesą, ar išvedą ją iš paprasto, ar iš painaus dalyko, nes, sykį ją suradęs, kiekvieną tiesą visada pažįsta panašiu, vieningu ir apibrėžtu veiksmu, o visą skirtumą sudaro kelias, kuris, suprantama, turi

būti ilgesnis, jei jis veda prie tiesos, labiau nutolusios nuo pirmųjų ir absoliučių pagrindų.

Taigi visiems reikia pratintis mintimis iškart aprėpti tiek nedaug ir tokių paprastų dalykų, kad niekada nemanytume žiną tai, ko neįžvelgiame taip pat aiškiai, kaip tai, ką suvokiame aiškiausiai. Žinoma, kai kurie gimsta daug gabesni tam už kitus, tačiau lavinimu ir pratybomis šiuos sugebėjimus galima išugdyti dar geriau. Čia, man atrodo, reikia ypač pabrėžti, jog kiekvienas turi būti tvirtai įsitikinęs, kad net pačios slėpiningiausios žinios turi būti išvedamos ne iš painių, o tik iš pačių paprasčiausių ir prieinamiausių dalykų.

Todėl, pavyzdžiui, norėdamas ištirti, ar yra kokia nors natūrali jėga, galinti akimirksniu per visą erdvę persikelti į tolimą vietą, aš nesiimsiu iškart tirti magnetinės jėgos arba žvaigždžių įtakos ir netgi šviesos greičio, kad sužinočiau, ar gali tokie veiksmai įvykti akimirksniu, nes įrodyti tai būtų daug sunkiau, negu tai, kas tiriama; aš veikiau pagalvočiau apie tai, kaip daiktai juda iš vienos vietos į kitą, nes visame šitame klausime nėra nieko suprantamesnio. Ir pastebėčiau, kad akmuo iš vienos vietos į kitą negali persikelti akimirksniu, nes jis yra kūnas, bet jėga, panaši į akmenį judinančią jėgą, turi persiduoti tik akimirksniu, jeigu ji pereina iš vieno kūno į kitą grynu pavidalu. Pavyzdžiui, jei pajudinu vieną kad ir labai ilgos karties galą, suvokiu, kad jėga, judinanti šią karties dalį, tą pačią akimirką būtinai privalo judinti ir visas kitas jos dalis, nes šiuo atveju ji perduodama grynu pavidalu ir nėra kokiame nors kūne, kaip, pavyzdžiui, yra akmenyje, kuris nešasi ją savyje.

Lygiai taip pat norėdamas sužinoti, kaip ta pati paprasta priežastis tuo pačiu metu gali sukelti priešingus padarinius, nepasikliaučiau gydytojų vaistais, šalinančiais vienus skysčius ir sulaikančiais kitus, ne-

kliedėčiau niekų apie tai, kad Mėnulio šviesa šildo, o šaldo kažkokios slaptos jo savybės, bet veikiau ištirčiau svarstykles, kurių vieną lėkštę tas pats svarstis nuleidžia žemyn, o kitą iškelia, ir pan.

X taisyklė

Norint protą padaryti įžvalgų, reikia jį lavinti tyrinėjant tai, ką jau atrado kiti, ir metodiškai apžvelgti visus, net pačius paprasčiausius žmonių menus, bet visų pirma tuos, kurie paaiškina ir suponuoja tvarką.

Prisipažinsiu, gimiau su tokiu protu, kad studijuojant didžiausią laimę man teikė ne svetimų įrodinėjimų klausymasis, o savų kūrimas. Tik tai nuo pat jaunystės skatino mane atsidėti mokslams, ir kaskart, kai knygos pavadinimas žadėdavo naują atradimą, prieš pradėdamas skaityti mėgindavau įsitikinti, ar negaliu ko nors panašaus sugalvoti pats remdamasis įgimtu įžvalgumu, ir uoliai saugojausi, kad skubėdamas skaityti neatimčiau iš savęs to nekalto malonumo. Man tai pavykdavo taip dažnai, jog galiausiai pastebėjau, kad tiesą surandu ne taip, kaip paprastai daro kiti, – ne klaidžiais, aklais ieškojimais ir veikiau atsitiktinai negu mokėdamas, bet todėl, kad didelė patirtis leido susidaryti tam tikras tam reikalui pravarčias taisykles. Kruopščiai parengęs visą šį metodą aš įsitikinau, kad iš pat pradžių naudojausi pačiu tobuliausiu tyrimo metodu.

Tačiau kadangi ne visi iš prigimties linkę taip nuodugniai tyrinėti tik savo jėgomis, ši taisyklė moko, kad nereikia iš karto imtis sunkių ir keblių dalykų, bet reikia pradėti nuo lengviausių ir paprasčiausių menų, ypač tų, kuriuose viešpatauja didžiausia tvarka.

Pavyzdys čia gali būti audinius ir gobelenus audžiančių amatininkų menas arba moterų siuvinėjimo ir nėrinių pynimo menai; tokie pat yra visi veiksmai su skaičiais ir visa kita, kas priklauso aritmetikai, ir pan. Visi šie menai nuostabiai lavina protą, jei tik jie ne pasiskolinami iš kitų, bet kuriami pačių. Kadangi juose nėra nieko paslaptinga ir visi yra prieinami žmogaus protui, jie ypač aiškiai parodo mums nesuskaičiuojamas skirtingas, bet vis dėlto taisyklingas sistemas, kurių laikymasis sudaro beveik visą žmogaus proto sumanumą.

Todėl ir atkreipėme dėmesį, kad visa tai reikia tirti vadovaujantis metodu, kuris šiuose lengvuose dalykuose yra ne kas kita, kaip nuolatinis laikymasis tvarkos, arba būdingos pačiam dalykui, arba sumaniai sugalvotos. Pavyzdžiui, norėdami perskaityti nežinomus rašmenis, mes net nematydami jokios jų tvarkos vis dėlto turime įsivaizduoti kokią nors tvarką, kad galėtume išnagrinėti visas prielaidas, kurias galima padaryti apie atskirus ženklus, žodžius ar frazes, arba sutvarkyti juos taip, kad pasitelkę enumeraciją sužinotume viską, ką iš jų galima išvesti. Ypač nereikėtų eikvoti laiko stengiantis atspėti panašius dalykus atsitiktinai ir be metodo. Mat nors dažnai juos galima atskleisti ir be metodo, sėkmingais atvejais kartais netgi greičiau, negu tiriant metodiškai, tai taip atbukintų protą, kad pripratęs prie tų vaikiškų ir bergždžių užsiėmimų jis vėliau visada slystų paviršiumi ir negalėtų įsiskverbti giliau. Tačiau nepasiduokime ir suklydimui tų, kurie, vargindami mintis tik rimtais ir svarbiais dalykais, po sunkaus darbo susidaro tik neaiškų supratimą, nors siekė gilaus. Tad pirmiausia reikia imtis lengviausių dalykų, bet vadovaujantis metodu, kad įprastume atvirais ir žinomais keliais tarsi žaisdami pasiekti giliausiai slypinčią dalykų tiesą. Mes pamatysime, kad šitokiu būdu pamažu, bet

per trumpesnį laiką, nei galėtume tikėtis, iš akivaizdžių principų vienodai lengvai galime išvesti daug teiginių, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo sunkūs ir painūs.

Kai kas galbūt stebėsis, kad tirdami, kokiu būdu galima išmokti meno vienas tiesas išvesti iš kitų, mes nekreipiame dėmesio į visus dialektikų nurodymus, kuriais jie tariasi valdantys žmogaus protą primesdami jam tam tikras samprotavimo formas, kurios taip būtinai veda prie išvadų, kad protas, pasitikėdamas jomis, net jei kartais ir ne itin atidžiai patikrins argumentų grandinę, galės padaryti teisingą išvadą vien laikydamasis formos. O mes pažymėsime, kad tiesa dažnai išsprūsta iš tų varžtų ir tie, kurie jais naudojasi, patys lieka į juos įsprausti. Kitiems tai atsitinka ne taip dažnai, be to, kaip matome iš patirties, net patys gudriausi sofizmai paprastai neapgauna tų, kurie pasitiki tik savo protu, jie apgauna tik pačius sofistus.

Taigi ypač saugodamiesi, kad mūsų protas tirdamas kokią nors tiesą nedykinėtų, atmeskime tas formas kaip mūsų tikslui netinkamas ir geriau suraskime visas priemones, kurios padeda išlaikyti mūsų minties dėmesingumą, kaip atskleisime vėliau. Norėdami aiškiau parodyti, kad minėtos samprotavimo formos jokiu būdu nepadeda pažinti tiesos, turime pažymėti, kad dialektikai negali sudaryti jokio teisingą išvadą teikiančio silogizmo, jeigu tam reikalui jie iš anksto neturėjo medžiagos, t. y. jeigu jie iš anksto nežino tiesos, išvedamos iš to silogizmo. Tai rodo, kad tos formos jiems nepadeda sužinoti nieko nauja ir todėl norintiems rasti tiesą įprastinė dialektika yra nenaudinga, tačiau kartais gali praversti, kai norima lengviau kitiems paaiškinti jau žinomas tiesas, todėl ją reikia iš filosofijos perkelti į retoriką.

XI taisyklė

Intuityviai suvokus keletą paprastų teiginių ir išvedus iš jų kokį nors kitą, naudinga juos peržvelgti nuoseklia ir niekur nenutrūkstančia minties eiga, apmąstyti jų tarpusavio santykius ir aiškiai įsivaizduoti jų iškart kuo daugiau; taip mūsų žinojimas pasidarys tikresnis ir išsiplės proto sugebėjimai.

Dabar pats laikas aiškiau išdėstyti tai, kas buvo pasakyta apie proto intuiciją trečiojoje ir septintojoje taisyklėse. Vienoje mes ją priešpriešinome dedukcijai, kitoje – tiktai enumeracijai, kurią apibrėžėme kaip daugelio įvairiausių dalykų sankaupą ir ten pat sakėme, kad paprastas vieno teiginio dedukavimas iš kito atliekamas intuicija.

Tai buvo būtina padaryti todėl, kad intuicijai reikalingi du dalykai, būtent kad teiginiai būtų aiškūs ir tikslūs ir kad jie būtų suvokiami visi kartu, o ne nuosekliai vienas po kito. O dedukcija, jei mes ją traktuosime taip, kaip trečiojoje taisyklėje, nėra vienkartinis veiksmas, bet apima tam tikrą proto, išvedančio vieną teiginį iš kito, judėjimą, todėl ten ją teisėtai atskyrėme nuo intuicijos. Jei ją traktuosime kaip užbaigtą, tai remiantis tuo, kas pasakyta septintojoje taisyklėje, ji jau nereikš jokio judėjimo, o reikš tik judėjimo pabaigą. Todėl ir manome, kad ją reikia suvokti kaip intuiciją tik tada, kai ji yra paprasta ir akivaizdi, o ne tada, kai ji sudėtinga ir neaiški. Šiuo atveju ją pavadinome enumeracija, arba indukcija, nes intelektas jos negali suvokti visos iš karto, o jos patikimumas iš dalies priklauso nuo atminties, kuri privalo išsaugoti sprendimus apie kiekvieną atskirą enumeracijos narį, kad iš visų tų sprendimų būtų galima išvesti kokį nors vieną sprendimą.

Visi šie skirtumai nurodomi šiai taisyklei paaiškinti, nes devintoji taisyklė aptarė tik proto intuiciją, dešimtoji – tik enumeraciją, o ši taisyklė aiškina, kaip abu tie veiksmai taip padeda vienas kitam ir papildo vienas kitą, kad atrodo susilieję į vieną dėl minėto minties, kuri, įsigilinusi į vieną objektą, tuo pačiu metu pereina prie kito, judėjimo.

Tai, mūsų manymu, duoda dvigubą naudą, būtent leidžia patikimiau pažinti mus dominančią išvadą ir įgalina mūsų protą greičiau rasti kitas tiesas. Juk kai atmintis, nuo kurios, kaip sakėme, priklauso išvadų, apimančių daugiau, negu galima aprėpti vienu intuicijos aktu, patikimumas, pasirodo esanti silpna ir nepatvari, ją reikia atkurti ir sutvirtinti nuolatiniu ir pakartotiniu minties judėjimu. Pavyzdžiui, jei po daugelio veiksmų sužinau, koks santykis yra tarp pirmojo ir antrojo dydžių, po to tarp antrojo ir trečiojo, tarp trečiojo ir ketvirtojo, pagaliau tarp ketvirtojo ir penktojo, tai aš dar nematau, koks santykis yra tarp pirmojo ir penktojo dydžių, ir negaliu jo išvesti iš jau žinomų, jei neatsimenu jų visų. Todėl man reikia kartoti mintyse tą kelią tol, kol nuo pirmojo prie paskutinio santykio pereisiu taip greitai, jog atrodys, kad viską suvokiu iškart, be atminties pagalbos.

Kiekvienas mato, kad būtent šitaip įveikiamas proto lėtumas ir padidinama jo galia. Be to, reikia pažymėti, kad didžiausia šios taisyklės nauda yra tai, jog apmąstydami paprastų teiginių savitarpio priklausomybę įgundame greitai skirti, kurie iš jų yra daugiau ar mažiau santykiniai ir per kiek pakopų nuo jų galima prieiti prie absoliutaus. Pavyzdžiui, tirdamas keletą nuoseklios proporcijos dydžių aš pastebiu, kad tokiu pačiu suvokimo aktu, ne lengvesniu ir ne sunkesniu, sužinau santykį tarp pirmojo ir antrojo, antrojo ir trečiojo, trečiojo ir ketvirtojo dydžių ir t. t.,

tačiau negaliu taip lengvai suvokti antrojo dydžio priklausomybės kartu nuo pirmojo ir nuo trečiojo, dar sunkiau sekasi suvokti antrojo priklausomybę nuo pirmojo ir ketvirtojo dydžių ir t. t. Iš to aš suprantu, kodėl, jeigu man duoti tik pirmasis ir antrasis dydžiai, nesunkiai galiu rasti trečiąjį, ketvirtąjį ir visus kitus, – būtent todėl, kad tai darau vienu atskiru suvokimo aktu. Jeigu man duoti tik pirmasis ir trečiasis dydžiai, aš ne taip lengvai rasiu vidurinį, nes tai galima padaryti tiktai suvokimo aktu, apimančiu kartu abu ankstesniuosius. Jei yra duoti tik pirmasis ir ketvirtasis dydžiai, dar sunkiau rasti du vidurinius, nes šiuo atveju mintimis reikia aprėpti iškart tris suvokimo aktus. Todėl turėtų atrodyti dar sunkiau iš pirmojo ir penktojo dydžių sužinoti tris vidurinius; tačiau yra kita priežastis, dėl kurios čia nutinka kitaip: nors čia turi būti sujungti keturi suvokimo aktai, tačiau juos galima atskirti vieną nuo kito, nes keturi dalijasi iš kito skaičiaus, taigi aš galiu iš pradžių iš pirmojo ir penktojo dydžių rasti trečiąjį, o po to antrąjį iš pirmojo ir trečiojo ir t. t. Kas įpras mąstyti apie šiuos ir panašius dalykus, tas kiekvieną sykį spręsdamas naują klausimą tuoj pat susigaudys, koks čia keblumas ir koks yra pats lengviausias jo sprendimo būdas, o tai ieškant tiesos yra didelė paspirtis.

XII taisyklė

Pagaliau, reikia panaudoti visas pagalbines intelekto, vaizduotės, pojūčių ir atminties priemones, kad intuicija aiškiai suvoktume paprastus teiginius, kad galėtume tinkamai palyginti ieškomus dalykus su žinomais ir tokiu būdu juos pažinti ir kad rastume dalykus, kuriuos reikia lyginti vieną su kitu; žodžiu, nereikia niekinti jokios žmonėms prieinamos priemonės.

Ši taisyklė užbaigia tai, kas buvo pasakyta anksčiau, ir bendrais bruožais parodo tai, ką reikėtų paaiškinti atskirai.

Norint pažinti reikia ištirti tik du dalykus: būtent mus, pažįstančius, ir pačius pažintinus daiktus. Mes turime tiktai keturis sugebėjimus, kuriuos galime tam pasitelkti, būtent intelektą, vaizduotę, pojūčius ir atmintį. Žinoma, tik intelektas geba pažinti tiesą, bet vaizduotė, pojūčiai ir atmintis turi jam padėti, kad atsitiktinai neliktų nepanaudota kokia nors mums prieinama priemonė. Dėl pačių daiktų, tai užtenka ištirti tris dalykus, būtent: pirmiausia tai, kas mums atsiskleidžia savaime, paskui kaip vieną dalyką pažįstame per kitą ir, pagaliau, kokias išvadas iš ko galima išvesti. Tokia enumeracija man atrodo pilna ir nepraleidžia nieko, kas prieinama žmogaus sugebėjimams.

Taigi imdamasis pirmojo punkto čia norėčiau išdėstyti, kas yra žmogaus dvasia, kas yra kūnas, kaip ji veikia kūną, kokie sugebėjimai, padedantys pažinti daiktus, glūdi visame šitame komplekse ir kaip veikia kiekvienas iš jų; tačiau, man atrodo, šis skyrius nėra toks platus, kad apimtų visus preliminarius dalykus, kuriuos reikia išdėstyti pirmiau, negu tai pasidarys aišku visiems. Mat visada noriu rašyti taip, kad nieko neteigčiau apie dalykus, paprastai sukeliančius ginčų, pirma

nepateikęs argumentų, kurie atvedė mane prie tokios išvados ir kuriais, manau, galima įtikinti ir kitus.

Kadangi to padaryti čia negaliu, pakaks kaip galima glausčiau paaiškinti, koks būdas, mano manymu, yra naudingiausias mano tikslui – suvokti visas mūsų turimas pažintines galias. Jeigu norite, galite netikėti, kad taip yra, tačiau kas jums sutrukdys laikytis tų pačių prielaidų, jei paaiškės, kad jos ne sumenkina tiesą, bet viską parodo dar aiškiau? Panašiai geometrijoje jūs darote tam tikras prielaidas apie kiekybę, kurios jokiu būdu nesusilpnina įrodymų, nors fizikoje apie jos prigimtį manote kitaip.

Taigi pirmiausia reikia suprasti, kad visi išoriniai jutimo organai, kadangi jie yra kūno dalys, nors daiktams juos taikome per veiksmą, t. y. per lokalinį judėjimą, junta tiktai pasyviai, t. y. tuo pačiu būdu, kaip vaškas įgyja antspaudo įspaudą. Nereikia manyti, kad šis palyginimas yra tik analogija, bet reikia suprasti, kad daiktas iš tikrųjų pakeičia juntančiojo kūno išorinę formą tokiu pačiu būdu, kaip antspaudas pakeičia vaško paviršių. Taip yra ne tik tada, kai liečiame kokį nors daiktą kaip turintį figūrą, kietą, šiurkštų ir t. t., bet ir tada, kai lytėdami juntame šilumą arba šaltį ir pan. Taip pat yra ir su kitais jutimo organais, būtent: priekinė nepermatoma akies dalis priima figūrą, kurią joje įspaudžia šviesa, susidedanti iš įvairių spalvų, o daiktams nepralaidi ausies, nosies ir liežuvio oda taip pat skolinasi naują figūrą iš garso, kvapo ir skonio.

Taigi labai naudinga visa tai įsivaizduoti šitokiu būdu, nes niekas nėra taip lengvai prieinama pojūčiams, kaip figūra, kurią galima ir paliesti, ir matyti. Kad ši prielaida klaidina ne daugiau už kitas, įrodo ir tai, kad figūros vaizdinys yra toks bendras ir toks paprastas, jog jis glūdi kiekviename juntamame daikte. Pavyzdžiui, apie spalvą galima manyti bet ką, tačiau negalima neigti, kad ji yra kažkas tįsu ir, vadinasi,

turi tam tikrą figūrą. Tad kas gi čia būtų bloga, jei stengdamiesi išvengti nenaudingos prielaidos apie naują esinį neneigsime to, ką apie spalvą mano kiti, bet nepripažinsime nieko, išskyrus tai, kad ji turi figūrą, o skirtumą tarp baltos, mėlynos, raudonos ir kitų spalvų suvoksime panašiai kaip skirtumą tarp šių arba panašių figūrų?

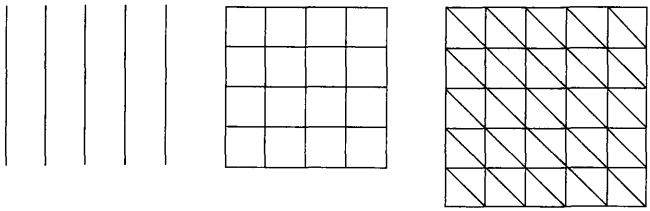

Tą patį galima pasakyti ir apie visa kita, nes visiškai aišku, kad nesuskaičiuojamos figūrų daugybės užtenka visiems jutimais suvokiamų daiktų skirtumams išreikšti.

Antra, reikia suprasti, kad daiktui sudirginus išorinius jutimo organus gauta figūra akimirksniu perduodama į kitą kūno dalį, vadinamą bendrąja jusle (*sensus communis*), taip, kad joks esinys realiai nepereina iš vienos į kitą; lygiai taip pat dabar aš rašydamas suvokiu, kad tą pačią akimirką, kai rašau popieriuje kiekvieną raidę, ne tik juda apatinė plunksnos dalis, bet ji negali padaryti net paties menkiausio judesio tuo pačiu metu neperduodama jo visai plunksnai, kurios viršutinė dalis ore atlieka tuos pačius judesius, nors žinau, kad nėra nieko realaus, kas pereitų iš vieno jos galo į kitą. Kas galėtų pamanyti, kad tarp žmogaus kūno dalių yra silpnesnis ryšys negu tarp plunksnos dalių, ir ką lengvesnio galima sugalvoti norint nusakyti šį ryšį?

Trečia, reikia suprasti, kad bendroji juslė veikia kaip antspaudas, kuris fantazijoje, arba vaizduotėje, tarsi

vaške įspaudžia tas figūras arba idėjas, kurias gauname iš išorinių pojūčių grynas ir bekūnes. Ši vaizduotė yra tikra kūno dalis ir tokio dydžio, kad įvairios jos dalys gali įgauti daugybę visiškai skirtingų figūrų ir ilgai jas išlaikyti; tuomet ji vadinama atmintimi.

Ketvirta, reikia suprasti, kad judinančioji jėga arba patys nervai gauna pradžią smegenyse, kur glūdi vaizduotė, kuri judina juos įvairiais būdais, panašiai kaip išoriniai pojūčiai – bendrąją juslę arba kaip apatinė plunksnos dalis judina visą plunksną. Šis pavyzdys taip pat rodo, kaip vaizduotė gali būti daugybės judėjimų nervuose priežastis neturėdama aiškių šių judėjimų vaizdinių, bet turėdama tam tikrus kitus, galinčius sukelti šiuos judėjimus. Juk iš tiesų ne visa plunksna juda taip, kaip apatinė jos dalis, veikiau netgi atrodo, kad didžioji jos dalis atlieka visiškai kitokius, priešingus judesius. Būtent iš to galima suprasti, kaip gyvūnai atlieka visus judesius, nors nemanome, kad jie kaip nors galėtų pažinti daiktus, ir priskiriame jiems tik grynai kūnišką vaizduotę, taip pat kaip mumyse pačiuose kyla visi tie veiksmai, kurie nereikalauja proto pagalbos.

Pagaliau, penkta, reikia suprasti, kad ta jėga, kuria teisingai pažįstame daiktus, yra grynai dvasinė ir nuo kūno skiriasi ne mažiau, negu kraujas nuo kaulų arba ranka nuo akies. Be to, ji yra viena ir ta pati, ar kartu su vaizduote perima figūras iš bendrosios juslės, ar operuoja tomis, kurios išlieka atmintyje, ar formuoja naujas, kurios taip įtraukia vaizduotę, kad dažnai ji nebepajėgia priimti idėjų iš bendrosios juslės arba perduoti jų judinančiajai jėgai grynai kūnišką jos pobūdį atitinkančiu būdu. Visais šiais atvejais pažintinė jėga kartais yra pasyvi, kartais aktyvi ir panaši tai į antspaudą, tai į vašką. Tačiau šį palyginimą reikia laikyti tiktai paprasta analogija, nes tarp kūniškų daiktų nepasitaiko nieko į ją panašaus. Būtent šią vieną ir

tą pačią jėgą, kai ji kartu su vaizduote nukreipta į bendrąją juslę, įvardijame žodžiais „regėti“, „lytėti“ ir pan.; kai ji nukreipta į pačią vaizduotę kaip įgyjančią įvairias figūras, ją įvardijame žodžiu „atsiminti“; kai ji nukreipta į vaizduotę kaip kuriančią naujas figūras, ją įvardijame žodžiais „įsivaizduoti“ arba „suvokti“; pagaliau, jei ta jėga veikia viena, ją įvardijame žodžiu „suprasti“. Kaip tai vyksta, išsamiau išdėstysiu vėliau. Pagal šias įvairias tos jėgos funkcijas ją vadinsime atitinkamai arba grynuoju intelektu, arba vaizduote, arba atmintimi, arba jutimu. Kai ji vaizduotėje kuria naujas idėjas arba kai operuoja jau sukurtomis, vadinama protu. Mes laikysime ją gebančia atlikti visus šiuos veiksmus. Vėliau reikės išsiaiškinti skirtumą tarp visų šių pavadinimų. Visa tai supratęs atidus skaitytojas greitai padarys išvadą, kokios pagalbos reikia tikėtis iš kiekvieno tų sugebėjimų ir kiek žmonių stropumas gali kompensuoti proto trūkumus.

Juk jeigu vaizduotė gali veikti intelektą arba, priešingai, intelektas gali ją veikti, jeigu vaizduotė savo ruožtu judinamąja jėga gali veikti pojūčius ir nukreipti juos į objektus arba, priešingai, patys pojūčiai gali veikti vaizduotę įspausdami joje daiktų atvaizdus ir jeigu atmintis, bent jau kūniškoji ir panaši į gyvūnų atmintį, niekuo nesiskiria nuo vaizduotės, iš to išplaukia, kad kai intelektas užsiima dalykais, neturinčiais nieko kūniško arba ko nors panašaus į kūną, jis negali remtis šiais sugebėjimais. Priešingai, kad jie nepakenktų intelektui, jutimus reikia atmesti, o iš vaizduotės kiek tik įmanoma reikia pašalinti bet kokį aiškesnį įspūdį. O jeigu intelektas imasi tirti kokį nors dalyką, kurį galima priskirti prie kūniškų, tai tik vaizduotėje galima susidaryti kuo aiškesnę jo idėją. Norint tai padaryti lengviau, reikia pateikti išoriniams pojūčiams patį daiktą, kurį ši idėja atvaizduos. Daiktų daugybė negali padėti intelektui intuicija aiškiai pažinti

kiekvieną atskirą daiktą, bet norint iš daugybės išvesti kokį nors vieną, kaip dažnai ir tenka daryti, reikia iš daiktų idėjų atmesti viską, į ką nebūtina atkreipti dėmesį, kad būtų lengviau įsiminti tai, kas liks. Kartu dabar išoriniams pojūčiams reikės pateikti ne pačius daiktus, pakaks supaprastintų jų atvaizdų, kurie, jeigu tik apsaugo atmintį nuo klaidų, bus tuo parankesni, kuo jie paprastesni. Kiekvienas, kuris viso to laikysis, man atrodo, nepraleis visiškai nieko iš to, kas susiję su šia klausimo dalimi.

O dabar imkimės kitos dalies. Norėdami tiksliai atskirti paprastų daiktų sąvokas nuo sudėtinių daiktų sąvokų ir pamatyti, kurioje iš tų dviejų rūšių gali slypėti klaida, kad galėtume jos išvengti, ir kuriuos daiktus galima pažinti patikimai, kad tik juos ir tirtume, čia, kaip ir ankstesniuose tyrimuose, turime padaryti kai kurias prielaidas, kurioms galbūt ne visi pritars. Bet visai nesvarbu, kad jos bus laikomos ne labiau tikromis negu tos įsivaizduojamos orbitos, kurias astronomai pasitelkia apibūdinti savo reiškiniams, – svarbu, kad jos padėtų mums atskirti, apie kokius objektus galima įgyti teisingas žinias, o apie kokius – klaidingas.

Taigi visų pirma sakome, kad į daiktus, kai juos tiriame savo intelekto atžvilgiu, reikia žiūrėti kitaip nei tada, kai apie juos kalbame kaip apie realiai egzistuojančius. Pavyzdžiui, jeigu tiriame kokį nors tįsų ir figūrą turintį kūną, tai pripažįstame, kad jis kaip daiktas yra kažkas vientisa ir paprasta. Iš tikrųjų šia prasme negalima sakyti, kad jis sudarytas iš kūniškumo, tįsumo ir figūros, nes šie elementai niekada neegzistuoja nepriklausomai vienas nuo kito. Tačiau mūsų intelekto atžvilgiu tą kūną laikome šių trijų prigimčių junginiu, nes pirmiau suvokiame kiekvieną iš jų atskirai, o tik paskui galime nuspręsti, kad jos visos trys kartu yra tame pačiame daikte. Taigi čia kalbėdami apie daiktus tik tiek, kiek juos pažįsta in-

telektas, paprastais vadiname tik tuos, kurių pažinimas yra toks aiškus ir tikslus, kad protas negali jų suskaidyti į daugiau dar aiškiau pažįstamų dalių; tokie yra figūra, tįsumas, judėjimas ir kt. Visus kitus dalykus suvokiame kaip tarsi sudarytus iš šių. Ir šitai reikia suprasti plačiąja prasme, neišskiriant ir tų dalykų, kuriuos kartais atsiejame nuo paprastų; taip būna, kai sakome, kad figūra yra tįsumo riba, ir ribą suvokiame kaip bendresnį dalyką negu figūra, nes galima kalbėti apie trukmės ribą, judėjimo ribą ir pan. Šiuo atveju, nors ribos sąvoka yra atsieta nuo figūros, ji dėl to neturi atrodyti paprastesnė už figūrą; priešingai, kadangi ji taikoma ir kitiems dalykams, visiškai skirtingiems nuo figūros, tokiems kaip trukmė arba judėjimas, ji turėjo būti atsieta ir nuo šių dalykų, todėl yra daugelio visiškai skirtingų prigimčių, kurioms ši sąvoka taikoma nevienareikšmiškai, junginys.

Antra, sakome, kad dalykai, kurie mūsų intelekto atžvilgiu vadinami paprastais, yra arba grynai intelektiniai, arba grynai materialūs, arba bendri. Grynai intelektiniai dalykai yra tie, kuriuos intelektas pažįsta pasitelkęs tam tikrą jam įgimtą šviesą ir be kokio nors kūniško vaizdo pagalbos. Iš tiesų yra daug tokių dalykų, ir neįmanoma susidaryti kūniškos idėjos, parodančios, kas yra pažinimas, abejonė, nežinojimas ir valios pasireiškimas, kurį tebus man leista pavadinti norėjimu (*volitio*), ir pan., tačiau visa tai tikrai pažįstame, ir net taip lengvai, kad tam mums pakanka tik turėti protą. Grynai materialūs yra tie dalykai, kuriuos pažįstame tik kūnuose, pavyzdžiui, figūra, tįsumas, judėjimas ir kt. Pagaliau, bendraisiais reikia vadinti tuos dalykus, kurie be jokio skirtumo priskiriami tiek prie kūniškų, tiek prie dvasinių, kaip, pavyzdžiui, egzistavimas, vienybė, trukmė ir pan. Čia reikia priskirti ir tas bendrąsias sąvokas, kurios yra tarsi ryšiai, sujungiantys įvairias paprastas prigimtis, ir kurių akivaizdumu pagrindžiamos

samprotavimo išvados, pavyzdžiui, teiginys, kad du dalykai, tapatūs trečiajam, tarpusavyje taip pat yra tapatūs, taip pat teiginys, kad du dalykai, kurių tuo pačiu būdu negalima susieti su trečiuoju, kuo nors skiriasi ir tarpusavyje, ir t. t. Ir tas bendrąsias sąvokas galima pažinti arba grynuoju intelektu, arba intelektu, tiriančiu materialių daiktų vaizdus.

Beje, prie paprastų dalykų reikia priskirti ir jų nebuvimą (*privatio*) bei neigimą, kiek mūsų intelektas tai suvokia; juk pažinimas, kuriuo suvokiu, kas yra nebūtis, akimirka arba rimtis, yra ne mažiau tikras, negu tas pažinimas, kuriuo suvokiu, kas yra egzistavimas, trukmė arba judėjimas. Toks supratimo būdas vėliau mums leis pasakyti, kad visi kiti mūsų pažįstami dalykai susideda iš tokių paprastų prigimčių, todėl nusprendęs, kad kokia nors figūra nejuda, galiu sakyti, kad mano mintį tam tikru būdu sudaro figūra ir rimtis, ir t. t.

Trečia, pasakysime, kad šios paprastos prigimtys mums yra žinomos savaime ir jose niekada nėra nieko klaidingo. Tai labai lengva pastebėti intelekto sugebėjimą, kuriuo jis suvokia ir pažįsta daiktus, atskyrus nuo to sugebėjimo, kuriuo jis priima teigiamus arba neigiamus sprendimus. Juk gali būti, kad manome nepažįstantys tų dalykų, kuriuos iš tiesų pažįstame, – pavyzdžiui, kai tariame, kad, be to, ką mes suvokiame arba pažįstame mąstymu, juose yra dar kažkas mums nežinoma, – ir tokia mūsų mintis yra klaidinga. Vadinasi, yra akivaizdu, kad mes klystame, jei kartais manome visiškai nepažįstą kokios nors iš tų paprastų prigimčių. Juk jeigu mintimis suvokiame bent mažiausią jos dalelę, – o tai yra būtina, jei ketiname spręsti apie ją, – tai vien iš to reikia padaryti išvadą, kad pažįstame ją visą, kitaip nebūtų galima sakyti, kad ji paprasta, bet reikėtų sakyti, kad ji sudaryta iš to, ką joje suvokiame, ir iš to, ko manome nepažįstą.

Ketvirta, pasakysime, kad šių paprastų prigimčių ryšys yra būtinas arba atsitiktinis. Būtinas yra tada, kai vienos iš jų idėja yra taip susipynusi su kitos idėja, kad negalime aiškiai suvokti nė vienos iš jų, jei norime apie jas spręsti atskirai. Taigi figūra susijusi su tįsumu, judėjimas susijęs su trukme arba laiku ir t. t., nes negalima įsivaizduoti nei figūros be tįsumo, nei judėjimo be trukmės. Lygiai taip pat kai sakau, kad prie keturių pridėjus tris bus septyni, šis ryšys yra būtinas, nes negalime aiškiai įsivaizduoti septynių neapimdami kokiu nors būdu trijų ir keturių. Taip pat ir visa tai, kas įrodoma apie skaičius ir figūras, yra būtinai susiję su tuo dalyku, apie kurį tai teigiama. Ši būtinybė būdinga ne tik juntamiems dalykams. Pavyzdžiui, jei Sokratas sakosi abejojąs viskuo, iš to būtinai išplaukia, kad jis mažų mažiausiai supranta, jog abejoja, taip pat žino, jog kažkas gali būti teisinga arba klaidinga ir t. t., nes šios išvados būtinai susijusios su abejonės prigimtimi. Atsitiktinis dalykų ryšys yra tada, kai jų nesieja neišardomi ryšiai, pavyzdžiui, kai sakome, kad kūnas yra gyvas, žmogus yra apsirengęs ir t. t. Be to, yra daug dalykų, susijusių būtinais ryšiais, kuriuos dauguma žmonių laiko atsitiktiniais, nes nemato ryšio tarp tų dalykų; pavyzdys čia gali būti teiginiai „Aš esu, vadinasi, Dievas yra“ arba „Aš mąstau, vadinasi, turiu sielą, skirtingą nuo kūno“. Pagaliau, reikia pažymėti, kad yra daug tokių būtinų teiginių, kurie apversti tampa atsitiktiniais. Pavyzdžiui, nors iš to, kad aš esu, drąsiai darau išvadą, kad tikrai yra Dievas, bet dėl to, kad yra Dievas, negaliu teigti, kad esu aš pats.

Penkta, pasakysime, kad mes negalime nieko suvokti, išskyrus tas paprastas prigimtis ir jų mišinius arba junginius; labai dažnai net būna daug lengviau tirti keletą jų, sujungtų drauge, negu išskirti iš jų kokią nors vieną. Pavyzdžiui, galiu pažinti trikampį, nors niekada nepagalvočiau, kad šis pažinimas apima

kampo, linijos, skaičiaus trys, figūros, tįsumo pažinimą ir t. t. Bet šitai visai netrukdo sakyti, kad trikampio prigimtį sudaro visos šios prigimtys ir kad jos yra geriau žinomos negu pats trikampis, nes būtent jas mes ir suvokiame trikampyje. Be to, šiame trikampyje yra dar ir daugiau mūsų nepastebėtų prigimčių, pavyzdžiui, dydis kampų, kurių suma yra lygi dviem statiesiems kampams, nesuskaičiuojami santykiai tarp kraštinių ir kampų arba plotas.

Šešta, pasakysime, jog prigimtis, vadinamas sudėtinėmis, mes pažįstame arba todėl, kad iš patyrimo sužinome jas esant sudėtines, arba todėl, kad patys jas sudarome. Iš patyrimo mes pažįstame viską, ką suvokiame pojūčiais, viską, ką girdime sakant kitus, ir apskritai viską, kas pasiekia mūsų intelektą arba iš išorės, arba jam mąstant patį save. Čia reikia pažymėti, kad intelekto negali apgauti joks patyrimas, jei jis griežtai apsiriboja daikto, kuris yra jo objektas, kaip savo paties idėjos arba vaizdinio intuicija ir, be to, nepripažįsta, kad vaizduotė teisingai atspindi pojūčių objektus, kad pojūčiai perteikia tikrąsias daiktų figūras ir, pagaliau, kad išoriniai objektai visada yra tokie, kokie mums atrodo. Visa tai mus gali suklaidinti; taip nutinka, pavyzdžiui, tada, kai tikrove laikome kieno nors sekamą pasaką arba kai gelta sergantis žmogus mano, kad viskas yra geltona, nes tokios spalvos yra jo akys, arba, pagaliau, kai melancholikai tikrove laiko savo liguistos vaizduotės regėjimus. Visa tai įžvalgaus intelekto nesuklaidins, nes jis pripažins, kad viskas, ką jis gauna iš vaizduotės, tikrai joje įspausta, bet niekada netvirtins, kad visa tai be jokių pakitimų iš išorinių daiktų perėjo į pojūčius, o iš pojūčių – į vaizduotę, jeigu pats tuo neįsitikins kokiu nors kitu būdu. Mes patys sudarome savo pažinimo objektus kiekvieną sykį, kai manome, kad juose glūdi kažkas, ką mūsų dvasia suvokia tiesiogiai, be jokio patyrimo. Antai kai žmo-

gus, sergantis gelta, įsitikina, kad jo matomi daiktai yra geltoni, šis jo pažinimas susideda iš to, ką jam pateikia vaizduotė, ir iš to, ką jis pats prideda, būtent kad geltoną spalvą jis mato ne dėl sutrikusio regėjimo, o dėl to, jog jo matomi daiktai iš tiesų yra geltoni. Tai rodo, kad apsirikti galime tik dėl tų dalykų, kuriuos patys sudarome vienu ar kitu būdu.

Septinta, pasakysime, kad šis sudarymas gali vykti trimis būdais, būtent: pasitelkus įtaigą, spėjimą ir dedukciją. Įtaiga vadovaujasi tie, kurie patys paskatina savo protą kuo nors tikėti be jokio patikimo pagrindo, tiktai pastūmėti arba aukštesnės galios, arba savo laisvos valios, arba tam tikro vaizduotės polinkio. Pirmoji niekada nesuklaidina, antroji suklaidina retai, o trečioji – beveik visada, bet pirmoji, kadangi ji neprieinama mokslui, šiame traktate neaptariama. Vadovaujantis spėjimu sudarymas vyksta tada, kai, pavyzdžiui, remdamiesi tuo, kad vanduo, labiau nutolęs nuo centro negu žemė, yra skaidresnė substancija, taip pat tuo, kad oras, esantis aukščiau negu vanduo, yra retesnis už jį, tariame, kad virš jo nėra nieko, išskyrus eterį, labai gryną ir nepalyginti skaidresnį už patį orą, ir t. t. Tokiu būdu sudaryti sprendimai mūsų neapgauna, jei juos laikome tikėtinais ir niekada neteigiame, kad jie yra teisingi, tačiau nepadaro mūsų išmaningesnių.

Taigi lieka tik dedukcija, kurią pasitelkę galime sudaryti dalykus taip, kad dėl jų teisingumo galime būti tikri. Vis dėlto ir čia galima padaryti daug klaidų. Pavyzdžiui, jei iš to, kad erdvėje, pilnoje oro, nėra nieko, ką galėtume suvokti arba regėjimu, arba lytėjimu, arba kokiu nors kitu pojūčiu, mes darome išvadą, kad erdvė yra tuščia, tai mes klaidingai susiejame tuštumos prigimtį su erdvės prigimtimi; taip būna kiekvieną sykį, kai manome, kad iš atskiro arba atsitiktinio dalyko galima išvesti kokį nors bendrą ir būtiną dalyką. Tačiau mes pajėgūs išvengti šios klaidos – būtent jeigu

du dalykus susiesime tik tada, kai pamatysime, kad šis ryšys yra būtinas, kaip, pavyzdžiui, iš to, kad figūra būtinai susijusi su tįsumu, darome išvadą, kad niekas negali turėti figūros nebūdamas tįsus.

Iš viso to matyti, pirma, kad pasitelkę pakankamą enumeraciją mes, mano manymu, aiškiai išdėstėme tai, ką iš pradžių galėjome padaryti tik neaiškiai ir bendrais bruožais, – būtent kad į tikrą tiesos pažinimą žmogų veda tik du keliai – akivaizdi intuicija ir būtinoji dedukcija. Be to, paaiškinome, kas yra paprastos prigimtys, apie kurias kalbėjome aštuntojoje taisyklėje. Visiškai aišku, kad intuicija taikoma tiek šioms prigimtims, tiek būtiniems jų tarpusavio sąryšiams, tiek, pagaliau, visiems kitiems dalykams, kuriuos intelektas patiria kaip esančius arba jame pačiame, arba vaizduotėje. Apie dedukciją daugiau pakalbėsime kitose taisyklėse.

Antra, iš to išplaukia, kad nereikia dėti daug pastangų norint pažinti šias paprastas prigimtis, nes jos pakankamai žinomos savaime, reikia tik atskirti jas vienas nuo kitų ir atidžiai ištirti kiekvieną skyrium. Juk niekas nėra toks bukaprotis, kad nesuvoktų, jog sėdėdamas jis kažkuo skiriasi nuo savęs stovinčio. Tačiau ne visi taip aiškiai skiria padėties prigimtį nuo kitų dalykų, glūdinčių šioje mintyje, ir gali teigti, kad šiuo atveju pasikeičia tik padėtis. Mes ne šiaip sau čia tai pabrėžiame, nes mokslininkai labai dažnai yra tokie išradingi, kad sugeba padaryti neaiškius net savaime akivaizdžius ir netgi valstiečiui žinomus dalykus. Taip atsitinka kiekvieną sykį, kai jie stengiasi paaiškinti šiuos savaime žinomus dalykus pasitelkę kokius nors akivaizdesnius. Iš tikrųjų jie arba paaiškina ką nors kita, arba nieko nepaaiškina. Juk kiekvienas puikiausiai supranta pasikeitimą, įvykstantį mums keičiant vietą, bet koks žmogus susidarys to paties pasikeitimo idėją, kai jam bus pasakyta, kad *vieta yra supančiojo kūno paviršius*[9]? Juk šis paviršius gali kisti man nejudant ir

nekeičiant vietos arba, priešingai, gali judėti su manimi taip, kad nors aplink mane bus tas pats paviršius, aš nebūsiu toje pačioje vietoje. Bet ar neatrodo, jog tie, kurie sako, kad judėjimas – kiekvienam žinomas dalykas – yra *to, kas egzistuoja potencialiai, aktas, kiek tai egzistuoja potencialiai,* ištaria magiškus žodžius, turinčius slaptą prasmę ir pranokstančius žmogaus proto išgales? Kas supras šiuos žodžius ir kas nežino, kas yra judėjimas? Ir kas nepripažins, kad jie ieško keblumų ten, kur jų išvis nėra? Taigi būtina pasakyti, jog niekada nereikia aiškinti tokių dalykų jokiais apibrėžimais, kad paprastų nepalaikytume sudėtiniais; reikia tik atskirti juos vienus nuo kitų ir išsamiai ištirti pasitelkus proto šviesą.

Trečia, iš to išplaukia, kad visą žmogiškąjį pažinimą sudaro aiškus įžvelgimas, kaip šios paprastos prigimtys susijungia ir sudaro kitus dalykus. Tai ypač naudinga pažymėti, nes kiekvieną sykį, kai reikia ištirti kokį nors keblumą, beveik visi sustoja ant slenksčio nežinodami, kur link nukreipti protą, ir mano, kad reikia ieškoti kažkokios naujos, dar nežinomos esinių rūšies. Taigi kai klausiama, kokia yra magneto prigimtis, jie spėja, kad dalykas yra keblus ir sunkiai įveikiamas, ir tuoj pat nugręžia protą nuo viso to, kas akivaizdu, nukreipia jį į tai, kas sunkiausia, ir klaidžiodami po tuščią nesuskaičiuojamų priežasčių erdvę lūkuriuoja, ar neaptiks atsitiktinai ko nors naujo. Tačiau žmogus, manantis, kad magnete negalima rasti nieko, kas nebūtų sudaryta iš šių paprastų ir savaime žinomų prigimčių, žino, ką privalo daryti. Pirmiausia jis kruopščiai sukaupia visas bandymų teikiamas žinias apie šį akmenį, po to stengiasi iš jų išvesti, kokio reikia paprastų prigimčių junginio, kad atliktų tuos pačius veiksmus, kuriuos jis bandymais aptiko magnete. Tai atskleidęs jis gali drąsiai teigti, kad žino tikrąją magneto prigimtį, kiek žmogus įstengia ją pažinti remdamasis šiais bandymais.

Pagaliau, ketvirta, iš to, kas pasakyta, matyti, kad nereikia vienų dalykų pažinimo laikyti tamsesniu už kitų, nes visas pažinimas yra tos pačios prigimties ir jį sudaro tik savaime žinomų dalykų sujungimas. To beveik niekas nepastebi ir laikosi priešingos nuomonės, o tie, kurie labiau pasitiki savimi, net leidžia sau pateikti savo prielaidas kaip tikrus įrodymus. Dalykuose, kurių visiškai neišmano, jie tariasi neaiškiai, tarsi pro rūką, įžvelgiantys tiesas, dažnai mįslingas, ir nesibijo tas tiesas išdėstyti įvilkę savo sampratas į tam tikrus žodžius, kuriais paprastai ilgai ir nuosekliai kalba, nors jų nesupranta nei jie patys, nei jų klausytojai. O kuklesni susilaiko ir netiria daugelio lengvų ir svarbių gyvenime dalykų, nes laiko save nepajėgiais. Manydami, kad tuos dalykus gali pažinti didesniu protu apdovanoti žmonės, jie priima pažiūras tų, kurių autoritetu labiausiai pasitiki.

Aštunta, pasakysime, kad dedukcija galima išvesti arba daiktus iš žodžių, arba priežastį iš padarinio, arba padarinį iš priežasties, arba panašų iš panašaus, arba dalis, arba visumą iš dalių...[10]

Pagaliau, kad atsitiktinai mūsų nurodymų sąryšis neliktų kieno nors nesuprastas, suskirstysime viską, ką galima pažinti, į paprastus teiginius ir klausimus. Dėl paprastų teiginių nepateiksime jokių kitų nurodymų, išskyrus tuos, kurie parengia pažintinę galią aiškiai suvokti intuicija ir įžvalgiai tirti visokiausius objektus, nes šie teiginiai turi atsirasti savaime ir negali būti ieškomi. Tai mes ir padarėme dvylikoje pirmųjų taisyklių, kuriose, atrodo, išdėstėme viską, kas, mūsų nuomone, palengvina naudojimąsi protu. O klausimai vieni suprantami lengvai, nors jų sprendimas nežinomas, – tik jiems mes skirsime kitas dvylika taisyklių; kiti suprantami sunkiai – jiems skirsime paskutines dvylika taisyklių. Toks skirstymas buvo sugalvotas ne be tikslo, o tam, kad nereikėtų nieko kalbėti apie da-

lykus, kurie iš anksto suponuoja to, kas iš jų išplaukia, pažinimą, ir kad iš pradžių nurodytume tai, ko, mūsų manymu, visų pirma reikia imtis protui lavinti. Reikia pažymėti, kad prie lengvai suprantamų klausimų mes priskiriame tik tuos, kuriuose aiškiai suvokiame tris dalykus, būtent: iš kokių požymių galima atpažinti tai, ko ieškoma, kai tai aptiksime; iš ko turime tai išvesti; kaip reikia įrodyti, kad šie dalykai taip priklauso vienas nuo kito, jog vienas jokiu būdu negali pasikeisti, jeigu nesikeičia kitas. Taigi mes turėsime visas premisas ir mums liks tik parodyti, kaip prieiti išvadą ne išvedant iš vieno paprasto dalyko kokį nors kitą (kaip jau sakėme, tai galima padaryti be nurodymų), bet išskiriant vieną kokį nors priklausomą dalyką iš daugelio kitų, tarp kurių jis yra įsipynęs, taip sumaniai, kad tam nereikėtų didesnių proto sugebėjimų, negu jų reikia pačiai paprasčiausiai išvadai padaryti. Tokie klausimai dažniausiai yra abstraktūs ir pasitaiko tik aritmetikoje arba geometrijoje, todėl jie atrodys nenaudingi žmonėms, neišmanantiems šių mokslų. Tačiau aš įspėju, kad ilgai mokytis šio metodo ir įgusti jį taikyti privalo tie, kurie nori gerai suprasti antrąją šio traktato dalį, kurioje mes kalbėsime apie visus kitus klausimus.

XIII taisyklė

Gerai supratus klausimą reikia jį atskirti nuo visų nereikalingų vaizdinių, redukuoti jį į paprasčiausią ir pasitelkus enumeraciją suskaidyti į kuo mažesnes dalis.

Mes panašūs į dialektikus tik tuo, jog kaip jie, norėdami išmokyti silogizmų formų, taria, kad terminai arba dalykai yra žinomi, taip ir mes iš anksto reikalaujame, kad klausimas būtų tobulai suprastas.

Bet mes neskiriame, kaip daro jie, dviejų kraštinių ir vieno vidurinio termino, o žiūrime į visą reikalą taip: pirma, bet kuriame klausime būtinai turi būti kažkas nežinoma, antraip bus veltui klausta; antra, tas kažkas turi būti kaip nors pažymėtas, kitaip mes nebūsime skatinami veikiau tirti šį, o ne kurį nors kitą dalyką; trečia, jį galima pažymėti tik kuo nors žinomu. Visa tai randame net ir netobulame klausime. Antai jei klausiama, kokia yra magneto prigimtis, mes žinome, ką reiškia žodžiai „magnetas" ir „prigimtis", ir tai verčia mus tirti pirmiau šį, o ne kokį nors kitą dalyką. Be to, kad klausimas būtų tobulas, norime, kad jis būtų visiškai apibrėžtas taip, jog nebūtų ieškoma nieko daugiau, išskyrus tai, ką galima išvesti iš turimų duomenų: pavyzdžiui, jei manęs kas nors paklaustų, kokią išvadą apie magneto prigimtį galima padaryti iš bandymų, kuriuos sakosi atlikęs Gilbertas[11], nesvarbu, ar jie teisingi, ar klaidingi, arba jei manęs paklaustų, ką manau apie garso prigimtį remdamasis tik tuo, kad trys stygos *A, B, C* išduoda vienodą garsą ir pagal prielaidą *B* yra dvigubai storesnė už *A*, tačiau ne ilgesnė už ją ir įtempta dvigubai sunkesnio svarmens, o *C* ne storesnė už *A*, bet dukart ilgesnė ir įtempta keturgubai sunkesnio svarmens ir t. t. Iš šių pavyzdžių lengva suprasti, kaip visus netobulus klausimus galima redukuoti į tobulus (tai vėliau bus paaiškinta išsamiau), be to, matyti, kaip galima vadovautis šia taisykle norint gerai suprastą keblumą atskirti nuo bet kokių nereikalingų vaizdinių ir padaryti jį tokį, kad mums rūpėtų ne tirti vieną ar kitą dalyką, o tik apskritai palyginti tam tikrus dydžius. Tad, pavyzdžiui, nusprendus ištirti tik kokį nors bandymą su magnetu, mums nėra sunku atitraukti savo mintis nuo visų kitų dalykų.

Be to, pridursime, kad keblumą reikia supaprastinti pagal penktąją ir šeštąją taisykles ir išskaidyti pagal

septintąją. Todėl kai tiriu magnetą remdamasis įvairiais bandymais, kiekvieną iš jų apžvelgiu atskirai vieną po kito. Taip pat tirdamas garsą minėtuoju būdu skyrium lyginu stygas *A* ir *B*, po to *A* ir *C* ir t. t., kad paskui visa tai aprėpčiau pakankama enumeracija. Šias tris taisykles grynasis protas privalo taikyti visiems kokio nors teiginio terminams pirmiau, negu prieis prie galutinio sprendimo, nors jam ir reikėtų vienuolikos kitų taisyklių, kurių taikymas bus paaiškintas trečiojoje šio traktato dalyje. Beje, klausimą mes suprantame kaip visa tai, kame randame tiesą arba netiesą. Taigi dabar reikia išskaičiuoti įvairias klausimų rūšis, kad nuspręstume, ką galima padaryti su kiekviena iš jų.

Jau sakėme, kad klaidos negali būti tik dalykų intuicijoje, nesvarbu, ar jie būtų paprasti, ar sudėtiniai. Šia prasme jų negalima vadinti klausimais, tačiau šį pavadinimą jie gauna, kai tik norime ką nors nuspręsti apie juos. Iš tiesų prie klausimų priskiriame ne tik tuos, kuriuos pateikia kiti, klausimas yra ir nežinojimas arba, tiksliau, Sokrato abejonė, kai jis pirmą kartą pradėjo svarstyti, ar tiesa, kad jis viskuo abejoja, ir įsitikino, kad taip ir yra.

Mes ieškome daiktų remdamiesi žodžiais arba priežasčių remdamiesi padariniais, arba padarinių remdamiesi priežastimis, arba visumos ar kitų dalių remdamiesi viena dalimi, arba pagaliau daugelio dalykų iš viso to.

Mes sakome, kad daiktų ieškome remdamiesi žodžiais kiekvieną sykį, kai visą keblumą sudaro kalbos neaiškumas. Čia priklauso ne tik visokios mįslės, kaip antai Sfinkso mįslė, kur kalbama apie gyvą būtybę, kuri iš pradžių vaikščioja keturiomis, paskui dviem ir pagaliau trimis kojomis[12], arba mįslė apie žvejus, kurie, stovėdami ant upės kranto su meškerėmis ir kabliukais žuvims gaudyti, sako nebeturintys tų, kurias pagavo, bet turintys tas, kurių dar nesugebėjo sugauti. Be to,

ir dauguma klausimų, dėl kurių ginčijasi mokslininkai, beveik visada yra žodžių klausimai. Bet dėl to nereikia taip blogai galvoti apie didžiausius protus ir manyti, kad jie nesupranta dalyko, kai aiškina jį ne visai suprantamais žodžiais. Pavyzdžiui, vietą vadindami supančiojo kūno paviršiumi jie iš tikrųjų neturi klaidingos idėjos, bet tik netinkamai vartoja žodį „vieta", įprastinėje vartosenoje reiškiantį tą paprastą ir savaime žinomą prigimtį, dėl kurios sakoma, kad kas nors yra čia arba ten, ir kurią sudaro tam tikras daikto, apie kurį sakoma, kad jis yra tam tikroje vietoje, santykis su išorinėmis erdvės dalimis. Kai kurie matydami, kad žodis „vieta" taikomas supančiajam paviršiui, šią prigimtį klaidingai vadina vidine vieta (*ubi intrinsecum*)[13]. Šie pavadinimo klausimai yra tokie dažni, kad jei filosofai visada sutartų dėl žodžių reikšmės, baigtųsi kone visi jų ginčai.

Priežasčių remiantis padariniais ieškoma kiekvieną sykį, kai norima sužinoti apie kokį nors dalyką, ar jis yra arba koks yra...[14]

Bet kadangi, kai mums pasiūloma išspręsti kokį nors klausimą, dažnai ne iš karto pastebime, kokios jis rūšies ir ar reikia ieškoti daiktų remiantis žodžiais, ar priežasčių remiantis padariniais ir t. t., man atrodo, kad čia nereikia per daug leistis į smulkmenas, nes norint išspręsti bet kokį keblumą bus daug greičiau ir lengviau iš eilės peržiūrėti viską, ką reikia padaryti. Vadinasi, iškėlus klausimą pirmiausia reikia aiškiai suprasti, ko ieškoma.

Iš tikrųjų žmonės dažnai taip skuba tirti, kad imasi spręsti klausimą klaidžiojančiu protu dar neišsiaiškinę, iš kokių požymių pažins ieškomą dalyką šiam pasitaikius. Jie tokie pat kvaili, kaip ir tas tarnas, kuris, šeimininko kur nors pasiųstas, norėdamas būti paklusnus skuba bėgti dar negavęs nurodymų ir nežinodamas, kur lieps eiti.

Ir nors kiekviename klausime turi būti kas nors nežinoma, kitaip nebūtų prasmės jį kelti, tačiau reikia, kad nežinomasis būtų taip apibrėžtas tam tikrų sąlygų, jog būtų būtina tirti veikiau vieną dalyką, o ne kitą. Tai yra būtent tos sąlygos, kurias, kaip sakėme, reikia tirti iš pat pradžių. Kad tai padarytume, proto įžvalgumą turime nukreipti į kiekvieną iš jų atskirai ir atidžiai ištirti, kiek kiekviena iš jų apibrėžia mūsų ieškomą nežinomąjį; mat žmogaus protas paprastai klysta dvejopai: arba apima daugiau, negu duota klausimui apibrėžti, arba, priešingai, ką nors praleidžia.

Reikia saugotis tarti daugiau ir tikslesnių dalykų, negu yra duota, ypač mįslėse ir visuose klausimuose, meistriškai sugalvotuose protui apgauti, o kartais ir kituose klausimuose, kai jiems išspręsti, atrodo, kaip tikra pripažįstama tai, kuo mus įtikino ne koks nors tvirtas argumentas, o tik įsisenėjusi nuomonė. Pavyzdžiui, Sfinkso mįslėje nereikia manyti, kad žodis „kojos" reiškia tik tikras gyvūnų kojas, bet reikia taip pat išsiaiškinti, ar jis perkeltine prasme netaikomas kokiam nors kitam dalykui, kaip čia ir dąroma, – būtent vaiko rankoms ir senio lazdai, nes tiek vienas, tiek kitas vaikščiodami naudojasi jomis tarsi kojomis. Taip pat ir mįslėje apie žvejus reikia saugotis, kad mintis apie žuvis neužvaldytų mūsų proto ir neatitrauktų jo nuo minties apie tuos gyvius, kuriuos vargšai dažnai nenoromis nešiojasi su savimi ir kuriuos pagavę numeta. Panašiai yra, kai klausiama, kaip buvo padaryta vaza, kurią kažkada matėme ir kurios viduryje buvo kolona su ištroškusio Tantalo[15] figūra. Į tą vazą pilamas vanduo puikiai laikydavosi, kol nesiekdavo Tantalo lūpų, bet vos tik vanduo pasiekdavo nelaimėlio lūpas, tuoj pat visas ištekėdavo. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad visa išmonė glūdi Tantalo figūros konstrukcijoje, tačiau iš tikrųjų ji nieko nelemia šiame klausime, o tik susijusi su juo. Visą keblumą sudaro tai, kaip padaryti tokią

vazą, iš kurios visas vanduo ištekėtų, kai pasiektų tam tikrą aukštį, bet jokiu būdu ne anksčiau. Pagaliau, jei iš visų turimų žvaigždžių stebėjimų mėgintume sužinoti, ką galima teigti apie jų judėjimus, neturėtume nepagrįstai tarti, kad, kaip mane senovės žmonės, Žemė nejuda ir yra pasaulio centras, nes taip mums atrodė nuo pat vaikystės, bet reikia tuo suabejoti, kad vėliau galėtume pamatyti, ką tikra galima nuspręsti šiuo klausimu, ir t. t.

Praleisdami ką nors mes klystame kiekvieną sykį, kai nepagalvojame apie kokią nors sąlygą, reikalingą klausimui apibrėžti, nesvarbu, ar ji yra aiškiai išreikšta pačiame klausime, ar turi būti suvokta kaip nors kitaip. Taip būna, kai ieškoma amžinojo judėjimo (*perpetuum mobile*), bet ne gamtinio, koks yra žvaigždžių arba vandens versmių judėjimas, o žmonių išmonės sukurto, nes daugelis tiki, kad tai įmanoma. Turėdami galvoje, kad Žemė nepaliaujamai sukasi ratu apie savo ašį, o magnetas išlaiko visas Žemės ypatybes, jie tikisi atrasti amžinąjį judėjimą sugalvoję, kaip padaryti taip, kad tas akmuo judėtų ratu arba bent perduotų savo judėjimą ir kitas ypatybes geležiai. Net jei ir pavyktų tai padaryti, jie vis tiek savo menu nesukurtų amžinojo judėjimo, o tik pasinaudotų gamtiniu judėjimu, panašiai kaip įtaisydami ratą upės srovėje taip, kad šis be paliovos suktųsi. Taigi jie būtų praleidę sąlygą, reikalingą klausimui apibrėžti, ir t. t.

Gerai supratus klausimą reikia tiksliai išsiaiškinti, kas sudaro jo keblumą, kad atskyrus nuo viso kito jį būtų galima lengvai išspręsti.

Norint sužinoti, kas sudaro visą klausimo keblumą, ne visada užtenka klausimą suprasti; dar reikia apgalvoti kiekvieną į jį įeinantį dalyką, kad pasitaikius kokiam nors lengvai surandamam dalykui galėtume jį praleisti ir taip apvalytame klausime liktų tik tai, ko mes nežinome. Pavyzdžiui, anksčiau aprašytame klau-

sime apie vazą lengva suprasti, kaip reikia pagaminti tą vazą – įstatyti koloną jos viduryje, nupiešti paukštį ir t. t. Visa tai atmetus kaip nereikšminga lieka keblumas, kurį sudaro tai, kodėl vanduo, kuris iki tol laikosi vazoje, pasiekęs tam tikrą lygį visas išteka.

Taigi čia pasitenkinsime pasakydami, kad reikia paeiliui ištirti visa tai, ką apima tam tikras klausimas, atmesti tai, ką akivaizdžiai matome jam nepriklausant, palikti tai, kas yra būtina, ir gerai ištirti tai, kas yra abejotina.

XIV taisyklė

Tą pačią taisyklę reikia taikyti
realiam kūnų tįsumui ir visą jį pateikti
vaizduotei paprastomis figūromis;
taip intelektas jį daug geriau suvokia.

Kad pasitelktume ir vaizduotę, reikia pažymėti, kad kiekvieną sykį išvesdami kokį nors nežinomą dalyką iš jau žinomo neatrandame kokios nors naujos esaties rūšies, o tik mūsų pažinimas išsiplečia taip, jog suvokiame, kad ieškomasis dalykas kažkokiu būdu įeina į duotųjų dalykų prigimtį. Pavyzdžiui, nereikia tikėtis, kad aklą nuo gimimo žmogų kokiais nors argumentais pavyks išmokyti įsivaizduoti tikras spalvų idėjas, kurias mes esame gavę iš pojūčių. Tačiau žmogus, kada nors matęs pagrindines spalvas, bet niekada nematęs tarpinių ir mišrių, pasitelkęs dedukciją, galimas daiktas, galės įsivaizduoti nematytas spalvas remdamasis panašumu su anomis. Lygiai taip pat jei magnete glūdi kokia nors esaties rūšis, o mūsų intelektas niekada nepažino nieko į ją panašaus, tai nėra vilties ją kada nors pažinti samprotavimais, – tam mums reikėtų arba kokio nors naujo pojūčio, arba dieviškosios dvasios.

Tačiau mes manysime, kad pasiekėme viską, ką žmogaus protas šiuo atveju įstengia padaryti, jei aiškiai suvoksime jau žinomų esinių, arba prigimčių, sąmaišą, kuri sukelia tuos pačius veiksmus, kuriuos pastebime magnete.

Taigi visus jau žinomus esinius, tokius kaip tįsumas, figūra, judėjimas ir kitus, kuriuos išvardyti čia ne vieta, įvairiuose objektuose pažįstame viena ir ta pačia idėja. Juk ar karūna būtų sidabrinė, ar auksinė, jos figūrą vis tiek įsivaizduosime tokią pačią. Ši bendroji idėja perkeliama nuo vieno dalyko kitam ne kitaip, kaip paprastu palyginimu, kuriuo remdamiesi teigiame, kad tiriamasis dalykas yra kokiu nors atžvilgiu panašus į duotąjį, tapatus jam arba lygus. Taigi tiesą kiekviename samprotavime tiksliai pažįstame tik palygindami. Pavyzdžiui, samprotavime, kad kiekvienas *A* yra *B*, kiekvienas *B* yra *C*, vadinasi, kiekvienas *A* yra *C*, ieškomasis ir duotasis, būtent *A* ir *C*, lyginami tarpusavyje tuo atžvilgiu, jog abu yra *B*, ir t. t. Bet kadangi, kaip jau ne sykį įspėjome, silogizmų formos niekaip nepadeda suvokti tiesos, skaitytojui bus pravartu visiškai jas atmetus įsitikinti, kad kiekvienas žinojimas, gautas ne iš paprastos ir grynos kokio nors atskiro dalyko intuicijos, įgyjamas lyginant tarpusavyje du arba daugiau dalykų. Iš tiesų beveik visą žmogiškojo proto išmonę sudaro šio veiksmo parengimas. Kai palyginimas yra aiškus ir paprastas, nereikia jokio meno, o reikia tik natūralios šviesos suvokti tiesai, kurią jis atskleidžia. Reikia pažymėti, kad palyginimai vadinami paprastais ir aiškiais tik tada, kai tiriamasis ir duotasis dalykai yra vienodai įtraukti į tam tikrą prigimtį; visi kiti palyginimai reikalauja pasirengimo vien todėl, kad ši bendra prigimtis yra abiejuose dalykuose ne vienodai, bet pagal kokius nors santykius arba proporcijas, į kurias ji įvilkta; ir pagrindinis žmogiškosios išmonės uždavinys yra šias proporcijas

pertvarkyti taip, kad ieškomojo ir žinomojo dalykų lygybė būtų aiškiai matyti.

Dar pažymėsime, kad į tokią lygybę galima pertvarkyti tik tai, kas gali būti didesnis arba mažesnis, ir kad visa tai apima pavadinimas „dydis". Taigi pagal ankstesnę taisyklę keblumo terminus atsieję nuo bet kokio objekto suprantame, kad mums liko tirti tik dydžius apskritai.

Tačiau kad ir šiuo atveju galėtume ką nors įsivaizduoti ir naudotis ne grynuoju protu, bet protu, pasitelkiančiu ir vaizduotės piešiamus vaizdinius, turime pažymėti, kad apie dydžius apskritai nepasakoma nieko, ko nebūtų galima priskirti ir kiekvienam atskiram dydžiui.

Iš to lengva padaryti išvadą, kad bus nemenka nauda, jei tai, ką žinosime apie dydžius apskritai, pritaikysime tiems atskiriems dydžiams, kurie visų lengviausiai ir aiškiausiai iškyla mūsų vaizduotėje. Toks dydis yra realus kūno tįsumas, atsietas nuo visko, išskyrus figūrą. Tai išplaukia iš dvyliktosios taisyklės, kurioje sakėme, kad pati vaizduotė su joje esančiomis idėjomis yra ne kas kita, kaip tįsus ir figūrą turintis realus kūnas. Iš tiesų tai savaime aišku, nes jokiame kitame objekte taip akivaizdžiai neatsiskleidžia visi proporcijų skirtumai. Juk nors apie kokį nors daiktą galima pasakyti, kad jis baltesnis arba ne toks baltas kaip kitas, apie garsą – kad jis šaižesnis arba ne toks šaižus kaip kitas ir t. t., vis dėlto mes negalime tiksliai nustatyti, ar šis viršijimas dvigubas, ar trigubas ir t. t., kitaip, kaip tik pagal kokią nors analogiją su figūrą turinčio kūno tįsumu. Vadinasi, tebūnie nustatyta ir tikra, kad gerai apibrėžtuose klausimuose nėra jokio kito keblumo, išskyrus tą, kurį sudaro proporcijų radimas nelygybėse, o visus dalykus, kuriuose susiduriama su tokiu keblumu, lengvai galima ir reikia atskirti nuo bet kokio kito dalyko ir po to redukuoti į tįsumą

ir figūrą, apie kuriuos nuo šiol kalbėsime ligi pat dvidešimt penktosios taisyklės, palikę nuošalyje visas kitas mintis.

Čia norėčiau rasti skaitytoją, turintį polinkį į aritmetiką ir geometriją, nors pageidaučiau, kad geriau jis būtų jų dar neperpratęs, o ne išmokytas jų įprastiniu būdu, nes mano pateikiamas taisykles daug lengviau pritaikyti šiems mokslams, kuriems išmokti jų visiškai pakanka, negu bet kokiems kitiems klausimams. Šių taisyklių nauda siekiant aukštesnio pažinimo yra tokia didelė, jog aš nebijau sakyti, kad ši mūsų metodo dalis išrasta ne matematikos problemoms spręsti, bet veikiau matematiką reikia studijuoti tam, kad įgustume naudotis šiuo metodu. Tuose moksluose aš atmetu viską, kas nebūtų savaime žinoma ir prieinama kiekvienam; tačiau kai kurių žmonių įgytas jų pažinimas, net jeigu jis neiškraipytas kokios nors akivaizdžios klaidos, vis dėlto yra užtemdytas daugybės neaiškių ir blogai suprastų pradmenų, kuriuos toliau pamažu stengsimės ištaisyti.

Tįsumu mes laikome visa tai, kas turi ilgį, plotį ir gylį, nesigilindami, ar tai realus kūnas, ar tik erdvė. Išsamesnio paaiškinimo, man atrodo, nereikia, nes nėra nieko, ką mūsų vaizduotei būtų lengviau suvokti. Bet kadangi mokslininkai dažnai naudojasi tokiomis subtiliomis skirtybėmis, kad išsklaido natūralią šviesą ir randa tamsybių net sodiečiams žinomuose dalykuose, tai reikia juos įspėti, kad tįsumu čia nevadiname ko nors skirtingo nuo daikto ir kad išvis nepripažįstame tokių filosofinių esinių, kurie iš tikrųjų būtų neprieinami mūsų vaizduotei. Mat jeigu kas nors sugebėtų įtikinti save, jog, pavyzdžiui, sunaikinus gamtoje viską, kas tįsu, negalima neigti, kad egzistuoja tįsumas pats savaime, tai tam įsivaizduoti jis naudosis ne kūniška idėja, o tik intelektu, pateikiančiu klaidingą sprendimą. Jis pats tai pripažins atidžiau apmąstęs tokio tįsumo

vaizdą, kurį pamėgins sukurti savo vaizduotėje. Iš tikrųjų jis pastebės, kad suvokia jį ne atsietą nuo bet kokio daikto, bet įsivaizduoja visiškai kitaip, negu apie jį sprendžia. Vadinasi, tie abstraktūs esiniai – nesvarbu, kokia būtų intelekto nuomonė apie daiktų tiesą – niekada neatsiranda vaizduotėje kaip atskirti nuo savo objektų.

Bet kadangi toliau nieko nedarysime be vaizduotės pagalbos, tai reikia kruopščiai skirti, kokiomis idėjomis mūsų intelektui turi būti perteikta kiekvieno žodžio reikšmė. Todėl siūlome išnagrinėti šiuos tris pasakymus: *tįsumas užima vietą, kūnui yra būdingas tįsumas, tįsumas nėra kūnas.*

Pirmasis iš jų rodo, kaip tįsiu laikoma tai, kas turi tįsumą. Iš tikrųjų sakydamas, kad *tįsumas užima vietą*, suvokiu visiškai tą patį, kaip ir sakydamas, kad *tai, kas tįsu, užima vietą.* Tačiau iš to neišplaukia, kad norint išvengti dviprasmybės geriau vartoti pasakymą *tai, kas tįsu*; mat jis taip aiškiai neišreiškia mūsų suvokiamos minties, būtent kad koks nors daiktas užima vietą, nes yra tįsus. Ir pasakymą *tai, kas tįsu, yra daiktas, užimantis vietą,* kas nors gali suprasti ne kitaip, kaip pasakymą *tai, kas gyva, užima vietą.* Tai paaiškina, kodėl čia žadame kalbėti veikiau apie tįsumą, o ne apie tai, kas tįsu, nors ir manome, kad tįsumą reikia suprasti ne kitaip, kaip tai, kas tįsu.

Dabar pereikime prie pasakymo *kūnui yra būdingas tįsumas,* kur „tįsumas" reiškia kažką kita nei kūnas. Tačiau vaizduotėje nesusidarome dviejų atskirų idėjų: vieną – kūno, kitą – tįsumo, o susidarome tik vieną – tįsaus kūno. Iš esmės tai tas pats, lyg sakyčiau: *kūnas yra tįsus* arba, tiksliau, *tai, kas tįsu, yra tįsu.* Tai būdinga esiniams, kurie egzistuoja tik kame nors kitame ir kurių niekada negalima suvokti be jų subjekto. Kitaip yra su tais esiniais, kurie realiai skiriasi nuo subjekto. Pavyzdžiui, kai sakau, kad *Petras turi turto,*

Petro idėja visiškai skiriasi nuo turto idėjos. Sakydamas, kad *Paulius yra turtingas,* įsivaizduoju visiškai ką kita, negu sakydamas: *turtuolis yra turtingas.* Daugelis, nesuvokdami šio skirtumo, klaidingai mano, kad tįsumas apima kažką skirtinga nuo to, kas tįsu, panašiai kaip Pauliaus turtas yra kažkas kita, negu pats Paulius.

Pagaliau, kai sakoma, kad *tįsumas nėra kūnas,* žodis „tįsumas" vartojamas kita prasme negu anksčiau. Ir šia prasme vaizduotėje jo neatitinka jokia atskira idėja, bet visas šis teiginys išplaukia iš grynojo proto, kuris vienintelis sugeba skirti tokius abstrakčius esinius. O tai yra priežastis, dėl kurios daugelis žmonių klysta. Mat nepastebėdami, kad vaizduotė negali suvokti tįsumo, traktuojamo tokia prasme, jie įsivaizduoja jį realia idėja. Tokia idėja būtinai apima kūno sąvoką, todėl sakydami, kad taip suprantamas tįsumas nėra kūnas, jie neapdairiai susipainioja, nes teigia, kad tas pats daiktas tuo pačiu metu yra kūnas ir nekūnas. Todėl labai svarbu skirti pasakymus, kuriuose pavadinimai „tįsumas", „figūra", „skaičius", „paviršius", „linija", „taškas", „vienetas" ir kt. turi tokią tikslią reikšmę, kad retkarčiais išskiria ir tai, nuo ko iš tikrųjų nesiskiria, pavyzdžiui, kai sakoma, kad *tįsumas* arba *figūra nėra kūnas, skaičius nėra skaičiuojamasis daiktas, paviršius yra kūno riba, linija – paviršiaus riba, taškas – linijos riba, vienetas nėra kiekybė* ir t. t. Visus šiuos ir į juos panašius teiginius, nors jie ir būtų teisingi, reikia visiškai atskirti nuo vaizduotės. Kaip tik dėl to toliau jų ir nenagrinėsime.

Būtinai reikia pažymėti, kad visuose kituose teiginiuose, kuriuose šie pavadinimai nors ir išlaiko tą pačią reikšmę ir yra atsieti nuo objektų, bet neišskiria arba neneigia nieko, nuo ko realiai nesiskiria, mes galime ir privalome pasinaudoti vaizduote, nes tada, nors intelektas atkreiptų dėmesį vien į tai, ką reiškia žodis, vaizduotė vis dėlto turi susidaryti teisingą daik-

to vaizdą, kad iškilus reikalui pats intelektas galėtų sutelkti dėmesį į kitas jo savybes, neišreikštas šiuo žodžiu, ir klaidingai nemanytų, jog jos atkrenta. Antai kai kalbame apie skaičių, įsivaizduojame kokį nors dalyką, išmatuojamą daugeliu vienetų. Nors intelektas tuo metu mąsto tik apie šio dalyko daugialypumą, vis dėlto mums reikia būti atsargiems, kad vėliau iš to jis nepadarytų kokios nors išvados, kurioje būtų tariama, jog skaičiuojamas dalykas buvo pašalintas iš mūsų vaizduotės, kaip daro tie, kurie skaičiams priskiria paslaptingas savybes – grynas nesąmones, kuriomis taip netikėtų, jei skaičiaus nesuvoktų kaip skirtingo nuo skaičiuojamųjų daiktų. Lygiai taip pat kalbėdami apie figūrą turėsime galvoje, kad kalbame apie tįsų daiktą kaip turintį figūrą. Kalbėdami apie kūną turėsime galvoje, kad kalbame apie tą daiktą kaip turintį ilgį, plotį ir gylį. Kalbėdami apie paviršių suvoksime jį kaip turintį ilgį ir plotį, gylio neįtrauksime, bet jo neneigsime. Kalbėdami apie liniją suprasime jį kaip turintį tik ilgį. Kalbėdami apie tašką suvoksime jį kaip esinį ir atsiesime visa kita.

Nors visa tai čia išdėsčiau labia išsamiai, tačiau žmonių protuose tūno tiek daug prietarų, jog aš baiminuosi, kad tik nedaugelis bus apsaugoti nuo pavojaus suklysti ir kad šis ilgas samprotavimas, paaiškinantis mano mintį, jiems gali pasirodyti per trumpas. Iš tikrųjų čia mus klaidina patys aritmetikos ir geometrijos mokslai, nors jie yra patys tiksliausi. Koks skaičiuotojas nemano, kad skaičius reikia atsieti nuo bet kokio daikto ne tik prote, bet ir realiai atskirti vaizduotėje? Koks geometras neužtemdo prieštaringais principais savo objekto aiškumo, kai sako, kad linijos neturi pločio, o paviršiai – gylio, ir paskui sudarinėja vienus iš kitų nepastebėdamas, kad linija, kurią jis suvokia kaip judėjimą, suformuojantį paviršių, yra tikras kūnas, o linija, neturinti pločio, yra tik kūno

modusas, ir t. t. Tačiau nenorėdami ilgai sustoti prie šių dalykų trumpai paaiškinsime, kaip, mūsų manymu, reikia suprasti mūsų objektą, kad kaip galima lengviau įrodytume tai, kas yra teisinga apie jį aritmetikoje ir geometrijoje.

Taigi čia mes tiriame tįsų objektą nenagrinėdami jame nieko kito, išskyrus tįsumą, ir sąmoningai susilaikydami nuo žodžio „kiekybė" vartojimo, nes filosofai yra tokie subtilūs, kad kiekybę taip pat atskyrė nuo tįsumo[16]. Mes tariame, jog visi klausimai supaprastinti taip, kad nereikia tirti nieko kito, kaip tik tam tikrą tįsumą, kurį galima pažinti lyginant su kokiu nors kitu, jau žinomu. Iš tikrųjų, kadangi mes čia nesitikime pažinti jokio naujo esinio, o tik norime proporcijas, kad ir kokios painios jos būtų, sutvarkyti taip, kad tai, kas nežinoma, būtų lygu kam nors žinomam, tai darosi visiškai aišku, kad visus proporcijų skirtumus, esančius kituose objektuose, galima aptikti ir tarp dviejų ar daugiau tįsumų. Todėl mūsų tikslui pakanka pačiame tįsume išnagrinėti visus tuos elementus, kurie gali mums padėti išsiaiškinti proporcijų skirtumus; jų yra tik trys, būtent matmuo, matavimo vienetas ir figūra.

Matmeniu vadiname ne ką kita, kaip būdą ir pagrindą, kuriais remiantis daiktas laikomas išmatuojamu. Taigi ne tik ilgis, plotis ir gylis yra kūno matmenys, bet ir svoris yra matmuo, kuriuo remiantis kūnai yra sveriami, greitis yra judėjimo matmuo ir t. t. Pats dalijimas į daugybę lygių dalių, nesvarbu, ar jis realus, ar mintinis, iš esmės irgi yra matmuo, kuriuo skaičiuojame daiktus. Ir skaičių sudarymo būdas, tiesą sakant, yra matmens rūšis, nors čia yra tam tikras šio žodžio reikšmės skirtumas. Jei dalis tiriame visumos atžvilgiu, sakome, kad skaičiuojame; kai, priešingai, visumą tiriame kaip padalytą į dalis, mes ją matuojame. Pavyzdžiui, amžius matuojame metais, dienomis, valandomis ir akimirkomis ir, priešingai,

skaičiuodami akimirkas, valandas, dienas ir metus gauname amžius.

Iš to aišku, kad tas pats daiktas turi begalę įvairių matmenų, kurie prie matuojamo daikto visiškai nieko neprideda, tačiau turi būti suprantami vienodai, nesvarbu, ar jie turi realų pagrindą pačiuose daiktuose, ar yra savavališkai mūsų proto sugalvoti. Iš tikrųjų kūno svoris, judėjimo greitis arba amžiaus dalijimas į metus ir dienas yra kažkas realaus, bet toks nėra dienų dalijimas į valandas ir akimirkas. Tačiau visi tie dalykai yra vienodi, jei jie traktuojami tik matmens atžvilgiu, kaip reikia daryti čia arba matematikos moksluose, nes veikiau fizika turi tirti, ar šių dalijimų pagrindas yra realus.

Ši pastaba aiškiau nušviečia geometriją, nes beveik visi joje blogai supranta tris dydžius: liniją, paviršių ir kūną. Kaip jau minėjome, linija ir paviršius nesuvokiami kaip tikrai skirtingi nuo kūno arba vienas nuo kito, bet kai jie traktuojami tiesiog kaip proto abstrakcijos, tada jie yra skirtingos kiekybės rūšys ne labiau, negu gyvumas ir gyvastis žmoguje yra skirtingos substancijos rūšys. Prabėgomis reikia pažymėti, kad trys kūnų matmenys – ilgis, plotis ir gylis – vienas nuo kito skiriasi tik pavadinimu. Iš tikrųjų niekas nekliudo kokiame nors kietame kūne bet kurį iš tįsumų laikyti ilgiu, kitą – pločiu ir t. t. Ir nors tik šie trys matmenys turi realų pagrindą kiekviename tįsiame kūne kaip tįsiame, vis dėlto mes čia į juos atsižvelgiame ne labiau negu į daugybę kitų, kuriuos sukuria intelektas arba kurie turi kitą pagrindą daiktuose. Pavyzdžiui, norint tiksliai išmatuoti trikampį reikia žinoti tris jo dalykus, būtent: arba visas tris kraštines, arba dvi kraštines ir vieną kampą, arba du kampus ir plotą ir t. t.; trapecijos reikia žinoti penkis, tetraedro – šešis duomenis ir t. t. Visus juos galima vadinti matmenimis. Bet norint išrinkti iš jų geriausiai padedančius vaizduotei niekada

nereikia kreipti dėmesio iškart daugiau kaip į vieną arba du dalykus iš esančių mūsų vaizduotėje, net jei suvokiame, kad mūsų tiriamame teiginyje yra dar ir daug kitų. Metodo uždavinys yra skirti jų kuo daugiau taip, kad iškart atkreiptume dėmesį į nedaugelį dalykų ir vis dėlto paeiliui į visus.

Matavimo vienetas yra ta bendra prigimtis, su kuria, kaip anksčiau sakėme, turi vienodai sietis visi tarpusavyje lyginami dalykai. Jei klausime nėra jokio apibrėžto matavimo vieneto, vietoj jo galima imti arba vieną iš jau duotų dydžių, arba kokį nors kitą, kuris bus bendras visų kitų matas. Šiame vienete tarsime esant tiek pat matmenų, kiek jų yra krašti-niuose nariuose, kuriuos reikia palyginti tarpusavyje, ir suvoksime jį arba kaip kažkokį tįsų daiktą, atsietą nuo viso kito (ir tuomet jis bus tapatus geometrų taškui, kai jie taško judėjimu brėžia liniją), arba kaip liniją, arba kaip kvadratą.

Dėl figūrų, tai anksčiau jau parodėme, kaip naudojantis vien jomis galima sudaryti visų dalykų idėjas. Čia mums lieka įspėti, kad iš nesuskaičiuojamų įvairių jų rūšių naudosimės tik tomis, kurios geriausiai išreiškia visus santykių, arba proporcijų, skirtumus. Taigi yra tik dvi rūšys daiktų, kuriuos galima lyginti tarpusavyje – aibės ir dydžiai. Jiems įsivaizduoti turime dvi figūrų rūšis. Pavyzdžiui, taškai, kuriais žymimas trikampiu išdėstomas skaičius, arba medis, aiškinantis kieno nors

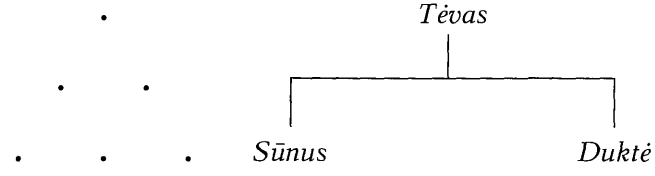

kilmę, ir pan. yra figūros, atvaizduojančios aibes; tolydžios ir nedalios figūros, tokios kaip trikampis,

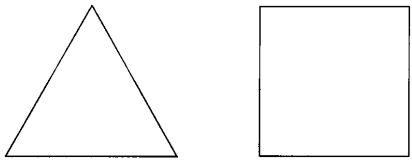

kvadratas ir kt., paaiškina dydžius.

Kad paaiškintume, kuriomis iš jų visų čia naudosimės, reikia žinoti, kad visi santykiai, galintys būti tarp tos pačios rūšies esinių, sugrupuojami į dvi pagrindines grupes, būtent į tvarką arba į matą. Be to, reikia žinoti, kad norint rasti tvarką reikia įdėti nemažai pastangų; tai ne kartą buvo matyti iš mūsų metodo, kuris beveik nieko daugiau nemoko. Suradus tvarką jos pažinimas nesudaro jokio keblumo. Mes lengvai galime pagal septintąją taisyklę apžvelgti mintimis kiekvieną sutvarkytą dalį, nes esant būtent tokiems santykiams vienas dalis galima sugretinti su kitomis pačias savaime, o ne tarpininkaujant kam nors trečiam, kaip yra su matais, apie kuriuos čia dėl to kaip tik ir kalbėsime. Juk neatsižvelgdamas daugiau į nieką, o tik į kraštinius narius, matau, kokia tvarka yra tarp *A* ir *B*, tačiau aš nežinau, koks dydžio santykis yra tarp dviejų ir trijų, jei neatsižvelgiu į kokį nors trečią narį, būtent vienetą, kuris yra bendras vieno ir kito matas.

Be to, reikia žinoti, kad visus tolydžius dydžius pasitelkus pasirinktą matavimo vienetą kartais galima sujungti į aibę, o bent iš dalies – visada, ir vienetų aibę paskui išdėstyti taip, kad keblumas, susijęs su mato pažinimu, priklausytų tik nuo tvarkos išnagrinėjimo; tai padaryti labai padeda metodas.

Pagaliau, reikia žinoti, kad iš tolydžių dydžių matmenų nė vieno negalima įsivaizduoti aiškiau, negu ilgį ir plotį, ir kad nereikia vienu metu kreipti dėmesio į daugybę tos pačios figūros matmenų, bet reikia lyginti tarpusavyje tik du skirtingus matmenis. Mat

metodas reikalauja, kad tuo atveju, kai reikia palyginti daugiau kaip du skirtingus matmenis, apžvelgtume juos paeiliui, bet vienu metu kreiptume dėmesį tik į du iš jų.

Tai pažymėjus galima lengvai padaryti išvadą, kad teiginiai, jei jie susiję su tomis figūromis, kurias nagrinėja geometrai, turi būti abstrahuoti nuo jų, kaip ir nuo bet kokios kitos materijos. Tam reikia palikti tiktai stačiakampius ir tiesialinijinius paviršius arba tieses, kurias taip pat vadiname figūromis, nes jos, kaip ir paviršiai, padeda mums įsivaizduoti realų tįsų daiktą, kaip buvo pasakyta anksčiau. Pagaliau, remiantis tomis pačiomis figūromis reikia įsivaizduoti tolydžius dydžius, taip pat aibes ir skaičius. Žmogaus išmonė negali išrasti nieko paprastesnio visiems įvairiems santykių skirtumams atskleisti.

XV taisyklė

Kad protą būtų lengviau išlaikyti atidų, dažnai pravartu nubraižyti tas figūras ir pateikti jas išoriniams pojūčiams.

Kaip reikia jas nubraižyti, kad matydami jas prieš akis aiškiau jas įsivaizduotume, yra savaime aišku. Matavimo vienetą mes galime atvaizduoti trimis būdais, būtent: kaip kvadratą

,

jei traktuosime jį kaip turintį ilgį ir plotį; kaip liniją

,

jei traktuosime jį kaip turintį ilgį; ir, pagaliau, kaip tašką

.

jei traktuosime jį tik kaip tai, iš ko susideda aibė. Tačiau kad ir kaip jis būtų vaizduojamas ir suvokiamas, mes visada suprasime, kad jis yra daiktas, tįsus visomis prasmėmis ir galintis turėti begalę matmenų. Lygiai taip pat ir teiginio terminus, jei vienu metu reikia atkreipti dėmesį į du skirtingus jų dydžius, pavaizduosime stačiakampiu, kurio dvi kraštinės yra du duoti dydžiai, šitaip:

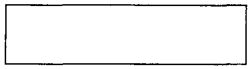

jeigu jie nėra bendramačiai su matavimo vienetu; jeigu jie yra bendramačiai su juo, pavaizduosime taip:

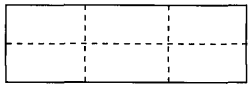

arba taip:

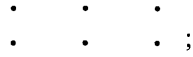

daugiau nieko nereikia pridėti, jei nekalbama apie vienetų aibę. Pagaliau, jei nagrinėsime tik vieną iš tų dydžių, atvaizduosime jį linija arba stačiakampiu, kurio viena kraštinė yra duotasis dydis, o kita – matavimo vienetas, šitaip:

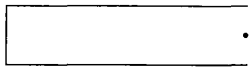

kaip daroma kiekvieną kartą, kai tą pačią liniją reikia palyginti su kokiu nors paviršiumi; arba tiktai linija:

kai jis traktuojamas kaip nebendramatis ilgis; arba taip:

• • • • ,

jei tai yra aibė.

XVI taisyklė

Dėl dalykų, kurie nereikalauja proto dėmesio, tai nors jie ir būtini išvadai, juos geriau atvaizduoti glaustais ženklais, o ne ištisomis figūromis. Tada atmintis negalės suklysti, o mintis nesiblaškys stengdamasi juos išsaugoti tuo metu, kai sprendžia kitus.

Beje, kaip jau sakėme, iš nesuskaičiuojamų matmenų, kuriuos gali pateikti mūsų vaizduotė, vienu akių arba proto žvilgsniu reikia iš karto aprėpti ne daugiau kaip du skirtingus matmenis; todėl labai svarbu visus kitus įsidėmėti taip, kad jie iškiltų kiekvieną kartą, kai prireikia. Tam, atrodo, prigimtis ir davė mums atmintį. Bet kadangi ji dažnai nusilpsta, tai kad nereikėtų dalies mūsų dėmesio skirti jos atkūrimui, kai esame užsiėmę kitomis mintimis, menas pačiu laiku išrado raštą, kuris čia yra mūsų pagalbininkas. Mes nieko neužkrauname atminčiai, vaizduotei leidžiame laisvai užsiimti visomis idėjomis, o visa tai, ką reikia įsiminti, patikime popieriui ir darome tai glaustais ženklais, kad, aiškiai ištyrę kiekvieną dalyką atskirai pagal devintąją taisyklę, pagal vienuoliktąją galėtume juos greitai apžvelgti mintimis ir iš karto aprėpti jų kaip galima daugiau.

Taigi visa tai, ką sprendžiant keblumą reikia laikyti vienetu, pažymėsime vienu ženklu, kurį galima laisvai pasirinkti. Tačiau patogumo dėlei žinomus dydžius žymėsime raidėmis *a, b, c* ir t. t., o neži-

nomus – raidėmis *A, B, C* ir, norėdami pažymėti tų dydžių kiekį, prieš jas rašysime skaitmenis 1, 2, 3, 4 ir t. t., arba, norėdami parodyti jų santykių skaičių, tuos pačius skaitmenis rašysime po jų. Pavyzdžiui, jei parašysiu $2a^3$, tai reikš tą patį, kaip ir pasakymas, kad dvigubas dydis, pažymėtas raide *a*, apima tris santykius. Taip mes ne tik sutaupysime žodžių, bet ir, svarbiausia, keblumo terminus pateiksime tokia paprasta ir gryna forma, kad nepraleisdami nieko naudingo kartu nepaliksime nieko nereikalingo, kas tuščiai eikvotų proto išgales, kai jam reikia aprėpti iš karto daug dalykų.

Kad visa tai būtų aiškiau, pirmiausia reikia pažymėti, kad skaičiuotojai yra įpratę kiekvieną dydį žymėti daugybe vienetų arba kokiu nors skaičiumi, o mes nuo skaičių abstrahuojamės ne mažiau, negu kiek anksčiau abstrahavomės nuo geometrinių figūrų arba nuo bet kurio kito dalyko. Taip elgiamės norėdami išvengti ilgo ir nereikalingo skaičiavimo nuobodybės, o ypač dėl to, kad dalyko dalys, sudarančios keblumo esmę, visada liktų atskiros ir neįpainiotos į nenaudingus skaičius. Pavyzdžiui, ieškodamas stačiojo trikampio, kurio žinomi statiniai išreikšti skaičiais 9 ir 12, pagrindo skaičiuotojas sakys, kad jis lygus $\sqrt{225}$, arba 15; o mes, vietoj 9 ir 12 įrašę *a* ir *b*, rasime, kad pagrindas yra lygus $\sqrt{a^2 + b^2}$; taigi čia dvi dalys a^2 ir b^2 liks atskiros, o skaičiuje jos susilieja.

Be to, turime pažymėti, kad santykių skaičiumi čia vadinamos nenutrūkstama tvarka einančios proporcijos, kurias įprastoje algebroje stengiamasi išreikšti daugybe matmenų ir figūrų. Pirmoji iš jų vadinama šaknimi, antroji – kvadratu, trečioji – kubu, ketvirtoji – bikvadratu. Šie terminai, turiu prisipažinti, ir mane ilgai klaidino. Man atrodė, kad, po linijos ir kvadrato, nieko negalima įsivaizduoti aiškiau negu

kubą ir kitas panašias figūras. Iš tiesų jomis naudodamasis išsprendžiau nemažai keblumų, bet pagaliau po daugelio bandymų įsitikinau, kad šiuo supratimo būdu niekada neradau nieko, ko nebūčiau galėjęs daug lengviau ir aiškiau pažinti be jo. Taip pat pamačiau, jog visus šiuos pavadinimus reikia atmesti, kad nekiltų suvokimo painiavos, nes, pagal ankstesnę taisyklę, to paties dydžio, kad ir kaip jį vadintume – kubu ar bikvadratu, niekada negalima įsivaizduoti kitaip, tik kaip liniją ar paviršių. Todėl reikia gerai įsidėmėti, kad šaknis, kvadratas, kubas ir t. t. yra ne kas kita, kaip nuosekliai proporcingi dydžiai, kuriems visada iš anksto numatytas matavimo vienetas, apie kurį jau kalbėjome anksčiau. Pirmasis proporcingasis dydis su tuo vienetu susijęs tiesiogiai ir tik vienu santykiu, antrasis – tarpininkaujant pirmajam ir todėl dviem santykiais, trečiasis – trimis santykiais, tarpininkaujant pirmajam ir antrajam dydžiams, ir t. t. Todėl pirmuoju proporcinguoju vadinsime dydį, algebroje vadinamą šaknimi, antruoju – tą, kuris vadinamas kvadratu, ir t. t.

Pagaliau, reikia pažymėti, kad nors čia, norėdami ištirti keblumo prigimtį, jo terminus atsiejame nuo skaičių, vis dėlto dažnai atsitinka taip, kad keblumą galima lengviau išspręsti, kai yra duoti skaičiai, negu be jų. Taip yra dėl dvejopos skaičių vartosenos, nes, kaip jau minėjome anksčiau, tie patys skaičiai aiškina tai tvarką, tai matą. Todėl išsprendus keblumą, išreikštą bendrais terminais, reikia sugrįžti prie duotųjų skaičių ir pažiūrėti, ar kartais jie patys neparodys mums paprastesnio sprendimo. Pavyzdžiui, radus, kad stačiojo trikampio, kurio statiniai yra a ir b, pagrindas yra lygus $\sqrt{a^2 + b^2}$, vietoj a^2 reikia imti skaičių 81, o vietoj b^2 – 144, kurių suma lygi skaičiui 225, o jo šaknis, arba vidurinis proporcingasis narys tarp vieneto ir 225, yra 15. Taip sužinome, kad pagrindas 15 yra bendramatis su kraštinėmis 9 ir 12 ne todėl,

kad tai apskritai yra pagrindas stačiojo trikampio, kurio viena kraštinė santykiauja su kita kaip 3 su 4. Visa tai skiriame mes, ieškantys aiškaus ir tikslaus dalykų pažinimo, bet ne skaičiuotojai, kurie būna patenkinti suradę ieškomą sumą, net jei nepastebi, kaip ji priklauso nuo duotųjų skaičių, nors kaip tik tai ir sudaro visą mokslą.

Be to, pažymėsime, jog niekada nereikia patikėti atminčiai to, kas nereikalauja nuolatinio dėmesio, jei tai galima užrašyti popieriuje, kad nereikalingas prisiminimas neatitrauktų kokios nors proto dalies nuo tuo metu jį dominančio dalyko pažinimo. Be to, reikia sudaryti lentelę ir joje užrašyti klausimo terminus tokius, kokie jie iš pradžių pateikiami, po to nurodyti, kaip jie atsiejami ir kokiais ženklais žymimi, kad vėliau, radę sprendimą, išreikštą šiais ženklais, galėtume jį be jokios atminties pagalbos taikyti atskiram dalykui, apie kurį kalbama, nes visada ką nors galima atsieti tik nuo mažiau bendro dalyko. Taigi rašau taip: ieškomas stačiojo trikampio ABC pagrindas AC, ir pateikiu keblumą abstrahuota forma, kad apskritai būtų ieškoma pagrindo dydžio turint kraštinių dydžius; po to vietoj AB, kuri lygi 9, įrašau a, vietoj BC, kuri lygi 12, įrašau b ir t. t.

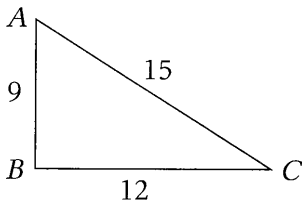

Reikia pažymėti, kad šiomis keturiomis taisyklėmis naudosimės trečiojoje šio traktato dalyje, bet, kaip matysime, traktuosime jas šiek tiek platesne prasme, negu jos buvo paaiškintos čia.

XVII taisyklė

Pateiktą keblumą reikia apžvelgti tiesiogiai, abstrahuojantis nuo to, kad kai kurie jo terminai yra žinomi, o kiti nežinomi, ir teisingai samprotaujant įžvelgti jų tarpusavio priklausomybę vienų nuo kitų.

Paskutinės keturios taisyklės mokė, kaip reikia atsieti apibrėžtus ir gerai suprastus keblumus nuo atskirų dalykų ir padaryti juos tokius, kad liktų surasti tik tam tikrus dydžius remiantis tuo, kad jie vienokiu ar kitokiu santykiu susiję su duotaisiais dydžiais. O kitose penkiose taisyklėse išdėstysime, kaip reikia pertvarkyti tuos keblumus taip, kad visi nežinomi dydžiai, esantys viename teiginyje, priklausytų vieni nuo kitų ir kaip pirmasis dydis santykiauja su matavimo vienetu, lygiai taip pat antrasis santykiautų su pirmuoju, trečiasis – su antruoju, ketvirtasis – su trečiuoju ir t. t., taigi, jei jų yra pakankamai daug, jie sudarytų sumą, lygią žinomam dydžiui. Visa tai padeda padaryti metodas, kuris yra toks patikimas, kad galime drąsiai teigti, jog tų terminų jokiu kitu būdu neįmanoma labiau supaprastinti.

Dėl šios taisyklės, tai reikia pažymėti, kad kiekviename klausime, kurį reikia išspręsti dedukcija, yra vienas paprastas ir tiesus kelias, kuriuo galime labai lengvai pereiti nuo vienų terminų prie kitų, o visi kiti yra sunkesni ir aplinkiniai. Norint tai suprasti, reikia prisiminti vienuoliktąją taisyklę, kurioje aiškinome teiginių ryšį ir sakėme, kad palyginę kiekvieną iš jų su gretimu lengvai suvokiame, kaip pirmasis siejasi su paskutiniuoju, nors nėra taip paprasta iš kraštinių teiginių išvesti tarpinius. Taigi, jei nagrinėjame atskirų teiginių tarpusavio priklausomybę niekur nesuardydami tvarkos ir norime išsiaiškinti, kaip pirmasis teiginys priklauso nuo paskutiniojo, keblumą apžvelgiame tiesiogiai. Ir priešingai, jei

žinodami, kad pirmasis teiginys susijęs su paskutiniuoju tam tikru ryšiu, norime išvesti juos siejančius tarpinius teiginius, tai darysime netiesiogiai ir atvirkščia tvarka. Bet kadangi čia mes nagrinėjame tik neaiškius klausimus, kuriuose remiantis žinomais kraštiniais teiginiais atvirkščia tvarka reikia sužinoti kai kuriuos tarpinius, tai visą meną čia sudaro tai, kad nežinoma laikant žinoma galima surasti lengvą ir tiesų kelią tiriant net pačius painiausius keblumus. Ir niekas nekliudo taip elgtis, nes pačioje šios dalies pradžioje tarėme, jog žinome, kad nežinomi klausimo terminai priklauso nuo žinomų taip, jog yra visiškai pastarųjų determinuojami. Taigi, jei apmąstysime dalykus, kurie pirmiausia pasitaiko, kai pripažįstame šį determinuotumą, ir priskirsime juos, nors jie ir nėra žinomi, prie žinomų, kad laipsniškai ir teisingu keliu iš jų galėtume išvesti visus kitus, taip pat ir žinomus, tarsi jie būtų nežinomi, mes atliksime visa tai, ko reikalauja ši taisyklė. Pavyzdžius, susijusius su šia taisykle, kaip ir daugelį kitų dalykų, apie kuriuos žadame kalbėti, nukeliame į dvidešimt ketvirtąją taisyklę, nes ten bus patogiau juos išdėstyti.

XVIII taisyklė

Tam reikia keturių veiksmų:
sudėties, atimties, daugybos ir dalybos.
Paskutiniais dviem čia nereikia dažnai naudotis
tiek dėl to, kad be reikalo ko nors nesupainiotume,
tiek dėl to, kad vėliau juos bus galima
lengviau atlikti.

Taisyklių gausumas dažnai atsiranda dėl mokytojų nepatyrimo, ir tai, ką galima apimti viena bendra taisykle, pasidaro neaišku suskaidžius į daugelį atskirų taisyklių. Todėl visus veiksmus, kuriais reikia naudotis

nagrinėjant klausimus, t. y. išvedant vienus dydžius iš kitų, apimame keturiais pagrindiniais. O kad jų pakaks, paaiškės iš tų veiksmų paaiškinimų.

Būtent, jei surandame vieną dydį žinodami dalis, iš kurių jis sudarytas, tai naudojamės sudėtimi. Jei surandame dalį žinodami visumą ir kiek visuma viršija tą dalį, tai darome atimtimi. Ir nėra kito būdo išvesti kokį nors dydį iš kitų dydžių, imamų absoliučia prasme, kuriuose jis kokiu nors būdu yra. O jeigu reikia surasti kokį nors dydį remiantis kitais, nuo kurių jis visiškai skiriasi ir kuriuose jo visai nėra, būtina jį kaip nors su jais susieti. Ir jeigu šio ryšio, arba santykio, reikia ieškoti tiesiogiai, tuomet reikia naudotis daugyba, jeigu netiesiogiai – dalyba.

Norint geriau paaiškinti šiuos du veiksmus reikia žinoti, kad matavimo vienetas, apie kurį jau buvo kalbėta, čia sudaro visų santykių pagrindą ir pamatą ir nuosekliai proporcingų dydžių sekoje yra pirmoje pakopoje, žinomi dydžiai – antroje, ieškomi dydžiai – trečioje, ketvirtoje ir visose kitose, jei santykis yra tiesioginis, o jeigu netiesioginis, tai ieškomas dydis yra antroje ir kitose tarpinėse pakopose, o žinomas – paskutinėje.

Taigi, kai sakome, kad kaip vienetas santykiauja su duotuoju *a*, arba skaičiumi 5, taip duotasis *b*, arba skaičius 7, santykiauja su ieškomu *ab*, arba 35, tada *a* ir *b* yra antroje pakopoje, o *ab*, jų sandauga, – trečioje. Lygiai taip pat jei priduriama, kad kaip vienetas santykiauja su *c*, arba 9, taip *ab*, arba 35, santykiauja su ieškomu *abc*, arba 315, tada *abc* yra ketvirtoje pakopoje ir gaunamas atlikus du daugybos veiksmus su dydžiais *a, b* ir *c*, esančiais antroje pakopoje, ir t. t. Lygiai taip pat, kaip vienetas santykiauja su *a*, arba 5, taip *a*, arba 5, santykiauja su a^2, arba 25; ir kaip vienetas santykiauja su *a*, arba 5, taip a^2, arba 25, santykiauja su a^3, arba 125; ir, pagaliau, kaip vienetas

santykiauja su a, arba 5, taip a^3, arba 125, santykiauja su a^4, t. y. su 625, ir t. t. Iš tiesų daugyba atliekama vienodai, ar tas pats dydis dauginamas iš savęs paties, ar iš visiškai skirtingo dydžio.

O jei sakoma, kad kaip vienetas santykiauja su a, arba 5, duotuoju dalikliu, taip ieškomas skaičius B, arba 7, santykiauja su ab, arba 35, duotuoju daliniu, tuomet tvarka yra atvirkštinė ir netiesioginė, todėl ieškomą skaičių B galima surasti tik dalijant duotąjį ab iš a, irgi duoto. Lygiai taip pat yra, kai sakoma, kad kaip vienetas santykiauja su ieškomu A, arba 5, taip ieškomas A, arba 5, santykiauja su duotu a^2, arba 25, arba kad kaip vienetas santykiauja su ieškomu A, arba 5, taip ieškomas A^2, arba 25, santykiauja su duotu a^3, arba 125, ir t. t. Visus šiuos veiksmus vadiname dalyba, nors reikia pažymėti, kad paskutiniai du jos tipai yra sudėtingesni už pirmuosius, nes juose dažniau pasitaiko ieškomasis dydis, kuris dėl to apima daugiau santykių. Šių pavyzdžių prasmė ta pati, kaip ir tuo atveju, jei būtų pasakyta, kad reikia ištraukti kvadratinę šaknį iš a^2, arba iš 25, arba kubinę šaknį iš a^3, arba iš 125, ir t. t. Paprastai taip sako skaičiuotojai. Aiškinant tai geometrų terminais, tai yra tas pat, kaip pasakyti, kad reikia surasti vidurinį proporcijos narį tarp dydžio, kurį pavadinome matavimo vienetu, ir dydžio, žymimo a^2, arba du vidurinius proporcijos narius tarp vieneto ir a^3, ir t. t.

Iš to lengva padaryti išvadą, kodėl šių dviejų veiksmų pakanka surasti visiems dydžiams, kuriuos reikia išvesti iš kitų remiantis tam tikru santykiu. O tai supratus mums lieka tik parodyti, kaip šiuos veiksmus reikia ištirti vaizduote ir padaryti akivaizdžius, kad vėliau galėtume paaiškinti jų naudojimą ir praktinį taikymą.

Kai reikia sudėti arba atimti, tai objektą įsivaizduojame kaip liniją arba kaip tįsų dydį, kuriame reikia

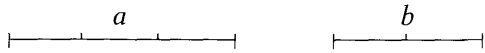

nagrinėti tik ilgį, nes jeigu liniją *a* reikia pridėti prie linijos *b*, sujungiame jas vieną su kita taip:

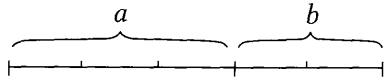

ir gauname *c*.

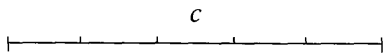

O jei reikia iš didesnio dydžio atimti mažesnį, būtent *b* iš *a*,

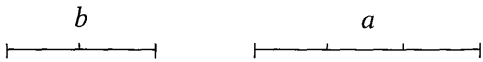

dedame linijas vieną virš kitos taip:

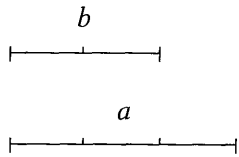

ir gauname tą didesnės linijos dalį, kurios neuždengia mažesnė, būtent:

Daugindami duotuosius dydžius taip pat įsivaizduojame kaip linijas, tačiau įsivaizduojame, kad jos sudaro stačiakampį. Tad daugindami *a* iš *b*

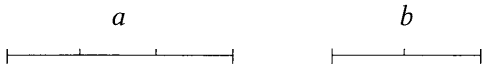

dedame linijas vieną prie kitos taip, kad jos sudarytų statų kampą:

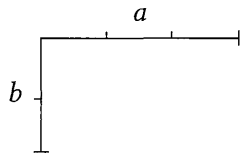

ir gauname stačiakampį:

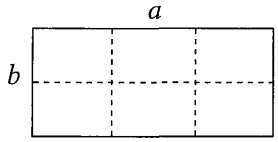

O norėdami *ab* padauginti iš *c*

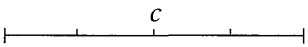

ab turime įsivaizduoti kaip liniją *ab*,

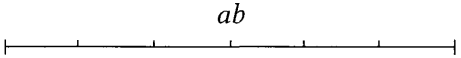

kad gautume *abc*:

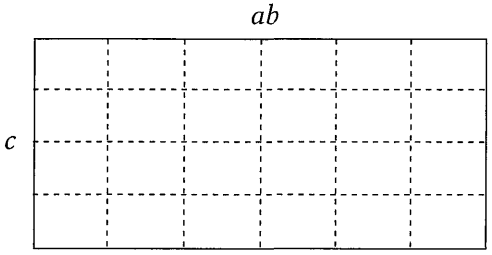

Ir, pagaliau, dalijant, kai yra duotas daliklis, dalijamąjį dydį reikia įsivaizduoti kaip stačiakampį, kurio viena kraštinė yra daliklis, o kita – dalmuo. Pavyzdžiui, jei reikia stačiakampį *ab* padalyti iš *a*,

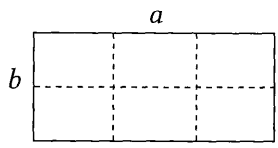

tuomet pašalinamas plotis *a*, o *b*

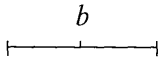

lieka kaip dalmuo. Arba, priešingai, jei tą patį stačiakampį reikia padalyti iš *b*, tada pašalinamas aukštis *b* ir lieka dalmuo *a*:

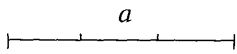

Bet dėl dalybos, kai daliklis nėra duotas, o tik parodytas tam tikru santykiu, pavyzdžiui, kai sakoma, kad reikia ištraukti kvadratinę arba kubinę šaknį ir t. t., turime pažymėti, kad dalinį ir visus kitus terminus visada reikia suvokti kaip nuoseklios proporcijos dydžių sekoje esančias linijas, iš kurių pirmoji yra vienetas, o paskutinioji – dalinys. O kaip rasti visus tarpinius proporcingus narius tarp paskutiniojo dydžio ir vieneto, bus pasakyta vėliau. Dabar užteks tiktai įspėti, kad, mūsų manymu, šie veiksmai čia dar nėra išsamiai aptarti, nes juos reikia atlikti netiesioginiais ir atgaliniais vaizduotės veiksmais, o mes šiuo metu kalbame tik apie tuos klausimus, kuriuos reikia apžvelgti tiesiogiai.

O kitus veiksmus galima labai lengvai atlikti suprantant juos taip, kaip sakėme. Tad lieka tiktai išdėstyti, kaip reikia parengti jų terminus, nes nors iškilus pirmam keblumui galime laisvai suvokti jo terminus kaip linijas arba kaip stačiakampius ir nepriskirti jiems kitų formų, kaip yra pasakyta keturioliktojoje taisyklėje, vis dėlto labai dažnai atliekant veiksmus stačiakampį, sudarytą sudauginus dvi linijas, paskui reikia vėl suvokti kaip liniją norint atlikti kitą veiksmą, arba tą patį stačiakampį arba liniją, gautą sudėties arba atimties būdu, paskui reikia suvokti kaip kitą stačiakampį, sudarytą ant linijos, kuri turi jį padalyti.

Taigi čia reikia išdėstyti, kaip galima kiekvieną stačiakampį pertvarkyti į liniją, o liniją arba net stačiakampį pertvarkyti į kitą stačiakampį, kurio kraštinė yra duota. Geometrams tai padaryti labai lengva, jei tik jie pastebės, kad kiekvieną kartą, kai linijas lyginame su kokiu nors stačiakampiu, kaip čia, visada turime galvoje stačiakampius, kurių viena kraštinė yra ilgis, mūsų laikomas vienetu. Taigi visas uždavinys išreiškiamas tokiu teiginiu: kai duotas stačiakampis, reikia sudaryti kitą jam lygų stačiakampį ant duotosios kraštinės.

Nors tas veiksmas žinomas net pradedantiems domėtis geometrija, vis dėlto aš jį aptarsiu, kad neatrodytų, jog ką nors praleidau.

XIX taisyklė

Šiuo samprotavimo metodu reikia ieškoti tiek dydžių, išreikštų dviem skirtingais būdais, kiek nežinomų terminų tariame esant žinomus, kad keblumą ištirtume tiesiogiai, nes taip mes gausime tiek pat dviejų lygių dydžių palyginimų.

XX taisyklė

Radus lygtis reikia atlikti mūsų praleistus veiksmus ir niekada nenaudoti daugybos, kai galima dalyti.

XXI taisyklė

Turint daugiau tokių lygčių reikia jas visas redukuoti į vieną, būtent į tokią, kurios nariai užims mažiausiai pakopų nuosekliai proporcingų dydžių sekoje, kuria juos reikia išdėstyti.

PABAIGA[17]

SAMPROTAVIMAS APIE METODĄ
teisingai nukreipti savo protą
ir ieškoti tiesos moksluose

DISCOURS DE LA MÉTHODE
pour bien conduire sa raison
et cherche la vérité
dans les sciences

DISCOURS

DE LA METHODE

Pour bien conduire ſa raiſon, & chercher la verité dans les ſciences.

PLUS

LA DIOPTRIQVE.

LES METEORES.

ET

LA GEOMETRIE.

Qui ſont des eſſais de cete METHODE.

A LEYDE

De l'Imprimerie de IAN MAIRE.

CIↃ IↃ C XXXVII.

Auec Priuilege.

R, Descartes'o traktato „Samprotavimas apie metodą“ pirmosios laidos (1637 m.) antraštinis puslapis

Jei šis „Samprotavimas“ atrodo pernelyg ilgas, kad būtų galima perskaityti iš karto, jį galima suskirstyti į šešias dalis. Pirmojoje dėstomos įvairios mintys apie mokslus. Antrojoje – pagrindinės autoriaus atrasto metodo taisyklės. Trečiojoje – kai kurios moralės taisyklės, surastos šiuo metodu. Ketvirtojoje – argumentai, kuriais įrodomas Dievo ir žmogaus sielos buvimas, sudarantys jo metafizikos pagrindą. Penktojoje nuosekliai pateikiami autoriaus nagrinėti fizikos klausimai, paaiškinami širdies judesiai ir kiti keblūs dalykai, priklausantys medicinos sričiai; taip pat paaiškinta, kuo mūsų siela skiriasi nuo gyvūnų sielos. Paskutinėje dalyje kalbama apie tai, ko, autoriaus manymu, reikia, kad būtų galima geriau ištirti gamtą, negu pavyko jam, ir apie priežastis, paskatinusias jį parašyti šį traktatą.

PIRMA DALIS

Sveika nuovoka (*bon sens*) yra geriausiai pasaulyje paskirstytas dalykas, nes kiekvienas mano jos gavęs užtektinai ir net tie, kuriems kitų dalykų vis būna per maža, jos paprastai netrokšta daugiau, negu turi. Vargu ar visi klysta. Veikiau tai liudija, jog gebėjimas teisingai spręsti ir atskirti tiesą nuo klaidos – o šitai ir vadinama sveika nuovoka, arba protu (*raison*) – iš prigimties vienodai būdingas visiems žmonėms ir mūsų nuomonių įvairovę lemia ne tai, kad vieni yra protingesni už kitus, o tik tai, kad nukreipiame savo mintis skirtingais keliais ir nagrinėjame ne tuos pačius dalykus. Mat neužtenka turėti sveiką protą (*l'esprit bon*), svarbiausia – mokėti jį teisingai taikyti. Kilniausios sielos gali turėti ir didžiausių ydų, ir didžiausių dorybių; tie, kurie eina palengva, jei tik eina tiesiu keliu, gali nueiti daug toliau negu tie, kurie skuba ir nuo to kelio nutolsta.

Aš pats niekada nemaniau, kad mano protas kuo nors tobulesnis už kitų. Dažnai netgi norėdavau, kad mano mintis būtų tokia gyva arba mano vaizduotė – tokia aiški ir ryški, arba mano atmintis – tokia gera ir talpi, kaip kai kurių kitų. Aš nežinau kitų savybių, išskyrus minėtąsias, kurios padėtų tobulinti protą; o kadangi protas, arba nuovoka, yra vienintelis dalykas, kuris padaro mus žmonėmis ir skiria nuo gyvūnų, tai aš linkęs manyti, kad jis būdingas kiekvienam iš mūsų, ir laikausi bendros filosofų nuomonės, kad skirtumo „daugiau" ir „mažiau" esama tik tarp *akcidencijų*, o ne tarp *formų* arba tarp tos pačios *rūšies individų* prigimties.

Vis dėlto nepabijosiu pasakyti, kad, mano manymu, jaunystėje turėjau laimės eiti keliais, atvedusiais mane prie apmąstymų ir maksimų, iš kurių sukūriau metodą, padedantį, kaip man atrodo, pamažu plėsti

savo žinias ir po truputį jas gilinti iki aukštesnio lygio, kurį leidžia pasiekti mano vidutiniškas protas ir trumpas gyvenimas. Taikydamas šį metodą aš jau nuraškiau tokių vaisių, nors vertindamas patį save visada labiau esu linkęs nepasitikėti savimi negu pernelyg pasikliauti; ir nors, filosofo akimis žvelgiant į įvairius žmonių darbus ir sumanymus, tarp jų nėra bemaž nė vieno, kuris neatrodytų tuščias ir nenaudingas, aš jaučiu didžiulį pasitenkinimą ta pažanga, kurią, mano manymu, jau padariau ieškodamas tiesos, ir puoselėju viltį ir drįstu tikėtis, kad jeigu tarp visų žmogaus kaip žmogaus veiklų yra kokia nors tikrai gera ir svarbi, tai būtent ta, kurią aš pasirinkau.

Tačiau galbūt aš klystu ir tai, ką palaikiau auksu ir deimantais, tėra varis ir stiklas. Žinau, kaip greitai mes suklystame spręsdami apie dalykus, susijusius su mumis, ir kokia turi būti įtartina mums palanki draugų nuomonė. Vis dėlto man bus malonu šiame „Samprotavime" parodyti, kokiais keliais aš ėjau, ir pavaizduoti savo gyvenimą tarsi paveiksle, kad kiekvienas galėtų savaip spręsti apie jį. Aš pats, girdėdamas tų nuomonių atgarsius, įgysiu naują būdą pasimokyti ir pridėsiu jį prie tų, kuriuos paprastai naudoju.

Taigi aš nesiruošiu čia mokyti metodo, kuriuo kiekvienas turėtų vadovautis, kad teisingai nukreiptų savo protą, o tik noriu parodyti, kaip aš pats stengiausi nukreipti savąjį. Kas ryžtasi duoti patarimus, save turi laikyti sumanesniu už tuos, kuriems juos duoda, ir jeigu jis bent kiek klysta, jo elgesys yra peiktinas. Į šį rašinį reikėtų žiūrėti kaip į įdomią istoriją arba, jei norite, tiesiog kaip į pasaką, kurioje, be vieno kito sektino pavyzdžio, galbūt rasite ir tokių, kurie, protingai vertinant, bus visai nesektini. Todėl tikiuosi, kad šis rašinys kai kam bus naudingas ir niekam nepakenks, ir visi bus dėkingi man už atvirumą.

Nuo pat vaikystės buvau lavinamas mokslais. Mane įtikinėjo, kad iš jų galima aiškiai ir tikrai sužinoti viską, kas naudinga gyvenime, todėl aš neapsakomai norėjau mokytis. Tačiau vos baigęs studijas, po kurių žmogus paprastai priskiriamas prie išsimokslinusiųjų, aš visiškai pakeičiau nuomonę. Mane kamavo abejonės ir klaidos, man atrodė, jog mano pastangos mokytis buvo naudingos tik tiek, kad vis aiškiau suvokiau savo neišmanymą. O juk aš mokiausi vienoje iš pačių žymiausių Europos mokyklų[1], kurioje, kaip maniau, turėjo būti mokytų žmonių, jei jų iš viso yra kur nors žemėje. Ten studijavau viską, ką studijavo kiti, be to, nesitenkindamas mokslais, kurių mus mokė, skaičiau visokias į rankas pakliuvusias knygas apie pačius įdomiausius ir rečiausius dalykus. Taip pat žinojau kitų nuomonę apie save, ir neatrodė, kad mane būtų vertinę prasčiau už kitus bendramokslius, o juk tarp jų buvo tokių, kuriuos buvo numatyta skirti į mūsų mokytojų vietas. Pagaliau, mūsų amžius man atrodė toks pat klestintis ir nestokojantis protingų žmonių, kaip ir bet kuris iš ankstesniųjų amžių. Dėl to aš išdrįsau spręsti apie visus kitus ir manyti, kad pasaulyje nėra tokios doktrinos, kokią anksčiau tikėjau esant.

Vis dėlto aš vertinau mokyklinį lavinimą. Žinojau, kad kalbos, kurių čia mokomasi, yra būtinos norint suprasti senovės autorių knygas; kad patrauklios pasakos lavina protą; kad pasakojimai apie įsimintinus istorinius žygdarbius taurina protą ir atidžiai juos skaitant ugdomas gebėjimas susidaryti savo nuomonę; kad visų gerų knygų skaitymas yra tarsi pokalbis su pačiais garbingiausiais praėjusių amžių žmonėmis – tų knygų autoriais, ir turiningas pokalbis, kuriame jie mums išdėsto geriausias savo mintis; kad iškalba pasižymi neprilygstama jėga ir grožiu; kad poezija kupina kerinčio grožio ir švelnumo; kad matematika teikia labai puikių atradimų, galinčių ne tik patenkinti smal-

suolius, bet ir palengvinti visus amatus, kad reikėtų mažiau žmonių darbo; kad dorovę gvildenantys veikalai pilni labai naudingų pamokymų ir raginimų būti dorybingiems; kad teologija moko nusipelnyti dangų; kad filosofija suteikia būdą apie visus dalykus kalbėti įtikimai ir priversti mažiau išmanančius tavimi gėrėtis; kad teisė, medicina ir kiti mokslai suteikia pagarbą ir turtų tiems, kurie jų imasi; pagaliau, kad naudinga panagrinėti visus mokslus, net tuos, kuriuose daugybė prietarų ir klaidų, – taip galima sužinoti tikrąją jų vertę ir pasisaugoti, kad nebūtum apgautas.

Bet aš maniau, kad jau skyriau užtektinai laiko kalboms, taip pat senovės autorių knygų, jų istorijų ir pasakų skaitymui. Juk kalbėtis su kitų amžių žmonėmis yra beveik tas pats, kaip keliauti. Naudinga šį tą sužinoti apie įvairių tautų papročius, kad galėtume blaiviau spręsti apie savuosius ir nemanytume, jog viskas, kas neatitinka mūsų papročių, yra juokinga ir prieštarauja protui, kaip mano tie, kurie nieko nėra matę. Antra vertus, kas pernelyg daug laiko praleidžia keliaudamas, ilgainiui tampa svetimas savame krašte, kaip ir pernelyg besidomintis praėjusiais laikais paprastai nežino, kas dedasi šiais laikais. Be to, pasakos verčia įsivaizduoti kaip galimus daugybę įvykių, kurie iš tiesų neįmanomi, ir net tikroviškiausiose istorijose, kur įvykiai vaizduojami teisingai ir jų reikšmė neperdedama siekiant, kad tas istorijas būtų verta skaityti, beveik visada praleidžiamos niekingos ir ne itin šlovingos aplinkybės, dėl to atsitinka taip, kad aprašyti dalykai neatitinka tikrovės, ir žmonės, kurie elgiasi pagal tokius pavyzdžius, gali persiimti mūsų romanų riterių svaičiojimais ir pradėti kurti jų jėgas pranokstančius planus.

Labai vertinau iškalbą ir mėgau poeziją, tačiau maniau, kad ir viena, ir kita veikiau yra proto dovana, o ne mokymosi vaisius. Kas sveikai samprotauja ir gerai

apgalvoja savo mintis, kad jos būtų aiškios ir suprantamos, tas visada geriau gali įtikinti tuo, ką siūlo, net jeigu jis kalbėtų žemutinių bretonų tarme ir niekada nebūtų mokęsis retorikos. O tie, kurie sugeba išgalvoti maloniausius prasimanymus ir moka patraukliai apie juos gražbyliauti, argi jie nėra puikūs poetai, nors ir nesusipažinę su poezijos menu?

Ypač didelį malonumą man teikė matematika, nes jos pagrindai patikimi ir akivaizdūs, tačiau tada dar nesuvokiau tikrojo jos taikymo ir maniau, kad ji naudinga tik mechaniniams amatams. Aš stebėjausi, kad ant tokių tvirtų ir solidžių pamatų nėra sukurta nieko išties didingo. Jos priešingybė – senovės pagonių raštai apie dorovę, kuriuos aš lyginau su prašmatniais ir puošniais rūmais, pastatytais ant smėlio ar dumblo. Jie labai vertina dorybes ir vaizduoja jas gerbtinas labiau už viską pasaulyje, tačiau neišmoko gerai jas pažinti, ir dažnai paaiškėja, kad tai, ką jie vadina šiuo gražiu vardu, yra ne kas kita, kaip nejautrumas arba išdidumas, neviltis arba tėvažudystė.

Aš gerbiau mūsų teologiją ir, kaip ir visi, tikėjausi pakliūti į dangų. Tačiau sužinojęs kaip neginčijamą dalyką, kad kelias į jį vienodai atviras ir nemokšoms, ir mokyčiausiems, kad į jį vedančios apreikštos tiesos pranoksta mūsų supratimą, nedrįsau jų gvildenti savo silpnais samprotavimais manydamas, kad sėkmingai jas analizuoti galima tik su nepaprasta dangaus pagalba ir tam reikia būti kai kuo daugiau negu paprastu žmogumi.

Apie filosofiją pasakysiu tik tiek: matydamas, kad daugelį amžių ji buvo plėtojama šviesiausių protų ir kad, deja, joje nėra nė vieno dalyko, kuris nekeltų ginčų ir, vadinasi, nebūtų abejotinas, aš nedrįsau tikėtis pasiekti ką nors daugiau už kitus. Kartu, atsižvelgdamas į tai, kad apie tą patį dalyką gali būti daugybė mokytų žmonių nuomonių ir kad tik viena iš jų gali

būti teisinga, aš nutariau esant klaidinga beveik visa, kas buvo tik tikėtina.

O apie kitus mokslus, kurie savo principus perėmė iš filosofijos, aš maniau, kad nieko tvirto negalima sukonstruoti ant tokių netvirtų pamatų. Nei tų mokslų žadama garbė, nei jų teikiama nauda man nebuvo pakankama paskata jų mokytis. Ačiū Dievui, mano padėtis nebuvo tokia sunki, kad verstų iš mokslo padaryti amatą savo buičiai pagerinti. Ir nors aš neniekinau garbės kaip kinikai[2], vis dėlto nelabai vertinau tą, kurią galėjau tikėtis įgyti nepelnytai. Pagaliau, aš jau žinojau, ko vertos netikusios doktrinos, todėl manęs negalėjo suklaidinti nei alchemiko pažadai, nei astrologų pranašystės, nei mago apgavystės, nei gudrybės ar pagyros tų, kurie nuduoda žiną daugiau, negu iš tikrųjų žino.

Būtent dėl to, kai tik mano amžius leido atsikratyti mokytojų globos, aš visiškai mečiau mokslų studijas. Nusprendęs nebeieškoti jokio kito mokslo, išskyrus tą, kurį galiu rasti tik pačiame savyje arba didžiojoje gyvenimo knygoje, toliau savo jaunystę aš praleidau keliaudamas, apžiūrinėjau rūmus ir armijas, susitikau su skirtingų polinkių ir padėčių žmonėmis, kaupiau įvairią patirtį, išbandžiau save įvairiose Fortūnos siųstose situacijose. Visur mąsčiau apie matytus dalykus taip, kad turėčiau iš to naudos. Man atrodė, kad daugiau tiesos galiu rasti žmonių samprotavimuose apie jiems svarbius reikalus, nes jų baigtis iškart juos nubaus, jeigu jie suklydo, negu kabinetinėse knyginio žmogaus spekuliacijose, kurios neduoda jokio rezultato ir neturi jam jokių pasekmių, nebent tik prideda tuščios garbės, ir tuo daugiau, kuo labiau jos nutolusios nuo sveikos nuovokos, nes tada jam reikia pasitelkti daugiau proto ir išradingumo, kad jos atrodytų įtikinamos. O aš visada neapsakomai norėjau išmokti atskirti tiesą nuo klaidų, kad man pačiam būtų aiškūs mano veiksmai ir galėčiau tvirtu žingsniu eiti per gyvenimą.

Teisybė, kad stebėdamas kitų žmonių papročius juose neradau nieko, dėl ko būčiau tikras, ir kad čia aptikdavau didžiulę įvairovę, kaip anksčiau buvau pastebėjęs filosofų nuomonių įvairovę. Todėl didžiausia nauda iš to man buvo tai, jog matydamas, kad daugybė dalykų, kurie mums atrodo keisti ir juokingi, kitų didelių tautų visuotinai pripažįstami ir joms yra priimtini, išmokau nelabai tikėti tuo, kas man buvo įteigta remiantis pavyzdžiu ir papročiu. Šitaip pamažu išsivadavau iš daugelio klaidų, galinčių užtemdyti mūsų natūralią šviesą ir padaryti mus vargiai gebančius išgirsti proto balsą. Kelerius metus studijavęs pasaulio knygą ir stengęsis įgyti patirties, vieną dieną aš nusprendžiau ištirti patį save ir pasitelkti visas savo proto jėgas tam, kad išsirinkčiau kelius, kuriais turėčiau eiti. Man atrodo, kad tai man pavyko geriau, negu būtų pavykę tuo atveju, jei niekada nebūčiau palikęs savo šalies ir savo knygų.

ANTRA DALIS

Tada aš buvau Vokietijoje, kur mane nubloškė ir dabar dar nepasibaigusio karo[3] aplinkybės. Kai grįžau į armiją iš imperatoriaus karūnavimo, žiemos pradžia mane užklupo vienose kareivinėse. Neturėdamas su kuo pasikalbėti, kad prasiblaškyčiau, ir, laimė, neturėdamas ramybę drumsčiančių rūpesčių ir aistrų, aš užsidarydavau visai dienai kambaryje prie krosnies ir maloniai paskęsdavau savo mintyse. Pirmiausia aš susimąsčiau apie tai, kad iš daugelio dalių sudėti ir daugelio meistrų rankų sukurti kūriniai dažnai ne tokie tobuli kaip tie, kuriuos sukūrė vienas meistras. Antai matome, kad tie pastatai, kuriuos pradėjo ir užbaigė vienas architektas, paprastai yra gražesni ir darnesni už tuos, kuriuos daugelis architektų mėgino taisyti

palikdami senąsias sienas, pastatytas kitiems tikslams. Taip pat ir senieji miestai, kurie iš pradžių buvo tik maži miesteliai, o laikui bėgant virto dideliais miestais, dažniausiai yra nevykusiai išdėstyti, palyginti su taisyklingais miestais, kuriuos inžinierius pagal savo sumanymą suplanavo lygumoje; nors atskiri seno miesto namai tokie pat gražūs, kaip ir tų kitų, ar netgi gražesni, tačiau pažiūrėjęs, kaip jie sustatyti – čia didelis, ten mažas – ir kaip gatvės dėl to pasidaro kreivos ir nelygios, pasakysi, kad veikiau atsitiktinumas, o ne protu besivadovaujančių žmonių valia visa taip sutvarkė. O jei atsižvelgsime į tai, jog visais laikais buvo pareigūnų, kurie privalėjo prižiūrėti privačius pastatus, kad jie puoštų miestą, puikiai suprasime, kaip sunku padaryti ką nors tikrai tobula dirbant tik prie svetimų kūrinių. Panašiai aš įsivaizdavau, kad tautos, kadaise buvusios pusiau laukinės ir tik pamažu tapusios civilizuotos, kūrė savo įstatymus tik iš reikalo padaryti galą varginantiems nusikaltimams ir rietenoms ir kad dėl to šiose tautose viešoji tvarka palaikoma prasčiau negu tose, kurios nuo pat susivienijimo pradžios laikėsi išmintingo įstatymų kūrėjo nurodymų. Taip pat nėra abejonės, kad tikroji religija, kurios priesakus davė pats Dievas, turi būti nepalyginti teisingesnė už visas kitas. Jei kalbėsime apie žmonių reikalus, tai aš manau, jog kadaise Sparta ypač suklestėjo ne todėl, kad kiekvienas jos įstatymas buvo geras (iš tiesų kai kurie iš jų buvo labai keisti, netgi priešingi geriems papročiams), bet todėl, kad jos įstatymai buvo vieno žmogaus sugalvoti ir visi nukreipti į vieną tikslą. Panašiai aš maniau, kad knyginiai mokslai, ypač tie, kurių teiginiai tik tikėtini ir nepagrįsti įrodymais, tie, kurie pamažu formavosi ir plėtojosi iš įvairių žmonių nuomonių, yra daug toliau nuo tiesos negu paprasti samprotavimai, natūraliai kylantys sveikos nuovokos žmogui apie dalykus, su kuriais jis susiduria. Be to,

aš maniau: kadangi visi mes prieš tapdami suaugusiais žmonėmis buvome vaikai, kadangi mums ilgą laiką vadovavo mūsų norai ir mūsų auklėtojai, kurie dažnai vieni kitiems prieštaraudavo ir galbūt tiek vieni, tiek kiti ne visada duodavo gerus patarimus, tai bemaž neįmanoma, kad mūsų nuomonės būtų tokios grynos ir pagrįstos, kokios jos galėtų būti, jei mes nuo pat gimimo būtume vadovavęsi savo protu ir klausę tik jo.

Tiesa, neteko matyti, jog visus miesto namus nugriautų tik tam, kad paskui juos atstatytų kitokio stiliaus ir gatves padarytų gražesnes, tačiau matome, jog daugelis nugriauna savo namus norėdami juos perstatyti, o kartais žmonės būna priversti juos nugriauti, kai gresia pavojus, kad jie patys sugrius, nes pamatai netvirti. Iš šito pavyzdžio aš įsitikinau, jog tikrai būtų neprotinga, jei atskiras žmogus sumanytų pertvarkyti valstybę ir pakeisti viską iš pagrindų ir sugriautų ją tam, kad vėl atkurtų, arba ketintų pertvarkyti mokslų sistemą ar pakeisti mokyklose nustatytą jų dėstymo tvarką. Tačiau dėl nuomonių, kurias ligi tol buvau patikliai perėmęs iš kitų, tai nesugalvojau nieko geresnio, kaip iškart atsisakyti jų visų, o paskui pakeisti jas arba geresnėmis, arba tomis pačiomis, suderinus jas su protu. Ir aš tvirtai patikėjau, kad šitaip man pavyks kur kas geriau tvarkyti savo gyvenimą, negu pavyktų tada, jei kurčiau jį ant senų pamatų ir remčiausi principais, kuriuos perėmiau jaunystėje, niekada nepatikrinęs, ar jie teisingi. Nors aš ir įžvelgiau čia įvairių sunkumų, vis dėlto jie nebuvo neįveikiami ir neprilygo tiems, su kuriais susiduriama vykdant kad ir menkiausius valstybės pertvarkymus. Tas galybes sunku ne tik atkurti sugriautas, bet ir išsaugoti išklibintas, o jų žlugimas visada gniuždantis. Jų netobulumus, jei jų esama – o jau vien jų skirtingumas tai liudija, – praktika neabejotinai gerokai sušvelnina; ji net nepastebimai pašalina ar

ištaiso daug ką, ką nelengva aiškiai numatyti vadovaujantis apdairumu. Ir pagaliau šie netobulumai beveik visada lengviau pakenčiami negu jų pakeitimas; antai per kalnus vingiuojantys keliai dėl dažno vaikščiojimo pasidaro tokie lygūs ir patogūs, kad jais eiti kur kas geriau, negu mėginti eiti tiesiau, ropščiantis į uolas ir nusileidžiant į bedugnes.

Todėl aš anaiptol nelinkęs pritarti tiems nenuovokiems ir nerimstantiems žmonėms, kurie, nors nei pagal savo prigimtį, nei pagal savo padėtį nėra tinkami tvarkyti valstybės reikalus, nuolat sumano kokių nors naujų pertvarkymų. Ir jeigu aš manyčiau, kad iš šio rašinio mane galima įtarti tokia kvailyste, labai apgailestaučiau, kad jį publikavau. Niekada neturėjau kitokių ketinimų, kaip tik pamėginti pertvarkyti savo paties mintis ir statyti tik savo paties sklype. Jeigu mano kūrinys man patinka ir čia jums parodau jo pavyzdį, tai anaiptol ne tam, kad patarčiau kam nors sekti manimi. Ką Dievas dosniau apdovanojo savo malonėmis, tas gal turės kilnesnių tikslų; vis dėlto būgštauju, kad daugeliui ir manieji bus pernelyg drąsūs. Jau vien pasiryžimas atsisakyti visų anksčiau patikliai perimtų nuomonių nėra sektinas pavyzdys kiekvienam. Pasaulyje yra du protų tipai, kuriems mano sumanymas visiškai netinka: pirmasis tipas – tai tie, kurie, manydami esą sumanesni, negu iš tiesų yra, negali susilaikyti nuo skubotų sprendimų ir neturi kantrybės tvarkingai surikiuoti savo mintis; todėl, sykį leidę sau suabejoti įgytais principais ir išklysti iš bendro kelio, jie niekada neįstengs eiti tiesiu taku ir visą laiką klaidžios; antrasis tipas – tai tie, kurie yra užtektinai protingi arba kuklūs, kad suprastų, jog prasčiau už kitus sugeba skirti tiesą nuo klaidų, todėl kiti gali juos mokyti; jie linkę verčiau pasitenkinti svetimomis nuomonėmis ir jų laikytis, užuot patys ieškoję savų, geresnių.

Aš pats, be abejo, būčiau priklausęs prie antrųjų, jei visada būčiau turėjęs tik vieną mokytoją ir jei nebūčiau žinojęs, kokių skirtumų visais laikais būta tarp pačių mokyčiausių žmonių nuomonių. Tačiau aš jau mokykloje sužinojau, kad neįmanoma išgalvoti nieko tokio keisto ir taip mažai įtikimo, kas jau nebūtų pasakyta kurio nors iš filosofų. Paskui keliaudamas įsitikinau, kad tie žmonės, kurių supratimas visiškai priešingas mūsų supratimui, dėl to anaiptol nėra nei barbarai, nei laukiniai, kad daugelis iš jų yra tokie pat protingi, kaip ir mes, ar net protingesni už mus. Aš svarsčiau, kiek tas pats žmogus, turintis tą patį protą, nuo vaikystės užaugęs tarp prancūzų arba vokiečių, būtų kitoks, jei visą laiką būtų gyvenęs tarp kinų arba tarp kanibalų. Pergalvojau net drabužių madas: tai, kas mums patiko prieš dešimt metų ir galbūt vėl patiks po dešimtmečio, šiuo metu atrodo keista ir juokinga. Žodžiu, aš supratau, kad įprotis ir pavyzdys mus labiau įtikina negu koks nors tikras žinojimas ir kad vis dėlto balsų dauguma nėra nepaneigiamas tiesų, kurios nelengvai atrandamos, paliudijimas, nes jas veikiau gali atskleisti vienas žmogus, o ne visi kartu. Dėl viso to negalėjau pasirinkti nė vieno žmogaus, kurio nuomonė man būtų priimtinesnė nei kitų, tad lyg ir buvau priverstas pats susirasti savo kelią.

Tačiau panašiai kaip žmogus, vienas einantis tamsoje, aš nusprendžiau eiti taip lėtai ir visur būti toks atsargus, kad judėčiau į priekį nors ir labai lėtai, bet nesuklupdamas. Aš net nenorėjau pradėti nuo tų nuomonių, kurias anksčiau patikliai perėmiau neįvertinęs jų protu, visiško atmetimo; pirma turėjau skirti užtektinai laiko sudaryti šio darbo, kurio ėmiausi, planui ir tikro metodo, kad galėčiau pažinti visa, ką mano protas įstengia, paieškoms.

Būdamas jaunesnis, iš filosofijos aš mokiausi logikos, o iš matematikos – geometrų analizės ir algebros,

trijų menų, arba mokslų, kurie, atrodytų, turėjo padėti įgyvendinti mano sumanymą. Tačiau įsigilinęs aš pradėjau saugotis logikos, nes pastebėjau, kad silogizmai ir dauguma kitų jos taisyklių veikiau padeda paaiškinti kitiems tai, ką jau žinome, arba, kaip Lulijaus[4] menas, moko tuščiažodžiauti apie tai, ko nežinai, užuot stengusis pažinti. Be abejo, logika iš tiesų pateikia daug labai teisingų ir labai gerų taisyklių, tačiau čia primaišyta ir daug kitokių – arba nereikalingų, arba žalingų, ir atskirti jas vienas nuo kitų beveik taip pat sunku, kaip visai neapdirbto marmuro luite įžvelgti Dianą ar Minervą[5]. Dėl senovės autorių analizės ir šiuolaikinių autorių algebros, tai nors abi susijusios su labai abstrakčiais ir, atrodytų, nepritaikomais dalykais, pirmoji visada taip apribota figūrų nagrinėjimu, kad negali lavinti proto nevargindama vaizduotės, o antroji taip pajungta įvairioms taisyklėms ir ženklams, kad tapo painiu ir miglotu menu, tik apsunkinančiu protą, o ne jį ugdančiu mokslu. Štai kas mane paskatino manyti, kad reikia ieškoti kokio nors kito metodo, kuris, turėdamas visų trijų minėtų mokslų pranašumus, neturėtų jų trūkumų. Aš nutariau, kad kaip įstatymų gausumas dažnai leidžia pateisinti negeroves ir valstybė kur kas geriau tvarkoma tada, kai įstatymų nedaug, bet jų griežtai laikomasi, taip ir vietoj daugybės taisyklių, sudarančių logiką, užtenka tvirtai ir griežtai laikytis tik šių keturių.

Pirmoji taisyklė: niekada nieko nelaikyti tiesa, jei akivaizdžiai neįsitikinau, kad tai tikrai teisinga; kitaip sakant, uoliai vengti skubotumo ir išankstinio nusistatymo ir į savo sprendimus įtraukti tik tai, kas mano protui yra taip aišku ir akivaizdu, kad nebekelia jokių abejonių.

Antroji taisyklė: kiekvieną nagrinėjamą keblų dalyką suskaidyti į tiek dalių, į kiek įmanoma ir būtina norint jį geriau suprasti.

Trečioji taisyklė: laikytis tam tikros mąstymo tvarkos, pradėti nuo pačių paprasčiausių ir lengviausiai pažįstamų dalykų ir laipsniškai pereiti prie sudėtingiausių dalykų pažinimo, tarti esant tvarką ir ten, kur objektai natūraliai neina vienas po kito.

Ir paskutinė taisyklė: visada pateikti tokius nuodugnius išvardijimus ir tokias išsamias apžvalgas, kad būtum tikras, jog nieko nepraleista.

Ilgos visiškai paprastų ir nesudėtingų samprotavimų grandinės, kurias pasitelkę geometrai prieina prie savo sudėtingiausių įrodymų, paskatino mane įsivaizduoti, kad visi žmogaus pažinimui prieinami dalykai lygiai taip pat susiję tarpusavyje ir kad, jei tik vengiame tiesa laikyti tai, kas nėra tiesa, ir visada paisome deramos išvadų darymo tvarkos, nėra nieko, kas būtų taip toli, jog būtų neįmanoma pasiekti, ar taip paslėpta, jog būtų neįmanoma rasti. Man nebuvo sunku surasti, nuo ko reikia pradėti, nes jau žinojau – pradėti reikia nuo pačių paprasčiausių ir suprantamiausių dalykų. Atsižvelgdamas į tai, jog iš visų, anksčiau ieškojusių tiesos moksluose, tiktai matematikai įstengė rasti keletą įrodymų, t. y. keletą tikrų ir akivaizdžių tiesų, aš neabejojau, kad reikia pradėti nuo to, ką nagrinėjo jie. Tačiau iš to aš nesitikėjau jokios kitos naudos, išskyrus tai, kad jie įpratins mano protą sotintis tiesomis ir nesitenkinti klaidingais samprotavimais. Anaiptol neketinau stengtis išmokti visus tuos mokslus, kurie vadinami matematika. Be to, matydamas, kad nors jų objektai skirtingi, tačiau patys mokslai panašūs tuo, jog nagrinėja įvairius daiktų santykius, arba proporcijas, aš pamaniau, jog verta geriau ištirti šias proporcijas apskritai, nepriskiriant jų tik tiems objektams, kurie galėtų palengvinti man jas pažinti, ir jokiu būdu nesiejant jų su tais objektais, kad paskui galėčiau jas taikyti visiems kitiems, kuriems jos tiks. Paskui, turėdamas galvoje, jog tirdamas šias proporcijas kartais

turėsiu kiekvieną iš jų nagrinėti skyrium, o kartais tik įsiminti ar nagrinėti kelias drauge, aš pamaniau, kad, norėdamas geriau jas ištirti skyrium, turiu jas prilyginti linijoms, nes neradau nieko paprastesnio, ką mano vaizduotė ir jutimai pateiktų aiškiau. Tačiau tam, kad įsiminčiau ar suprasčiau jas kelias drauge, man atrodė būtina jas pažymėti kokiais nors kuo trumpesniais ženklais. Taip iš geometrinės analizės ir algebros aš perėmiau visa, kas geriausia, ir pasitelkęs vieną galėjau pašalinti kitos trūkumus.

Iš tiesų drįstu pasakyti, jog tiksliai laikydamasis kelių pasirinktų taisyklių galėjau taip lengvai išnarplioti visus šių dviejų mokslų gvildenamus klausimus, kad po dviejų ar trijų mėnesių, kuriuos jiems sugaišau (aš pradėjau nuo paprasčiausių ir bendriausių klausimų, ir kiekviena mano surasta tiesa buvo taisyklė, padedanti paskui surasti kitas), aš ne tik galutinai išsprendžiau daugelį klausimų, kurie man anksčiau atrodė ypač keblūs, bet ir, kaip man atrodė, paskui galėjau rasti ir man nežinomų klausimų sprendimo būdus ir ribas, kiek juos galima išspręsti. Gal dėl to neatrodysiu jums didelis išpuikėlis, jei atsižvelgsite į tai, kad kiekvienam dalykui yra tik viena tiesa ir kas ją suranda, tas sužino apie tą dalyką viską, ką įmanoma sužinoti. Antai aritmetikos išmokytas vaikas, pagal taisykles atlikęs sudėties veiksmą, gali būti tikras, kad suradęs ieškomą sumą jis surado viską, ką žmogaus protas šiuo atveju gali rasti. Juk pagaliau metodas, kuris moko laikytis tvarkos ir tiksliai išvardyti visas ieškomo dalyko aplinkybes, apima visa tai, kas aritmetikos taisykles padaro nekeliančias abejonių.

Tačiau labiausiai šis metodas mane tenkino dėl to, kad aš buvau tikras visur remiąsis savo protu, jei ir ne tobulai, tai bent jau geriausiai, kiek man tai įmanoma. Taikydamas jį aš jaučiau, kad mano protas pamažu įpranta aiškiau ir tiksliau suvokti objektus, kad

nesiedamas šio metodo su kuriuo nors vienu dalyku galėsiu jį sėkmingai taikyti spręsdamas keblius kitų mokslų klausimus, kaip man jau pavyko susidoroti su algebros keblumais. Neketinau išsyk imtis nagrinėti visus iškilusius keblius klausimus, nes šitai prieštarautų tai tvarkai, kurios reikalauja metodas. Turėdamas galvoje, kad visi mokslų principai turi būti perimti iš filosofijos, kurioje patikimų principų dar neradau, aš maniau, kad pirmiausia reikia išdėstyti jos principus. Kadangi tai pats svarbiausias dalykas ir skubotumas bei išankstinis nusistatymas čia labiausiai vengtini, aš neskubėjau imtis šio uždavinio būdamas vos dvidešimt trejų metų ir laukiau, kol labiau subręsiu; be to, pirma dar turėjau daug laiko skirti pasirengimui, visų anksčiau susidarytų klaidingų nuomonių pašalinimui iš savo proto, turėjau sukaupti patyrimą, kuris paskui teiktų medžiagą mano samprotavimams, ir nuolat pratintis taikyti savo pasirinktą metodą, kad kuo geriau jį įvaldyčiau.

TREČIA DALIS

Pagaliau, prieš pradedant perstatyti gyvenamąjį namą neužtenka jį nugriauti, įsigyti statybinių medžiagų, pasisamdyti statybininkus arba pačiam imtis darbo, turėti kruopščiai nubraižytą planą, bet dar reikia pasirūpinti kitą pastogę, kur būtų galima patogiai gyventi, kol vyks darbai. Lygiai taip pat ir aš, kad nereikėtų būti neryžtingam imantis veiksmų, kol protas įpareigojo mane būti neryžtingą sprendžiant, ir kad per tą laiką galėčiau kuo puikiausiai gyventi, iš anksto susikūriau tris ar keturias moralės taisykles, su kuriomis mielai jus supažindinsiu.

Pirmoji taisyklė – paklusti savo šalies įstatymams ir papročiams, visada išpažinti religiją, kurios iš Dievo

malonės nuo vaikystės buvau mokomas, o visais kitais klausimais vadovautis pačiomis nuosaikiausiomis ir labiausiai nuo kraštutinumų nutolusiomis nuomonėmis, sutartinai pripažintomis pačių supratingiausių žmonių, su kuriais man tenka gyventi. Mat nuo šiol pradėjęs nevertinti savo paties nuomonių, nes ketinau jas visas patikrinti, aš buvau tikras, kad geriausia būtų laikytis supratingiausių žmonių nuomonių. Ir nors tarp persų ar kinų galbūt taip pat yra tokių pat supratingų žmonių kaip pas mus, man atrodė, jog naudingiausia prisiderinti prie tų, su kuriais man teks gyventi. Kad žinočiau, kokios iš tiesų yra jų nuomonės, aš atidžiai stebėjau, kaip jie elgiasi, o ne ką kalba, – ne tik dėl to, kad dėl mūsų papročių sugedimo mažai žmonių kalba tai, ką mano, bet ir dėl to, kad daugelis žmonių patys nežino, ką jie mano. Juk mąstymo veiksmas, kuriuo kas nors manoma apie daiktą, skiriasi nuo to veiksmo, kuriuo tas manymas suvokiamas, todėl vienas dažnai vyksta be kito. Iš daugelio vienodai pripažintų nuomonių aš pasirinkau pačias nuosaikiausias – ir dėl to, kad praktiškai jos visada pačios patogiausios ir tikriausiai pačios geriausios, nes kraštutinumai paprastai yra blogi, ir dėl to, kad jeigu suklysčiau, mažiau nutolčiau nuo tikrojo kelio negu tuo atveju, jeigu pasirinkęs vieną kraštutinumą pamatyčiau, jog reikia laikytis kito. Aš priskyriau prie kraštutinumų ypač visus pasižadėjimus, kurie kaip nors apriboja laisvę. Ir ne dėl to, jog nepritarčiau įstatymams, kurie, kad pažabotų silpnadvasių nepastovumą, leidžia turint kokių nors gerų ketinimų – o siekiant užtikrinti prekybą, net bet kokiais sumetimais – prisiimti įsipareigojimus ar sudaryti sutartis, kurias verčiama vykdyti. Bet kadangi nemačiau pasaulyje nė vieno dalyko, kuris visada išliktų toks pat, ir kadangi tikėjausi vis labiau tobulinti savo sprendimus ir jokiu būdu jų nepabloginti, tai maniau, kad padaryčiau didelę klaidą

ir nusikalsčiau sveikai nuovokai, jei, kartą pritaręs kokiam nors dalykui, įsipareigočiau laikyti jį geru ir tada, kai jis galbūt jau nebebus toks arba bent man nebeatrodys toks esąs.

Mano antroji taisyklė – būti, kiek tai man įmanoma, nepalenkiamam ir ryžtingai veikti, be to, taip pat tvirtai laikytis net ir labai abejotinos nuomonės, jei sykį nusprendžiau pripažinti ją teisinga. Šiuo atveju reikia elgtis kaip keliautojams, kurie pamatę, kad pasiklydo miške, neturėtų sukti čia į vieną, čia į kitą pusę ar juo labiau sustoti vietoje, bet turi eiti visą laiką tiesiai, kiek tai įmanoma, viena kryptimi ir nekeisti jos dėl nesvarbių priežasčių, net jeigu iš pradžių ji būtų pasirinkta atsitiktinai. Šitaip elgdamiesi jie gal ir nenueis ten, kur nori, bet bent jau galų gale prieis kokią nors vietą, kur jiems tikriausiai bus geriau, negu likus vidur miško. O kadangi gyvenime dažnai veiksmų negalima atidėti vėlesniam laikui, tai nekyla abejonių, kad jei neįstengiame išsirinkti pačių teisingiausių nuomonių, turime laikytis tų, kurios labiausiai tikėtinos. Net ir neįžvelgdami didesnio vienų tikėtinumo, palyginti su kitomis, vis dėlto privalome pasirinkti kurias nors iš jų ir paskui laikyti jas, kiek jos susijusios su mūsų praktine veikla, ne abejotinomis, bet visiškai teisingomis ir visiškai tikromis, nes toks yra pagrindas, lėmęs mūsų pasirinkimą. Nuo to laiko šitai išvadavo mane nuo visokios atgailos ir graužaties, paprastai aitrinančių silpnų ir dvejojančių žmonių sąžinę, nes, būdami nepastovūs, jie nuolat daro kaip gerus tokius darbus, kuriuos paskui vertina kaip blogus.

Mano trečioji taisyklė – visada stengtis nugalėti veikiau save, o ne lemtį, ir pakeisti savo troškimus, o ne pasaulio tvarką, ir apskritai stengtis priprasti prie minties, kad nėra nieko, kas būtų visiškai mūsų valioje, išskyrus mūsų mintis, taigi kad jei mes viską

padarėme išorinių dalykų atžvilgiu, visa, kas nepasisekė, yra mums visiškai neįmanoma. Man atrodė, jog vien šito užtenka, kad ateityje negeisčiau to, kas man nepasiekiama, ir būčiau patenkintas. Kadangi mūsų valia natūraliai linkusi geisti tik tų dalykų, kurie, mūsų supratimu, vienaip ar kitaip yra įmanomi, tai neabejotina, jog, visas išorines gėrybes laikydami vienodai nuo mūsų nepriklausančiomis, neturėdami tų gėrybių, kurios, atrodytų, pridera mums nuo gimimo, jei neturėsime jų ne dėl savo kaltės, apgailestausime ne labiau nei dėl to, kad nevaldome Kinijos ar Meksikos karalysčių; ir, kaip sakoma, stokojimą pavertę dorybe, mes netrokšime būti sveiki, kai esame ligoti, arba laisvi, kai esame kalėjime, kaip dabar nenorime turėti kūno iš tokios kietos medžiagos kaip deimantas arba turėti sparnų, kad skraidytume kaip paukščiai. Tačiau aš pripažįstu, jog būtinos ilgos pratybos ir dažnai kartojami apmąstymai, kad įprastum taip žiūrėti į visus dalykus. Man atrodo, kad čia glūdi paslaptis tų filosofų, kuriems kadaise pavyko ištrūkti iš Fortūnos valdžios ir, nepaisant kančių ir skurdo, varžytis laime su savo dievais. Mat, nuolat svarstydami prigimties jiems nustatytas ribas jie taip tvirtai įsitikindavo jų valioje esant tik mintis, kad vien šito užtekdavo nuslopinti prisirišimą prie kitų dalykų. Ir jie taip absoliučiai valdė savo mintis, kad iš dalies turėjo pagrindą manyti esą ir turtingesni, ir galingesni, ir laisvesni, ir laimingesni už visus kitus žmones, kurie nesivadovauja tokia filosofija ir, nors gamtos ir sėkmės labai lepinami, niekada neturi visko, ko norėtų.

Pagaliau, baigdamas šiuos moralinius svarstymus aš nusprendžiau apžvelgti įvairias žmonių veiklas šiame gyvenime, kad pats galėčiau išsirinkti geriausią, ir, nespręsdamas apie kitų veiklas, maniau, kad man būtų geriausia tęsti tai, ką buvau pasirinkęs; kitaip sakant, nusprendžiau visą savo gyvenimą skirti proto lavinimui

ir visomis išgalėmis artėti prie tiesos pažinimo nenukrypdamas nuo pasirinktojo metodo. Pradėjęs taikyti šį metodą patyriau tokių didelių malonumų, kad nežinau, ar šiame gyvenime galima patirti malonesnių ir nekaltesnių džiaugsmų. Jį taikydamas kiekvieną dieną atrasdavau naujų tiesų, kitiems paprastai nežinomų, kurios man atrodė gana svarbios, ir mano protą užplūsdavo toks pasitenkinimas, kad visa kita manęs visai nebejaudindavo. Be to, trys minėtos taisyklės išplaukė iš mano ketinimo toliau plėsti žinias: kadangi Dievas kiekvienam iš mūsų suteikė tam tikrą šviesą, kad atskirtume tiesą nuo melo, aš nė akimirką nebūčiau tenkinęsis kitų nuomonėmis, jei nebūčiau ketinęs atėjus laikui patikrinti jas, pasitelkęs savo paties gebėjimą spręsti. Laikydamasis jų nebūčiau galėjęs atsikratyti graužaties, jei nebūčiau tikėjęsis nepraleisti nė vienos progos rasti geresnių, jei tik jų pasitaikytų. Pagaliau, aš nebūčiau galėjęs nei apriboti savo troškimų, nei būti patenkintas, jei nebūčiau ėjęs keliu, kuris, kaip buvau įsitikinęs, vedė mane į visą man įmanomą pažinimą; tuo pačiu būdu tikėjausi įgyti visas tikras ir man prieinamas gėrybes. Kadangi mūsų valia linkusi ko nors siekti arba ko nors vengti tik todėl, kad mūsų supratimas jai parodo šitai kaip gera arba kaip bloga, tai norint gerai elgtis užtenka teisingai spręsti, ir užtenka spręsti kuo teisingiau, kad ir elgtumeisi kuo geriau, t. y. kad įgytum visas dorybes, o kartu ir visas kitas mums prieinamas gėrybes. Tie, kurie įsitikinę, kad iš tikrųjų taip yra, negali būti nepatenkinti.

Taigi, būdamas tikras dėl šių taisyklių ir pridėjęs jas prie tikėjimo tiesų, kurios mano pažiūrose visada buvo pirmoje vietoje, aš nusprendžiau, kad visų kitų savo nuomonių lengvai galiu atsisakyti. Kadangi tikėjausi, kad savo tikslą geriau pasieksiu kalbėdamasis su žmonėmis negu sėdėdamas kambaryje prie krosnies, kur man kilo visos šios mintys, aš išvykau kelionėn net

žiemos galo nesulaukęs. Ir ištisus devynerius metus aš nieko kito neveikiau, tik basčiausi po pasaulį stengdamasis būti veikiau visų jame vykstančių komedijų žiūrovu, o ne aktoriumi. Mąstydamas apie visokius dalykus, ypač apie tai, kas juose galėtų kelti abejonių ir mus klaidinti, šalinau iš savo proto visus suklydimus, kurie anksčiau galėjo į jį prasiskverbti. Tuo aš anaiptol nemėgdžiojau skeptikų, kurie abejoja, kad abejotų, ir nuduoda visada esą neapsisprendę; aš, priešingai, atkakliai siekiau tikrumo – atsikratyti linguojančios žemės ir lakaus smėlio ir rasti uolą ar molį. Atrodo, šitai man neblogai pavyko, juo labiau kad, stengdamasis atskleisti nagrinėjamų teiginių klaidingumą ar netikrumą ne atsitiktinėmis spėlionėmis, bet aiškiais ir pagrįstais samprotavimais, aš visiškai nesusidurdavau su tokiais abejotinais teiginiais, jog iš jų nebūtų buvę galima padaryti kokios nors pakankamai patikimos išvados, bent jau tokios, kad juose nėra nieko tikra. Kaip griaunant seną pastatą paprastai paliekami jo griuvėsiai, kad iš jų būtų galima statyti naują, taip ir aš griaudamas tuos savo įsitikinimus, kuriuos maniau esant menkai pagrįstus, daug ką stebėjau ir kaupiau patyrimą, kuris paskui man padėjo susikurti kitus, tikresnius. Be to, aš toliau pratinausi taikyti savo susikurtą metodą – ne tik stengiausi apskritai visas savo mintis rikiuoti pagal jo taisykles, bet ir retkarčiais keletą valandų specialiai skirdavau šio metodo taikymui kebliems matematikos klausimams, taip pat problemoms kai kurių kitų mokslų, kuriuos galėjau prilyginti matematiniams, atskyręs juos nuo visų kitų mokslų principų, kurie man atrodydavo nepakankamai tvirti; šitai bus parodyta kalbant apie daugelį dalykų, kurie aiškinami šiame tome[6]. Taigi, iš pažiūros gyvendamas panašiai kaip tie, kurie, neturėdami kitos veiklos, kaip tik gyventi malonų ir nekaltą gyvenimą, mokosi skirti malonumus nuo ydų ir mėgaujasi

visomis garbingomis pramogomis, kad nenuobodžiai praleistų laisvalaikį, aš nenuilstamai siekiau savo tikslo ir dariau pažangą pažindamas tiesą – galbūt sėkmingiau negu tuo atveju, jei būčiau tik skaitęs knygas ar bendravęs su mokytais žmonėmis.

Vis dėlto tie devyneri metai prabėgo, o aš dar nebuvau apsisprendęs kebliais klausimais, dėl kurių paprastai ginčijasi mokslininkai, ir nebuvau pradėjęs kurti jokios tikresnės nei įprastoji filosofijos pagrindų. Daugelio labai išmintingų žmonių, kurie turėjo panašių ketinimų, bet, kaip man atrodė, neįstengė jų įgyvendinti, pavyzdys skatino mane įsivaizduoti tiek daug sunkumų, jog aš, ko gero, ir tada dar nebūčiau ryžęsis šito imtis, jei ne pasklidęs gandas, kad aš baigiu šitai padaryti. Negalėčiau pasakyti, kuo ši nuomonė buvo pagrįsta; jeigu aš pats kaip nors prisidėjau prie to savo kalbomis, tai nebent tik tuo, kad atviriau prisipažindavau neišmanąs negu šiek tiek pasimokę žmonės, arba galbūt tuo, kad nurodydavau motyvus, vertusius mane abejoti daugeliu dalykų, kuriuos kiti laikė tikrais; bet aš niekada nesigyriau jokia teorija. Mat, būdamas gana tiesus, aš nenorėjau atrodyti kitoks, negu iš tikrųjų buvau, ir maniau esant reikalinga visokeriopai pasistengti, kad būčiau vertas savo gero vardo. Jau lygiai aštuoneri metai, kai šis troškimas privertė mane pasitraukti iš tų vietų, kur galėjau turėti daug pažįstamų, ir prisiglausti šioje šalyje[7], kur ilgai užsitęsęs karas sukūrė tokią tvarką, jog čia tebesanti armija atrodo sutelkta tam, kad būtų galima dar saugiau mėgautis taikos vaisiais, ir kur tarp gausybės žmonių, nepaprastai veiklių ir labiau susirūpinusių savo reikalais negu kitų, aš galėjau gyventi nestokodamas jokių patogumų, esančių didžiuosiuose miestuose, ir kartu taip atsiskyręs, taip nuošaliai, lyg tolimiausioje dykumoje.

KETVIRTA DALIS

Nežinau, ar verta jums pasakoti savo pirmuosius ten kilusius apmąstymus: jie pernelyg metafiziniai ir neįprasti, todėl galbūt ne visiems patiks[8]. Vis dėlto, kad būtų galima spręsti, ar pakankamai tvirti mano pasirinktieji pagrindai, aš tam tikra prasme esu priverstas apie juos kalbėti. Jau seniai pastebėjau, kad moralės klausimais kai kada būtina pasikliauti labai abejotinomis nuomonėmis, lyg jos būtų neginčijamos, – apie tai jau buvo kalbėta anksčiau. Bet tada aš jau norėjau atsidėti vien tiesos ieškojimui ir maniau, jog reikėtų elgtis priešingai – atmesti kaip visiškai klaidinga visa tai, dėl ko man galėtų kilti nors menkiausia abejonė, kad pamatyčiau, ar po to mano pažiūrose liks kas nors, kas būtų visiškai neabejotina. Kadangi jutimai mus kartais apgauna, aš tariau, kad nė vienas daiktas nėra toks, kokį jie mums jį pateikia. O kadangi yra žmonių, kurie klysta samprotaudami net apie paprasčiausius geometrijos dalykus ir įklimpsta į paralogizmus, tai manydamas, kad aš taip pat galiu klysti kaip kiekvienas kitas, atmečiau kaip klaidingus visus argumentus, kuriuos anksčiau laikiau įrodymais. Pagaliau, atsižvelgdamas į tai, kad visos būdraujant mums kilusios mintys gali ateiti ir miegant, o šiuo atveju nė viena iš jų negali būti tiesa, aš nusprendžiau pripažinti, kad visa, kas kada nors yra atėję man į galvą, nėra tikriau už mano sapnų iliuzijas. Bet iškart po to aš susigriebiau, jog nors esu pasirengęs mąstyti, kad viskas klaidinga, vis dėlto būtina, kad aš, šitai mąstantis, būčiau kas nors. Pastebėjęs, jog tiesa „mąstau, vadinasi, esu“ (*je pense, donc je suis*) yra tokia tvirta ir nesugriaunama, kad visos keisčiausios skeptikų prielaidos bejėgės ją išklibinti, aš nusprendžiau be baimės galįs ją laikyti pirmuoju savo kuriamos filosofijos principu.

Paskui, atidžiai gvildendamas, kas aš esu, ir matydamas, jog galiu tarti, kad neturiu kūno ir kad nėra pasaulio ir jokios vietos, kurioje būčiau, tačiau niekaip negaliu tarti, kad nėra manęs, ir jog, priešingai, jau vien iš to, kad aš ketinau abejoti kitų daiktų tikrumu, labai akivaizdžiai ir tikrai išplaukia, kad aš esu, o jeigu tik nustočiau mąstyti, tai nors visa kita, ką aš kada nors įsivaizdavau, ir būtų tikra, aš neturėčiau jokio pagrindo laikyti save esančiu, supratau, jog esu substancija, kurios visa esmė ar prigimtis yra tik mąstymas, kuriai nereikia jokios vietos, kad egzistuotų, ir kuri nepriklauso nuo jokio materialaus daikto. Taigi šitas mano Aš, t. y. siela, dėl kurios aš esu tai, kas esu, yra visiškai atskira nuo kūno; ją pažinti lengviau negu kūną, ir net jeigu kūno visai nebūtų, ji dėl to nenustotų būti visa tai, kas ji yra.

Po to aš svarsčiau, ko apskritai reikia, kad teiginys būtų teisingas ir tikras; kadangi suradau vieną teiginį, kurį žinojau tokį esant, maniau galįs sužinoti, kas sudaro šį tikrumą. Pamatęs, jog posakyje „mąstau, vadinasi, esu“ nėra nieko, kas mane įtikintų, kad sakau tiesą, išskyrus tai, kad aš labai aiškiai suprantu, jog tam, kad mąstytum, reikia būti, aš nusprendžiau, jog galiu laikyti visuotine taisykle, kad visa, ką mes suvokiame aiškiai ir tiksliai, yra teisinga; tik kiek sunkiau gerai susigaudyti, kuriuos dalykus mes tiksliai suvokiame.

Paskui, mąstydamas apie tai, kad aš abejoju ir, vadinasi, kaip būtybė nesu visiškai tobulas, nes aiškiai mačiau, jog žinoti yra didesnė tobulybė negu abejoti, nusprendžiau išsiaiškinti, iš kur man kyla mintis apie kažką tobulesnį už mane patį, ir aiškiai supratau, jog ją man įteigia kokia nors iš tiesų daug tobulesnės prigimties esybė. Dėl mano minčių apie daugelį kitų išorinių dalykų, pavyzdžiui, apie dangų, Žemę, šviesą, šilumą ir tūkstančius kitų, tai man nebuvo jokio

vargo sužinoti, iš kur jos kilo, nes nematydamas jose nieko, kas rodytų tuos dalykus esant tobulesnius už mane, aš galėjau manyti, kad jeigu jos teisingos, tai jos priklauso mano prigimčiai, nes jai būdingas tam tikras tobulumas, o jeigu jos ne tokios, aš kildinau jas iš nebūties, taigi jos būdingos man todėl, kad aš pats nesu visai tobulas. Tačiau taip negalėjo būti su tobulesnės už mane esybės idėja – kildinti ją iš nebūties aiškiai neįmanoma; lygiai taip pat nesuderinama su protu tobulesnį dalyką laikyti ne tokio tobulo padariniu ir priklausomu nuo jo, kaip ir manyti, kad kas nors atsiranda iš nieko, todėl šios idėjos negaliu kildinti iš savęs paties. Taigi liko tik viena: ji buvo man duota tikrai tobulesnės už mane patį esybės ir šiai esybei būdingos visos tobulybės, kurių idėjas aš galiu turėti, – trumpai tariant, ji yra Dievas. Prie šito aš pridūriau: kadangi žinau keletą tobulybių, kurios man nebūdingos, tai nesu vienintelė egzistuojanti būtybė (jei neprieštaraujate, aš čia laisvai vartosiu mokyklinius terminus) ir būtinai turi būti kokia nors kita, tobulesnė, esybė, nuo kurios aš priklausyčiau ir iš kurios būčiau gavęs visa, ką turiu. Juk jeigu aš būčiau vienas ir nepriklausomas nuo ko nors kito ir pats iš savęs turėčiau visus tuos nedaugelį dalykų, ką turiu bendra su tobula esybe, tuo pačiu pagrindu galėčiau turėti ir visa kita, ko, žinau, man stinga, – taigi pats savaime galėčiau būti begalinis, amžinas, nekintamas, visa žinantis, visagalis ir pagaliau turėti visas tas tobulybes, kurias galiu įžvelgti turint Dievą. Remiantis mano ką tik išdėstytais samprotavimais, kad pažinčiau Dievo prigimtį, kiek man tai įmanoma, aš tik turėjau apsvarstyti, ar turėti visus tuos dalykus, kurių kokią nors idėją aptinku savyje, yra tobulybė, ar ne. Buvau tikras, kad niekas, kas bent kiek netobula, Dievui nebūdinga, o visa kita jame yra. Antai aš suvokiau, kad abejonė, nepastovumas, liūdesys ir panašūs dalykai negali būti

jam būdingi, nes ir aš pats mielai būčiau jų atsikratęs. Be to, aš turėjau daugelio jutimais suvokiamų ir kūniškų dalykų idėjas, nes nors ir būčiau taręs, kad sapnuoju ir kad viskas, ką matau ar įsivaizduoju, yra netikra, vis dėlto negalėjau paneigti, kad tos idėjos tikrai yra mano prote. Bet kadangi jau aiškiai žinojau, kad mano protingoji prigimtis skiriasi nuo kūniškosios, tai turėdamas galvoje, kad būti sudėtiniam rodo priklausomybę, o priklausomybė aiškiai yra trūkumas, padariau išvadą, kad jeigu Dievas turėtų abi šias prigimtis, šitai negalėtų būti tobulybė, tad, vadinasi, jis toks nėra. O jei pasaulyje yra kokių nors kūnų arba kokių nors intelektų, arba kitų būtybių, kurios nėra visiškai tobulos, tai jų buvimas turi priklausyti nuo Dievo galios ir taip, kad be jo jos negalėtų egzistuoti nė akimirksnį.

Po to aš norėjau ieškoti kitų tiesų ir, nukreipęs žvilgsnį į geometrų objektą, kurį įsivaizdavau kaip tolydų kūną, arba erdvę, neribotai tįsų į plotį, ilgį, aukštį ir gylį, dalijamą į įvairias dalis, kurios gali būti įvairių formų ir dydžių ir gali būti visokiais būdais judinamos arba perkeliamos, nes geometrai visa tai priskiria savo objektui, ištyriau keletą paprasčiausių jų įrodymų. Atkreipęs dėmesį į tai, jog visuotinai jiems priskiriamas didelis tikrumas pagrįstas tik tuo, kad jie aiškiai suvokiami, kaip reikalauja mano anksčiau minėta taisyklė, aš taip pat supratau, kad nė vienam iš jų nėra nieko, kas įtikintų mane egzistuojant jų objektą. Pavyzdžiui, aš aiškiai suvokiau, kad jei tariamas trikampis, jo trys kampai būtinai yra lygūs dviem statiesiems, tačiau neįžvelgiau nieko, kas mane įtikintų, kad pasaulyje egzistuoja koks nors trikampis. O grįžęs prie mano turimos tobulos esybės idėjos įsitikinau, kad egzistavimas joje glūdi taip pat, kaip trikampio idėjoje glūdi trijų kampų lygybė dviem statiesiems arba kaip rutulio idėjoje glūdi tai, kad visi jo

paviršiaus taškai vienodai nutolę nuo centro, arba net dar akivaizdžiau. Vadinasi, tai, kad Dievas, kuris yra ši tobula esybė, yra, arba egzistuoja, mažų mažiausiai taip pat tikra, kaip bet kuris geometrinis įrodymas.

Tačiau daugelis įsitikinę, kad sunku pažinti Dievą, taip pat suprasti, kas yra siela; taip yra todėl, kad savo protu jie niekada nepakyla virš jutimais suvokiamų dalykų ir yra taip įpratę mąstyti tik pasitelkę vaizduotę (tai yra atskiras mąstymo apie materialius daiktus būdas), jog visa, kas neįsivaizduojama, jiems atrodo nesuprantama. Šitai visiškai aišku iš to, kad net filosofai savo teorijose laikosi maksimos, jog prote nėra nieko, ko pirmiau nebūtų buvę jutimuose; tačiau yra tikra, kad Dievo ir sielos idėjų juose niekada nebuvo. Man atrodo, kad tie, kurie nori suprasti šias idėjas pasitelkę vaizduotę, elgiasi taip, tarsi norėtų akimis išgirsti garsus ar užuosti kvapus. Skirtumas čia nebent toks, kad regėjimas mus ne mažiau įtikina savo objektų tikrumu negu uoslė ar klausa, bet nei mūsų vaizduotė, nei mūsų jutimai niekada niekuo mūsų neįtikina, jeigu neįsikiša protas.

Pagaliau, jei dar yra žmonių, kurių mano pateikti argumentai neįtikino, kad Dievas ir jų siela egzistuoja, norėčiau jiems priminti, kad visi kiti dalykai, kurie jiems galbūt atrodo tikresni – pavyzdžiui, tai, kad jie turi kūną, kad egzistuoja žvaigždės, Žemė ir panašūs dalykai, – iš tiesų yra ne tokie tikri. Mat, nors yra moralinis tikrumas dėl šių dalykų, ir toks tvirtas, kad suabejoti jais atrodo mažų mažiausiai keista, tačiau kai iškyla metafizinio tikrumo klausimas, neprotinga neigti, jog tam, kad visiškai prarastum tikrumą dėl šių dalykų, užtenka atkreipti dėmesį į tai, kad sapnuojant lygiai taip pat galima įsivaizduoti, jog turi kitą kūną, matai kitas žvaigždes ir kitą Žemę, nors iš tiesų nieko panašaus nėra. Iš kur žinome, jog sapne kilusios mintys yra klaidingesnės už kitas, juo labiau kad jos

dažnai ne mažiau gyvos ir raiškios? Tegul geriausieji protai aiškinasi šitai, kiek jiems patinka, – nemanau, kad jie galėtų pateikti kokį nors argumentą, kurio užtektų išsklaidyti šioms abejonėms, jeigu jie nepripažins esant Dievą. Mat, pirmiausia, net mano ką tik nurodyta taisyklė dalykus, kuriuos mes suvokiame labai aiškiai ir tiksliai, laikyti teisingais yra patikima tik dėl to, kad Dievas yra, arba egzistuoja, kad jis yra tobula esybė, kad visa, ką mes turime, kilę iš jo. Iš to išplaukia, kad mūsų idėjos arba sąvokos, būdamos realios ir kilusios iš Dievo, kiek jos yra aiškios ir tikslios, tegali būti tik teisingos. Tad jei mūsų idėjos arba sąvokos dažnai būna klaidingos, tai tik dėl savo neaiškumo ir miglotumo, nes tuo jos susyja su nebūtimi; kitaip sakant, jos mumyse yra neaiškios todėl, kad mes nesame visiškai tobuli. Akivaizdu, jog manyti, kad melas ir netobulumas kyla iš Dievo, taip pat nesuderinama su protu, kaip ir manyti, kad tiesa arba tobulybė kyla iš nebūties. Juk kad ir kokios aiškios ir tikslios būtų mūsų mintys, nežinodami, jog visa, kas mumyse realu ir teisinga, kyla iš tobulos ir begalinės esybės, mes neturėtume jokio pagrindo būti tikri, kad joms būdinga tobulybė būti teisingoms.

Po to, kai Dievo ir sielos pažinimas patvirtino šią taisyklę, visai nesunku suprasti, kad miegant mums kylantys vaizdai jokiu būdu neturi skatinti mūsų abejoti minčių, kurios mums ateina nemiegant, teisingumu. Juk jei atsitiktų taip, kad miegant kiltų kokia nors visiškai aiški idėja – pavyzdžiui, jei geometras surastų kokį nors naują įrodymą, – miegas nesukliudytų jai būti teisingai. Įprasčiausia mūsų sapnų klaida ta, kad juose įvairūs daiktai mums atrodo tokie, kokius juos mums pateikia išoriniai jutimai; be reikalo manome, kad šitai duoda mums dingstį nepasitikėti tokių mūsų idėjų teisingumu, nes jutimai gana dažnai gali mus lygiai taip pat suklaidinti ir tada, kai nemiegame. Pa-

vyzdžiui, sergantiems gelta visi daiktai atrodo geltoni, o žvaigždės ar kiti labai toli esantys kūnai mums atrodo daug mažesni, negu yra iš tiesų. Pagaliau, ar būdrautume, ar miegotume, mes visada turime pasikliauti tik tuo, kas akivaizdu mūsų protui. Pabrėžiu, kad aš kalbu apie mūsų protą, bet jokiu būdu ne apie mūsų vaizduotę ir ne apie mūsų jutimus: juk nors mes labai aiškiai matome saulę, iš to neturime spręsti, kad ji yra tokio dydžio, kokio mes ją matome; lygiai taip pat aiškiai galime įsivaizduoti ožkos kūną su liūto galva, bet juk iš to negalime daryti išvados, kad pasaulyje esama tokių chimerų. Mūsų protas anaiptol mums neteigia, kad tai, ką matome ar įsivaizduojame, būtinai yra tikra, bet jis aiškiai nurodo, kad visos mūsų idėjos arba sąvokos turi turėti kokį nors teisingumo pagrindą, nes neįmanoma, kad Dievas, kuris yra visiškai tobulas ir visiškai teisingas, būtų jas suteikęs mums be jo. O kadangi mūsų samprotavimai miegant niekada nebūna nei tokie akivaizdūs, nei tokie išsamūs kaip būdraujant, nors kartais mūsų įsivaizdavimas yra labai gyvas ir ryškus, protas mums diktuoja, kad visos mūsų mintys negali būti teisingos, nes mes patys nesame visiškai tobuli, ir jeigu jose esama tiesos, tai neišvengiamai tose, kurios mums kyla būdraujant, o ne sapne.

PENKTA DALIS

Mielai tęsčiau ir parodyčiau čia visą grandinę kitų tiesų, kurias išvedžiau iš šių pirmųjų. Tačiau kadangi tada reikėtų kalbėti apie daugybę klausimų, dėl kurių mokslo žmonių nuomonės skiriasi (su jais aš nenorėčiau kivirčytis), manyčiau, kad būtų geriau susilaikyti ir tik bendrai nusakyti jų pobūdį, – tegul protingesni sprendžia, ar naudinga supažindinti visuomenę išsamiau.

Aš visada tvirtai laikiausi ankstesnio savo sprendimo nesiremti jokiu kitu principu, išskyrus tą, kuris man padėjo įrodyti, kad Dievas ir siela egzistuoja, ir nelaikyti tiesa jokio dalyko, kuris man neatrodo aiškesnis ir tikresnis, negu anksčiau atrodė geometrų įrodymai. Vis dėlto drįstu pasakyti, kad per trumpą laiką ne tik radau tinkamą būdą išspręsti pagrindinius keblius klausimus, kuriuos paprastai gvildena filosofija, bet ir aptikau abejonių nekeliančius dėsnius, kuriuos Dievas taip įdiegė gamtoje, o jų sampratas taip įspaudė į mūsų sielas, jog gerai pagalvoję neabejosime, kad pagal juos tvarkoma visa, kas yra, ir visa, kas vyksta pasaulyje. Paskui, atsižvelgdamas į šių dėsnių seką, aš, mano manymu, atradau daug tiesų, naudingesnių ir svarbesnių už visas tas, kurias iki tol žinojau, ar netgi už tas, kurias tikėjausi sužinoti.

Kadangi pagrindines iš tų tiesų mėginau paaiškinti traktate[9], kurį tam tikros priežastys man trukdo išleisti, geriausia bus čia tik glaustai supažindinti, kas jame dėstoma. Buvau sumanęs sudėti į jį viską, ką prieš jį rašydamas maniau sužinojęs apie materialių daiktų prigimtį. Bet kaip dailininkai, plokščiame paveiksle negalėdami gerai parodyti visų skirtingų erdvinio kūno pusių, išsirenka ir pavaizduoja tik vieną iš pagrindinių, o kitas palieka šešėlyje ir parodo tik tiek, kiek įmanoma matyti žvelgiant į pagrindinę, lygiai taip ir aš pabūgęs, kad negalėsiu į savo rašinį sudėti visko, ką turėjau mintyse, nusprendžiau jame išsamiau išdėstyti tik tai, kaip suprantu šviesą, paskui ta pačia proga pridurti kai ką apie Saulę ir nejudančias žvaigždes, nes beveik visa šviesa atsiranda iš jų; taip pat apie dangaus erdves, kurios ją perduoda, apie planetas, kometas ir Žemę, nes jos ją atspindi, ir ypač apie visokius Žemėje esančius kūnus, nes jie yra arba spalvoti, arba permatomi, arba šviečiantys; pagaliau apie žmogų, nes jis yra viso šito stebėtojas. Norėdamas

truputį pakilti virš visų šių dalykų ir laisviau išdėstyti savo nuomonę, nenorėdamas laikytis ar ginčyti mokslo žmonių nuomonių, aš nutariau palikti visą šį pasaulį jų ginčams ir kalbėti tik apie tai, kas būtų naujame, jei kur nors įsivaizduojamose erdvėse Dievas dabar padarytų užtektinai medžiagos jam sukurti, įvairioms šios medžiagos dalelėms suteiktų įvairų ir visiškai netvarkingą judėjimą ir sukurtų tokį chaosą, kokį tik gali įsivaizduoti poetai, o paskui nieko kito nedarytų, tik įprastai padėtų gamtai ir leistų jai veikti pagal jo nustatytus dėsnius. Pirmiausia aš aprašiau šią medžiagą ir stengiausi parodyti ją tokią, kad pasaulyje, man atrodo, nėra nieko aiškesnio ir suprantamesnio, išskyrus viena – tai, ką pasakiau apie Dievą ir sielą. Aš specialiai dariau prielaidą, kad ši medžiaga neturi jokios iš tų formų ir savybių, dėl kurių ginčijamasi mokyklose, ir apskritai jokio dalyko, kuris mūsų sielai nebūtų toks savaime aiškus, jog neįmanoma būtų nuduoti, kad to nežinai. Be to, aš parodžiau, kokie yra gamtos dėsniai, ir, savo paaiškinimuose remdamasis tik vieninteliu principu – begaliniu Dievo tobulumu, pabandžiau įrodyti visus tuos dėsnius, kuriais būtų galima suabejoti, ir parodyti, kad net jei Dievas būtų sukūręs daugybę pasaulių, visi tie dėsniai vienodai galiotų bet kuriame iš jų. Paskui aš parodžiau, kaip didžioji šio chaoso medžiagos dalis pagal šiuos dėsnius turėjo išsidėstyti ir susitvarkyti taip, kad pasidarytų panaši į mūsų dangaus erdves. Parodžiau, kaip vienos tos medžiagos dalys turėjo sudaryti Žemę, kitos – planetas ir kometas, dar kitos – Saulę ir nejudančias žvaigždes. Čia, išsamiau kalbėdamas apie šviesą, smulkiai paaiškinau, kokia yra ta šviesa, kuri turi būti Saulėje ir žvaigždėse, kaip ji iš ten akimirksniu sklinda per dangaus erdves, kaip nuo planetų ir kometų atsispindi Žemėje. Dar pridūriau daug dalykų apie dangaus ir žvaigždžių substanciją, padėtį, judėjimą ir

įvairias jų savybes. Visa tai stengiausi pasakyti taip, kad būtų galima suprasti, jog šiame pasaulyje neaptinkama nieko, kas neturi ar negali būti panašu į tai, kas yra mano aprašytame pasaulyje. Po to aš kalbėjau apie Žemę: tyčia nedarydamas prielaidos, kad Dievas suteikė Žemę sudarančiai medžiagai sunkį, parodžiau, kad visos jos dalelės vis dėlto turi judėti tiesiai į centrą; paaiškinau, kaip, kadangi paviršiuje yra vanduo ir oras, dangaus kūnų ir šviesulių, ypač Mėnulio, išsidėstymas turi sukelti potvynius ir atoslūgius, visiškai panašius į tuos, kurie tokiomis aplinkybėmis matomi mūsų jūrose, be to, tam tikrą vandens ir oro tekėjimą iš rytų į vakarus, kuris pastebimas tropikuose; parodžiau, kaip galėjo savaime susiformuoti kalnai, jūros, šaltiniai ir upės, gelmėse susidaryti metalai, o laukuose išaugti augalai, ir kaip apskritai galėjo atsirasti visi vadinamieji mišrūs arba sudėtiniai kūnai. Kadangi, be dangaus šviesulių, aš nežinau pasaulyje nieko kito, kas skleistų šviesą, išskyrus ugnį, tai stengiausi kuo aiškiau supažindinti su visa ugnies prigimtimi: kaip ji atsiranda, kas ją palaiko, kodėl kartais būna karštis be šviesos, o kartais – šviesa be karščio, kaip ji įvairiems kūnams suteikia skirtingas spalvas ir kitokių savybių, kaip vienus kūnus ištirpdo, o kitus sukietina, kaip ji beveik visus juos gali visiškai sunaikinti arba paversti pelenais ir dūmais ir, pagaliau, kaip iš šitų pelenų savo nepaprasta veikimo jėga ji sukuria stiklą. Šitas pelenų virtimas stiklu man atrodo toks nuostabus, kad jam negali prilygti joks kitas virsmas gamtoje, todėl man buvo ypač malonu jį aprašyti.

Vis dėlto iš viso to, ką išdėsčiau, nenorėjau padaryti išvados, kad šis pasaulis buvo sukurtas taip, kaip aš aprašiau, nes labiau tikėtina, kad iš pat pradžių Dievas jį padarė tokį, koks jis turėjo būti. Tačiau yra tikra, ir šią nuomonę pripažįsta visi teologai, kad veiksmas, kuriuo jis palaiko pasaulį, yra tas pats, kuriuo pasaulis

buvo sukurtas. Todėl net jei iš pradžių jis nesuteikė pasauliui kitos formos, tik chaoso, ir nustatęs gamtos dėsnius palaikė jos savaiminę raidą, nesumenkinant pasaulio sukūrimo stebuklo galima manyti, kad dėl to laikui bėgant visi grynai materialūs dalykai galėjo tapti tokie, kokius juos matome dabar. Jų prigimtį lengviau suvokti tada, kai matai juos šitaip laipsniškai atsirandant, negu tada, kai žvelgi į juos visiškai užbaigtus.

Aprašęs negyvuosius kūnus ir augalus, ėmiausi aprašyti gyvūnus ir ypač žmones. Tačiau neturėdamas užtektinai žinių, kad apie žmogų galėčiau kalbėti taip, kaip kalbėjau apie visa kita, – būtent kildindamas padarinius iš priežasčių ir parodydamas, iš kokių sėklų ir kaip gamta visa tai padarė, – aš pasitenkinau spėjimu, kad Dievas žmogaus kūną sukūrė visiškai panašų į mūsiškį tiek išorine dalių forma, tiek vidine organų sandara, sukūrė jį ne iš ko kito, bet iš mano jau aprašytos medžiagos ir iš pradžių neįdėjo į jį jokios protingos sielos nei ko nors kito, kas galėtų būti augalinė, arba juslinė, siela, tik įžiebė žmogaus širdyje vieną iš tų ugnių be šviesos, kurią minėjau anksčiau ir kurios prigimtį suvokiau esant tokią pačią kaip ir tos, kuri įkaitina pastogėje sukrautą neišdžiūvusį šieną arba priverčia burbuliuoti besifermentuojantį jauną vyną. Nagrinėdamas jos veikimą kūne įsitikinau, jog su juo galima sieti viską, kas mumyse gali vykti mums apie tai negalvojant ir, vadinasi, nedalyvaujant mūsų sielai, t. y. tai skirtingai nuo kūno daliai, apie kurią jau kalbėta ir kurios prigimtis yra mąstymas. Tai yra kaip tik tos funkcijos, kuriomis neprotingi gyvūnai yra panašūs į mus; tarp jų aš neradau tokių, kurios būtų susijusios su mąstymu ir būtų būdingos tik žmonėms. Tačiau radau jų vėliau, kai padariau prielaidą, kad Dievas sukūrė protingą sielą ir sujungė ją su kūnu tam tikru būdu, kurį aš aprašiau.

Kad būtų galima matyti, kaip aš nagrinėjau šį klausimą, čia norėčiau paaiškinti širdies ir arterijų judesius, pirmutinį ir svarbiausią gyvūnuose aptinkamą dalyką, iš kurio bus galima spręsti apie visus kitus. Kad neišmanantiems anatomijos būtų lengviau suprasti tai, apie ką aš kalbėsiu, prieš pradedant skaityti tolesnius aprašymus siūlau pasirūpinti, kad jų akivaizdoje perpjautų kokio nors didelio plaučius turinčio gyvūno širdį, nes ji panaši į žmogaus. Ten jie pamatys dvi kameras – dvi ertmes. Pirmiausia tą, kuri yra dešinėje pusėje ir iš kurios išeina du gana platūs vamzdeliai – tuščioji vena, pagrindinė kraujo surinkėja, panaši į medžio, kurio šakos yra visos kitos kūno venos, kamieną, ir arterinė vena, netinkamai šitaip pavadinta, nes iš tiesų ji yra arterija, prasidedanti širdyje ir toliau išsidalijanti į daugybę šakų, išsiraizgiusių plaučiuose. Paskui tą ertmę, kuri yra kairėje pusėje ir iš kurios taip pat išeina kiti du vamzdeliai, tokie pat arba truputį platesni už anuos, – veninė arterija, taip pat netinkamai pavadinta, nes iš tiesų ji yra ne kas kita, kaip vena, ateinanti iš plaučių, kuriuose yra išsiskaidžiusi į daugybę šakų, susipynusių su arterinės venos šakomis ir dar su tomis, kurios priklauso kvėpuojamajai gerklei, per kurią įkvepiamas oras, ir didžioji arterija, kuri išeina iš širdies ir išsišakoja po visą kūną. Taip pat norėčiau, kad jiems būtų kruopščiai parodyta vienuolika mažų plėvelių, kurios, nelyginant mažos durelės, atidaro ir uždaro keturias angas, esančias šiose abiejose ertmėse, būtent: trys plėvelės yra tuščiosios venos žiotyse (jos išsidėsčiusios taip, kad netrukdo kraujui iš venos įtekėti į dešiniąją širdies ertmę, bet neleidžia jam iš ten ištekėti), trys – arterinės venos žiotyse (jos išsidėsčiusios priešingai: leidžia kraujui iš širdies ertmės ištekėti į plaučius, bet neleidžia plaučiuose esančiam kraujui šiuo keliu grįžti atgal), dar dvi yra veninės arterijos žiotyse (šios plėvelės leidžia kraujui iš plau-

čių įtekėti į kairiąją širdies ertmę, bet neleidžia iš ten ištekėti atgal) ir trys – didžiosios arterijos žiotyse (jos leidžia kraujui ištekėti iš širdies, bet neleidžia grįžti). Nėra reikalo ieškoti kitos priežasties, kodėl plėvelių yra būtent tiek, išskyrus tą, kad veninės arterijos anga dėl savo padėties yra ovali ir ją patogiai uždaro dvi plėvelės, o kitos angos yra apskritos ir geriau uždaromos trimis. Norėčiau, kad būtų atkreiptas dėmesys į tai, jog didžioji arterija ir arterinė vena yra tvirtesnės ir stangresnės už veninę arteriją ir tuščiąją veną, taip pat į tai, jog šios abi išplatėja prieš įeidamos į širdį ir sudaro tarsi du maišelius, vadinamus širdies ausytėmis[10] ir sudarytus iš tos pačios medžiagos, kaip ir širdis; į tai, jog širdyje yra šilčiau negu kurioje nors kitoje kūno dalyje, ir, pagaliau, į tai, jog dėl šios šilumos į širdies ertmę pakliuvęs kraujo lašas išsipučia ir plečiasi, – lygiai taip pat būna su visais skysčiais, kai jie lašas po lašo varvinami į karštą indą.

Išdėsčius visa tai man telieka paaiškinti širdies judesius. Kai jos ertmėse nėra kraujo, jis būtinai teka iš tuščiosios venos į dešiniąją ertmę ir iš veninės arterijos į kairiąją ertmę, nes šie du indai visada pilni kraujo, o jų angos, atsiveriančios į širdies pusę, tada negali būti uždarytos. Bet kai tik du kraujo lašai patenka po vieną į kiekvieną iš ertmių, tie lašai, kurie yra labai dideli, nes įteka pro plačias angas iš kraujo pilnų indų, suskystėja ir išsiplečia dėl ten esančios šilumos. Dėl to jie išpučia visą širdį, stumia ir uždaro penkerias dureles abiejų indų, iš kurių jie įtekėjo, žiotyse ir nebeleidžia kraujui pakliūti į širdį. Vis labiau plėsdamiesi jie atidaro kitas šešerias dureles, esančias kitų dviejų indų žiotyse, pro jas išteka ir išpučia visas arterinės venos ir didžiosios arterijos šakas beveik tuo pačiu metu, kaip ir širdį. Po to širdis ir arterijos iškart susitraukia, nes į jas įėjęs kraujas atšąla; tada jų šešerios durelės užsidaro, o penkerios tuščiosios

venos ir veninės arterijos durelės atsidaro ir leidžia įtekėti kitiems dviem kraujo lašams, kurie, kaip ir ankstesnieji, vėl priverčia išsipūsti širdį ir arterijas. Kadangi kraujas, įtekėdamas į širdį, teka per tuos du maišelius, kuriuos vadiname širdies ausytėmis, jų judesiai yra priešingi širdies judesiams: jie susitraukia, kai ji išsipučia. Tiems, kurie nesusipažinę su matematinių įrodymų jėga ir nepratę skirti tikrųjų priežasčių nuo tų, kurios tik atrodo tikros, aš patarčiau viso šito neneigti neištyrus. Taip pat norėčiau įspėti, kad šie mano paaiškinti judesiai būtinai turi būti tokie dėl organų išsidėstymo širdyje, kurį galima matyti plika akimi, dėl šilumos, kurią galima pajusti pirštais, ir dėl kraujo prigimties, kurią pažįstame iš patyrimo, kaip laikrodžio judėjimą lemia jo pasvarų ir krumpliaračių jėga, išsidėstymas ir forma.

O jeigu kas paklaustų, kodėl venų kraujas nuolat šitaip tekėdamas į širdį neišsenka ir kodėl nepersipildo arterijos, jei visas kraujas, tekantis per širdį, išteka į jas, galėčiau pasakyti tik tai, ką jau parašė vienas anglų gydytojas[11]. Jį reikia pagirti už tai, kad šioje srityje jis pralaužė ledus ir pirmasis nurodė, jog arterijų galuose yra daug mažų latakėlių, kuriais kraujas, iš širdies atitekėjęs į arterijas, išteka į smulkias venų šakas, o iš ten vėl grįžta į širdį. Taigi kraujo tekėjimas yra ne kas kita, kaip nuolatinė cirkuliacija. Visa tai aiškiai įrodo kasdienis chirurgų patyrimas. Nelabai stipriai perrišę ranką aukščiau tos vietos, kur prapjauna veną, jie priverčia kraują tekėti gausiau, negu jis tekėtų, jei ranka nebūtų perrišta. Ir atsitiktų visiškai priešingai, jei jie perrištų ranką žemiau, tarp plaštakos ir pjūvio, arba jei ją labai stipriai suveržtų aukščiau pjūvio. Akivaizdu, kad nelabai suveržtas raištis gali sukliudyti rankoje esančiam kraujui venomis grįžti į širdį, tačiau netrukdo naujam kraujui atitekėti arterijomis, nes jos yra giliau už venas, stangresnės ir ne taip greitai už-

spaudžiamos. Be to, kraujas, tekantis iš širdies, veržiasi arterijomis į ranką su didesne jėga, negu venomis teka iš jos į širdį. Kadangi kraujas išteka iš rankos per pjūvį, esantį vienoje iš venų, būtinai turi būti kokie nors latakai žemiau raiščio, t. y. yra į rankos galą, kuriais jis gali nutekėti ten iš arterijų. Kraujo apytaką aiškiai įrodo ir tai, kad yra tam tikros plėvelės, kurios taip išsidėsčiusios įvairiose vietose išilgai venų, kad neleidžia kraujui iš kūno vidurio tekėti į galūnes, o leidžia tik iš galūnių grįžti į širdį. Be to, patyrimas rodo, kad visas kūne esantis kraujas gali labai greitai išbėgti per vieną prapjautą arteriją, netgi kai ji stipriai perrišta netoli širdies, o pjūvis yra tarp širdies ir raiščio, todėl nėra jokio pagrindo daryti prielaidą, kad ištekantis kraujas ateina iš kur nors kitur.

Yra ir daug kitų dalykų, kurie rodo, kad tikroji kraujo tekėjimo priežastis yra mano aprašytoji. Pirmiausia, skirtumas, pastebimas tarp iš venų ištekančio kraujo ir ištekančio iš arterijų, gali atsirasti tiktai dėl to, kad tekėdamas per širdį kraujas buvo suskystėjęs ir tarsi išsidistiliavo ir ištekėjęs iš širdies, t. y. arterijose, jis yra lengvesnis, judresnis ir šiltesnis, negu buvo prieš įtekėdamas į širdį, t. y. venose. Jei būsime įdėmūs, pamatysime, kad šis skirtumas didesnis arčiau širdies ir ne taip pastebimas labiau nuo jos nutolusiose vietose. Be to, tai, kad arterinės venos ir didžiosios arterijos sienelės yra kietesnės, aiškiai rodo, kad kraujas į jas muša stipriau negu į venų sieneles. Ir kodėl kairioji širdies ertmė ir didžioji arterija yra erdvesnės ir platesnės už dešiniąją ertmę ir arterinę veną, jeigu ne dėl to, kad veninės arterijos kraujas, ištekėjęs iš širdies ir pabuvęs tik plaučiuose, yra lengvesnis ir suskystėja labiau ir greičiau negu kraujas, atitekantis tuščiąja vena? Ir ką gali nustatyti gydytojai čiuopdami pulsą, jei nežino, kad kraujas, pasikeitus jo prigimčiai, dėl širdies šilumos gali suskystėti

labiau ar mažiau, greičiau ar lėčiau negu anksčiau? O jeigu patyrinėtume, kaip ši šiluma patenka į kitas kūno dalis, ar nereikėtų pripažinti, kad tai padaro kraujas, kuris tekėdamas per širdį pats sušyla ir išnešioja šilumą po visą kūną? Todėl atėmus kraują iš kurios nors kūno dalies iš jos atimama ir šiluma. Net būdama tokia karšta, kaip įkaitinta geležis, širdis negalėtų sušildyti kojų ir rankų taip, kaip sušildo, jeigu ji nuolat nesiųstų ten naujo kraujo. Iš to taip pat suprantame, jog tikroji kvėpavimo paskirtis – atnešti užtektinai šviežio oro į plaučius, kad kraujas, atitekėjęs į juos iš širdies dešiniosios ertmės, kur jis buvo suskystėjęs ir tarsi virtęs garais, vėl sutirštėtų ir virstų krauju prieš tekėdamas į kairiąją ertmę; kitaip kraujas negalėtų maitinti ten esančios ugnies. Šitai patvirtina tai, kad gyviai, neturintys plaučių, turi tik vieną širdies ertmę ir kad vaikai, esantys motinos įsčiose ir nekvėpuojantys plaučiais, turi angą, per kurią kraujas iš tuščiosios venos įteka į kairiąją širdies ertmę, ir lataką, per kurį kraujas iš arterinės venos teka į didžiąją arteriją aplenkdamas plaučius. Pagaliau, kaip skrandyje vyktų virškinimas, jei širdis arterijomis nesiųstų į jį šilumos ir kartu tam tikrų takiausių kraujo dalelių, kurios padeda ištirpdyti jame esantį maistą? Ar nebus lengviau suprasti vyksmą, maisto sultis paverčiantį krauju, jei atsižvelgsime į tai, kad jos distiliuojasi kasdien tekėdamos per širdį galbūt daugiau kaip šimtą ar du šimtus kartų? Ar reikia dar ko nors mitybai ir įvairių skysčių susidarymui kūne paaiškinti, ar neužtenka pasakyti, kad ta pati jėga, kuri verčia suskystėjusį kraują tekėti iš širdies į arterijų galus, sulaiko kai kurias kraujo daleles kūno dalyse, į kurias jos atitekėjo, ir ten jos užima kitų dalelių, kurias išstūmė, vietą, o priklausomai nuo porų, su kuriomis kraujas susiduria, padėties, formos ir mažumo vienos kraujo dalelės geriau nuteka į tam tikras

dalis negu kitos, panašiai kaip rėčiais su įvairaus didumo skylutėmis atskiriame įvairius grūdus vienus nuo kitų? Pagaliau, nuostabiausias dalykas čia yra gyvybinių dvasių (*esprits animaux*) susidarymas. Jos yra tarsi švelnus vėjas arba veikiau tarsi labai gryna ir gyva liepsna, daugybė jų nuolat kyla iš širdies į smegenis, iš smegenų nervais įsiskverbia į raumenis ir išjudina visas kūno dalis. Nėra reikalo tarti kokią nors kitą priežastį, kodėl pačios judriausios ir skvarbiausios kraujo dalelės, iš kurių susidaro šios dvasios, juda į smegenis, o ne kur nors kitur, išskyrus tą, kad arterijos, kuriomis jos ten nešamos, iš širdies eina tiesesne linija negu kitos. O pagal mechanikos dėsnius, kurie tinka ir gamtai, kai daug daiktų juda viena kryptimi (kaip kraujo dalelės, ištekėjusios iš širdies kairiosios ertmės, juda smegenų link), kur nėra užtektinai vietos visiems, silpnesniuosius ir ne tokius judrius nustumia stipresnieji, kurie vieni ten patenka.

Aš labai detaliai paaiškinau visus šiuos dalykus traktate, kurį anksčiau ketinau išleisti. Be to, ten aš parodžiau, kaip turėtų būti sudaryti žmogaus kūno nervai ir kūno raumenys, kad ten esančios gyvybinės dvasios pajėgtų judinti kūno dalis, kaip ką tik nukirstos galvos dar juda ir net kandžioja žemę, nors jos jau negyvos. Aš parodžiau, kokie pokyčiai turi vykti smegenyse, kad sukeltų būdravimą, miegą, sapnus; kaip šviesa, garsai, kvapai, skonis, šiluma ir visokios kitokios išorinių daiktų ypatybės per pojūčius gali įspausti smegenyse įvairias idėjas; kaip alkis, troškulys ir kiti vidiniai potyriai taip pat gali siųsti į smegenis įvairias idėjas; kas ten turi būti laikoma bendrąja jusle (*sens commun*), kur tos idėjos suvokiamos, atmintimi, kuri jas išsaugo, vaizduote, kuri gali jas pakeisti ir sukurti iš jų naujas, ir paskirstydama raumenyse gyvybines dvasias gali judinti to kūno dalis tokiais skirtingais būdais (tiek dėl jutimus veikiančių išorinių

objektų, tiek dėl vidinių potyrių poveikio), kokiais gali judėti mūsų kūno dalys be valios įsikišimo. Visa tai nėmaž neatrodys keista tiems, kurie žino, kokių įvairių *automatų*, arba judančių mašinų, žmogaus išradingumas gali sukurti iš gana nedaug detalių, palyginti su daugybe kaulų, raumenų, nervų, arterijų, venų ir visokių kitokių dalių, sudarančių kiekvieno gyvūno kūną. Jie šį kūną traktuos kaip Dievo rankų padarytą mašiną, nepalyginti geriau sutvarkytą ir galinčią daryti daug nuostabesnius judesius negu kokia nors žmogaus išrasta mašina. Čia aš ypač pabrėžiau, kad jeigu būtų tokių mašinų, kurios savo organais ir išorine išvaizda būtų panašios į beždžionę ar kitą neprotingą gyvūną, jokiu būdu negalėtume sužinoti, kad jos ne tos pačios prigimties kaip tie gyvūnai. Bet jei mašinos būtų panašios į mūsų kūną ir mėgdžiotų mūsų judesius, kiek tai įmanoma įsivaizduoti, mes vis dėlto turėtume du patikimus būdus sužinoti, kad jos nėra tikri žmonės. Pirmasis: mašinos niekada negalėtų taip susieti žodžių ar kitokių ženklų, kaip darome mes perteikdami kitiems savo mintis. Žinoma, galima įsivaizduoti taip sukonstruotą mašiną, kad ji ištaria žodžius ir netgi kad kai kuriuos ištaria reaguodama į kūniškus poveikius, kurie sukelia kokį nors pakitimą jos organuose: pavyzdžiui, palietus ją kurioje nors vietoje, ji paklausia, ko iš jos norima, palietus kitoje – šaukia, kad skauda, ir pan. Bet neįmanoma įsivaizduoti, kad ji prasmingai susietų įvairius žodžius atsakydama į tai, kas jai sakoma, o tai gali padaryti net patys bukiausi žmonės. Ir antrasis: nors tokios mašinos daugelį dalykų galėtų padaryti taip pat gerai kaip mes ar net geriau, vis dėlto kai ko jos neišvengiamai negalėtų padaryti, ir iš to būtų galima suprasti, kad jos veikia ne sąmoningai, o tik dėl tam tikro jų organų išdėstymo. Mat protas yra universalus instrumentas ir gali padėti bet kokioje situacijoje, o

mašinos organai kiekvienam atskiram veiksmui atlikti turi būti išdėstyti tam tikru būdu; neįmanoma įsivaizduoti, jog mašinoje būtų tiek visokių konfigūracijų, kad visomis gyvenimo aplinkybėmis ji galėtų veikti taip, kaip mus verčia veikti mūsų protas.

Šie du būdai padeda suprasti skirtumą, esantį tarp žmonių ir gyvūnų; reikia pažymėti, kad nėra tokių bukų ir kvailų žmonių, neišskiriant net visiškų bepročių, kurie nesugebėtų susieti įvairių žodžių į rišlią kalbą, išreiškiančią jų mintis; ir priešingai, nė vienas gyvūnas, kad ir koks jis būtų tobulas ir sumanus, negalėtų padaryti ko nors panašaus. Ir taip yra ne dėl to, kad stinga organų; juk žinome, kad šarkos ir papūgos gali ištarti žodžius kaip mes, bet vis dėlto negali kalbėti kaip mes, t. y. parodydamos, kad mąsto tai, ką sako, o žmonės, gimę kurti ir nebyliai, taigi bemaž kaip gyvūnai, neturintys tų organų, kuriais kiti naudojasi kalbėdami, vis dėlto paprastai patys sugalvoja kokius nors ženklus, kuriais susikalba su aplinkiniais žmonėmis, turinčiais laiko išmokti jų kalbą. Šitai liudija ne vien tai, kad gyvūnai proto turi mažiau nei žmonės, bet ir tai, kad jie proto visai neturi. Juk matome, kad jo nedaug tereikia norint išmokti kalbėti; o kadangi pastebima tam tikra tos pačios rūšies gyvūnų nelygybė, panašiai kaip ir žmonių, be to, vienus lengviau dresuoti negu kitus, tai neįtikėtina, kad pati tobuliausia beždžionė ar papūga protingumu neprilygtų kvailiausiam ar bent jau sutrikusio proto vaikui, jeigu jų siela nebūtų visai kitos prigimties negu mūsų. Ir nereikia painioti kalbos su natūraliais judesiais, kurie išreiškia aistras ir kuriuos mašinos gali mėgdžioti taip pat gerai, kaip ir gyvūnai; nereikia manyti, kaip manė kai kurie senovės žmonės, kad gyvūnai kalba, nors mes nesuprantame jų kalbos, – jei tai būtų tiesa, tai kadangi jie turi daugelį organų, atitinkančių mūsiškius, jie

galėtų susikalbėti su mumis, kaip ir tarp savęs. Taip pat būtinai reikia pažymėti, kad nors daugelis gyvūnų atlikdami kurį nors vieną iš veiksmų parodo daugiau išradingumo už mus, bet to išradingumo jie neparodo daug kur kitur, todėl tai, kad jie ką nors daro geriau už mus, nerodo, kad jie turi protą, – tokiu atveju jie turėtų daugiau proto už bet kurį iš mūsų ir viską darytų geriau už mus; veikiau tai rodo, kad jie jo visai neturi ir kad jų prigimtis veikia pagal jų organų išsidėstymą, lygiai kaip laikrodis, kurį sudaro tik krumpliaračiai ir spyruoklės, gali daug tiksliau skaičiuoti valandas ir matuoti laiką negu mes su visu savo protingumu.

Po to aš aprašiau protingąją sielą ir parodžiau, kad ji jokiu būdu negali atsirasti iš materijos galios, kaip kiti dalykai, apie kuriuos kalbėjau, bet turi būti specialiai sukurta; ir neužtenka, jog ji būtų žmogaus kūne, kaip locmanas laive, nebent tik tam, kad judintų jo dalis, – ji būtinai turi būti glaudžiau su juo sujungta ir susieta, kad turėtų panašius į mūsų pojūčius ir norus ir sudarytų tikrą žmogų. Beje, aš čia šiek tiek plačiau kalbėjau apie sielą todėl, kad šis klausimas labai svarbus, nes, be klaidos tų, kurie neigia Dievą (manau, kad anksčiau šį klaidingą teiginį įtikinamai sugrioviau), nėra nieko, kas silpnus protus labiau iškreiptų iš tiesaus dorybės kelio negu įsivaizdavimas, kad gyvūnų siela yra tos pačios prigimties kaip ir mūsų siela ir kad, vadinasi, mums, kaip ir musėms ar skruzdėms, nėra ko bijoti ar tikėtis po šio gyvenimo; tačiau žinant, kaip jos skiriasi, galima geriau suprasti argumentus, įrodančius, kad mūsų siela yra visiškai nepriklausomos nuo kūno prigimties ir, vadinasi, negali mirti kartu su juo; pagaliau, kadangi nematyti jokių kitų priežasčių, galinčių ją sunaikinti, savaime peršasi išvada, kad ji nemirtinga.

ŠEŠTA DALIS

Jau treji metai, kai užbaigiau traktatą apie visus šiuos dalykus; pradėjau jį tvarkyti, kad galėčiau atiduoti į leidėjo rankas, ir tada sužinojau, kad mano gerbiami žmonės, kurių autoritetas mano veiksmams ne mažiau svarbus, negu mano paties protas – mano mintims, nepritarė vienai fizikos teorijai, neseniai paskelbtai kito autoriaus[12]. Nenoriu pasakyti, kad esu jos šalininkas, bet iki tos kritikos nepastebėjau joje nieko, kas galėtų pakenkti religijai ar valstybei, taigi nieko, kas man pačiam sukliudytų parašyti tą patį, jei tik protas įtikintų mane šios teorijos teisingumu. Todėl ėmiau baimintis, kad ir tarp mano paties teiginių nebūtų kokio nors klaidingo, nors visada labai stengiausi nepasitikėti jokia naujove, kol neturėjau visiškai patikimų jos įrodymų, ir nerašyti nieko, kas galėtų kam nors pakenkti. Šito pakako, kad priverstų mane pakeisti savo ankstesnį sprendimą išleisti tą traktatą. Nors motyvai, dėl kurių anksčiau buvau nusprendęs jį išleisti, buvo labai tvirti, bet kadangi esu linkęs neapkęsti knygų rašymo amato, dabar iškart radau kitų, įtikinusių mane atsisakyti šio ketinimo. Argumentai už ir prieš yra tokie, kad ne tik aš esu suinteresuotas juos čia išdėstyti, bet ir skaitytojai galbūt norėtų juos sužinoti.

Niekada per daug nevertinau dalykų, padiktuotų mano proto, ir kol taikydamas savo metodą nepradėjau skinti kitokių vaisių, išskyrus tai, kad man buvo malonu įveikti kai kuriuos abstrakčių mokslų keblumus ar stengtis priderinti savo elgesį prie taisyklių, kurių jis mane mokė, nesijaučiau privaląs apie tai rašyti. Dėl papročių, tai kiekvienas turi apie juos savo nuomonę, ir kiek yra galvų, tiek būtų ir jų reformuotojų, jei tik juos keisti būtų leista kiekvienam, o ne vien tiems, kuriuos Dievas paskyrė tautų valdovais arba kuriems jis suteikė užtektinai malonės ir uolumo, kad jie galėtų

būti pranašai. Ir nors mano samprotavimai man labai patiko, supratau, kad kiti žmonės turi savų samprotavimų ir kad jie jiems gal dar labiau patinka. Tačiau kai aš susidariau kai kurias bendrąsias fizikos sąvokas, kai pradėjau jas taikyti atskiriems kebliems atvejams, pamačiau, kad jos gali nuvesti labai toli ir kad jos labai skiriasi nuo ligi šiol taikytų principų. Tada nusprendžiau, kad negaliu toliau jų slėpti, jei nenoriu smarkiai nusikalsti įstatymui, kuris mus įpareigoja pagal išgales prisidėti prie bendro žmonių gėrio. Mat tada supratau, kad įmanoma įgyti žinių, kurios labai naudingos gyvenime, ir vietoj spekuliatyvios filosofijos, kurios mokoma mokyklose, sukurti praktinę, kurią pasitelkę ir pažinę ugnies, vandens, oro, žvaigždžių, dangaus ir visų kitų mus supančių kūnų jėgą ir veikimą taip gerai, kaip išmanome mūsų amatininkų verslus, galėtume juos panaudoti visur, kur tinka, ir tapti gamtos valdovais ir šeimininkais. Šitai pageidautina ne vien tam, kad išrastume daugybę gudrybių, padedančių be jokio vargo mėgautis žemės vaisiais ir visokiais patogumais, bet pirmiausia tam, kad išsaugotume sveikatą, kuri, be abejonės, yra didžiausia mūsų gyvenimo gėrybė ir visų kitų gėrybių pagrindas. Juk dvasia labai priklauso nuo kūno organų būklės ir tinkamo veikimo, ir jei įmanoma rasti kokį nors būdą padaryti žmones protingesnius ir sumanesnius, negu jie buvo ligi šiol, manau, kad jo reikia ieškoti medicinoje. Iš tiesų dabartinė medicina turi nedaug priemonių, kurios būtų nepaprastai naudingos, bet (tai sakau visai nenorėdamas jos sumenkinti) aš esu tikras, jog nėra nė vieno žmogaus, neišskiriant net gydytojų, kuris nepripažintų, kad mūsų medicinos žinios yra labai menkos, palyginti su tuo, ką dar reikia sužinoti. Būtų galima apsisaugoti nuo daugybės tiek kūno, tiek dvasios ligų, galbūt net nuo senatvinio silpnumo, jeigu turėtume užtektinai žinių apie viso šito priežastis ir apie gamtos mums

teikiamus vaistus. Taigi, ketindamas paskirti visą savo gyvenimą taip reikalingų žinių ieškojimui ir suradęs būdą, kuriuo, mano manymu, galima tų žinių įgyti, jei tam nesutrukdys arba žmogaus gyvenimo trumpumas, arba bandymų stoka, aš nusprendžiau, kad geriausia priemonė įveikti šias dvi kliūtis – tiksliai perduoti visuomenei visas negausias mano atrastas žinias ir paraginti kitus protingus žmones eiti toliau, pagal savo polinkius ir galimybes prisidėti prie bandymų, kuriuos būtina daryti, ir skelbti visuomenei visus sužinotus dalykus, idant kiti pradėtų nuo to, kas jau padaryta, ir visi, sujungę gyvenimus ir darbus, galėtume pasiekti daug daugiau, negu įmanoma kiekvienam atskirai.

Aš pastebėjau, kad bandymai yra tuo reikalingesni, kuo labiau pažengęs pažinimas. Iš pradžių geriau naudotis tik tuo, ką savaime pateikia mūsų jutimai ir ko mes negalime nežinoti, jei tik bent kiek apie tai susimąstome, negu ieškoti retų ir sunkiai suprantamų reiškinių; taip yra dėl to, kad neįprasti dalykai dažnai mus suklaidina, kol dar nežinome paprastesnių dalykų priežasčių, o aplinkybės, nuo kurių jie priklauso, beveik visada yra tokios savitos ir nežymios, kad sunku jas pastebėti. Čia aš laikiausi tokios tvarkos. Pirmiausia stengiausi surasti viso to, kas yra ar kas gali būti pasaulyje, principus arba pradines priežastis ir šiuo tikslu svarsčiau tik Dievą, kuris sukūrė pasaulį, ir rėmiausi tik tam tikrais tiesų pradais, iš prigimties glūdinčiais mūsų sielose. Paskui ištyriau, kokie buvo pirmieji ir patys paprasčiausi padariniai, kuriuos galima kildinti iš tų priežasčių; aš manau, kad tokiu būdu radau dangų, žvaigždes, Žemę, o Žemėje – vandenį, orą, ugnį, mineralus ir kai kuriuos kitus dalykus, kurie yra patys įprasčiausi, paprasčiausi ir lengviausiai pažįstami. Paskui, kai norėjau pereiti prie atskirų daiktų, atradau tokią jų įvairovę, kad, atrodė, žmogaus protui neįmanoma atskirti Žemėje esančių kūnų formų ar rūšių nuo daugybės

kitų, kurie galėtų joje būti, jei tokia būtų Dievo valia, ir, vadinasi, būtų neįmanoma jais pasinaudoti, jeigu nuo padarinių neitume prie priežasčių ir nedarytume daugybės atskirų bandymų. Todėl, mintimis peržvelgęs visus objektus, kuriuos kada nors pateikė mano jutimai, galiu pasakyti, kad nebuvo nė vieno, kurio nebūčiau galėjęs tinkamai paaiškinti remdamasis savo atrastais principais. Tačiau taip pat turiu pripažinti, jog gamtos galia yra tokia visa aprėpianti ir plati, o šie principai tokie paprasti ir bendri, kad aš nepastebėjau beveik nė vieno atskiro padarinio, kurio negalėčiau dedukuoti remdamasis šiais principais, ir sunkiausia man paprastai būna išsiaiškinti, kuriuo iš šių būdų jis nuo jų priklauso. Tokiu atveju aš nežinau kitos išeities, kaip imtis keleto naujų bandymų, kurių rezultatai skirtųsi priklausomai nuo aiškinimo būdo. Šiuo metu esu pasiekęs tiek, jog, atrodo, gerai žinau, kokiais pagalbiniais būdais reikia atlikti daugumą bandymų, kurie gali būti naudingi šiam tikslui; tačiau aš žinau ir tai, jog tie bandymai tokie ir jų tiek daug, kad jiems atlikti neužtektų nei mano rankų, nei pajamų, net jei aš jų turėčiau tūkstantį kartų daugiau, negu turiu dabar; taigi kiek turėsiu galimybių daryti bandymus, tiek pasistūmėsiu į priekį pažindamas gamtą. Būtent tai aš norėjau išdėstyti savo traktate ir taip aiškiai parodyti, kokios naudos iš to galėtų turėti visuomenė, kad paskatinčiau visus, trokštančius žmonėms bendro gėrio (t. y. visus tuos, kurie iš tiesų yra dorybingi, o ne tik apsimeta ar laikomi tokiais), pranešti man apie savo padarytus bandymus ir padėti man išsiaiškinti tuos, kuriuos dar reikia padaryti.

Tačiau nuo to laiko atsirado kitų argumentų, kurie paskatino mane pakeisti nuomonę ir manyti, kad iš tiesų turiu rašyti apie visus dalykus, kurie man atrodys bent kiek reikšmingi, apie visas atrastas naujas tiesas, ir rašyti taip stropiai, tarsi ruoščiausi tai išleisti. Taip nusprendžiau tiek dėl to, kad tai priverstų mane geriau

jas ištirti, nes tai, kas skirta skaityti daugeliui, mes, be abejo, visada patikriname kruopščiau negu tai, ką rašome tik sau (dažnai dalykai, kurie iš pradžių, kai tik juos suvokdavau, man atrodydavo teisingi, pasirodydavo esą klaidingi, kai imdavausi išdėstyti juos popieriuje), tiek dėl to, kad nenorėjau prarasti jokios progos būti naudingas visuomenei, kad, jei aš šitai sugebu, jei mano raštai bent šio to verti, tie, į kurių rankas jie paklius po mano mirties, galėtų pasinaudoti jais, kaip jiems atrodys tinkamiausia. Tačiau nusprendžiau jokiu būdu nesutikti, jog mano raštai būtų išleisti man gyvam esant, kad nei prieštaravimai, nei ginčai, galintys dėl jų kilti, nei jų suformuota nuomonė apie mane, kad ir kokia ji būtų, neverstų manęs veltui gaišti laiko, kurį noriu skirti žinioms gilinti. Nors tiesa, kad kiekvienas žmogus privalo pagal išgales rūpintis kitų gėriu ir kad nieko vertas tas, kuris nenaudingas kitiems, bet tiesa ir tai, kad turime rūpintis ne vien dabartimi, ir todėl galima nepadaryti kai ko, kas galėtų būti naudinga dabar gyvenantiesiems, jeigu turimas tikslas padaryti ką nors kita, kas duos didesnę naudą palikuoniams. Iš tiesų aš noriu, kad žinotų, jog mano ligi šiol įgytos menkos žinios yra niekis, palyginti su tuo, ko nežinau ir ką neprarandu vilties sužinoti. Juk tie, kurie po truputį suranda tiesą moksluose, yra panašūs į tuos, kurie praturtėję didelius pirkinius įsigyja daug lengviau, negu būdami neturtingi įsigydavo kur kas menkesnius. Arba juos galima palyginti su armijų vadais, kurių pajėgos auga proporcingai pergalėms ir kuriems reikia daug daugiau pastangų tam, kad išsilaikytų pralaimėję mūšį, negu tam, kad po pergalės užimtų miestus ir provincijas. Juk iš tiesų tas, kuris stengiasi įveikti visus keblumus ir suklydimus, trukdančius pažinti tiesą, kaunasi mūšyje, o tas, kuris perima klaidingą nuomonę apie kokį nors bendrą ir svarbų dalyką, pralaimi mūšį; paskui, kad galėtų grįžti į ankstesnę padėtį, jam

reikia žymiai daugiau sumanumo, negu jo reikėtų daryti didesnei pažangai turint patikimus principus. Dėl manęs paties, tai anksčiau suradau keletą mokslo tiesų (tikiuosi, kad šioje knygoje dėstomi dalykai įtikins, jog iš tiesų keletą jų suradau) ir galiu pasakyti, kad jos tėra išvados, padarytos įveikus penkis ar šešis pagrindinius keblumus, – susirėmimus su jais aš laikiau mūšiais, kuriuose mane lydėjo sėkmė. Nebijau prisipažinti, kad, mano manymu, man užtenka dar dviejų ar trijų tokių pergalių ir savo tikslus būsiu pasiekęs; dar nesu toks senas, kad, atsižvelgiant į natūralų gamtos ciklą, tam man neužtektų laiko. Bet aš jaučiuosi tuo labiau privaląs taupyti man likusį laiką, kuo daugiau turiu vilčių tinkamai jį panaudoti. Be abejo, būtų daug progų veltui gaišti laiką, jei išleisčiau savo fizikos pagrindus, nes nors bemaž visi jie tokie akivaizdūs, jog užtenka su jais susipažinti, kad patikėtum, ir nors tarp jų nėra nė vieno, kurio negalėčiau įrodyti, tačiau neįmanoma, kad jie sutaptų su visomis įvairiomis kitų žmonių nuomonėmis, todėl numanau, kad mane dažnai gaišintų dėl prieštaravimų, kurių jie sukels.

Galima pasakyti, jog šie prieštaravimai būtų naudingi tiek dėl to, kad leistų man sužinoti savo klaidas, tiek dėl to, kad jei tik mano samprotavimuose yra kas nors gera, šitokiu būdu kiti geriau juos supras; o kadangi daugelis žmonių gali pamatyti daugiau negu vienas, tai pasinaudoję mano atradimais jie padėtų man savaisiais. Bet nors, kaip pats prisipažįstu, greitai klystu ir beveik niekada nepasikliauju pirmomis į galvą atėjusiomis mintimis, vis dėlto iš patirties žinau, jog maža vilčių, kad man išsakyti prieštaravimai būtų naudingi. Daug kartų susidūriau su nuomonėmis tų žmonių, kuriuos laikiau draugais, ir tų, kurie, mano manymu, buvo man abejingi, ir net keleto tokių, kuriuos klasta ir pavydas skatino atrasti tai, ką prielankumas paslėpdavo nuo draugų. Tačiau retai atsitikda-

vo, kad kas nors man prikištų kokį nors mano paties nenumatytą dalyką, nebent ką nors, kas yra labai toli nuo mano tyrinėjimų. Todėl beveik niekada nesutikau tokio mano nuomonių kritiko, kuris būtų griežtesnis ir nešališkesnis už mane patį. Taip pat niekada nepastebėjau, kad mokyklose praktikuojamais disputais būtų atrasta kokia nors anksčiau nežinota tiesa. Mat tada, kai kiekvienas nori laimėti, labiau stengiamasi priversti vertinti panašumą į tiesą, o ne pasverti vienos ir kitos pusės argumentus; tie, kurie ilgai buvo geri advokatai, vėliau nebūtinai dėl to bus ir geriausi teisėjai.

Nauda, kurią kiti galėtų gauti susipažinę su mano mintimis, nebus labai didelė, nes aš jų dar tiek neišplėtojau, kad nereikėtų daug ko pridurti prieš pradedant jas taikyti praktiškai. Ir, manau, nesigirdamas galiu pasakyti, kad jei kas nors galėtų šitai padaryti, tai pirmiausia aš, o ne kas kitas, ir ne todėl, kad pasaulyje nebūtų nepalyginti geresnių protų už manąjį, bet todėl, kad niekas kito perteiktos minties nesuvokia taip gerai, kaip ją suvokia tas, kuris pats ją išmąstė. Tai tikra tiesa, nes kai aš aiškindavau kai kuriuos savo teiginius labai didelio proto žmonėms, man kalbant atrodydavo, kad jie labai aiškiai juos supranta, bet kai jie perpasakodavo juos, aš pastebėdavau, kad jie beveik visada taip pakeisdavo mano mintis, jog negalėdavau jų pripažinti savomis. Todėl džiaugiuosi šia galimybe paprašyti mūsų ainių niekada netikėti, kai jiems sakys, kad aš teigiau tą ar tą, ir prašau tikėti tik tuo, ką aš pats viešai paskelbiau. Visiškai nesistebiu keistybėmis, priskiriamomis visiems tiems senovės filosofams, kurių raštų mes neturime, ir nemanau, kad jų mintys buvo išties neprotingos, – jie buvo protingiausi tos epochos žmonės, tik jų mintys neteisingai mums perteiktos. Akivaizdu ir tai, kad bemaž nė vienas jų sekėjas nėra jų pralenkęs, ir esu tikras, kad patys karščiausi dabartiniai Aristotelio sekėjai jaustųsi labai laimingi, jei jie

žinotų apie gamtą tiek, kiek žinojo jis, net jei niekada negalėtų žinoti daugiau. Jie panašūs į gebenes, kurios nekyla aukščiau jas prilaikančių medžių, bet pasiekusios medžių viršūnes dažnai leidžiasi žemyn, nes man atrodo, kad tie, kurie nesitenkindami tuo, kas autoriaus yra aiškiai pasakyta, dar nori jo raštuose rasti daugelio keblių klausimų, apie kuriuos jis nieko nekalbėjo, galbūt niekada ir negalvojo, sprendimus, taip pat leidžiasi žemyn, t. y. tam tikra prasme tampa ne tokie mokslingi, kokie būtų, jei susilaikytų nuo studijų. Tačiau jų filosofavimo būdas labai patogus vidutinio proto žmonėms, nes dėl skirčių ir principų, kuriuos jie taiko, neaiškumo jie gali apie viską kalbėti taip drąsiai, tarsi tai išmanytų, ir gina savo teiginius stodami prieš pačius įžvalgiausius ir sumaniausius, todėl nėra būdų juos įtikinti; dėl to jie man atrodo panašūs į neregį, kuris, norėdamas muštis su reginčiuoju vienodomis sąlygomis, priverstų jį nueiti į kokį nors visiškai tamsų rūsį. Galiu pasakyti, jog šitie žmonės suinteresuoti, kad susilaikyčiau ir nepublikuočiau filosofijos principų, kuriuos taikau, – kadangi šie principai labai paprasti ir aiškūs, juos paskelbęs tarsi praverčiau langus ir įleisčiau šviesos į rūsį, kur jie nusileido muštis. Tačiau netgi protingiausi žmonės neieško progų su jais susipažinti, nes, norėdami kalbėti apie viską ir įgyti labai mokytų žmonių reputaciją, jie šitai lengviau pasieks tenkindamiesi tiesos regimybe, kurią be didelio vargo galima rasti visuose dalykuose, negu ieškodami tiesos, kuri surandama pamažu ir tik kai kuriuose dalykuose, todėl kai reikia kalbėti apie kitus, tenka atvirai pripažinti savo nežinojimą. Jei, užuot pasidavę tuštybei atrodyti visažiniai, jie linkę verčiau žinoti keletą tiesų (tai, be abejo, yra kur kas išmintingiau) ir nori įgyvendinti sumanymą, panašų į manąjį, man nebūtina pasakyti jiems ką nors daugiau, negu jau pasakyta šiame „Samprotavime". Juk jei jie gali nueiti toliau už mane, tai

juo labiau sugebės patys atrasti visa tai, ką aš manau radęs; kadangi aš viską tyriau nuosekliai, akivaizdu, kad tai, ką dar reikia atrasti, yra sunkiau ir labiau paslėpta negu tai, ką aš ligi šiol atradau, ir kad jiems bus daug maloniau atrasti tai patiems, negu sužinoti iš manęs. Be to, iš pradžių tirdami lengvus klausimus ir pamažu pereidami prie sunkesnių jie įgis įgūdį, kuris bus naudingesnis už visus mano pamokymus. Aš pats esu įsitikinęs, kad jeigu jaunystėje man būtų išdėstę visas tiesas, kurių įrodymų vėliau pats ieškojau, ir būčiau jas sužinojęs be jokių pastangų, galbūt nebūčiau sužinojęs jokių kitų arba bent jau nebūčiau išsiugdęs įgūdžio ir gebėjimo rasti vis naujas tiesas, kai stengiuosi jas rasti, kuriuos, mano manymu, turiu dabar. Žodžiu, jei yra pasaulyje darbas, kurio niekas kitas negali užbaigti taip gerai kaip tas, kuris jį pradėjo, tai yra kaip tik tas darbas, kurį darau aš.

Tiesa, vienas žmogus neįstengtų atlikti visų šiam tikslui reikalingų bandymų, tačiau tam jis negali sėkmingai pasitelkti niekieno kito rankų, išskyrus savąsias, nebent dar meistrų arba tų žmonių, kuriems galėtų užmokėti ir kuriuos viltis gauti užmokestį (tai labai veiksminga priemonė) privers tiksliai padaryti viską, kas nurodyta. O dėl savanorių, kurie iš smalsumo ar norėdami pasimokyti pasisiūlytų padėti, tai jie ne tik paprastai pažada daugiau, negu padaro, ir pateikia daugybę puikių pasiūlymų, iš kurių nė vienas niekada neįgyvendinamas, – jie tikrai norės, kad jiems būtų atsilyginta kokių nors keblių dalykų paaiškinimu arba bent komplimentais ar tuščiais pokalbiais, kuriems sugaištas laikas neatsiperka, net jei jo skiriama labai nedaug. Kai bandymus daro kiti, net ir tuo atveju, kai mielai apie juos praneša (atliekantieji juos paslapčiomis šito niekada nedarys), tie bandymai dažnai susideda iš tiek aplinkybių arba nereikalingų sudedamųjų dalių, kad pasidaro sunku iš jų išsiaiškinti tiesą; be to, jie beveik visada

būna taip blogai paaiškinti arba net visiškai suklastoti (dėl to, kad juos dariusieji stengėsi juos pajungti savo principams), kad net jei kai kuriais iš jų ir būtų galima pasinaudoti, jų vertė neatlygintų jiems atrinkti sugaišto laiko. Taigi, jei būtų pasaulyje žmogus, tikrai gebantis atrasti svarbiausius ir visuomenei naudingiausius dalykus, ir jei kiti žmonės visomis išgalėmis stengtųsi padėti jam pasiekti savo tikslus, tai, mano manymu, geriausias būdas tai padaryti būtų savo lėšomis padengti jam reikalingų bandymų išlaidas ir pasirūpinti, kad niekas netrukdytų jo laisvalaikio. Tačiau nebūdamas tokios geros nuomonės apie save, kad norėčiau pažadėti ką nors ypatinga, aš nepuoselėju tuščių vilčių sudominti visuomenę savo sumanymais; nesu tokios niekingos sielos, kad galėčiau priimti iš ko nors malonę, kurios galbūt, kitų nuomone, nesu nusipelnęs.

Prieš trejus metus dėl visų šių priežasčių aš nenorėjau viešai paskelbti jau parašyto traktato[13] ir netgi buvau nusprendęs, kol gyvas, nepublikuoti jokio kito, kuris būtų bendro pobūdžio ar kuriame būtų išdėstyti mano fizikos pagrindai. Tačiau paskui atsirado kitos dvi priežastys, paskatinusios mane parašyti čia keletą samprotavimų specialiais klausimais ir supažindinti visuomenę su savo darbais ir sumanymais. Pirmoji priežastis tokia: jei to nepadaryčiau, daugelis, žinoję mano ankstesnį ketinimą išleisti kai kuriuos raštus, galėtų pamanyti, kad priežastys, dėl kurių susilaikau juos išleisti, liudija mano nenaudai, nors iš tikrųjų taip nėra. Nors aš nelabai mėgstu garbę, netgi galiu pasakyti, jog neapkenčiu jos, nes manau, kad ji trikdo ramybę, kurią vertinu labiau už viską, niekada nesistengiau slėpti savo darbų, tarsi jie būtų nusikalstami, ir nesigriebiau visokių atsargumo priemonių, kad likčiau nežinomas, – tiek dėl to, kad tai man atrodė neteisinga savo paties atžvilgiu, tiek dėl to, kad tai man būtų sukėlę tam tikrą nerimą, o tai

būtų priešinga tobulai dvasios ramybei, kurios aš siekiu. O kadangi visiškai nesistengdamas išgarsėti ar neišgarsėti aš vis dėlto norom nenorom įgijau tam tikrą reputaciją, maniau, jog privalau kaip įmanydamas daryti viską, kad ji bent jau nebūtų prasta. Antroji priežastis, paskatinusi mane parašyti šį traktatą, yra tokia: matau, kaip kasdien atidėlioju savo ketinimą įgyti nuodugnesnių žinių, nes reikia atlikti daugybę bandymų, kurių aš negaliu padaryti be kitų pagalbos; nors nepuoselėju vilčių, kad visuomenė man daug padės, vis dėlto nenoriu netesėti savo įsipareigojimų ir tiems, kurie mane pergyvens, suteikti pagrindą kada nors priekaištauti man, kad daugelį dalykų, kuriuos jiems palikau, būčiau galėjęs padaryti kur kas geriau, jei nebūčiau taip nesirūpinęs paaiškinti jiems, kuo jie galėtų prisidėti prie mano sumanymų.

Tada pamaniau, kad man nesunku parinkti keletą dalykų, kurie nekeltų daug ginčų ir neįpareigotų manęs detaliau paaiškinti savo principus, negu aš pats noriu, ir vis dėlto aiškiai parodytų, ką aš galiu ar ko negaliu nuveikti moksluose. Nežinau, ar man tai pavyko, ir nenoriu užbėgti už akių kitų vertinimams pats kalbėdamas apie savo raštus. Vis dėlto džiaugsiuosi, jeigu į juos įsigilins, ir kad stipriau tam paskatinčiau, labai prašau visų, turinčių kokių nors prieštaravimų, nusiųsti pastabas mano leidėjui; sužinojęs iš jo, aš pasistengsiu nedelsiant atsakyti, taigi skaitytojai matydami pastabas ir atsakymus lengviau galės nuspręsti, kieno tiesa; be to, ilgų atsakymų prižadu nerašyti, tik arba visai atvirai pripažinsiu savo klaidas, jei suprasiu jas padaręs, arba, jei jų neįžvelgsiu, paprastai pasakysiu, ką man atrodys reikalinga pasakyti ginant tai, ką parašiau; į naujų klausimų aiškinimą nesileisiu, kad ginčas nesitęstų be galo.

Jeigu kai kurie mano teiginiai, išdėstyti „Dioptrikos“ ir „Meteorų“ pradžioje, iš pradžių papiktintų dėl

to, kad aš vadinu juos prielaidomis ir tarsi neketinu jų įrodyti, tegul skaitytojas turi kantrybės viską atidžiai perskaityti ligi galo, – tikiuosi, tada jis bus patenkintas, nes man atrodo, jog argumentai ten išdėstyti vienas po kito tokia tvarka, kad paskutinius pagrindžia pirmieji, kurie yra jų priežastys, o pirmuosius savo ruožtu pagrindžia paskutiniai, kurie yra jų sekmenys. Nederėtų manyti, kad aš čia darau klaidą, logikų vadinamą ratu; kadangi patyrimas visiškai patvirtina daugumą šių sekmenų, tai priežastys, iš kurių juos kildinu, juos ne tiek įrodo, bet veikiau paaiškina ir, priešingai, jas pačias įrodo sekmenys. Aš pavadinau šiuos teiginius prielaidomis tik norėdamas parodyti, kad manau galįs dedukuoti juos iš tų pagrindinių tiesų, kurias paaiškinau anksčiau, bet specialiai nenoriu šito daryti, kad kai kuriems protams, kurie įsivaizduoja, jog per vieną dieną iš dviejų ar trijų pasakytų žodžių gali sužinoti viską, ką kitas išmąstė per du dešimtmečius, ir kurie tuo labiau linkę klysti ir tuo menkiau geba suvokti tiesą, kuo yra įžvalgesni ir guvesni, sukliudyčiau pasinaudoti proga remiantis tuo, ką jie laiko mano principais, sukurti kokią nors absurdišką filosofiją, kurios klaidingumas bus primestas man. Dėl nuomonių, kurios iš tiesų yra mano, tai aš neginu jų kaip naujų, nes, mano įsitikinimu, gerai apsvarsčius jų pagrindus paaiškės, jog jos yra tokios paprastos ir taip atitinka sveiką protą, kad neatrodys tokios neįprastos ir keistos, kaip kai kurios kitos, kurias galima turėti apie tuos pačius dalykus. Aš net nesigiriu pirmasis jas radęs, bet galiu pasigirti, jog pasirinkau jas ne todėl, kad anksčiau jas išsakė kiti, ir ne todėl, kad anksčiau jų niekas neišsakė, bet tik todėl, kad protas įtikino mane jų teisingumu.

Jeigu meistrai nesugebės iškart pritaikyti atradimo, kuris paaiškintas „Dioptrikoje“, nemanau, jog dėl to būtų galima sakyti, kad jis yra blogas. Reikia meistriš-

kumo ir įgudimo norint pagaminti ir ligi paskutinės smulkmenos suderinti mano aprašytas mašinas; jeigu jiems tai pavyktų iš pirmo karto, nustebčiau ne mažiau nei tada, jei kas nors per vieną dieną išmoktų puikiai skambinti liutnia vien dėl to, kad turėjo gerą tabulatūrą[14]. Ir jei aš mieliau rašau prancūziškai – savo šalies kalba, o ne lotyniškai – savo mokytojų kalba, taip yra todėl, kad viliuosi, jog apie mano nuomones geriau spręs tie, kurie naudojasi visiškai grynu įgimtu savo protu, o ne tie, kurie pasitiki tik senovės knygomis. O tie, kurių sveika nuovoka dera su mokytumu (norėčiau, kad tik šitie būtų mano teisėjai), manau, nebus taip prisirišę prie lotynų kalbos, jog atsisakytų perskaityti mano samprotavimus tik todėl, kad juos išdėsčiau visiems suprantama kalba.

Beje, aš nenoriu čia išsamiai kalbėti apie tai, ką tikiuosi pasiekti moksluose ateityje, nenoriu duoti visuomenei jokių pažadų, jei nesu tikras, kad pažadus galėsiu ištesėti. Tik pasakysiu, jog esu nusprendęs savo likusį gyvenimą skirti vieninteliam tikslui: stengtis įgyti tokių žinių apie gamtą, kuriomis remiantis būtų galima sudaryti patikimesnes medicinos taisykles negu dabartinės. Visokie kitokie sumanymai, ypač tokie, kurie vieniems naudingi, bet kitiems daro žalą, tokie svetimi mano polinkiams, kad aš visai nesijaučiu galįs juos įgyvendinti, jeigu kokios nors aplinkybės ir verstų tai daryti. Šitai aš čia viešai paskelbiu, nors gerai žinau, kad tai nesuteiks man reikšmingumo pasaulyje; bet aš to ir nenoriu. Visada būsiu dėkingesnis tiems, kurių dėka galėsiu netrukdomas naudotis savo laiku, o ne tiems, kurie man pasiūlytų garbingiausias pareigas žemėje.

„SAMPROTAVIMO APIE METODĄ“ pabaiga.

APMĄSTYMAI APIE PIRMĄJĄ FILOSOFIJĄ

MEDITATIONES DE PRIMA PHILOSOPHIA

RENATI

DES-CARTES,

MEDITATIONES

DE PRIMA

PHILOSOPHIA,

IN QVA DEI EXISTENTIA

ET ANIMÆ IMMORTALITAS

DEMONSTRATVR.

Apud MICHAELEM SOLY, viâ Iacobeâ, sub signo Phœnicis.

M. DC. XLI.

Cum Privilegio, & Approbatione Doctorum.

R. Descartes'o veikalo „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją" pirmosios laidos lotynų k. (1641 m.) antraštinis puslapis

PONUI PARYŽIAUS ŠVENTOJO TEOLOGIJOS FAKULTETO DEKANUI IR PONAMS DAKTARAMS[1]

Ponai!

Pateikdamas jums savo kūrinį aš vadovaujuosi pačiais geriausiais sumetimais ir esu tikras, kad geriau su juo susipažinę įsitikinsite mano ketinimų teisingumu ir imsitės jį globoti. Manau, kad geriausias būdas parodyti jį esant vertą jūsų dėmesio – tai trumpai išdėstyti savo tikslus. Visada buvau tos nuomonės, kad du klausimai – Dievo ir sielos – yra svarbiausi iš tų, kuriuos reikėtų įrodyti remiantis ne teologijos, bet filosofijos argumentais. Mums, tikintiesiems, pakanka tikėti, kad Dievas yra, o siela nemiršta drauge su kūnu, bet netikinčiojo niekaip neįkalbinsi priimti kokį nors tikėjimą ar kokias nors moralines dorybes pirmiausia neįrodęs šių dalykų įgimtu protu. O kadangi šiame pasaulyje ydos dažnai geriau atlyginamos negu dorybės, tik nedaugelis žmonių vietoj naudos pasirinktų tai, kas teisinga, jeigu jų nesulaikytų Dievo baimė ir pomirtinio gyvenimo viltis. Ir nors visiškai pagrįstai tikima, kad Dievas yra, nes taip moko Šventasis Raštas, o Šventuoju Raštu reikia tikėti, nes jis yra iš Dievo, – juk tikėjimas yra Dievo dovana, todėl tas, kuris malonėjo suteikti mums tikėjimą kitais dalykais, gali suteikti ir tikėjimą savo paties egzistavimu, – tai, be abejo, nėra įrodymas netikintiems, galintiems pamanyti, kad čia daroma klaida, logikų vadinama „ydingu ratu".

Atkreipiau dėmesį, kad jūs, ponai, ir visi teologai tikinate, jog Dievo buvimą ne tik galima įrodyti įgimtu protu, bet ir, kaip rodo Šventasis Raštas, Dievo pažinimas yra

daug aiškesnis ir lengviau įgyjamas negu daugelio sukurtų dalykų pažinimas, iš tikrųjų įgyjamas taip lengvai, kad jo neturintys patys dėl to kalti. Tai matyti iš Išminties knygos tryliktojo skyriaus, kur pasakyta: „Jie negali būti pateisinami, nes jeigu įstengė būti tokie sumanūs, jog galėjo spėlioti apie Visatą, tai kodėl negalėjo atrasti jos Viešpaties?“[2] *Ir Laiško romiečiams pirmajame skyriuje sakoma, kad jie „nepateisinami“*[3]*. Ir dar tame pačiame laiške žodžiais: „Juk tai, kas gali būti žinoma apie Dievą, jiems aišku, nes Dievas jiems tai atskleidė“*[4]*, atrodo, duodama suprasti, kad visos mūsų žinios apie Dievą gali būti įrodytos argumentais, kurių reikia ieškoti ne kur nors kitur, o tik savyje, ir kuriuos mums gali suteikti mūsų protas. Todėl aš manau, kad nenukrypsiu nuo savo sumanymo čia parodydamas, kaip tai galima padaryti ir kokiais būdais Dievą mes galime pažinti lengviau ir patikimiau, negu pažįstame šio pasaulio dalykus.*

Dėl sielos, tai nors dauguma žmonių mano, kad pažinti jos prigimtį yra gana sunku, o kiti netgi įsidrąsino teigti, jog žmogaus protas mus įtikina, kad siela miršta kartu su kūnu ir kad tiktai tikėjimas rodo esant priešingai, aš vis dėlto imsiuosi nagrinėti šį klausimą savo veikale, juo labiau kad Laterano susirinkimas[5]*, įvykęs popiežiaujant Leonui X, aštuntojoje sesijoje tokį požiūrį pasmerkė ir liepė krikščionių filosofams atsakyti į jų argumentus pasitelkus visas proto jėgas tiesai įrodyti.*

Imsiuosi šio klausimo, nes žinau, jog pagrindinė priežastis, verčianti daugelį bedievių netikėti Dievo buvimu ir sielos ir kūno skirtingumu, yra tai, kad, pasak jų, niekas lig šiol nesugebėjo to įrodyti. Aš nepritariu tokiai nuomonei, priešingai, manau, kad dauguma argumentų, kuriuos šiais dviem klausimais pateikė daugybė žymių žmonių, yra pakankamas įrodymas, jeigu jie teisingai suprantami, ir sugalvoti ką nors nauja beveik neįmanoma. Ir vis dėlto aš manau, kad naudingiausias filosofijos darbas būtų sykį visiems laikams surasti geriausius įrodymus ir

išdėstyti juos taip aiškiai ir tiksliai, kad niekam neprisieitų abejoti jų tikrumu. Juo labiau kad to manęs prašė daugelis žmonių, žinančių, jog aš parengiau tam tikrą metodą spręsti bet kokiems mokslo keblumams; tas metodas, tiesą sakant, nėra naujas, nes nėra nieko senesnio už tiesą, bet juo gana sėkmingai naudojausi anksčiau, todėl pamaniau, kad turiu išbandyti jį ir dabar, spręsdamas tokius svarbius klausimus.

Taigi šiame traktate aš stengiausi aprėpti viską, ką atradau šioje srityje taikydamas savąjį metodą. Tai nereiškia, kad surinkau visus įvairius argumentus, kuriuos galima pateikti įrodinėjant tokį svarbų dalyką, nes netikiu, kad tai būtų reikalinga, nebent tik tuo atveju, jei nebūtų nė vieno patikimo argumento. Aš išnagrinėjau tik pačius svarbiausius ir esminius tokiu būdu, kad drįstu pateikti juos kaip akivaizdžius ir visiškai tikrus įrodymus. Be to, pridursiu, jog šie argumentai yra tokie, kad aš netikiu, jog žmogaus protas dar kokiu nors būdu galėtų rasti geresnių įrodymų. Dalyko svarba ir Dievo šlovė, su kuria visa tai siejasi, verčia mane apie save kalbėti kiek laisviau, negu esu pratęs. Vis dėlto nors ir labai tikiu savo įrodymų tikrumu ir akivaizdumu, nesu įsitikinęs, kad visi juos supras. Juk ir geometrijoje yra daug Archimedo, Apolonijo, Papo[6] *ir kitų pateiktų įrodymų, kuriuos visi laiko visiškai akivaizdžiais ir tikrais, nes juose nėra nieko, ko skyrium nebūtų lengva pažinti, o tolesni įrodymai visur glaudžiai siejasi su ankstesniais ir nuo jų priklauso; bet kadangi šie įrodymai yra ilgoki ir reikalauja didelių proto pastangų, juos suvokia ir supranta tik nedaugelis žmonių. Taip ir aš, nors ir laikau įrodymus, kuriais naudojuosi savo darbe, prilygstančiais geometriniams arba netgi tikresniais ir akivaizdesniais už juos, vis dėlto būgštauju, kad kai kas juos gali nepakankamai gerai suprasti – tiek dėl jų ilgumo, tiek dėl to, kad jie priklauso vienas nuo kito, o svarbiausia, dėl to, kad jiems suprasti reikia proto be jokių prietarų, proto, galinčio atsiriboti nuo pojūčių.*

Juk, tiesą sakant, žmonių, gebančių suprasti metafizinius samprotavimus, pasaulyje yra daug mažiau, negu galinčių suprasti geometriją. Be to, skirtumas dar ir tas, kad geometrijoje kiekvienas iš anksto žino, jog niekas negali būti pateikta be tikro įrodymo, todėl mažai ją išmanantys greičiau nusideda pripažindami klaidingus įrodymus, kad pasirodytų ją suprantantys, negu atmesdami tikruosius. Visai kas kita filosofijoje, kur kiekvienas tiki, kad viskas čia problemiška, ir retas kuris pats imasi ieškoti tiesos; be to, dažnas, norėdamas pelnyti mokslo vyro vardą, tik ir žino ginčytis dėl akivaizdžių tiesų.

Todėl, ponai, kad ir kokie stiprūs būtų mano įrodymai, jie susiję su filosofija, ir aš nesu tikras, kad jie stipriai paveiks protus, jeigu jūs nesiimsite jų globoti. Pagarba, visuotinai rodoma jūsų bendrijai, yra tokia didelė, o Sorbonos vardas turi tokį autoritetą ne vien tikėjimo, bet ir žmogiškosios filosofijos klausimais, kad, išskyrus Bažnyčios susirinkimus, nė vienos kitos bendrijos sprendimai nepelnė tokio pasitikėjimo, nes niekur kitur nesitikima įžvalgesnių ir pagrįstesnių, teisingesnių ir išmintingesnių sprendimų. Todėl jeigu jūs teiksitės pasirūpinti šiuo kūriniu, visų pirma malonėsite jį pataisyti (žinodamas ne tik savo bejėgiškumą, bet ir nemokšiškumą nedrįstu tvirtinti, kad jame neatsiras jokios klaidos), užpildyti spragas, užbaigti nebaigtas vietas ir kai ką plačiau paaiškinti ar bent jau nurodyti man, prie ko dar reikėtų padirbėti, kad argumentai, kuriais įrodinėju Dievo buvimą ir skirtumą tarp žmogaus kūno ir sielos, pasiektų tokį aiškumą ir akivaizdumą, kokio, mano manymu, reikėtų, kad juos būtų galima laikyti visiškai tiksliais įrodymais, ir jeigu tada teiksitės jiems pritarti ir viešai paliudyti jų teisingumą ir tikrumą, aš neabejoju, kad iš žmonių protų greitai dings klaidingas supratimas ir neteisingos nuomonės, kada nors susidariusios šiais klausimais. Juk pati tiesa skatins protingus ir mokytus žmones pritarti jūsų sprendimui, o jūsų autoritetas paskatins ateistus,

kurie dažniausiai yra greičiau arogantiški, negu mokyti ir protingi, atsikratyti prieštaravimų dvasios, ir galbūt jie, bijodami pasirodyti neišmanėliai, patys ims ginti tas tiesas pamatę, kad visi protingi žmonės jas laiko įrodymais. Pagaliau ir visi kiti greitai pasiduos, išvydę tiek daug liudijimų, ir neliks nė vieno, kuris išdrįstų abejoti Dievo buvimu ar tikrų tikriausiu žmogaus kūno ir sielos skirtingumu.

Dabar jūs turite nuspręsti, kokių vaisių duos toks tikėjimas, jei jis bus gerai pagrįstas, – jūs, kuriems žinoma abejonių keliama netvarka. Man nedera daugiau čia patarinėti Dievo ir religijos reikaluose tiems, kurie visada buvo patikimiausia Katalikų bažnyčios atrama.

PRATARMĖ SKAITYTOJUI

Aš jau šiek tiek nagrinėjau Dievo ir žmogaus sielos klausimus knygoje „Samprotavimas apie metodą teisingai nukreipti savo protą ir ieškoti tiesos moksluose“, išleistoje 1637 metais prancūzų kalba. Neturėdamas tikslo išsamiai aptarti šiuos klausimus, joje tik prabėgomis juos apžvelgiau, kad vėliau iš skaitytojų atsiliepimų žinočiau, kaip juos traktuoti. Jie visada man atrodė svarbūs, todėl nusprendžiau dar kartą prie jų sugrįžti. Kelias, kurį aš pasirinkau, taip mažai išvaikščiotas ir toks nepanašus į įprastinius, jog aš nemaniau, kad apie jį verta kalbėti prancūziškai – kalba, kuria galėtų skaityti kiekvienas, nes būgštavau, kad neišmanėliai nepamanytų, jog ir jiems leista pasinaudoti manuoju keliu.

Savo „Samprotavime apie metodą“ prašiau visų, kurie ras mano veikale ką nors ginčytina, teiktis man pranešti. Bet sulaukiau tik dviejų vertų paminėti mano nuomonei prieštaraujančių pastabų šiais klausimais. Į jas prieš pradėdamas išsamiau nagrinėti šiuos klausimus noriu keliais žodžiais atsakyti.

Pirmoji pastaba tokia: iš to, kad žmogaus dvasia mąstydama save pačią suvokia save tik kaip mąstantį daiktą, nebūtinai turi išplaukti, kad jos prigimtis, arba esmė, yra tiktai mąstymas, nes žodis „tiktai“ atmeta visa kita, kas taip pat galėtų priklausyti sielos prigimčiai. Į šią pastabą atsakysiu, kad tuomet aš nutariau atmesti visa kita turėdamas galvoje ne tikrąjį daiktų esmę (kurios tada neaiškinau), bet tik savo minčių eigą. Tuo aš norėjau pasakyti, jog dar nežinau nieko,

kas priklauso mano esmei, išskyrus tai, kad aš esu mąstantis daiktas, arba daiktas, gebantis mąstyti. Toliau parodysiu, kaip iš to, kad aš nežinau nieko kito, kas galėtų priklausyti mano esmei, išplaukia, jog iš tikrųjų nėra nieko kito, kas jai priklausytų.

Antroji pastaba tokia: iš to, jog aš turiu tobulesnio daikto nei aš pats idėją, neišplaukia, kad ta idėja yra tobulesnė už mane patį ir kad egzistuoja ja išreiškiamas daiktas. Tačiau atsakysiu, kad žodis „idėja“ čia yra dviprasmis. Jis gali būti suprantamas materialia prasme, kaip mano intelekto veiksmas, ir šiuo atveju negalima sakyti, kad idėja tobulesnė už mane. Šį žodį galima suprasti ir objektyviai, t. y. kaip daiktą, pateikiamą šiuo veiksmu, ir tada, nors šio daikto nelaikome egzistuojančiu anapus intelekto, vis dėlto jis savo esme gali būti tobulesnis už mane. Toliau šiame traktate išsamiau parodysiu, kaip vien iš to, kad turiu už save tobulesnio daikto idėją, išplaukia, jog šis daiktas tikrai yra.

Be to, aš mačiau dar du gana plačius darbus šia tema, kuriuose puolami ne tiek mano įrodymai, kiek iš jų išplaukiančios išvados, ir dar argumentais, pasiskolintais iš nuvalkiotų ateistinių pažiūrų. Tačiau šie argumentai nepadarys jokio įspūdžio tiems, kurie supras mano įrodymus, be to, daugelio samprotavimai tokie silpni ir neprotingi, – jie dažniausiai pasikliauja iš pradžių susidarytomis nuomonėmis, nors jos yra visiškai klaidingos ir nepagrįstos, o ne tvirtais ir teisingais, bet vėliau išgirstais jų paneigimais, – jog aš dabar nenoriu į tuos prieštaravimus atsakinėti, kad nereikėtų pirmiausia jų išdėstyti. Tik pasakysiu, jog visi ateistų pasisakymai, neigiantys Dievo buvimą, visada susiję su tuo, kad arba Dievui priskiriami žmogiškieji afektai, arba žmogaus protui priskiriama tokia didelė galia ir išmintis, jog mes tariamės galintys nustatyti ir suprasti, ką Dievas gali ir ką turi daryti. Taigi jų pasisakymai

nesudarys mums jokių sunkumų, jei tik atsiminsime, kad žmogaus protą reikia traktuoti kaip baigtinį ir ribotą, o Dievą – kaip begalinę ir nesuvokiamą esybę.

Dabar, šiek tiek susipažinęs su kitų žmonių pažiūromis, aš vėl grįžtu prie Dievo ir žmogaus sielos klausimų ir kartu ketinu padėti pagrindus pirmajai filosofijai, nelaukdamas minios pagyrimų ir nesitikėdamas, kad mano knygą daug kas skaitys. Priešingai, aš niekam nepatarčiau jos skaityti, išskyrus tuos, kurie nori drauge su manimi rimtai pamąstyti ir gali išlaisvinti savo protą nuo pojūčių ir bet kokių prietarų. Tokių, manau, atsiras labai nedaug. Tačiau tie, kurie nesistengs suprasti mano įrodinėjimų tvarkos ir sąryšio ir, kaip daugelis paprastai daro, tik postringaus apie atskirus teiginius, neturės naudos iš mano traktato skaitymo. Ir nors jie ras dingstį prie kai ko prikibti, vargu ar galės pasakyti ką nors svarbaus, į ką būtų verta atsakyti.

Nepažadu ir kitų iš karto patenkinti, nes nesu įsitikinęs, kad sugebėsiu numatyti viską, kas gali kam nors sudaryti keblumų. Šiuose savo „Apmąstymuose“ pirmiausia išdėstysiu tas mintis, kurios, kaip man atrodo, atvedė mane prie tikro ir akivaizdaus tiesos pažinimo, kad išsiaiškinčiau, ar tie patys argumentai, kurie įtikino mane, gali įtikinti kitus. Po to atsakysiu į priekaištus tų didžiai protingų mokytų vyrų, kuriems aš nusiunčiau peržiūrėti savo „Apmąstymus“[7] prieš atiduodamas juos spausdinti. Mat jie man pateikė tiek daug įvairių pastabų, kad dabar, tikiuosi, kitiems bus sunku pasakyti ką nors svarbaus, ko jie nebūtų minėję. Todėl tų, kurie panorės skaityti mano „Apmąstymus“, prašau nesusidaryti nuomonės apie juos neperskaičius minėtų pastabų ir mano atsakymų į jas.

TOLIAU PATEIKIAMŲ ŠEŠIŲ APMĄSTYMŲ APŽVALGA

Pirmajame apmąstyme išdėstau priežastis, dėl kurių mes galime abejoti visais dalykais, o ypač materialiaisiais, bent jau kol moksluose neturėsime kitų pagrindų, kaip tik tuos, kuriuos turėjome lig šiol. Nors tokio visuotinio abejojimo naudos iš karto nematyti, ji vis dėlto yra labai didelė, nes abejojimas išvaduoja mus nuo visų prietarų ir padeda protui lengviau atsiriboti nuo pojūčių; pagaliau jis neleidžia toliau abejoti tais dalykais, kurių teisingumą atskleisime vėliau.

Antrajame apmąstyme dvasia, naudodamasi jai būdinga laisve, taria, kad visi tie daiktai, kurių buvimu ji bent kiek abejoja, neegzistuoja, ir pripažįsta, kad visiškai neįmanoma abejoti, jog egzistuoja ji pati. Tai yra labai naudinga, nes leidžia dvasiai lengvai skirti dalykus, priklausančius jai pačiai, t. y. mąstančiajai prigimčiai, nuo dalykų, priklausančių kūnui. Tačiau gali atsitikti taip, kad kai kas čia lauks argumentų, įrodančių sielos nemirtingumą, todėl aš manau privaląs juos įspėti, kad stengdamasis šiame traktate nieko nerašyti apie dalykus, kurių negalėčiau tikrai įrodyti, esu priverstas laikytis tokios tvarkos, kokios laikosi geometrai, reikalaujantys išdėstyti dalykus, nuo kurių priklauso įrodymas, pirmiau, negu bus padaryta kokia nors išvada.

Taigi norint pažinti sielos nemirtingumą pirmiausia būtina suformuluoti aiškią ir tikslią sielos sampratą, visiškai skirtingą nuo visų kūno sampratų. Tai ir buvo

čia padaryta. Dar reikia žinoti, kad visi mūsų aiškiai ir apibrėžtai suvokiami dalykai iš tikrųjų yra tokie, kokius mes juos suvokiame, bet šito nebuvo galima įrodyti anksčiau negu ketvirtajame apmąstyme. Be to, reikia turėti apibrėžtą kūno prigimties sampratą, kuri suformuluojama iš dalies čia, iš dalies penktajame ir šeštajame apmąstymuose. Pagaliau iš viso to reikia padaryti išvadą, kad daiktai, kuriuos mes aiškiai ir tiksliai suvokiame kaip skirtingas substancijas, kaip, pavyzdžiui, dvasią ir kūną, iš tikrųjų yra skirtingos substancijos ir realiai skiriasi viena nuo kitos; tokia išvada padaroma šeštajame apmąstyme. Šiame apmąstyme parodoma dar ir tai, kad bet kokį kūną suvokiame kaip dalų, o žmogaus dvasią, arba sielą, – tik kaip nedalią. Iš tiesų mes negalime suvokti sielos dalies, o kiekvieno, netgi paties mažiausio, kūno dalį – galime. Taigi tuo jau pripažįstame, kad jų prigimtys ne tik skirtingos, bet net iš dalies priešingos. Daugiau savo veikale aš nesigilinau į šitą klausimą, nes ir to pakanka norint gana aiškiai parodyti, kad kūno suirimas nereiškia sielos mirties, ir suteikti žmonėms kito, pomirtinio, gyvenimo viltį. Be to, prielaidos, iš kurių galima padaryti išvadą apie sielos nemirtingumą, priklauso nuo visos fizikos aiškinimo. Pirmiausia, reikia įsidėmėti, kad apskritai visos substancijos, t. y. visi daiktai, kurie, kad egzistuotų, turi būti sukurti Dievo, iš prigimties yra nesunaikinami ir gali nustoti egzistavę tik tuo atveju, jei Dievas, atsisakęs jiems padėti, paverčia juos nebūtimi (*néant*). Antra, reikia įsidėmėti, kad kūnas apskritai yra substancija ir todėl niekada nežūsta, o žmogaus kūnas skiriasi nuo kitų kūnų, nes jis sudarytas iš tam tikros formos narių ir kitų panašių akcidencijų. Žmogaus siela, priešingai, sudaryta ne iš akcidencijų, bet yra gryna substancija, ir nors visos sielos akcidencijos keičiasi, pavyzdžiui, kai ji suvokia kokius nors dalykus, kitų geidžia arba dar

kitus jaučia ir t. t., tačiau pati siela dėl to nepasikeičia. O žmogaus kūnas pasikeičia net tada, kai pakinta tik atskiros jo dalies forma. Vadinasi, žmogaus kūnas lengvai gali žūti, o dvasia, arba siela (tarp jų nedarau jokio skirtumo), iš prigimties yra nemirtinga.

Trečiajame apmąstyme, man regis, gana išsamiai išdėsčiau svarbiausią argumentą, kuriuo aš naudojuosi įrodinėdamas Dievo buvimą. Tačiau nenorėdamas pateikti jokių palyginimų su kūniškais dalykais, kad kiek galėdamas apsaugočiau skaitytojų protus nuo pojūčių įtakos, galėjau palikti daug neaiškumų, kuriuos aš tikiuosi paaiškinti atsakymuose į man pareikštas pastabas. Pavyzdžiui, viena iš tokių neaiškių vietų: kaip mumyse glūdinti tobuliausios esybės idėja turi tiek objektyvaus realumo, t. y. kokiu būdu per vaizdinį ji taip siejasi su būtimi ir tobulumu, kad neišvengiamai turi kilti iš tobuliausios priežasties. Tai aš paaiškinau minėtuose atsakymuose palyginimu su sudėtinga dirbtine mašina, kurios idėją galima rasti kokio nors meistro prote. Kaip objektyvus tokios idėjos įgyvendinimas privalo turėti kokią nors priežastį, būtent arba šio meistro išmanymą, arba išmanymą to, iš ko jis gavo šią idėją, – lygiai taip pat neįmanoma, kad mumyse esančios Dievo idėjos priežastis nebūtų pats Dievas.

Ketvirtajame apmąstyme įrodinėjama, kad visi mūsų labai aiškiai ir tiksliai suvokiami dalykai yra visiškai tikri; kartu čia aiškinama, kokia yra suklydimo arba melo prigimtis. Tai būtinai reikia žinoti norint tiek patvirtinti ankstesnius įrodymus, tiek geriau suprasti paskesnius. Tačiau reikia pažymėti, kad šioje vietoje aš kalbu ne apie nuodėmę, t. y. klaidą, kurią padarome vaikydamiesi gėrio ir blogio, o tik apie klaidą, pasitaikančią mėginant atskirti, kas teisinga ir kas klaidinga. Be to, aš čia kalbu ne apie dalykus, susijusius

su tikėjimu ar gyvensena, o tik apie tuos, kurie susiję su spekuliatyviomis tiesomis, kurias galima pažinti tik pasitelkus natūralią proto šviesą.

Penktajame apmąstyme, greta kūniškosios prigimties apskritai aiškinimo, įrodinėjamas Dievo buvimas pasitelkus naują argumentą, dėl kurio, ko gero, irgi gali kilti neaiškumų, bet jų paaiškinimą rasite atsakymuose į man pateiktas pastabas. Be to, čia aš parodau, kad net geometrinių įrodymų tikrumas priklauso nuo Dievo pažinimo.

Pagaliau, šeštajame apmąstyme aš skiriu intelekto (*entendement*) veiklą nuo vaizduotės veiklos ir aprašau šio skirtumo požymius. Aš parodau, jog žmogaus siela realiai skiriasi nuo kūno, bet kartu yra taip glaudžiai su juo susijusi, kad sudaro su juo tarytum vieną daiktą. Čia išdėstomos visos iš pojūčių kylančios klaidos ir aiškinama, kaip jų išvengti. Pagaliau čia pateikiu visus argumentus, leidžiančias daryti išvadą, kad materialūs daiktai egzistuoja. Tai darau visai ne dėl to, jog manau juos esant naudingus įrodyti tam, ką jie įrodo, būtent kad yra pasaulis, kad žmonės turi kūnus ir kitus panašius dalykus, kuriais niekada nesuabejojo joks sveiko proto žmogus. Tai darau todėl, kad nuodugniai nagrinėdamas įsitikini, jog tie argumentai nėra tokie pagrįsti ir akivaizdūs kaip tie, kurie atveda prie Dievo ir mūsų sielos pažinimo. Vadinasi, šie argumentai yra patys tikriausi ir akivaizdžiausi, kokius tik gali pažinti žmogaus protas. Tai aš ir norėjau įrodyti savo šešiais apmąstymais. Todėl čia praleidžiu daug kitų dalykų, apie kuriuos vienur ar kitur kalbu savo traktate.

APMĄSTYMAI APIE PIRMĄJĄ FILOSOFIJĄ, kuriuose įrodomas Dievo egzistavimas ir realus akirtumas tarp žmogaus sielos ir kūno

PIRMASIS APMĄSTYMAS

Apie dalykus, kuriais galima abejoti

Jau seniai pastebėjau, kad nuo pirmųjų gyvenimo metų laikiau teisingomis daugelį klaidingų nuomonių ir kad viskas, ką vėliau grindžiau tokiais nepatikimais principais, buvo labai abejotina ir netvirta. Tad aš jau tada nusprendžiau, kad jeigu noriu pasiekti moksluose ką nors, kas būtų tvirta ir pastovu, vieną sykį turiu rimtai pasistengti atsikratyti visų ankstesnių nuomonių ir pradėti viską iš naujo nuo pačių pagrindų. Bet šis darbas man atrodė pernelyg sunkus, todėl laukiau, kol būsiu tokio brandaus amžiaus, kad tinkamesnio savo sumanymui įgyvendinti nebegalėsiu tikėtis. Tai vertė mane taip ilgai delsti, jog dabar jau būgštauju padarysiąs klaidą, jeigu laiką, man likusį veiklai, švaistysiu svarstymams. Taigi šiandien, kai šiam sumanymui įvykdyti pačiu laiku išvadavau protą nuo visokiausių rūpesčių ir, laimei, nejaudinamas jokios aistros užsitikrinau sau vienatvės ramybę, rimtai pasistengsiu sugriauti visas savo ankstesnes nuomones.

Tai visiškai nereikalauja parodyti, kad visos jos klaidingos, – to tikriausiai aš niekada ir nepadaryčiau. Bet kadangi protas įtikina mane, kad privalau nesikliauti

ne visai tikrais ar bent kiek abejotinais dalykais, lygiai kaip ir tais, kurių netikrumas akivaizdus, tai jei surasiu kokią nors dingstį suabejoti kiekviena iš jų atskirai, to visiškai pakaks joms visoms atmesti. Norint jas paneigti nebūtina nagrinėti kiekvieną iš jų atskirai, nes tai būtų begalinis darbas. Kadangi sugriovus pamatus neišvengiamai griūva visas statinys, aš iškart atakuosiu pagrindus, kuriais remiasi visos mano senosios nuomonės.

Viską, ką lig šiol laikiau esant tikra ir pagrįsta, buvau gavęs iš pojūčių arba per juos, tačiau pojūčių apgaulingumu man teko įsitikinti ne kartą, o apdairumas reikalauja niekada nepasitikėti tuo, kas jau sykį tave apgavo.

Bet galbūt, nors pojūčiai mus ir apgaudinėja dėl silpnai juntamų ir tolimų dalykų, vis dėlto yra daug kitų, kuriais abejoti neprotinga, nors ir jie suvokiami pojūčiais. Pavyzdžiui, tai, kad esu čia, sėdžiu prie židinio vilkėdamas chalatu, su popieriaus lapu rankose ir pan. Tad kaip galėčiau neigti, kad tai mano rankos ir mano kūnas? Nebent susilyginčiau su kažkokiais pamišėliais, kurių protas taip užtemdytas juodųjų tulžies garų, kad jie visą laiką tvirtina esą karaliai, iš tikrųjų būdami skurdžiai, arba dedasi vilkintys auksu ir purpuru, iš tikrųjų būdami nuogi, arba įsivaizduoja esą moliniai ąsočiai ar kad jų kūnai stikliniai. Bet juk tai bepročiai, ir aš būčiau ne mažiau paikas, jei sekčiau jų pavyzdžiu.

Tačiau turiu atsižvelgti į tai, kad esu žmogus, todėl esu pratęs miegoti ir sapnuoti tokius pačius, o kartais netgi mažiau įtikėtinus dalykus negu tie, kuriuos įsivaizduoja pamišėliai nemiegodami. Kieksyk man pasitaikė sapnuoti save sėdintį čia, prie židinio, apsirengusį, nors tuo metu nusirengęs gulėdavau lovoje! Teisybė, dabar man atrodo, kad į šį popieriaus lapą žiūriu ne mieguistomis akimis, kad galva, kurią linguoju, nesnaudžia, kad sąmoningai ištiesiu šitą

ranką ir šitai suvokiu, – sapne nebūna taip aišku ir ryšku. Tačiau nuodugniai pagalvojęs prisimenu, kad sapne ne kartą buvau apgautas panašių iliuzijų. Įsigilinęs į šią mintį aiškiai matau, kad nėra jokių tikrų požymių, leidžiančių aiškiai skirti būdravimą nuo miego, ir taip apstulbstu, jog esu linkęs patikėti, kad miegu.

Tarkime, kad mes miegame ir kad akių atmerkimas, galvos judinimas, rankų ištiesimas ir kt. – tik apgaulingos iliuzijos ir galbūt nei mūsų rankos, nei kūnas nėra tokie, kokius mes juos matome. Vis dėlto reikia pripažinti, kad mūsų sapnuose regimi dalykai yra tarsi paveikslai, kurie gali būti sukurti tik nusižiūrėjus į realius ir tikrus dalykus, todėl bent jau tokie bendri dalykai, kaip akys, galva, rankos ir visas kūnas, yra ne įsivaizduojami, o tikrai egzistuojantys. Juk net dailininkai, stengdamiesi nupiešti keistas ir neįprastas sirenų ir satyrų figūras, nesugeba suteikti jiems visiškai naujos kūno formos ir prigimties, o vaizduoja visokių gyvūnų įvairių kūno dalių junginį. Net jei jų vaizduotė būtų tokia nepaprasta, kad jiems pavyktų sugalvoti ką nors nauja, ko dar niekas nėra matęs, ir jie pavaizduotų grynai pramanytą ir nebūtą dalyką, vis tiek spalvos, kuriomis jie tapo, visada bus tikros. Dėl tos pačios priežasties būtina pripažinti, kad nors net tokie bendri dalykai, kaip kūnas, akys, galva, rankos ir kt., gali būti įsivaizduojami, vis dėlto esama kai kurių kitų dalykų, dar paprastesnių ir bendresnių, kurie yra tikri ir egzistuoja ir kuriuos sujungus, kaip ir sumaišius tikras spalvas, mūsų mintyse susidaro tiek tikrų ir realių, tiek pramanytų ir fantastiškų dalykų vaizdiniai.

Prie šių dalykų priklauso kūniška prigimtis apskritai ir jos tįsumas, taip pat tįsių daiktų figūra, kiekybė, arba dydis, jų skaičius, jų buvimo vieta, laikas, matuojantis jų trukmę, ir pan.

Todėl, manau, neapsiriksime padarydami išvadą, kad fizika, astronomija, medicina ir kiti mokslai, susiję su sudėtinių daiktų stebėjimu, yra labai abejotini ir nepatikimi, o aritmetika, geometrija ir kiti tokie mokslai, kurie tiria tik labai paprastus ir bendrus dalykus nesirūpindami, ar jie yra gamtoje, ar ne, turi kai ką tikra ir neabejotina. Nesvarbu, miegu aš ar būdrauju, – du ir trys visada yra penki, o kvadratas turi ne daugiau kaip keturias kraštines. Tokių aiškių ir akivaizdžių tiesų, atrodo, negalima įtarti klaidingumu ir nepatikimumu.

Vis dėlto aš jau seniai esu tvirtai įsitikinęs, kad yra Dievas, kuris yra visagalis ir kuris sukūrė mane tokį, koks esu. Tačiau iš kur man žinoti, ar jis nepadarė taip, kad iš tikrųjų nėra nei Žemės, nei dangaus, nei jokio tįsaus kūno, jokios figūros, jokio dydžio, jokios vietos, nors aš visa tai juntu ir tai, atrodo, negali egzistuoti kitaip, negu aš matau egzistuojant? Ir kadangi manau, kad retkarčiais kiti klysta net dėl tų dalykų, kuriuos tariasi geriausiai išmanantys, tai iš kur man žinoti, ar Dievas ir manęs nesukūrė tokio, kad klystu kiekvieną sykį sudėdamas du ir tris, skaičiuodamas kvadrato kraštines arba spręsdamas kokį nors dar lengvesnį uždavinį, jei tik galima įsivaizduoti ką nors lengvesnio? O gal Dievas nepanoro, kad aš taip apsirikčiau, nes jis laikomas visų geriausiu? Tačiau jeigu sukurti mane nuolat klystantį prieštarautų Dievo gerumui, jam turėtų prieštarauti ir tai, kad Dievas man leidžia retkarčiais klysti. O juk aš negaliu būti tikras, kad jis to neleidžia.

Turbūt atsiras žmonių, kurie greičiau neigs visagalio Dievo buvimą, negu visus kitus dalykus laikys netikrais. Tačiau dabar jiems neprieštaraukime ir jų naudai netgi tarkime, kad viskas, kas čia pasakyta apie Dievą, – pasaka. Vis dėlto kad ir kokiu būdu, jų manymu, aš įgijau būvį, kuriuo egzistuoju, – ar priskirtume tai likimui, ar lemčiai, ar atsitiktinumui, ar įžiūrėtume nuoseklią dalykų raidą ir sąryšį, ar aiškintume tai dar

kokiu nors būdu, – kadangi apsirikimas ir klydimas yra tam tikras netobulumas, tai kuo silpnesnis bus tas, kurį jie laikys mano kūrėju, tuo didesnė tikimybė, kad aš – netobulas ir nuolat klystantis. Į tokius jų argumentus aš neturiu ką atsakyti ir esu priverstas pripažinti, kad tarp viso to, ką seniau laikiau esant tikra, nėra nieko, kuo nebūtų galima suabejoti, ir visai ne dėl neapdairumo ar lengvapėdiškumo, bet dėl pagrįstų ir gerai apgalvotų priežasčių. Todėl jei noriu surasti moksluose ką nors tikra ir pagrįsta, privalau saugotis pagundos patikėti ne tik akivaizdžiai melagingais dalykais, bet nė kiek ne mažiau ir tais, kurie atrodo teisingi.

Tačiau neužtenka šitai tik paminėti, tai reikia ir atsiminti, nes dar labai dažnai į galvą ateina ankstesnės įprastinės nuomonės. Mat ilgai ir dažnai naudojamos jos prieš mano valią įsitvirtina mano prote ir įgyja beveik visišką mano pasitikėjimą. O aš niekada neatprasiu pasikliauti ir tikėti jomis, kol laikysiu jas tokiomis, kokios jos yra iš tikrųjų, būtent kai kada abejotinos, kaip jau parodžiau, bet vis dėlto tokios tikėtinos, kad yra daugiau pagrindo jomis tikėti, negu jas atmesti. Todėl, manau, pasielgsiu teisingai, jei sąmoningai pripažindamas priešingą požiūrį apgausiu save ir kurį laiką tarsiu, kad visos tos nuomonės perdėm klaidingos ir pramanytos, kol pagaliau taip subalansuosiu savo senuosius ir naujuosius prietarus, kad jie negalėtų pakreipti mano sprendimo nei į vieną, nei į kitą pusę. Tokiu būdu aš išlaisvinsiu savo protą nuo blogų įpročių ir neišklysiu iš teisingo kelio, leidžiančio pažinti tiesą. Esu įsitikinęs, kad šis kelias nėra pavojingas ar klaidus, todėl nebūsiu per daug nepatiklus: juk čia kalbama ne apie veikimą, o tik apie samprotavimą ir pažinimą.

Taigi tarsiu, kad ne geras Dievas, kuris yra aukščiausias tiesos šaltinis, o kažkoks ne tik gudrus ir apgaulus, bet ir galingas pikto genijus panaudojo visą savo išmonę, kad mane apgautų. Manysiu, kad dangus,

oras, Žemė, spalvos, formos, garsai ir visi kiti išoriniai dalykai yra tik iliuzijos ir kliedesiai, kuriais jis naudojasi spęsdamas žabangas mano patiklumui. Tarsiu, kad visai neturiu rankų, akių, kūno, kraujo, pojūčių, o tik klaidingai manau juos turįs. Aš atkakliai laikysiuosi šios minties ir jeigu neįstengsiu pasiekti tiesos pažinimo, vis dėlto galėsiu kurį laiką susilaikyti nuo sprendimo. Todėl uoliai stengsiuosi nepatikėti niekuo, kas klaidinga, ir visos didžiojo klaidintojo gudrybės, nors ir labai gudrus bei stiprus jis būtų, negalės nieko man įteigti. Bet tai labai sunkus, didelio darbo reikalaujantis sumanymas, ir tingumas nepastebimai įtraukia mane į įprasto gyvenimo vėžes. Kaip vergas, sapne besimėgaujantis įsivaizduojama laisve, bijo pabusti, kai tik pradeda įtarti, kad ta laisvė tėra vien sapnas, ir pasiduoda šioms malonioms iliuzijoms norėdamas ilgiau jomis pasidžiaugti, taip ir aš nepastebimai grįžtu prie ankstesnės savo nuomonės ir vengiu pabusti iš snaudulio baimindamasis, kad veiklus būdravimas, kuris pakeis šią poilsio ramybę, užuot suteikęs dienos šviesos, reikalingos tiesos pažinimui, nepajėgs apšviesti ką tik minėtų keblumų tamsybės.

ANTRASIS APMĄSTYMAS

Apie žmogaus dvasios prigimtį ir apie tai, kad ją pažinti lengviau negu kūną

Po vakarykščio apmąstymo mane užplūdo tiek abejonių, kad dabar nebegaliu jų pamiršti. Be to, nežinau, kaip galėčiau jas išsklaidyti. Esu toks sutrikęs, lyg būčiau įkritęs į gilų vandenį ir negalėčiau nei kojomis pasiekti dugno, nei išsilaikyti paviršiuje. Vis dėlto stengsiuosi toliau eiti vakar pasirinktu keliu atmesdamas visa tai, kuo galima bent kiek suabejoti, lyg būčiau nustatęs,

kad tai absoliučiai klaidinga. Toliau eisiu šiuo keliu tol, kol rasiu ką nors tikra arba, jei nieko daugiau negalėsiu padaryti, bent jau kol įsitikinsiu, kad pasaulyje nėra nieko tikro. Archimedui reikėjo tik tvirto ir nejudamo atramos taško, kad pajudintų iš vietos Žemės rutulį. Aš taip pat galėčiau puoselėti dideles viltis, jei man pavyktų rasti bent vieną tikrą ir neabejotiną dalyką.

Taigi tariu, kad visi dalykai, kuriuos matau, – klaidingi, ir tikinu save, kad niekada nebuvo viso to, ką man pateikia apgaulinga mano atmintis. Aš manau, kad neturiu jokių pojūčių, kad kūnas, figūra, tįsumas, judėjimas ir vieta – tai tik mano išmonė. Tad ką gi galima laikyti tikra? Turbūt tik tai, kad pasaulyje nėra nieko tikro.

Tačiau iš kur galiu žinoti, ar nėra kokio nors dalyko, besiskiriančio nuo mano pripažintų netikrais, kuriuo nebūtų galima abejoti? Ar tik nebus koks nors Dievas arba kokia nors kita galinga jėga įdėjusi šias mintis į mano protą? Žinoma, nebūtinai, nes juk galbūt aš ir pats sugebu jas kurti. Todėl ar tik ir aš pats nesu koks nors daiktas? Tačiau aš jau paneigiau turįs kokius nors pojūčius ir kūną. Vis dėlto aš dvejoju, bet kas iš to išplaukia? Argi aš taip priklausau nuo pojūčių ir kūno, kad negalėčiau be jų būti? Bet juk aš įsitikinau, kad pasaulyje visiškai nieko nėra – nei dangaus, nei Žemės, nei dvasios, nei kūno. Tad argi neįsitikinau, kad ir manęs nėra? Anaiptol, aš neabejotinai buvau, jei įsitikinau kuo nors arba jei tik ką nors pagalvojau. Tačiau yra kažkoks labai galingas ir gudrus apgavikas, visą savo išmonę naudojantis tam, kad visą laiką mane apgaudinėtų. Bet jeigu jis mane apgaudinėja, nėra abejonės, kad aš esu. Ir tegul apgaudinėja kiek tik nori, jam niekada nepavyks įtikinti manęs, kad aš esu niekas, kol manysiu kas nors esąs. Taigi viską gerai apgalvojus ir nuodugniai ištyrus pagaliau reikia padaryti išvadą ir pripažinti, kad teiginys

„Aš esu, aš egzistuoju“ neišvengiamai yra teisingas kiekvieną kartą, kai jį ištariu ar suvokiu protu.

Bet vis dar nepakankamai aiškiai žinau, kas esu aš pats, aš – tikras dėl savo buvimo. Todėl dabar man reikia ypač saugotis, kad per neapdairumą savimi nepalaikyčiau ko nors kito ir nesuklysčiau tame žinojime, kurį laikau tikresniu ir akivaizdesniu už bet kurį ankstesnį. Todėl dabar iš naujo apsvarstysiu viską, kuo laikiau pats save prieš pradėdamas dabartinius apmąstymus. Iš ankstesniųjų savo nuomonių pašalinsiu visa tai, kuo galima bent kiek suabejoti remiantis argumentais, kuriuos pateikiau, ir paliksiu tik tai, kas tikra ir neabejotina.

Kuo gi aš laikiau save anksčiau? Žinoma, žmogumi. O kas yra žmogus? Ar galiu sakyti, kad tai protaujantis gyvūnas? Be abejo, ne, nes tada man reikėtų išsiaiškinti, kas yra „gyvūnas“ ir kas yra „protaujantis“, taigi nuo vieno klausimo nepastebimai nuklysčiau prie daugybės kitų, vis sudėtingesnių ir painesnių. O aš nenorėčiau švaistyti to trupučio man likusio laiko narpliodamas panašius keblumus. Verčiau čia gvildensiu mintis, kurios savaime kildavo mano prote ir kurias man įkvėpdavo tiktai mano prigimtis, kai aš analizuodavau save patį. Visų pirma, maniau turįs veidą, rankas ir visą šitą mechanizmą iš kaulų ir mėsos, kurį randame lavone ir kurį aš pavadinau kūnu. Be to, galvojau apie tai, kad aš valgau, vaikščioju, mąstau, ir visus tuos veiksmus priskyriau sielai. Bet aš niekada nesusimąstydavau, kas yra siela, o jei ir susimąstydavau, įsivaizduodavau ją kaip kažką nepaprastai retą ir subtilų, panašų į vėją, liepsną ar labai išretintą orą ir pasklidusį stambiausiose mano kūno dalyse. Žinoma, dėl kūno prigimties neabejojau ir maniau, kad puikiai ją pažįstu. Jei būčiau sumanęs ją paaiškinti tada turėtomis sąvokomis, būčiau nusakęs ją taip: kūnu laikau visa tai, ką galima apriboti kokia nors figūra, ką galima suvokti esant kokioje nors vietoje ir kas gali užpildyti erdvę taip, kad jokiam kitam

kūnui joje neliktų vietos, ką galima suvokti lytėjimu, regėjimu, klausa, skoniu, uosle ir kas gali įvairiausiai judėti, tiesa, ne pats savaime, bet veikiamas kokio nors pašalinio daikto, su kuriuo jis liečiasi ir iš kurio gauna postūmį, nes aš anaiptol nemaniau, kad sugebėjimas judėti, taip pat justi arba mąstyti būdingas kūno prigimčiai. Priešingai, aš veikiau stebėdavausi pamatęs kai kuriuos kūnus turint tokių sugebėjimų.

Bet kas gi esu aš pats, jeigu tariu esant kažkokią labai galingą ir, jei galima taip sakyti, gudrią bei klastingą esybę, kuri visas savo išgales ir išmonę pasitelkia tam, kad mane apgautų? Ar galiu tvirtinti turįs bent vieną iš tų požymių, kuriuos priskyriau kūno prigimčiai? Ilgai ir įdėmiai mąsčiau, svarsčiau ir viską pergalvojau, bet neradau nė vieno, kurį galėčiau sau priskirti. Nėra reikalo visus juos išvardyti. Pereikime prie sielos požymių ir pažiūrėkime, ar aš turiu bent kurį nors iš jų. Pirmieji iš jų yra sugebėjimai judėti ir maitintis. Tačiau jeigu tiesa, kad aš neturiu kūno, tai tiesa ir tai, kad negaliu maitintis ir judėti. Kitas sielos požymis – sugebėjimas justi, bet juk negalima justi be kūno. Be to, kadaise sapnuodamas manydavau, kad juntu daugelį dalykų, tačiau pabudęs įsitikindavau, kad iš tikrųjų jų visai nejutau. Dar vienas požymis – sugebėjimas mąstyti. Turiu pripažinti, kad tai vienintelis man būdingas požymis, vienintelis ir neatskiriamas nuo manęs. Aš esu, aš egzistuoju – tai tikra tiesa, tačiau kiek ilgai? Ogi tol, kol mąstau, nes, ko gero, visiškai nustojęs mąstyti visiškai nustočiau ir egzistuoti. Dabar aš nepripažįstu nieko, kas nėra būtinai tikra. Taigi, tiesą sakant, aš esu tik mąstantis daiktas, t. y. dvasia (*esprit*), intelektas (*entendement*) arba protas (*raison*) – tai terminai, kurių reikšmės anksčiau aš nežinojau. Vadinasi, aš esu tikras ir tikrai esantis daiktas. Bet koks daiktas? Aš jau sakiau – mąstantis daiktas.

O kas dar? Sužadinu vaizduotę norėdamas sužinoti, ar nesu dar kas nors daugiau. Aš nesu tas narių junginys, kuris vadinamas žmogaus kūnu, nesu retas skvarbus oras, pasklidęs visuose tuose nariuose, nesu vėjas, dvelksmas, garas ar kas nors iš viso to, ką galiu įsivaizduoti, nes jau tariau, kad visa tai neegzistuoja. Vis dėlto nekeisdamas šios prielaidos esu tvirtai įsitikinęs, kad aš esu kažkas. Bet galbūt yra taip, kad tie patys dalykai, kuriuos laikiau nesančiais todėl, kad jie man nežinomi, iš tikrųjų nesiskiria nuo man žinomo manojo Aš? Apie tai nieko nežinau ir todėl visai dėl to nesiginčiju, nes galiu spręsti tik apie man žinomus dalykus. Aš žinau, kad esu, ir aiškinuosi, kas aš esu, aš, žinantis, kad esu. Taigi yra visiškai tikra, kad, tiksliai kalbant, savęs paties pažinimas nepriklauso nuo dalykų, apie kurių egzistavimą nieko nežinau; vadinasi, jis nepriklauso nuo nieko, ką galiu prasimanyti pasitelkęs vaizduotę. Be to, patys terminai „prasimanyti“, „įsivaizduoti“ įspėja mane apie mano klaidą, nes aš iš tikrųjų prasimanyčiau, jei įsivaizduočiau kažkas esąs. Juk įsivaizduoti reiškia ne ką kita, kaip regėti kokio nors kūniško daikto formą ar vaizdą. Bet aš jau tikrai žinau, kad esu ir kad visi šie vaizdai ir apskritai visi dalykai, priskiriami kūniškajai prigimčiai, gali pasirodyti esą sapnai arba chimeros. Todėl aiškiai matau, kokie nepagrįsti mano žodžiai: „Sužadinu vaizduotę norėdamas aiškiau sužinoti, kas esu“, taip pat pasakymas: „Dabar aš nemiegu ir matau kažką realaus ir tikro, bet kadangi matau dar nepakankamai tiksliai, tyčia užmigsiu, kad sapne tai atsiskleistų man daug tikroviškiau ir akivaizdžiau.“ Taigi aš tikrai žinau, jog nieko iš to, ką galiu suvokti vaizduote, negalima priskirti savęs paties pažinimui ir jog protą reikia atpratinti nuo tokio pažinimo būdo, kad jis pats galėtų aiškiai pažinti savo prigimtį.

Tad kas gi pagaliau aš esu? Mąstantis daiktas. O kas yra mąstantis daiktas? Tai yra daiktas, kuris abejoja, suvokia, supranta, teigia, neigia, nori, nenori, įsivaizduoja ir junta.

Žinoma, tai ne taip jau mažai, jei visa tai priklauso mano prigimčiai. O kodėl neturėtų priklausyti? Argi aš nesu tas, kuris dabar beveik viskuo abejoja, nors vis dėlto suvokia ir supranta kai kuriuos dalykus; kuris teigia, kad tik vienas yra teisingas, ir neigia visus kitus; kuris nori, geidžia pažinti dar daugiau ir nenori būti apgautas; kuris įsivaizduoja daugybę dalykų, kartais net prieš savo valią, ir daugelį junta tarsi kūno organais? Argi čia nėra nieko, kas būtų taip pat tikra kaip tai, kad aš esu, aš egzistuoju, net jei visą laiką miegočiau ir tas, kuris mane sukūrė, pasitelktų visą savo išmonę, kad mane apgautų? Argi nėra tarp šių požymių tokio, kurį būtų galima atskirti nuo mano mąstymo arba nuo manęs paties? Juk savaime aišku, kad tai aš esu tas, kuris abejoja, suvokia, trokšta, todėl nėra reikalo daugiau tai aiškinti. Be to, aš tikrai sugebu įsivaizduoti; nors gali atsitikti (kaip maniau anksčiau), kad mano įsivaizduojami daiktai nėra tikri, bet dėl to mano sugebėjimas įsivaizduoti nedingsta ir nenustoja buvęs mano mąstymo dalis. Pagaliau, aš esu tas, kuris junta, t. y. suvokia ir pažįsta įvairius daiktus tarsi jutimo organais, nes tikrai matau šviesą, girdžiu triukšmą, juntu šilumą. Tačiau man pasakys, kad tai apgaulingos iliuzijos ir kad aš miegu. Tebūnie taip. Vis dėlto tikra bent jau tai, kad man atrodo, jog matau šviesą, girdžiu triukšmą ir juntu šilumą. Tai negali būti netikra, ir būtent tai aš vadinu jutimu, kuris, tiesą sakant, yra ne kas kita, kaip mąstymas.

Iš to pradedu geriau ir aiškiau negu anksčiau suprasti, kas aš esu. Tačiau man vis dar atrodo (ir negaliu liautis taip manęs), kad kūniškuosius daiktus, kurių vaizdai sukuriami mąstymu ir kurie prieinami

pojūčiams, aš pažįstu aiškiau negu tą kažkokią savo paties dalį, kuri vaizduotei nepasiekiama. Nors iš tikrųjų būtų labai keista teigti, kad tuos dalykus, kurių buvimu abejoju, kurie man nežinomi ir man visai nepriklauso, pažįstu ir suvokiu geriau negu tuos, kurių tikrumu esu įsitikinęs, kurie man žinomi ir priklauso mano paties prigimčiai, – žodžiu, geriau negu save patį. Tačiau aš puikiai matau, kodėl taip yra. Mano protui malonu klaidžioti ir jis neištvertų uždarytas ankštuose tiesos rėmuose. Tad dar kartą atleiskime vadžias ir, davę jam visišką laisvę, leiskime tirti dalykus, kurie jam pasirodo iš išorės, kad vėliau, pamažu ir tinkamu akimirksniu sustabdytas ir priverstas tirti save patį ir savyje randamus dalykus, duotųsi geriau valdomas.

Dabar apžvelkime daiktus, kurie paprastai laikomi lengviausiai pažįstamais ir kuriuos manome geriausiai pažįstą, būtent kūnus, kuriuos mes matome ir kuriuos liečiame. Aš turiu galvoje ne kūnus apskritai, nes šios bendros sąvokos paprastai yra miglotos, o kokį nors paskirą daiktą. Pavyzdžiui, paimkime gabaliuką vaško, ką tik išimtą iš avilio, dar nepraradusį medaus skonio ir išsaugojusį kvapą gėlių, iš kurių medus buvo surinktas. Jo spalva, forma, dydis yra akivaizdūs. Jis kietas, šaltas, tąsus, suduotas suskamba. Taigi jis turi visus požymius, iš kurių galima aiškiai pažinti kūną. Tačiau taip kalbėdamas priartinu jį prie ugnies, ir jame išlikęs skonis išnyksta, kvapas išsisklaido, spalva pasikeičia, forma dingsta, apimtis išsiplečia, vaškas virsta skysčiu, įkaista, pasidaro lipnus, nebeišduoda garso. Ar po tokio pasikeitimo tai yra tas pats vaškas? Reikia pripažinti, kad taip; niekas tuo neabejoja, niekas nemano kitaip. Tad kas gi buvo tai šiame vaško gabale, ką buvo galima aiškiai žinoti? Žinoma, tai negali būti niekas iš to, ką pastebėjau pojūčiais, nes viskas, ką galima paragauti, pauostyti, pamatyti, paliesti, išgirsti, pasikeitė, ir vis dėlto lieka tas pats vaškas.

Galbūt buvo taip, kaip aš dabar manau, būtent kad vaškas nebuvo nei medaus skonis, nei malonus gėlių kvapas, nei blyški spalva, nei forma, nei garsas, o buvo tiktai kūnas, kuris šiek tiek anksčiau man pasirodė tomis formomis, o dabar – kitomis. Bet ką gi, tiesą sakant, aš įsivaizduoju taip jį suvokdamas? Atidžiai patyrinėkime, kas liks, jei atmesime viską, kas nepriklauso vaškui. Aišku, kad neliks nieko, išskyrus kažkas tįsaus, lankstaus ir kintamo. Bet kas yra kintamumas ir lankstumas? Ar tai, kad įsivaizduoju, jog šis apskritas vaško gabalas gali virsti keturkampiu, o iš jo – trikampiu? Žinoma, ne, nes žinau, kad jis gali patirti daugybę tokių pakitimų; aš net negalėčiau aprėpti šios daugybės savo vaizduote, vadinasi, ir manasis vaško supratimas nėra vaizduotės padarinys. O kas yra tįsumas? Gal jis taip pat nežinomas? Juk ištirpusio vaško jis padidėja, verdančio yra dar didesnis, o toliau kaitinant dar labiau didėja. Todėl aiškiai ir teisingai nesuprasčiau, kas yra vaškas, jei nemanyčiau, kad mūsų tiriamas gabaliukas gali turėti didesnę tįsumo įvairovę, negu aš galiu įsivaizduoti. Tad reikia sutikti, kad vaizduotė nepadės man suvokti, kas yra vaškas, tai gali padaryti tik intelektas. Turiu galvoje šį konkretų vaško gabalą. Kai kalbame apie vašką apskritai, tai matyti dar akivaizdžiau. Kas yra tas vaškas, kurį galima suvokti tiktai intelektu arba protu? Žinoma, jis yra tas pat, ką aš matau, liečiu, įsivaizduoju, pagaliau tas pat, ką aš jį maniau esant iš pat pradžių. Tačiau reikia pažymėti, kad vaško suvokimas nėra nei regėjimas, nei lytėjimas, nei įsivaizdavimas ir niekada nebuvo, nors anksčiau man taip ir atrodė, – tai yra tiktai proto įžvalga, kuri gali būti netobula ir miglota, kokia buvo anksčiau, arba aiški ir tiksli, kokia yra dabar, priklausomai nuo to, daugiau ar mažiau dėmesio skirsime jį sudarantiems elementams.

Tačiau labai nustembu supratęs, koks silpnas mano protas ir kaip jis linkęs klysti. Ir nors aš svarstau visa tai tylomis savyje, žodžiai man vis tiek kliudo, o įprastinės kalbos terminai beveik suklaidina. Juk mes sakome, kad matome tą patį vašką, kai jis yra mums prieš akis, ir nesakome, kad sprendžiame jį esant tą patį, nes jis yra tos pačios spalvos ir tos pačios formos. Todėl aš beveik būčiau linkęs padaryti išvadą, kad vašką pažįstame ir regėjimu, o ne vien proto įžvalga, jei ne kitas panašus atvejis: atsitiktinai pamatęs pro langą gatve einančius žmones aš būtinai sakau, kad matau žmones, kaip sakau, kad matau vašką, nors iš tikrųjų pro langą matau tik kepures ir apsiaustus, po kuriais gali būti dirbtinės spyruoklių varomos mašinos. Bet aš sprendžiu, kad tai žmonės, ir tiktai savo sugebėjimu spręsti, glūdinčiu dvasioje, suvokiu tai, ką, kaip man atrodo, matau akimis.

Žmogus, siekiantis savo žiniomis pakilti aukščiau minios, turi gėdytis ieškoti progų abejoti remdamasis jos sugalvotomis kalbos formomis. Todėl geriau paliksiu tai ir pasiaiškinsiu, kada aiškiau ir tobuliau suvokiau, kas yra vaškas: ar kai tik jį pamačiau ir maniau, kad pažįstu jį išoriniais pojūčiais arba bent jau bendrąja jusle (kaip tai vadinama), t. y. sugebėjimu įsivaizduoti, ar dabar, nuodugniai ištyręs, kas yra vaškas ir kaip jį galima pažinti? Aišku, būtų juokinga dėl to abejoti. Kas aiškaus buvo pirmajame suvokime? Kas buvo jame, ko savo pojūčiais nesuvoktų ir gyvūnas? Bet kai aš atskiriu vašką nuo jo išorinių formų ir, tarsi nurengęs jį, tiriu visai nuogą, tai nors mano sprendime dar gali pasitaikyti kokia nors klaida, darosi aišku, kad vis dėlto aš negaliu jo suvokti kitap, kaip tik žmogiškąja dvasia.

Tačiau ką aš galiu pasakyti apie šitą dvasią, t. y. apie patį save? Juk lig šiol aš nepripažįstu savyje nieko kita, išskyrus dvasią. Tad kas gi aš, rodos, taip aiškiai

ir tiksliai suvokiantis vaško gabalą? Negi aš nepažįstu savęs paties ne tik teisingiau ir tikriau, bet ir daug aiškiau bei tiksliau? Juk jei dėl to, kad matau vašką, sprendžiu, kad jis yra, tai iš to, kad aš jį matau, dar akivaizdžiau išplaukia, kad esu aš pats. Žinoma, gali būti taip, kad tai, ką aš matau, iš tikrųjų nėra vaškas; be to, gali būti ir taip, kad aš neturiu akių, kuriomis galėčiau ką nors matyti. Bet negali būti taip, kad aš, mąstantis, matydamas arba manydamas, jog matau (čia aš nedarau jokio skirtumo), nebūčiau kas nors. Lygiai taip pat jei aš sprendžiu, kad vaškas yra, dėl to, kad jį liečiu, iš to išplaukia ta pati išvada, būtent kad aš pats esu. Ir jei aš sprendžiu, kad vaškas yra, nes tuo mane įtikina vaizduotė ar kokia nors kita priežastis, tai ir vėl prieisiu prie tos pačios išvados. Viską, ką čia pasakiau apie vašką, galima pritaikyti ir visiems kitiems mano atžvilgiu išoriniams daiktams. Be to, jei vašką aš daug aiškiau ir tiksliau suvokiau pasitelkęs ne tik regėjimą ir lytėjimą, bet ir kitokius būdus, tai turiu pripažinti, kad dar tiksliau ir aiškiau dabar pažįstu save patį. Juk visos priežastys, padedančios pažinti ir suvokti vaško arba kokio nors kito daikto prigimtį, dar aiškiau parodo mano dvasios prigimtį. Be to, dvasioje, be čia minėtų dalykų, galima rasti dar daug kitų, padedančių išsiaiškinti jo prigimtį, todėl į tuos, kurie priklauso nuo kūno, galima beveik nekreipti dėmesio.

Taigi pagaliau nepastebimai grįžau prie to, ko ir norėjau. Dabar man jau aišku, jog kūnus mes iš tikrųjų suvokiame ne pojūčiais ar sugebėjimu įsivaizduoti, bet tiktai intelektu ir jog juos pažįstame ne todėl, kad juos matome ar liečiame, bet tik todėl, kad suvokiame mąstymu. Tad dabar aš aiškiai žinau, kad nieko negalima lengviau pažinti, kaip savo dvasią. Tačiau kadangi ne taip paprasta atsikratyti įsisenėjusios nuomonės, reikėtų čia sustoti, kad po ilgų apmąstymų šis naujas žinojimas giliai įstrigtų į atmintį.

TREČIASIS APMĄSTYMAS

Apie Dievą, kad jis yra

Dabar aš užmerksiu akis, užsikimšiu ausis, nuslopinsiu visus pojūčius, pašalinsiu iš savo mąstymo visų kūniškų daiktų vaizdus arba, kadangi tai vargu ar įmanoma, bent jau atmesiu juos kaip tuščius ir klaidingus. Taigi likęs vienas su pačiu savimi ir gilindamasis į save pasistengsiu palengva geriau ir artimiau save pažinti. Aš esu mąstantis daiktas, t. y. abejojantis, teigiantis, neigiantis, šį bei tą žinantis ir labai daug ko nežinantis, mylintis, neapkenčiantis, norintis, nenorintis, įsivaizduojantis ir juntantis. Mat, kaip jau minėjau, nors mano juntamų ir įsivaizduojamų dalykų už manęs gali ir nebūti, vis dėlto aš esu tikras, kad patys mąstymo būdai, kuriuos vadinu jutimais ir vaizdiniais, kadangi tai yra mąstymo būdai, manyje tikrai glūdi.

Šiais keliais žodžiais aš, atrodo, pasakiau viską, ką tikrai žinau, arba bent jau viską, ką lig šiol pastebėjau žinąs. Dabar, norėdamas išplėsti savo žinojimą, apsidairysiu ir atidžiai pažiūrėsiu, ar galiu atrasti dar ką nors, ko lig šiol nebuvau pastebėjęs. Aš įsitikinau, kad esu mąstantis daiktas, tačiau argi nežinau, ko reikia norint apskritai kuo nors tvirtai įsitikinti? Aišku, šiame pirminiame žinojime, išskyrus aiškų ir tikslų suvokimą to, apie ką kalbu, daugiau nėra nieko, kas patvirtintų jo teisingumą. Šito, žinoma, neužtenka mane įtikinti tikrumu to, apie ką kalbu, jei bent vienas taip aiškiai ir tiksliai suvokiamas dalykas pasirodytų esąs klaidingas. Tačiau, man regis, galiu pateikti bendrą taisyklę, kad viskas, ką mes aiškiai ir tiksliai suvokiame, yra tikra.

Bet juk anksčiau daugelį dalykų laikiau tikrais ir akivaizdžiais, o vėliau pripažinau esant abejotinus. Kas jie tokie? Tai buvo Žemė, dangus, žvaigždės ir visi

kiti daiktai, kuriuos pažinau pojūčiais. Ką aš juose suvokiau aiškiai ir tiksliai? Žinoma, tik tai, kad mano prote kyla šių daiktų idėjos, arba mintys apie juos. Ir netgi dabar neneigiu, kad turiu šias idėjas. Tačiau buvo dar vienas dalykas, kurį aš teigiau ir iš įpročio tariausi aiškiai suvokiąs, nors iš tikrųjų visai nesuvokiau. Būtent aš teigiau, kad už manęs yra daiktai, iš kurių kyla tos į juos panašios idėjos. Kaip tik čia aš klydau, o jeigu kartais spręsdavau teisingai, tai visai ne dėl turimo žinojimo.

Bet argi gvildendamas kokius nors labai paprastus ir lengvus aritmetikos arba geometrijos dalykus, pavyzdžiui, kad du plius trys yra penki ir pan., aš jų nesuvokdavau pakankamai aiškiai, bent jau taip, kad galėčiau teigti, jog jie yra teisingi? Aišku, jei paskui sakiau, kad jais galima abejoti, tai tik todėl, kad man kildavo mintis, jog galbūt koks nors Dievas suteikė man tokią prigimtį, kad nuolat apsirinku netgi tuose dalykuose, kurie man atrodo akivaizdūs. Todėl kiekvieną kartą, kai man ateina į galvą ši ankstesnė nuomonė apie aukščiausiąją Dievo galybę, esu priverstas pripažinti, jog panorėjus jam buvo lengva sutvarkyti taip, kad klysčiau netgi dėl tų dalykų, kuriuos manau geriausiai pažįstąs. Ir priešingai, kiekvieną kartą, kai sutelkiu dėmesį į dalykus, kuriuos manau labai aiškiai suvokiąs, jie mane taip įtikina, kad aš norom nenorom sakau: tegul mane apgaudinėja, kas tik nori, jam niekada nepavyks padaryti taip, kad būčiau niekas, kol manau kas nors esąs, arba taip, kad vieną dieną taptų tiesa tai, jog manęs niekada nebuvo, jei tiesa tai, jog dabar esu, arba taip, kad du plius trys būtų daugiau arba mažiau už penkis, ir pan. Juk aš aiškiai matau, kad tie dalykai negali būti kitokie, negu aš juos suvokiu. Žinoma, kadangi aš neturiu jokio pagrindo tikėti, kad yra kažkoks mane apgaudinėjantis Dievas, ir kadangi dar neapsvarsčiau argumentų, teigiančių, kad Dievas yra, pagrindas

abejoti, priklausantis tik nuo šios nuomonės, yra labai silpnas ir, taip sakant, metafizinis. Tačiau norėdamas visiškai išsklaidyti abejones aš privalau pirmai progai pasitaikius ištirti, ar yra Dievas. O jei paaiškės, kad Dievas yra, turiu įsitikinti, ar jis gali būti klaidintojas. Nežinodamas šių dviejų tiesų aš niekada negalėsiu būti kuo nors tikras. O kad galėčiau surasti progą tai ištirti nepažeisdamas nusistatytos savo apmąstymų tvarkos, kurios esmę sudaro laipsniškas perėjimas nuo sąvokų, pirmiausia rastų savo prote, prie kitų, aptiktų vėliau, turiu suskirstyti savo mintis į atskiras rūšis ir pažiūrėti, kuriose iš jų glūdi tiesa, o kuriose – klaida.

Kai kurios mano mintys yra tarsi daiktų vaizdai, ir būtent jas reikėtų vadinti idėjomis. Tai gali būti žmogaus, chimeros, dangaus, angelo arba netgi Dievo vaizdiniai. Kitos mintys, be to, turi ir kitokias formas. Pavyzdžiui, kai aš noriu, bijau, teigiu arba neigiu, tada suvokiu ką nors kaip savo dvasios veiklos objektą (*sujet*)[8], tačiau ta veikla aš kai ką pridedu prie savo turimos daikto idėjos. Vienos iš tokių minčių vadinamos norais arba afektais, kitos – sprendimais.

Idėjos pačios savaime, nesiejamos su kuo nors kitu, tiesą sakant, negali būti klaidingos. Juk ar aš įsivaizduosiu ožką, ar chimerą, bus vienodai teisinga, kad įsivaizduoju tiek vieną, tiek kitą. Taip pat nereikia bijoti galimos klaidos afektuose arba noruose. Juk kad ir geisčiau blogų ar nebūtų dalykų, vis dėlto bus ne mažiau teisinga, kad aš jų noriu. Taigi lieka tiktai sprendimai, kuriuose reikia būti itin atsargiam, kad neapsiriktum. Pagrindinė ir įprasčiausia klaida, kokia gali pasitaikyti, yra tai, kad aš manau, jog mano turimos idėjos yra panašios į už manęs esančius daiktus arba atitinka juos. Juk jeigu idėjas laikyčiau tam tikrais savo mąstymo būdais, arba modusais, ir nesiečiau jų su kokiu nors išoriniu daiktu, vargu ar jos man duotų pagrindo klysti.

Iš tų idėjų vienos man atrodo įgimtos, kitos – svetimos, įgytos iš išorės, trečios – mano paties sugalvotos ir sukurtos. Mat tai, kad sugebu suvokti, kas yra daiktas apskritai arba tiesa, arba mintis, man atrodo, kyla iš mano prigimties, o ne iš kitur. O tai, kad girdžiu triukšmą, matau saulę, jaučiu šilumą, – tai, kaip lig šiol maniau, kyla iš kažko už manęs. Pagaliau, man atrodo, kad sirenos, hipogrifai ir kitos chimeros – tai tik mano proto fikcijos ir išmonė. Bet galbūt aš galiu įsitikinti, kad visos šios idėjos priklauso prie tų, kurias vadinu svetimomis, gautomis iš išorės, arba kad visos jos man yra įgimtos, arba kad visos jos mano paties sukurtos, – juk dar nepakankamai gerai išsiaiškinau tikrąją jų kilmę.

Svarbiausia, ką dabar turiu padaryti, – tai išsiaiškinti, kas verčia tikėti, kad idėjos, kurios, man atrodo, kyla iš kokių nors už manęs esančių daiktų, yra į juos panašios. Pirmoji priežastis yra tai, jog man atrodo, kad tai man įteigė prigimtis, o antrąją sudaro asmeninė patirtis, liudijanti, kad šios idėjos nepriklauso nuo mano valios, nes labai dažnai jos atsiranda prieš mano valią. Pavyzdžiui, dabar, noriu aš to ar ne, jaučiu šilumą ir todėl įsitikinu, kad šį pojūtį, arba šilumos idėją, manyje sukelia kitas daiktas, kuris nuo manęs skiriasi būtent ugnies, prie kurios sėdžiu, šiluma. Ir man atrodo, jog protingiausia būtų manyti, kad veikiausiai šis pašalinis daiktas, o ne koks nors kitas, siunčia man ir įspaudžia manyje savo panašybę.

Dabar reikia išsiaiškinti, ar šios priežastys pakankamai pagrįstos ir įtikinamos. Sakydamas „man atrodo, kad tai man įteigė prigimtis“, žodį „prigimtis“ aš suprantu kaip tam tikrą polinkį, verčiantį mane tikėti tokiais dalykais, o ne kaip natūralią šviesą, leidžiančią pažinti, kad tai tiesa. Bet šie du dalykai labai skiriasi, nes aš negaliu abejoti niekuo, ką natūrali proto šviesa parodo esant tikra, pavyzdžiui, jog iš to, kad

abejoju, galiu padaryti išvadą, kad esu. Be to, tiesai nuo netiesos atskirti neturiu kito sugebėjimo ar galios, pajėgiančios mane įtikinti, kad tai, ką natūrali proto šviesa parodo kaip tikra, nėra tikra, galios, kuria galėčiau pasitikėti taip pat, kaip ir natūralia šviesa. O polinkiai, atrodę natūralūs, kaip neretai pastebėdavau, kai reikėdavo pasirinkti dorybę arba ydą, mane vienodai vesdavo tiek į blogį, tiek į gėrį. Todėl nesu linkęs jais vadovautis tiesos ir netiesos klausimais.

Dėl antrosios priežasties, esą idėjos turi ateiti iš išorės, nes jos nepriklauso nuo mano valios, tai aš nelaikau jos labiau įtikinama. Juk jeigu aš turiu ką tik minėtus polinkius, nors ir ne visada sutampančius su mano valia, tai galbūt aš turiu ir sugebėjimą ar galią kurti tokias idėjas be pašalinės pagalbos, nors to ir nežinau. Antai lig šiol man atrodė, kad man miegant idėjos susidaro be išorinių daiktų, kuriuos jos pateikia, pagalbos.

Pagaliau, jeigu ir sutikčiau, kad idėjas sukuria šie daiktai, tai visai nebūtina, kad jos būtų panašios į tuos daiktus. Priešingai, aš daugsyk pastebėjau didelį skirtumą tarp daikto ir jo idėjos. Pavyzdžiui, aš turiu dvi visiškai skirtingas Saulės idėjas. Viena iš jų yra kilusi iš pojūčių ir priskirtina prie idėjų, gautų iš išorės; jos pateikiama Saulė atrodo labai maža. Antroji idėja yra paimta iš astronomijos įrodymų, t. y. iš tam tikrų sąvokų, kurios man yra įgimtos, arba aš pats kokiu nors būdu ją sukuriu; jos pateikiama Saulė man atrodo keliskart didesnė už pačią Žemę. Žinoma, šios dvi idėjos, kuriomis suvokiu Saulę, negali būti panašios į tą pačią Saulę. Protas mane įtikina, kad idėja, susidaryta pagal išorinį Saulės vaizdą, mažiausiai panaši į Saulę.

Visa tai man pakankamai aiškiai rodo, jog lig šiol aš ne vadovaudamasis patikimu ir gerai apmąstytu sprendimu, o tik skatinamas aklo ir neapgalvoto im-

pulso tikėjau, kad išorėje yra daiktų, kurie skiriasi nuo manęs ir kurie per jutimo organus arba kokiu nors kitu būdu siunčia man savo idėjas arba vaizdus ir palieka savo atspaudus.

Tačiau yra dar ir kitas būdas ištirti, ar už manęs yra kurie nors iš tų daiktų, kurių idėjas aš turiu. Būtent: jei tas idėjas laikysime tik tam tikrais mąstymo būdais, tai tarp jų aš nematau jokio skirtumo ar nelygybės, visos jos, man atrodo, kyla manyje tuo pačiu būdu; bet jei žiūrėsime į jas kaip į vaizdus, kurių vienas atvaizduoja vieną, kitas – kitą daiktą, darosi akivaizdu, kad jos labai skiriasi viena nuo kitos. Juk iš tiesų idėjos, pateikiančios man substancijas, neabejotinai yra kažkas daugiau ir turi savyje, taip sakant, daugiau objektyvaus realumo, t. y. atspindi aukštesnį būties ir tobulumo lygį, negu idėjos, pateikiančios man tik modusus arba akcidencijas. Be to, idėja, kuria suvokiu Viešpatį Dievą – amžiną, begalinį, nekintantį, visažinį, visagalį ir visų už jo esančių daiktų kūrėją, be abejo, turi savyje daugiau objektyvaus realumo negu idėjos, pateikiančios baigtines substancijas.

Dabar natūrali proto šviesa akivaizdžiai rodo, kad veikiančioji ir visuotinė priežastis turi būti mažų mažiausiai tokia pat reali, kaip jos padarinys. Juk iš kur, jei ne iš priežasties, padarinys gali įgyti realumą? Ir kaip priežastis suteiktų tą realumą, jei pati jo neturėtų? Iš to išplaukia ne tik tai, kad neegzistuojantis negali nieko sukurti, bet ir tai, kad tobulesnis, t. y. turintis daugiau realumo, dalykas negali kilti iš mažiau tobulo ar priklausyti nuo jo. Ši tiesa aiški ir akivaizdi ne tik padariniuose, turinčiuose tą realumą, kurį filosofai vadina aktualiu, arba formaliu, bet ir idėjose, kuriose glūdi tik realumas, jų vadinamas objektyviu. Pavyzdžiui, akmuo, kurio anksčiau nebuvo, negali atsirasti ir dabar, jeigu jo nesukuria kitas daiktas, formaliai arba eminentiškai turintis viską, kas įeina

į akmens sandarą, t. y. turintis tuos pačius, kaip ir akmuo, ar net pranašesnius dalykus. Ir šiluma anksčiau jos neturėjusiame daikte gali būti sukurta tik tokio daikto, kuris savo prigimtimi, laipsniu ir rūšimi yra bent jau toks pat tobulas, kaip pati šiluma. Tą patį galima pasakyti ir apie kitus daiktus. Tačiau, be viso šito, šilumos arba akmens idėjos aš negalėčiau turėti, jeigu jos nebūtų įdėjusi kokia nors priežastis, bent jau tokia pat reali, kokius aš suvokiu esant šilumą arba akmenį. Nors ši priežastis mano idėjai nesuteikia nieko iš savo aktualaus arba formalaus realumo, dėl to nereikia manyti, kad ši priežastis mažiau reali. Tačiau reikia atsiminti, jog kiekviena idėja, būdama dvasios kūrinys, savo prigimtimi yra tokia, kad nereikalauja jokio kito formalaus realumo, išskyrus tą, kurį gauna arba pasiskolina iš mąstymo, kurio modusas, t. y. būdas arba priemonė, ji yra. Taigi, kad idėja turėtų tą, o ne kitokį objektyvų realumą, ji, žinoma, privalo jį gauti iš kokios nors priežasties, kurioje būtų bent jau tiek pat formalaus realumo, kiek objektyvaus realumo yra idėjoje. Jeigu mes tarsime, kad idėjoje yra kažkas, ko nebuvo jos priežastyje, vadinasi, tai turi būti gauta iš nebūties. Tačiau nors ir labai netobulas būtų tas egzistavimo būdas, kuriuo daiktas objektyviai arba reprezentuojamas idėjos yra intelekte, vis dėlto mes, žinoma, negalime sakyti nei kad šis egzistavimo būdas, arba rūšis, yra niekas, nei kad idėja atsiranda iš nebūties.

Taip pat nereikia įsivaizduoti, kad jeigu idėjose įžvelgiamas realumas yra tik objektyvus, tai jis jau nebūtinai formaliai ir aktualiai turi būti šių idėjų priežastyje, bet užtenka, kad jis ten būtų irgi tik objektyviai. Mat kaip objektyvus egzistavimo būdas būdingas idėjoms dėl jų prigimties, lygiai taip pat ir formalus egzistavimo būdas, arba rūšis, būdingas šių idėjų priežastims (bent jau pirmosioms ir pagrindinėms) dėl jų

prigimties. Žinoma, gali atsitikti, kad iš vienos idėjos rasis kita, tačiau tai negali tęstis ligi begalybės. Galų gale prieitume pirminę idėją, kurios priežastis yra tarsi ištaka ar originalas, formaliai ir tikrai turintis visą realumą, arba tobulumą, idėjose glūdintį tik objektyviai arba per vaizdinius. Taigi natūrali proto šviesa man akivaizdžiai parodo, kad idėjos – tai manyje esantys savotiški paveikslai ar atvaizdai, tiesą sakant, galintys lengvai nukrypti nuo tobulumo tų dalykų, iš kurių jie yra kilę, bet negalintys turėti nieko, kas būtų daugiau ar tobuliau.

Ir kuo ilgiau ir nuodugniau visa tai nagrinėju, tuo aiškiau ir tiksliau matau, kad tai tiesa. Bet kokią išvadą reikia padaryti iš viso to? Štai kokią: jei kokios nors mano idėjos objektyvus realumas arba tobulumas mane aiškiai įtikina, kad manyje šio realumo nėra nei formaliai, nei eminentiškai ir todėl aš negaliu būti tos idėjos priežastis, iš to būtinai išplaukia, kad aš ne vienas pasaulyje, kad, be manęs, jame yra dar kažkoks kitas daiktas, kuris yra tos idėjos priežastis. Jei manyje tokios idėjos neatsirastų, aš neturėčiau jokio argumento, galinčio mane įtikinti, kad, be manęs, yra dar kažkas, nes aš kruopščiai viską ištyriau ir lig šiol negalėjau rasti jokio kito įrodymo.

Taigi tarp visų tų idėjų, be tos, kuri man pateikia mane patį ir kuri nekelia jokių sunkumų, dar yra idėja, pateikianti Dievą, ir kitos idėjos, pateikiančios kūniškus ir negyvus daiktus, taip pat idėjos, pateikiančios angelus, gyvūnus, ir pagaliau žmonių, panašių į mane, idėjos.

Aš lengvai suvokiu, kad kitų žmonių arba gyvūnų, arba angelų idėjas galima sukurti iš mano turimų mano paties, kitų kūniškų daiktų ir Dievo idėjų, nors už manęs pasaulyje nebūtų nei kitų žmonių, nei jokių gyvūnų, nei jokių angelų.

O kūniškų daiktų idėjose aš nematau nieko tokio didaus ir nuostabaus, kas negalėtų atrodyti kilę iš manęs paties. Pasižiūrėjus į kūniškų daiktų idėjas iš arčiau ir ištyrus jas taip, kaip vakar ištyriau vaško idėją, matyti, kad labai nedaug kas jose suvokiama aiškiai ir tiksliai: būtent dydis, arba tįsumas į plotį, ilgį ir gylį, figūra, apribojanti šį tįsumą, įvairias figūras turinčių kūnų padėtis vienas kito atžvilgiu, ir judėjimas, arba šios padėties pakeitimas; prie to dar galima pridėti substanciją, trukmę ir skaičių. Kitos ypatybės, tokios kaip šviesa, spalva, garsas, kvapas, skonis, šiluma, šaltis ir kitos, suvokiamos lytėjimu, mąstomos taip miglotai ir neaiškiai, kad tiesiog nežinau, ar jos teisingos, ar klaidingos, t. y. ar mano turimos šių ypatybių idėjos iš tikrųjų yra kokių nors realių daiktų idėjos, ar jos pateikia tik chimeriškus dalykus, kurių negali būti. Anksčiau minėjau, kad tik sprendimuose galimos tikros ir formalios klaidos. Vis dėlto ir idėjose galimos tam tikros materialios klaidos, būtent kai jos pateikia nesamą dalyką taip, lyg jis būtų. Pavyzdžiui, mano turimos šalčio ir šilumos idėjos tokios neaiškios ir miglotos, kad man sunku išsiaiškinti, ar šaltis yra tik šilumos trūkumas, ar šiluma – šalčio trūkumas ir apskritai ar tai yra realios ypatybės, ar ne. Kadangi idėjos, būdamos lyg ir savotiški atvaizdai, visada mums turi atrodyti ką nors pateikiančios, tai jei bus teisinga sakyti, kad šaltis yra ne kas kita, kaip šilumos trūkumas, tada idėją, kuri man jį pateiks kaip realų ir teigiamą dalyką, pagrįstai galima pavadinti klaidinga. Tą patį galima pasakyti ir apie kitas idėjas.

Tačiau, tiesą sakant, nėra reikalo joms priskirti kitą kūrėją, o ne save patį. Juk jeigu jos klaidingos, t. y. pateikia nesamus dalykus, tai natūrali proto šviesa man parodo, kad jos kyla iš nebūties, t. y. aš turiu jas tik todėl, kad kažko trūksta mano prigimčiai ir kad ji ne visai tobula. O jeigu idėjos yra teisingos, tai kadangi

jos man parodo tiek mažai realumo, kad negaliu atskirti jų pateikiamo dalyko nuo nebūties, aš nematau, kodėl pats negalėčiau būti jų kūrėjas.

Iš kūniškų daiktų aiškių ir tikslių idėjų yra keletas, kurias, man atrodo, galima kildinti iš idėjos apie save patį. Tokios yra, pavyzdžiui, substancijos, trukmės, skaičiaus ir panašių dalykų idėjos. Juk kai galvoju, kad akmuo yra substancija, t. y. daiktas, sugebantis egzistuoti savaime, ir kad aš pats taip pat esu substancija, nors puikiai žinau, kad aš esu tik mąstantis ir netįsus daiktas, o akmuo, priešingai, – tįsus ir nemąstantis, tarp šių sąvokų yra didelis skirtumas, tačiau jos abi yra panašios tuo, kad reiškia substancijas. Lygiai taip pat kai galvoju, kad esu dabar, ir prisimenu, kad buvau ir anksčiau, kai suvokiu daugybę įvairių savo minčių ir žinau jų kiekį, aš įgyju trukmės ir skaičiaus idėjas, kurias vėliau galiu taikyti bet kokiems kitiems dalykams. Kitų savybių, kurios sudaro kūniškų daiktų idėjas, būtent tįsumo, figūros, padėties ir judėjimo, formaliai manyje nėra, nes aš – tik mąstantis daiktas. Tačiau kadangi tai tik tam tikri substancijos modusai, o aš pats esu substancija, atrodo, kad jos gali būti manyje eminentiškai.

Taigi lieka tik Dievo idėja, kurią reikia ištirti ir sužinoti, ar joje nėra ko nors, kas galėjo kilti iš manęs. Žodžiu „Dievas“ aš vadinu begalinę, amžiną, nekintamą, nepriklausomą, visažinę, visagalę substanciją, sukūrusią mane ir visus kitus daiktus, jei tiesa, kad jie iš tikrųjų yra. Taigi šie pranašumai tokie dideli ir tokie iškilūs, jog kuo atidžiau juos nagrinėju, tuo mažiau tikiu, kad ši idėja galėtų būti kilusi tik iš manęs. Todėl iš viso to, ką pasakiau, būtinai reikia padaryti išvadą, kad Dievas yra.

Juk nors substancijos idėją turėčiau todėl, kad aš pats esu substancija, vis dėlto būdamas baigtinė būtybė negalėčiau turėti begalinės substancijos idėjos, jei man

jos nesuteiktų kokia nors tikrai begalinė substancija.

Nereikia įsivaizduoti, kad begalinumą suvokiu ne kaip tikrą idėją, o tik kaip ribotumo neigimą, panašiai kaip ramybę ir tamsą suvokiu kaip judėjimo ir šviesos neigimą. Priešingai, aš aiškiai matau, kad begalinė substancija realesnė už baigtinę. Vadinasi, aš kažkokiu būdu pirmiau turiu begalinumo, o ne ribotumo, t. y. Dievo, o ne savo paties, sąvoką. Kaipgi galėčiau žinoti, kad abejoju ar noriu, t. y. kad man kažko trūksta ir nesu visai tobulas, jei neturėčiau tobulesnės už save esybės, su kuria lygindamasis suvokiu savo prigimties trūkumus, idėjos?

Ir negalima sakyti, kad galbūt ši Dievo idėja materialiai klaidinga ir kad dėl to ji gali būti kilusi iš nebūties, t. y. kad ji gali būti manyje dėl to, jog man kažko trūksta, kaip esu sakęs apie šalčio, šilumos ir kitų dalykų idėjas. Priešingai, kadangi ši idėja yra labai aiški ir turi daugiau objektyvaus realumo negu bet kuri kita, tai neatsiras nė vienos kitos idėjos, kuri savaime būtų teisingesnė ir kurią mažiau būtų galima įtarti esant klaidingą ar melagingą. Taigi aš sakau: ši labai tobulos ir begalinės esybės idėja yra visiškai tikra. Juk nors ir galima įsivaizduoti, kad tokios esybės nėra, tačiau negalima tarti, kad ji nepateikia nieko realaus, kaip anksčiau sakiau apie šalčio idėją. Taip pat ši idėja yra labai aiški ir tiksli, nes viskas, ką mano protas aiškiai ir tiksliai suvokia esant tikra ir realu ir kas turi tam tikro tobulumo, glūdi šioje idėjoje. Ir tai yra tikra, nors aš nesuvokiu begalinumo ir nors Dieve gali būti begalė dalykų, kurių aš jokiu būdu neįstengiu nei suvokti, nei pasiekti mintimis. Juk begalinumo prigimtis tokia, kad aš, baigtinis ir ribotas, negaliu jos suvokti. Man tereikia tai gerai suvokti ir pripažinti, jog visi dalykai, kuriuos aiškiai suprantu ir kuriuose, žinau, glūdi tam tikras tobulumas, ir galbūt begalė kitų, kurių aš nežinau, formaliai ir eminentiškai

yra Dieve, kad mano turima jo idėja būtų tikriausia, aiškiausia ir tiksliausia iš visų, esančių mano prote.

Bet galbūt aš pats esu kažkas daugiau nei įsivaizduoju, ir visos tobulybės, kurias priskiriu Dievo prigimčiai, kokiu nors būdu potencialiai yra manyje, nors dar nepasirodo ir nepasireiškia veiksmais. Iš tikrųjų aš jau patyriau, kad mano žinojimas plečiasi ir pamažu tobulėja. Ir aš nematau nieko, kas galėtų sutrukdyti jam vis labiau plėstis iki begalybės ir kodėl jam labai išaugus ir ištobulėjus aš negalėčiau įgyti ir visų kitų Dievo prigimties tobulybių. Pagaliau, kodėl mano galios įgyti šias tobulybes, jei iš tiesų ją turiu, negalėtų užtekti jų idėjoms sukurti?

Tačiau geriau įsigilinęs matau, kad tai neįmanoma. Pirmiausia, net jeigu ir būtų tiesa, kad mano žinojimas kasdien įgis vis naujų tobulybių ir kad mano prigimtyje potencialiai glūdi daugybė dalykų, kurių dabar joje aktualiai dar nėra, visi šie privalumai toli gražu nepriartėja prie mano turimos dievybės, kurioje nieko nėra tik potencialiai, bet viskas yra aktualiai ir tikrai, idėjos. Ir pagaliau argi tai, kad mano žinojimas nuolat plečiasi, nėra tikras ir nesugriaunamas įrodymas, kad jis nėra tobulas? Be to, nors mano žinojimas vis labiau plėstųsi, vis dėlto aš suprantu, kad aktualiai jis negalėtų tapti begalinis, nes jis niekada nepasieks tokio tobulumo, kad jau nebegalėtų toliau plėstis. Bet aš suvokiu Dievą kaip aktualiai begalinį tokiu laipsniu, kad prie jo aukščiausio tobulumo nebegalima ko nors pridėti. Pagaliau aš puikiausiai suprantu, kad idėjos objektyvios būties negali sukurti tai, kas yra tik potencialiai, nes tai, tiesą sakant, yra niekas, bet ją gali sukurti tik tai, kas yra formaliai arba aktualiai.

Žinoma, visame tame, ką čia pasakiau, nėra nieko, ko pasitelkęs natūralią proto šviesą negalėtų suprasti kiekvienas, panūdęs apie tai susimąstyti. Tačiau vos tiktai mano dėmesys susilpnėja, mano protas, aptem-

dytas ir tarsi apakintas jutimais suvokiamų daiktų vaizdų, nebeatsimena, kodėl mano turima tobulesnės už mane esybės idėja būtinai turi būti duota tikrai tobulesnės esybės. Todėl noriu eiti toliau ir apsvarstyti, ar aš pats, turintis Dievo idėją, galėčiau būti tuo atveju, jei Dievo nebūtų.

Kyla klausimas, iš kur aš tada įgyčiau savo egzistenciją? Galbūt iš savęs paties ar iš savo tėvų, ar dar iš kokios nors priežasties, ne tokios tobulos kaip Dievas, nes neįmanoma įsivaizduoti nieko tobulesnio už Dievą ar jam lygaus.

Tačiau jei aš nepriklausyčiau nuo nieko kito ir pats būčiau savo būties kūrėjas, tai niekuo neabejočiau, nieko daugiau nenorėčiau; pagaliau, man netrūktų jokios tobulybės, nes suteikčiau sau visas tobulybes, kurių idėjas turiu, ir todėl būčiau Dievas. Nereikia manyti, kad sunkiau įgyti dalykus, kurių man trūksta, negu tuos, kuriuos jau turiu. Priešingai, visiškai aišku, kad man, t. y. mąstančiam daiktui arba substancijai, būtų daug sunkiau atsirasti iš nebūties, negu perprasti ir pažinti daugelį man dar nežinomų dalykų, kurie tėra tos substancijos akcidencijos. Žinoma, jei turėčiau savyje daugiau tobulumo, apie kurį ką tik kalbėjau, t. y. jei būčiau savo būties kūrėjas, tai bent neatsisakyčiau lengvai įgyjamų dalykų, tokių kaip begalinis žinojimas, kuris neduotas mano prigimčiai. Aš netgi neatsisakyčiau nė vienos savybės, esančios Dievo idėjoje, nes nė viena iš jų man neatrodo sunkiai įgyjama arba pasiekiama. O jeigu iš jų bent viena pasitaikytų sunkesnė, tai, žinoma, ji man ir atrodytų tokia (tarus, kad visa kita, ką turiu, gavau iš savęs), nes pamatyčiau, kad mano galia ribota.

Netgi jei tarčiau, kad visada buvau toks, koks esu dabar, šis samprotavimas nepasidarytų mažiau įtikinamas ir aš nesiliaučiau manęs, kad mano būties kūrėjas būtinai turi būti Dievas. Juk visą mano gyvenimą

galima padalyti į be galo daug dalių, kurios visiškai nepriklauso viena nuo kitos. Ir tai, kad buvau anksčiau, nereiškia, kad turiu būti ir dabar, jei tik šiuo momentu kokia nors priežastis nekuria manęs iš naujo, t. y. neišsaugo manęs. Iš tikrųjų tiems, kurie atidžiai įsigilins į laiko prigimtį, bus labai aišku ir akivaizdu, jog tam, kad substancija išliktų kiekvienu savo trukmės momentu, reikia tos pačios galios ir veiksmo, kurie yra būtini jai sukurti iš naujo, jei jos dar nebuvo. Taigi natūrali proto šviesa mums aiškiai parodo, kad išsaugojimas ir sukūrimas skiriasi tik mūsų mąstysenos požiūriu, o ne iš tikrųjų.

Čia turiu tik paklausti savęs ir išsiaiškinti, ar turiu kokią nors galią ar sugebėjimą padaryti taip, kad aš, esantis dabar, išlikčiau ir vėliau. Kadangi esu tiktai mąstantis daiktas, – bent jau lig šiol buvo kalbama tik apie šią mano savybę, – tai turėdamas tokią galią aš turėčiau apie ją mąstyti ir žinoti. Bet aš nesijaučiu ją turįs ir todėl tikrai žinau, kad priklausau nuo kažkokios esybės, kuri skiriasi nuo manęs.

Bet galbūt ta esybė, nuo kurios priklausau, nėra Dievas ir mane sukūrė tėvai ar kokia nors kita priežastis, ne tokia tobula kaip Dievas? Anaiptol. Tai neįmanoma, nes, kaip jau anksčiau sakiau, visiškai aišku, kad priežastyje turi būti bent jau tiek realumo, kiek yra jos padarinyje. O kadangi esu mąstantis daiktas ir turiu tam tikrą Dievo idėją, tai, nesvarbu, kokia priežastis būtų mane sukūrusi, būtina pripažinti, kad ji – irgi mąstantis daiktas ir turi idėją visų tobulybių, kurias aš priskiriu Dievui. Paskui reikia ištirti, ar ši priežastis atsiranda ir egzistuoja pati savaime, ar dėl kokios nors kitos priežasties. Jeigu ji egzistuoja savaime, tai dėl anksčiau nurodytų priežasčių išeina, kad ji yra Dievas. Sugebėdama savaime egzistuoti ji neabejotinai turi turėti galią aktualiai turėti visas tobulybes, kurių idėjos glūdi joje, t. y. tas tobulybes,

kurias mąstau esant Dieve. Bet jeigu ta priežastis egzistuoja ne savaime, o dėl kitos priežasties, tais pačiais sumetimais vėl reikės klausti, ar ta antroji priežastis egzistuoja savaime, ar dėl kitos priežasties, ir taip toliau, kol pagaliau prieisime prie paskutinės priežasties, kuri bus Dievas.

Visiškai aišku, kad tai negali tęstis iki begalybės, nes mums čia rūpi ne tiek kadaise mus sukūrusi priežastis, bet veikiau priežastis, išsauganti mus dabar.

Taip pat negalima manyti, kad mane sukūrė kartu keletas priežasčių ir kad iš vienos gavau vienos, o iš kitos – kokios nors kitos Dievui priskiriamos tobulybės idėją, taigi visos šios tobulybės yra kažkur visatoje, bet ne visos surinktos ir sujungtos vienoje esybėje – Dieve. Priešingai, visų Dieve glūdinčių dalykų vienybė, paprastumas ir neatskiriamumas yra viena iš pagrindinių tobulybių, kurias jam priskiriu. Žinoma, visų šių Dievo tobulybių vienybės idėjos man negalėjo suteikti jokia priežastis, iš kurios nebūčiau gavęs ir kitų tobulybių idėjos. Juk ji nebūtų galėjusi padaryti taip, kad suvokčiau jas kaip susijusias ir neatskiriamas vieną nuo kitos, jei kartu nebūtų įdiegusi man supratimo, kas jos yra, ir tam tikro jų visų pažinimo.

Pagaliau dėl tėvų, kurie, atrodo, mane pagimdė, tai net jei visa tai, kuo apie juos anksčiau galėjau tikėti, būtų tiesa, vis dėlto ne jie mane išsaugo ir netgi ne jie mane sukūrė kaip mąstantį daiktą. Prie mano atsiradimo jie prisidėjo tik tuo, kad suteikė tam tikrus polinkius materijai, kurioje, kaip maniau lig šiol, yra mano Aš, t. y. mano dvasia, kurią vienintelę dabar laikau savuoju Aš. Taigi dėl tėvų čia negali būti jokių keblumų, ir vien iš to, kad esu ir turiu tobuliausios esybės, t. y. Dievo, idėją, būtinai reikia padaryti išvadą, kad Dievo buvimas akivaizdžiai įrodytas.

Man telieka ištirti, kaip įgijau šią idėją. Jos negavau iš pojūčių ir ji niekada neįsibrovė netikėtai, kaip

paprastai būna su jutimais suvokiamų daiktų idėjomis, kai šie daiktai yra pateikiami arba atrodo pateikiami išorinių jutimo organų. Ši idėja nėra ir grynas mano proto kūrinys ar išmonė, nes aš negaliu ką nors iš jos atimti ar prie jos pridėti. Todėl telieka pasakyti, kad ši idėja yra gimusi ir sukurta drauge su manimi, panašiai kaip manęs paties idėja.

Tikrai nėra nieko keista, kad Dievas kurdamas mane suteikė man šią idėją, kuri yra tarsi ženklas, kūrėjo įspaustas į savo kūrinį. Visai nebūtina, kad šis ženklas būtų kažkas skirtinga nuo paties kūrinio. Bet vien dėl to, jog mane sukūrė Dievas, labai tikėtina, kad jis sukūrė mane pagal savo paveikslą ir panašumą[9] ir kad aš suvokiu šį panašumą, kuriame glūdi Dievo idėja, tuo pačiu sugebėjimu, kuriuo suvokiu save patį. Kitaip tariant, kad mąstydamas apie save aš ne tik suprantu, jog esu netobulas daiktas, nepilnas ir priklausomas nuo kažko kito, be paliovos norintis ir siekiantis ko nors geresnio ir didesnio už save patį, bet ir žinau, kad tas, nuo kurio priklausau, turi savyje visus didžius dalykus, kurių aš siekiu ir kurių idėjas turiu, ne neapibrėžtai ir tik potencialiai, bet aktualiai ir neribotai, ir todėl jis yra Dievas. Čia mano pateikto argumento Dievo buvimui įrodyti esmė ta, kad aš pripažįstu, jog neįmanoma, kad mano prigimtis būtų tokia, kokia yra, t. y. kad aš turėčiau savyje Dievo idėją, jei Dievas iš tikrųjų neegzistuotų – tas pats Dievas, sakau aš, kurio idėja yra manyje, t. y. Dievas, turintis visas tas didžiausias tobulybes, kurias mūsų protas gali tik numanyti, tačiau neįstengia jų suvokti, neturintis jokių trūkumų ir nieko, kas reiškia kokį nors netobulumą. Iš to visiškai aišku, kad Dievas negali apgaudinėti, nes natūrali proto šviesa mus moko, kad melas ir apgaulė kyla iš kokio nors trūkumo.

Bet prieš pradedant nuodugniau šitai tirti ir apsvarstyti kitas iš to išplaukiančias tiesas, mano manymu,

reikėtų sustoti ir apmąstyti šį visiškai tobulą Dievą, neskubant įvertinti nuostabius jo atributus, išvysti neprilygstamą šios neaprėpiamos šviesos grožį, pasigėrėti juo ir pašlovinti jį bent jau tiek, kiek man leis jo tarsi apakintos mano dvasios galia. Tikėjimas mus moko, kad didžiausia būsimojo gyvenimo palaima yra ne kas kita, kaip dieviškosios didybės kontempliavimas, o mes jau dabar patiriame, kad panašus apmąstymas, nors ir neprilygstantis anam tobulumu, teikia mums didžiausią palaimą, kokią tik galime pajausti šiame gyvenime.

KETVIRTASIS APMĄSTYMAS

Apie tiesą ir klaidą

Tomis dienomis aš įpratau išlaisvinti protą nuo pojūčių ir labai aiškiai pastebėjau, kad mes labai nedaug ką tikrai žinome apie kūniškus daiktus ir kur kas geriau pažįstame tai, kas susiję su žmogaus dvasia, o dar geriau – tai, kas susiję su Dievu. Taigi dabar lengvai galiu atitraukti savo mintis nuo jutimais suvokiamų ir įsivaizduojamų dalykų ir nukreipti jas į dalykus, neturinčius jokio ryšio su materija ir suprantamus grynai intelektu (*intelligibles*). Žinoma, mano turima žmogaus dvasios idėja, kadangi ji yra mąstantis daiktas, netįsus į ilgį, plotį bei gylį ir nesusijęs su niekuo, kas priklauso kūnui, yra nepalyginti aiškesnė už bet kokio kūniško daikto idėją. Ir kai aš mąstau save kaip abejojantį, t. y. netobulą ir priklausomą daiktą, tobulos ir nepriklausomos esybės, t. y. Dievo, idėja iškyla mano prote labai tiksliai ir aiškiai. Taigi vien iš to, kad manyje yra ši idėja, arba kad aš, turintis šią idėją, egzistuoju, akivaizdžiai galiu padaryti išvadą, kad Dievas yra ir kad mano buvimas kiekvienu gyvenimo momentu visiškai priklauso nuo jo. Todėl

nemanau, kad žmogaus protas galėtų ką nors pažinti akivaizdžiau ir tikriau negu Dievą. Ir, atrodo, aš jau užtikau kelią, nuo tikrojo Dievo, kuriame glūdi visi mokslo bei išminties lobiai, kontempliavimo nuvesiantį mus prie kitų pasaulio daiktų pažinimo.

Pirmiausia, aš pripažįstu, jog neįmanoma, kad Dievas kada nors mane apgaudinėtų, nes kiekviename mele ar apgaulėje slypi tam tikras netobulumas. Ir nors atrodytų, kad sugebėjimas apgauti yra subtilumo ar galios požymis, vis dėlto noras apgauti neabejotinai rodo silpnumą ar klastingumą. O Dievas toks būti negali.

Be to, aš jaučiu turintis tam tikrą sugebėjimą spręsti arba skirti tiesą nuo netiesos. Šį sugebėjimą, be abejo, gavau iš Dievo, kaip ir visa kita, ką turiu. O kadangi neįmanoma, kad Dievas trokštų mane apgauti, tai ir man duotas sugebėjimas tikrai nėra toks, kad teisingai juo naudodamasis kada nors suklysčiau.

Dėl to nekiltų jokios abejonės, jei neatrodytų, jog iš to galima padaryti išvadą, kad aš niekada negaliu klysti. Juk jei viskas, ką aš turiu, yra iš Dievo ir jei Dievas man nedavė sugebėjimo klysti, atrodytų, kad aš ir neturėčiau niekada apsirikti. Iš tikrųjų, kai žiūriu į save tik kaip į kilusį iš Dievo ir sutelkiu visą dėmesį į jį, nematau savyje jokios priežasties klysti. Bet vos tik imu mąstyti apie save patį, patyrimas rodo, kad vis dėlto darau begalę klaidų. Ieškodamas jų priežasties pastebiu, kad mano mintyse yra ne tik reali ir teigiama Dievo, arba tobuliausios esybės, idėja, bet ir tam tikra neigiama nebūties idėja, t. y. idėja to, kas be galo toli nuo bet kokio tobulumo. Aš pats esu tarsi vidurys tarp Dievo ir nebūties, t. y. tarp aukščiausiosios esybės ir nebūties, ir kadangi esu aukščiausiosios esybės sukurtas, iš tiesų neturiu savyje nieko, kas galėtų mane klaidinti. Bet kadangi aš tam tikru mastu esu susijęs su nebūtimi, arba nebuvimu, t. y. kadangi aš pats nesu aukščiausioji esybė, man labai daug ko trūksta, todėl

neturėčiau stebėtis tuo, kad klystu. Taigi aš žinau, kad klaida nėra kas nors realaus, priklausančio nuo Dievo, bet yra trūkumas. Vadinasi, kad suklystum, nereikia jokio ypatingo tam tikslui Dievo duoto sugebėjimo. Jei aš retkarčiais klystu, tai tik todėl, kad Dievo man suteikta galia skirti tiesą nuo netiesos manyje nėra begalinė.

Tačiau tai manęs dar nepatenkina, nes klaida nėra grynas neigimas, t. y. nėra paprastas kokios nors man neprivalomos tobulybės trūkumas ar stoka, bet yra trūkumas arba stokojimas tam tikrų žinių, kurias man derėtų turėti. Turint galvoje Dievo prigimtį, neatrodo, kad jis būtų galėjęs man duoti kokį nors netobulą sugebėjimą, t. y. tokį, kuriam trūktų kokios nors jam privalomos tobulybės. Jeigu tiesa, kad kuo labiau įgudęs amatininkas, tuo tobulesni ir geresni jo dirbiniai, tai argi galėjo aukščiausiasis pasaulio kūrėjas sukurti kokį nors daiktą, kuris nebūtų tobulas ligi smulkmenų? Nėra jokios abejonės, jog Dievas galėjo mane sukurti tokį, kad niekada neklysčiau. Neabejotina ir tai, kad jis visada nori to, kas geriausia. O kas geriau – galėti ar negalėti klysti?

Atidžiau tai panagrinėjus man kyla mintis, jog neturiu stebėtis, jei nesugebu suprasti, kodėl Dievas daro tai, ką daro, ir jog neturiu abejoti jo buvimu dėl to, kad galbūt patirtis rodo esant daugybę kitų dalykų, bet aš negaliu suprasti, kam ir kaip juos Dievas sukūrė. Juk žinodamas, kad mano prigimtis labai silpna ir ribota, o Dievo, priešingai, neaprėpiama, nesuvokiama ir begalinė, aš nesunkiai galiu įsitikinti, kad jo galioje yra begalė dalykų, kurių priežastys peržengia mano proto ribas. Vien to pakanka, kad įsitikinčiau, jog visų šių priežasčių, paprastai nukreiptų į tam tikrą tikslą, negalima pritaikyti fiziniams ir natūraliems dalykams. Juk, man atrodo, būtų įžūlu stengtis išsiaiškinti ir atskleisti neįžvelgiamus Dievo tikslus.

Be to, man kyla mintis, kad norint sužinoti, tobuli Dievo kūriniai ar ne, neprotinga tirti kokį nors vieną kūrinį atskirai, bet reikia tirti juos visus kartu kaip visumą. Mat tas pats daiktas gana pagrįstai gali atrodyti labai netobulas, jei jis yra pats vienas pasaulyje, ir labai tobulas, jei į jį žiūrėsime kaip į visatos dalį. Ir nors nuo tada, kai užsimojau abejoti viskuo, aš tikrai pažinau tik savo paties ir Dievo buvimą, bet pažinęs begalinę Dievo galią nebegaliu neigti, kad jis galėjo arba bent galėtų sukurti daugybę kitų daiktų ir kad aš pasaulyje egzistuoju kaip sudedamoji visų esinių visumos dalis.

Tada įsigilinęs į save įdėmiau ir išsiaiškinęs, kokias darau klaidas, – o jos vienintelės parodo, jog turiu trūkumų, – matau, kad jos priklauso kartu nuo dviejų aplinkybių, būtent nuo mano sugebėjimo pažinti ir nuo sugebėjimo atrinkti, arba nuo laisvo pasirinkimo, t. y. nuo mano intelekto ir kartu nuo mano valios. Tačiau vien intelektu aš nieko netvirtinu ir nieko neneigiu, tik suvokiu idėjas daiktų, kurių buvimą teigiu arba neigiu. Šitaip traktuojamame intelekte, galima sakyti, niekada nebūna jokios klaidos tikrąja šio žodžio prasme. Ir nors pasaulyje būtų aibė daiktų, kurių idėjų nėra mano intelekte, vis dėlto negalima sakyti, kad jis stokoja šių idėjų kaip kažko privalomo savo prigimčiai, o galima tik sakyti, kad jis jų neturi. Juk nėra jokio argumento, galinčio įrodyti, kad sugebėjimą pažinti Dievas privalėjo suteikti didesnį ir platesnį, negu yra suteikęs. Kad ir kokį įgudusį ir nagingą meistrą esant jį įsivaizduočiau, nereikia dėl to manyti, kad jis privalėjo kiekvienam kūriniui suteikti visas tobulybes, kurias jis gali suteikti kai kuriems iš jų. Negaliu skųstis ir tuo, kad Dievas man nesuteikė laisvo pasirinkimo, arba pakankamai plačios ir tobulos valios, nes iš tikrųjų jaučiu, kad ji tokia didelė ir plati, jog neturi jokių ribų. Mano manymu,

čia reikia pažymėti, jog iš visų kitų manyje esančių dalykų nėra nė vieno tokio didelio ir tobulo, kurio nesuvokčiau galint būti dar didesnio ir tobulesnio. Pavyzdžiui, mąstydamas apie savo sugebėjimą suvokti matau, kad jis gana menkas ir labai ribotas, o draugе susikuriu kito, daug didesnio ir netgi begalinio sugebėjimo idėją. Ir vien dėl to, kad galiu susidaryti tokio sugebėjimo idėją, nesunkiai suvokiu, kad jis priklauso Dievo prigimčiai. Tyrinėdamas savo atmintį arba vaizduotę, arba kokį nors kitą sugebėjimą, taip pat nerandu nė vieno, kuris manyje nebūtų menkas ir ribotas, o Dieve – didžiulis ir begalinis. Ir tik valią jaučiu savyje esant tokią didelę, kad neįsivaizduoju kitos valios, didesnės ir platesnės, idėjos. Būtent ji man ir parodo, kad esu sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašus į jį. Nors Dievo laisva valia yra neprilygstamai didesnė nei mano – tiek dėl žinojimo ir galios, susijusių su ja ir padarančių ją tvirtesnę ir veiksmingesnę, tiek dėl objekto, nes ji siekia ir apima daugiau dalykų, vis dėlto ji man neatrodo didesnė, jei traktuoju ją formaliai, būtent pačią savaime. Jos esmė yra tai, kad tą patį dalyką galime daryti arba nedaryti, t. y. teigti arba neigti, siekti arba vengti jo. Arba veikiau jos esmė yra tai, kad teigdami arba neigdami, siekdami arba vengdami kokių nors intelekto pateikiamų dalykų mes veikiame taip, jog nesijaučiame verčiami kokios nors išorinės jėgos. Juk pagaliau, kad būčiau laisvas, nebūtina būti abejingam renkantis vieną iš dviejų priešingybių. Greičiau priešingai, kuo labiau aš linkstu prie vienos iš jų, ar todėl, kad akivaizdžiai žinau, jog joje yra gėrio ir tiesos, ar todėl, kad Dievas taip nukreipia mano mintis, tuo laisviau ją pasirenku ir suvokiu. Žinoma, Dievo malonė ir tikras žinojimas anaiptol nesumažina mano laisvės, o greičiau ją padidina ir sutvirtina. Todėl abejingumas, kurį jaučiu, kai joks svarus argumentas manęs netrau-

kia į vieną pusę labiau nei į kitą, yra pats žemiausias laisvės laipsnis ir rodo greičiau žinojimo stoką, o ne valios tobulumą. Jeigu aš visada aiškiai žinočiau, kas yra teisinga ir kas gera, man niekada nebūtų sunku ką nors nuspręsti ir pasirinkti. Taigi aš būčiau laisvas ir niekada nebūčiau abejingas.

Iš viso to matau, kad nei Dievo man duota valios galia, kadangi ji yra labai plati ir savaip tobula, nei sugebėjimas suvokti ir suprasti patys savaime nėra mano klaidų priežastis. Juk kadangi aš nieko nesuvokiu kitaip, kaip tiktai Dievo suteiktu sugebėjimu, be abejo, viską, ką suvokiu, suvokiu teisingai ir negaliu suklysti. Tad dėl ko atsiranda klaida? Turbūt tik dėl to, kad valia yra daug platesnė ir didesnė už intelektą ir aš jos neišlaikau tose pačiose ribose, bet taikau ją ir dalykams, kurių nesuvokiu. Valia, pati būdama jiems abejinga, greit pasiklysta ir vietoj tiesos pasirenka melą, vietoj gėrio – blogį. O tai ir verčia mane klysti ir nusidėti.

Pavyzdžiui, pastaruoju metu tirdamas, ar tikrai kas nors yra pasaulyje, ir žinodamas, kad vien iš to, jog gvildenu šį klausimą, yra akivaizdu, kad esu aš pats, aš negalėjau nenuspręsti, kad dalykas, kurį taip aiškiai suvokiu, yra tikras. Ir anaiptol ne todėl, kad taip manyti mane būtų vertusi kokia nors išorinė priežastis, bet tik todėl, kad dėl tokio didelio suvokimo aiškumo atsirado didelis valios polinkis. Ir kuo mažiau buvau abejingas, tuo laisviau ėmiau tuo tikėti. Priešingai, dabar aš ne tik žinau, kad egzistuoju, nes esu mąstantis daiktas, bet mano prote atsiranda ir tam tikra kūniškos prigimties idėja. Tai verčia mane abejoti, ar ta mano mąstanti prigimtis, arba, tiksliau, aš pats, skiriasi nuo kūniškosios prigimties, ar jos abi yra tapačios. Tarkime, kad aš nežinau jokio argumento, dėl kurio viena man atrodytų labiau įtikinama negu kita. Taigi išeina, kad aš esu visiškai abejingas, ar paneigti

arba patvirtinti viena, ar kita, ar net susilaikyti nuo bet kokio sprendimo.

Ir šis abejingumas apima ne tik tuos dalykus, apie kuriuos intelektas neturi jokio supratimo, bet apskritai ir visus tuos, kuriuos jis ne visai aiškiai supranta tuomet, kai sprendžia valia. Juk kad ir kokios tikėtinos būtų prielaidos, dėl kurių aš linkęs ką nors nuspręsti, vien mano žinojimas, kad tai tik prielaidos, o ne tikri ir neabejotini įrodymai, yra pakankamas pagrindas nuspręsti priešingai. Tai aš patyriau pastarosiomis dienomis, kai ėmiau traktuoti kaip klaidinga tai, ką anksčiau maniau esant labai teisinga, vien dėl to, kad pamačiau, jog galima tuo suabejoti.

O jeigu nesiimu spręsti apie kokį nors dalyką, kai jo nesuvokiu pakankamai aiškiai ir tiksliai, tai, aišku, elgiuosi gerai ir visai neapsirinku. Tačiau jei ryžtuosi jį paneigti ar patvirtinti, aš naudojuosi savo laisva valia ne taip, kaip pridera ja naudotis. Teigdamas tai, kas neteisinga, aiškiausiai klystu, o jei ir nusprendžiu teisingai, tai padarau šitai atsitiktinai ir nesiliauju klydęs bei piktnaudžiavęs savo laisva valia, nes natūrali proto šviesa mus moko, kad pažinimas intelektu turi būti pirmesnis už valios sprendimą. Toks neteisingas naudojimasis laisva valia ir yra trūkumas, lemiantis suklydimo formą. Šis trūkumas, mano manymu, pasireiškia veiksmu tik todėl, kad kyla iš manęs, bet jo nėra nei iš Dievo gautame sugebėjime, nei veiksme, nes jis priklauso nuo Dievo.

Tad aš neturiu jokio pagrindo skųstis, kad Dievas man nesuteikė geresnio sugebėjimo suprasti arba tobulesnės natūralios šviesos negu ta, kurią suteikė, nes baigtiniam intelektui visai natūralu ne viską suvokti, o sukurtam intelektui natūralu būti baigtiniam. Priešingai, aš turiu pagrindo jam padėkoti už tai, kad, nebūdamas nieko man įsipareigojęs, jis vis dėlto suteikė man nors ir nedaugelį manyje esančių tobulybių.

Ir neturiu piktintis klaidingai įsivaizduodamas, kad Dievas atėmė iš manęs ar neteisingai nuslėpė kitas tobulybes, kurių aš negavau.

Be to, neturiu skųstis ir tuo, kad Dievas man suteikė valią, didesnę už intelektą, nes valios, kurią sudaro vienas ir tarsi nedalomas elementas, prigimtis, atrodo, yra tokia, kad negalima nieko iš jos atimti nesunaikinant jos pačios. Ir, žinoma, kuo ji didesnė, tuo dėkingesnis turiu būti tam, kuris man ją davė.

Pagaliau, man nederėtų skųstis ir tuo, kad Dievas man padeda formuoti tokius šios valios veiksmus, t. y. sprendimus, kuriuose aš klystu. Juk šie veiksmai yra visiškai teisingi ir geri tiek, kiek jie priklauso nuo Dievo, o mano prigimtis dėl to, kad galiu juos formuoti, yra šiek tiek tobulesnė, negu būtų tada, jei šito negalėčiau. O trūkumui, kuris yra vienintelė formali klaidos ir nuodėmės priežastis, nereikia jokios Dievo paramos, nes tai ne daiktas ar esinys. Ir jeigu šį trūkumą sietume su Dievu kaip jo priežastimi, tai jį reikėtų vadinti ne trūkumu, o neigimu ta prasme, kokia šiam žodžiui suteikiama mokyklose. Juk iš tiesų tai, kad Dievas suteikė man laisvę spręsti arba nespręsti apie dalykus, kurių aiškaus ir tikslaus pažinimo jis nedavė mano intelektui, nėra Dievo netobulumas, tačiau neabejotinai mano netobulumas lemia, kad blogai ta laisve naudojuosi ir per daug drąsiai sprendžiu apie dalykus, kuriuos suvokiu neaiškiai ir miglotai. Vis dėlto matau, jog Dievas lengvai galėjo padaryti taip, kad aš, būdamas laisvas ir turėdamas ribotą pažinimą, niekada neapsirikčiau, – būtent suteikdamas mano intelektui aiškų ir tikslų supratimą visų dalykų, kuriuos aš kada nors svarstysiu, arba taip giliai įrėždamas mano atmintyje nusistatymą niekada nespręsti apie jokį aiškiai nesuvoktą dalyką, kad niekada negalėčiau jo užmiršti. Kadangi save suvokiu taip, lyg pasaulyje būčiau vienas, tai gerai suprantu,

kad būčiau tobulesnis, negu esu, jei Dievas būtų sukūręs mane neklystantį. Tačiau dėl to aš negaliu neigti, kad pasaulyje yra tam tikras didesnis tobulumas, jei kai kurios jo dalys, palyginti su kitomis, nestokoja trūkumų, užuot buvusios visiškai vienodos. Ir neturiu jokios teisės skųstis, kad Dievas, kuris paleido mane į pasaulį, nepanoro manęs priskirti prie kilniausių ir tobuliausių daiktų.

Aš netgi turiu pagrindo būti patenkintas, kad nors jis nesuteikė man tobulybės visiškai neklysti pirmuoju ką tik minėtu būdu, priklausančiu nuo aiškaus ir akivaizdaus visų dalykų, kuriuos galiu svarstyti, pažinimo, jis bent jau paliko mano galioje kitą būdą – tvirtai laikytis nusistatymo niekada nespręsti apie dalykus, kurių tikrumas nėra aiškiai žinomas. Mat nors aš suvokiu savo prigimties silpnumą, dėl kurio negaliu priversti savo proto nuolat laikytis tos pačios minties, vis dėlto nuodugniu ir dažnai kartojamu apmąstymu galiu ją taip tvirtai įspausti į atmintį, kad vos prireikus netrukčiau ją prisiminti ir taip įgusčiau visai neklysti.

O kadangi tai ir yra pati didžiausia ir pagrindinė žmogaus tobulybė, tai šiandien, šiuo apmąstymu atskleidęs klaidos ir klydimo priežastį, manau nemažai pasiekęs. Ir, žinoma, negali būti kitų priežasčių, išskyrus ką tik išaiškintą, nes tada, kai valią išlaikau savo žinojimo ribose ir ji nesprendžia apie tai, ko jai aiškiai ir tiksliai nepateikia intelektas, apsirikti neįmanoma. Juk kiekvienas aiškus ir tikslus suvokimas neabejotinai yra kažkas, todėl negali kilti iš nebūties, bet būtinai turi būti sukurtas Dievo – Dievo, sakau aš, kuris, būdamas visiškai tobulas, negali būti jokio suklydimo priežastis. Vadinasi, reikia padaryti išvadą, kad kiekvienas toks suvokimas arba toks sprendimas yra teisingas. Be to, šiandien aš sužinojau ne tik ko turiu vengti, kad nesuklysčiau, bet ir ką turiu daryti,

kad pasiekčiau tiesos pažinimą. Ir aš jį tikrai pasieksiu, jei tik skirsiu pakankamai dėmesio dalykams, kuriuos puikiai suvokiu, ir jeigu juos atskirsiu nuo tų, kuriuos suvokiu tik neaiškiai ir miglotai. Tai aš ateityje uoliai stengsiuosi daryti.

PENKTASIS APMĄSTYMAS

Apie materialių daiktų esmę ir vėl apie Dievą, kad jis yra

Man dar lieka ištirti daug kitų dalykų, susijusių su Dievo atributais ir mano paties prigimtimi, t. y. mano dvasios prigimtimi. Tačiau šito turbūt imsiuosi kitą kartą. Dabar, išsiaiškinęs, ką reikia daryti ir ko vengti norint pažinti tiesą, pirmiausia turiu pabandyti išsipainioti ir atsikratyti visų abejonių, apnikusių mane pastarosiomis dienomis, ir pažiūrėti, ar galima sužinoti ką nors tikra apie materialius daiktus.

Bet prieš imdamasis tirti, ar yra tokių daiktų už manęs, aš privalau apsvarstyti jų idėjas, nes turiu jas savo mintyse, ir išsiaiškinti, kurios iš jų yra tikslios, o kurios – miglotos.

Pirmiausia, aiškiai įsivaizduoju dydį, filosofų paprastai vadinamą tolydžiu dydžiu, arba tįsumą į ilgį, plotį ir gylį, esantį šiame dydyje arba veikiau daikte, kuriam jis priskiriamas. Be to, galiu įsivaizduoti įvairias šio daikto dalis ir priskirti kiekvienai iš jų įvairius dydžius, figūras, padėtis ir judėjimus. Pagaliau, kiekvienam iš šių judėjimų galiu priskirti bet kokią trukmę.

Aš aiškiai pažįstu šiuos dalykus ne tik traktuojamus apskritai, bet ir, atidžiau pažvelgęs, suvokiu daugybę ypatybių, susijusių su skaičiais, figūromis, judėjimais ir kitais panašiais dalykais, kurių teisingumas atsiskleidžia taip akivaizdžiai ir taip gerai dera su mano prigimtimi,

kad jas atrasdamas, atrodo, neišmokstu nieko naujo, o greičiau prisimenu tai, ką jau žinojau, t. y. suvokiu dalykus, jau esančius mano prote, bet nepatraukusius mano minčių.

Čia, mano manymu, labai svarbu tai, kad aptinku savyje daugybę idėjų tam tikrų dalykų, kurie negali būti gryna nebūtis, nors galbūt jų visai nėra už mano mąstymo, ir kurie nėra mano pramanyti, nors laisvai galiu juos mąstyti arba jų nemąstyti, bet turi tikrą ir nekintamą prigimtį. Pavyzdžiui, kai įsivaizduoju trikampį, tai nors galbūt tokios figūros pasaulyje už mano mąstymo niekur nėra ir niekada nebuvo, vis dėlto yra tam tikra šios figūros prigimtis arba forma, arba apibrėžta esmė, nekintama ir amžina, kurios aš neišgalvojau ir kuri visiškai nepriklauso nuo mano proto. Šitai aišku iš to, kad galima įrodyti įvairias trikampio savybes, pavyzdžiui, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems kampams, o didžiausias kampas yra prieš ilgiausią kraštinę ir panašius dalykus, kuriuos dabar, noriu to ar ne, aiškiai ir tikrai žinau esant jam būdingus, nors anksčiau, pirmą kartą įsivaizduodamas trikampį, visiškai apie juos negalvojau; todėl negalima sakyti, kad juos pramaniau ar išgalvojau.

Ir veltui dabar imčiau sau prieštarauti sakydamas, kad galbūt ši trikampio idėja į mano protą pateko per pojūčius, nes esu matęs trikampio formos kūnų. Juk protu aš galiu sudaryti begalę kitų figūrų, dėl kurių negali kilti jokio įtarimo, kad kada nors jos buvo prieinamos mano pojūčiams, nors įvairias jų prigimties savybes visada galiu įrodyti taip pat gerai, kaip ir trikampio. Šios savybės, atrodo, turi būti tikros, nes aiškiai jas suvokiu. Taigi jos yra kažkas, o ne gryna nebūtis, nes visiškai akivaizdu, kad viskas, kas tikra, yra kažkas; juk tiesa yra tas pat, kas ir būtis, o anksčiau aš jau nuodugniai įrodžiau, kad visi aiškiai pažįstami dalykai yra tikri. Jeigu to ir nebūčiau įro-

dęs, mano proto prigimtis yra tokia, kad negalėčiau tų dalykų nelaikyti tikrais aiškiai juos suvokdamas. Prisimenu, kad net tada, kai dar buvau stipriai prisirišęs prie jutimais suvokiamų daiktų, neabejotinomis tiesomis laikiau tai, ką aiškiai ir akivaizdžiai suvokiau apie figūras, skaičius ir kitus aritmetikos bei geometrijos dalykus.

Taigi jei vien iš to, kad iš savo mąstymo galiu įgyti kokio nors dalyko idėją, išplaukia, kad viskas, ką aiškiai ir akivaizdžiai suvokiu priklausant šiam dalykui, iš tikrųjų jam priklauso, argi tai nėra Dievo buvimo patvirtinimas arba įrodymas? Be abejo, aš randu savyje Dievo, t. y. pačios tobuliausios esybės, idėją, kaip randu ir bet kokios figūros arba skaičiaus idėjas. Ir ne mažiau aiškiai ir tiksliai žinau, kad tos idėjos prigimčiai būdinga aktuali ir amžina būtis, kaip žinau, kad viskas, ką galiu įrodyti apie kokią nors figūrą ar skaičių, tikrai priklauso šios figūros ar skaičiaus prigimčiai. Todėl, nors ankstesniųjų apmąstymų išvados pasirodytų esančios neteisingos, Dievo buvimas mano protui turėtų būti bent jau toks pat tikras, kokiomis lig šiol laikiau matematikos tiesas, susijusias tik su figūromis ir skaičiais.

Tiesą sakant, iš pirmo žvilgsnio tai neatrodo visiškai aišku ir labiau panašu į sofizmą. Juk, kituose dalykuose įpratęs atskirti būtį nuo esmės, lengvai įtikinu save, kad Dievo buvimą galima atskirti nuo jo esmės ir Dievą suvokti kaip aktualiai neegzistuojantį. Tačiau geriau pagalvojęs aiškiai matau, kad buvimo neįmanoma atskirti nuo Dievo esmės, kaip nuo lygiašonio trikampio esmės negalima atskirti to, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems, arba kalno idėjos nuo slėnio idėjos; taigi mąstyti Dievą, t. y. tobuliausią esybę, neturintį būties, t. y. stokojantį tam tikros tobulybės, lygiai taip pat prieštaringa, kaip mąstyti kalną be slėnio.

Bet nors ir negaliu suvokti Dievo be būties, kaip ir kalno be slėnio, vis dėlto kaip vien iš to, kad kalną suvokiu kartu su slėniu, neišplaukia, kad pasaulyje yra koks nors kalnas, taip, atrodo, ir iš to, kad Dievą suvokiu esantį, neišplaukia, kad jis yra. Mat mano mąstymas neprimeta daiktams jokios būtinybės, ir kaip aš galiu įsivaizduoti sparnuotą žirgą, nors tokio ir nėra, taip galbūt galiu priskirti Dievui būtį, nors jokio Dievo ir nėra.

Jokiu būdu, tokiais žodžiais dangstosi sofizmas. Juk iš to, kad negaliu suvokti kalno be slėnio, neišplaukia, kad pasaulyje yra koks nors kalnas ar koks nors slėnis, bet išplaukia tik tai, kad kalnas ir slėnis, nesvarbu, ar jie yra, ar ne, yra neatskiriami vienas nuo kito. O iš to, kad Dievo negaliu suvokti kitaip, kaip esančio, išplaukia, kad būtis yra neatskiriama nuo jo ir jis tikrai egzistuoja dėl to, o ne dėl to, kad aš taip mąstau arba savo mąstymu primetu daiktams kokią nors būtinybę. Priešingai, būtinybė, glūdinti pačiame daikte, t. y. Dievo buvimo būtinybė, priverčia mane taip mąstyti. Juk ne mano valioje suvokti Dievą be būties, t. y. tobuliausią esybę be didžiausios tobulybės, kaip turiu valią įsivaizduoti žirgą su sparnais ar be sparnų.

Čia nederėtų prieštarauti sakant, jog iš tiesų būtina pripažinti, kad Dievas yra, jeigu jau tariau, kad jis turi visas įvairias tobulybes, nes būtis yra viena iš jų, bet pirmoji mano prielaida nebuvo būtina, kaip nebūtina manyti, kad visas figūras, turinčias keturias kraštines, galima įbrėžti į apskritimą, o jei taip manysiu, būsiu priverstas pripažinti, kad rombą irgi galima įbrėžti į apskritimą, nes jis yra figūra, turinti keturias kraštines, taigi būsiu priverstas pripažinti klaidingą dalyką. Mano manymu, tuo nederėtų remtis. Nors ir nebūtina, kad kada nors mąstyčiau apie Dievą, tačiau kiekvieną kartą, kai pasitaiko mąstyti apie pirminę ir

aukščiausiąją esybę, kitaip tariant, rasti jos idėją savo dvasios lobyne, būtinai turiu priskirti jai visas įvairias tobulybes, nors negaliu jų visų išvardyti ir kiekvienai skirti dėmesio atskirai. Ir šios būtinybės pakanka, kad vėliau, sužinojęs, jog būtis – tobulybė, prieičiau teisingą išvadą, kad ši pirminė ir aukščiausioji esybė yra. Lygiai taip pat man nebūtina kada nors įsivaizduoti kokį nors trikampį, bet kiekvieną sykį, kai noriu tirti iš tiesių atkarpų sudarytą figūrą, turinčią tik tris kampus, būtinai turiu jai priskirti visas savybes, iš kurių galiu padaryti išvadą, kad šie trys kampai nėra didesni už du stačiuosius, nors galbūt tada ir nenagrinėju šios ypatybės atskirai. Tačiau tirdamas, kokias figūras galima įbrėžti į apskritimą, nebūtinai turiu manyti, kad tai galima padaryti su visomis figūromis, turinčiomis keturias kraštines. Priešingai, aš netgi negaliu to įsivaizduoti, jei nenoriu į savo mintis įsileisti nieko, ko negalėsiu aiškiai ir tiksliai suvokti. Taigi yra didelis skirtumas tarp šitokių klaidingų prielaidų ir įgimtų tikrų idėjų, iš kurių pirmoji ir pagrindinė yra Dievo idėja. Iš tiesų aš įvairiais būdais sužinau, kad ši idėja yra ne kažkas pramanyta ar išgalvota, priklausoma nuo mano mąstymo, bet tikros ir nekintamos prigimties paveikslas. Pirmiausia, todėl, kad, išskyrus Dievą, negaliu mąstyti jokio kito dalyko, kurio esmė būtinai būtų susijusi su būtimi. Antra vertus, todėl, kad neįmanoma mąstyti dviejų ar kelių tokių pačių Dievų. Nustatęs, kad yra tik vienas Dievas, aiškiai matau, kad jis turėjo būti visais amžiais ir amžinai bus ateityje. Pagaliau, dar ir todėl, kad Dieve mąstau daug kitų dalykų, iš kurių nė vieno negaliu nei atimti, nei pakeisti.

Tačiau kad ir kokius argumentus naudočiau, visada reikia grįžti prie to, kad tik aiškiai ir tiksliai suvokiami dalykai įstengia visiškai mane įtikinti. Tiesa, iš taip mano suvokiamų dalykų kai kuriuos aiškiai

supranta visi, o kiti atsiskleidžia tik tiems, kurie labiau į juos gilinasi ir įdėmiau tiria, tačiau ir šie, kai yra atskleisti, laikomi ne mažiau tikrais negu pirmieji. Pavyzdžiui, nors tai, kad stačiakampio trikampio įžambinės kvadratas yra lygus statinių kvadratų sumai, iš pirmo žvilgsnio neatrodo taip akivaizdu kaip tai, kad įžambinė yra prieš didžiausią kampą, tačiau sykį tai sužinoję vienodai tikime tiek viena, tiek kita tiesa. Dėl Dievo, tai jei mano protas būtų laisvas nuo visokių prietarų, o minčių nuolat neblaškytų jutimais suvokiamų daiktų vaizdai, neatsirastų nieko, ką pažinčiau lengviau ir greičiau negu Dievą. Argi yra kas nors savaime aiškesnio ir akivaizdesnio už mintį, kad yra Dievas, t. y. aukščiausioji ir tobuliausioji esybė, kurios vienos idėja susijusi su būtinu ir amžinu egzistavimu ir kuri todėl egzistuoja?

Nors šiai tiesai suvokti man reikėjo didelių proto pastangų, tačiau dabar aš ne tik tikiu ja taip pat tvirtai, kaip ir viskuo, kas man atrodo labiausiai patikima, bet ir matau, kad visų kitų dalykų tikrumas nuo jos priklauso taip absoliučiai, jog nežinant šios tiesos nieko neįmanoma kada nors tobulai pažinti.

Tiesa, esu tokios prigimties, kad vos supratęs ką nors labai aiškiai ir tiksliai negaliu nepatikėti, jog tai teisinga. Antra vertus, taip pat dėl savo prigimties negaliu nuolat būti sutelkęs protą į vieną dalyką ir, kaip pamenu, dažnai laikydavau kokį nors dalyką tikru ir tada, kai liaudavausi tyręs priežastis, privertusias mane taip nuspręsti. Taigi tuo metu galėjo atsirasti kitų argumentų, kurie, jei nebūčiau žinojęs, kad yra Dievas, galėjo lengvai pakeisti mano nuomonę, tad niekada nebūčiau nieko žinojęs tikrai ir tvirtai, o turėčiau tik miglotas ir nepastovias nuomones. Pavyzdžiui, tirdamas trikampio prigimtį aš, šiek tiek išmanydamas geometriją, be abejo, žinau, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems kampams, ir negaliu tuo netikėti

tada, kai šitai įrodinėja. Bet vos tik atitraukęs savo mintis nuo šio įrodymo, nors prisiminčiau aiškiai jį supratęs, galėčiau lengvai suabejoti šia tiesa, jei nežinočiau, kad yra Dievas. Juk galiu įtikinti save, jog iš prigimties esu sukurtas toks, kad galiu lengvai suklysti net tuose dalykuose, kuriuos manau akivaizdžiausiai ir geriausiai pažįstąs, ypač jei prisimenu, kad dažnai laikiau tikrais ir neabejotinais daugelį dalykų, kuriuos vėliau remiantis kitais argumentais prisiėjo laikyti absoliučiai neteisingais.

Bet įsitikinęs, kad Dievas yra, ir pripažinęs, kad nuo jo priklauso visi dalykai ir kad jis negali apgaudinėti, nusprendžiau, kad viskas, ką suvokiu aiškiai ir tiksliai, turi būti tikra. Ir negalima įsivaizduoti jokio priešingo argumento, kuris priverstų mane tuo suabejoti, nors aš daugiau nebegalvoju apie priežastis, paskatinusias mane pripažinti tai esant teisinga, o tik prisimenu, kad tai aiškiai ir tiksliai suvokiau. Taigi apie Dievą aš žinau tikrai ir tvirtai. Šis žinojimas apima ir visus kitus dalykus, kuriuos, prisimenu, anksčiau esu įrodęs, pavyzdžiui, geometrijos tiesas ir kt. Juk ką gi galima man prikišti, kad suabejočiau jomis? Ar tai, kad aš iš prigimties greitas klysti? Tačiau aš jau žinau, kad negaliu apsirikti sprendimuose, kurių priežastys man aiškiai žinomos. Ar tai, kad anksčiau laikiau teisingais ir tikrais dalykus, kuriuos vėliau pripažinau klaidingais? Bet juk nė vieno iš tų dalykų aš nesuvokiau aiškiai ir tiksliai. Be to, kadangi dar nežinojau taisyklės, padedančios pažinti tiesą, patikėti jais mane paskatino argumentai, kuriuos vėliau pripažinau ne tokiais svarbiais, kaip įsivaizdavau tada. Ką dar man būtų galima prikišti? Gal tai, kad aš galbūt miegu, kaip anksčiau pats sau priekaištaudavau, arba kad viskas, ką dabar mąstau, nėra tikriau už sapnus? Bet net jeigu sapnuočiau, visa tai, kas akivaizdu mano intelektui, yra visiškai tikra.

Taigi visiškai aiškiai sužinau, kad kiekvieno žinojimo teisingumas ir tikrumas priklauso tik nuo tikrojo Dievo pažinimo. Vadinasi, jo nepažinęs negalėjau nieko tobulai žinoti. Bet dabar, kai jį pažinau, galiu tobulai pažinti begalę dalykų, ir ne tik dalykus, esančius jame, bet ir tuos, kurie priklauso kūniškajai prigimčiai, nes ji gali būti geometrų, neatsižvelgiančių į jos buvimą, įrodinėjimų objektas.

ŠEŠTASIS APMĄSTYMAS

Apie materialių daiktų egzistavimą ir apie realų žmogaus sielos ir kūno skirtumą

Dabar telieka ištirti, ar materialūs daiktai egzistuoja. Žinoma, aš bent žinau, kad jie gali egzistuoti, nes traktuodamas juos kaip geometrinių įrodinėjimų objektus suvokiu juos labai aiškiai ir tiksliai. Juk negali kilti jokios abejonės, kad Dievas gali sukurti viską, ką aš sugebu aiškiai suvokti. Kad Dievas negalėtų ko nors padaryti, aš niekada nemaniau, nebent kai iškildavo prieštaravimų ir negalėdavau gerai to suvokti. Be to, mano sugebėjimas įsivaizduoti, kuriuo, kaip žinau iš patirties, tirdamas materialius daiktus naudojuosi, įstengia mane įtikinti, kad jie yra. Juk geriau apsvarstęs, kas yra vaizduotė, matau, kad tai ne kas kita, kaip tam tikras sugebėjimo pažinti taikymas kūnui, kuris jam vidujai pateikiamas ir, vadinasi, egzistuoja.

Kad tai akivaizdžiai parodyčiau, pirmiausia nurodysiu skirtumą tarp vaizduotės ir grynai intelektinio veiksmo, arba supratimo. Pavyzdžiui, kai įsivaizduoju trikampį, aš ne tik suprantu, kad trikampis – figūra, turinti tris kraštines ir jų apribota, bet ir pasitelkęs savo dvasios galią vidujai matau tas kraštines, lyg jos

būtų man prieš akis. Būtent tai aš ir vadinu įsivaizdavimu. Norėdamas įsivaizduoti tūkstantkampį aš, žinoma, suprantu, kad tai figūra, turinti tūkstantį kraštinių, taip pat lengvai kaip ir tai, kad trikampis – figūra, turinti tik tris kraštines. Tačiau aš negaliu įsivaizduoti visų tūkstantkampio kraštinių, kaip įsivaizduoju trikampio kraštines, arba, taip sakant, negaliu žvelgti į jas savo dvasios akimis lyg į esančias. Ir nors dėl įpročio naudotis vaizduote kiekvieną sykį, kai mąstau apie kūniškus daiktus, gali būti, kad mąstydamas apie tūkstantkampį miglotai įsivaizduoju kažkokią figūrą, tačiau labai akivaizdu, kad tai – ne tūkstantkampis. Mat ji niekuo nesiskiria nuo figūros, kurią įsivaizduočiau mąstydamas apie dešimttūkstantkampį arba apie kokią nors kitą daugiakampę figūrą, ir niekaip nepadeda pažinti savybių, leidžiančių atskirti tūkstantkampį nuo bet kurio kito daugiakampio. Tiesa, penkiakampę figūrą aš galiu be vaizduotės pagalbos suvokti taip pat gerai, kaip ir tūkstantkampę, bet aš galiu ją ir įsivaizduoti nukreipęs savo dvasios dėmesį į kiekvieną iš penkių jos kraštinių ir kartu į plotą, kurį jos apriboja. Taigi dabar aiškiai matau, jog norint įsivaizduoti man reikia ypatingo dvasios įtempimo, o tam, kad ką nors suvokčiau arba suprasčiau, šito nereikia. Šis ypatingas dvasios įtempimas aiškiai rodo skirtumą tarp vaizduotės ir supratimo, arba grynojo suvokimo (*conception*).

Be to, pažymėsiu, kad šis mano sugebėjimas įsivaizduoti, kadangi jis skiriasi nuo sugebėjimo suvokti, visai nėra būtinas mano prigimčiai, arba esmei, t. y. mano dvasios esmei. Juk net neturėdamas šio sugebėjimo likčiau toks pat, koks esu dabar. Vadinasi, galime padaryti išvadą, kad vaizduotė priklauso nuo kažko netapataus mano dvasiai. Aš lengvai suvokiu, kad jeigu yra koks nors kūnas, su kuriuo mano dvasia taip susijusi, jog gali jį mąstyti kada tik nori, tai galbūt šitokiu

būdu ji ir įsivaizduoja kūniškus daiktus. Vadinasi, šis mąstymo būdas skiriasi nuo grynojo supratimo tik tuo, kad dvasia suprasdama tarsi yra nukreipta į save pačią ir tiria kurią nors iš turimų idėjų, o įsivaizduodama ji yra nukreipta į kūną ir tiria tai, kas jame atitinka idėją, kurią pati sukūrė arba gavo iš pojūčių. Taigi nesunku suprasti, kad įsivaizdavimas gali vykti būtent tokiu būdu, jei tik kūnai iš tikrųjų egzistuoja. Kadangi negaliu rasti jokio kito būdo paaiškinti, kaip vyksta įsivaizdavimas, tai manau, kad daiktai greičiausiai egzistuoja. Bet tai tik tikėtina. Ir nors nuodugniai ištirčiau visus daiktus, vis dėlto nemanau, kad iš tos aiškios idėjos, kurią turiu vaizduotėje apie kūniškąją prigimtį, galėčiau įgyti kokių nors argumentų, leidžiančių teigti, jog kūnai egzistuoja.

Tačiau, be šios kūniškos prigimties, kuri yra geometrijos objektas, aš esu pratęs įsivaizduoti ir daug kitų dalykų, būtent spalvas, garsus, skonį, skausmą ir kt., nors ir ne taip aiškiai. Šiuos dalykus daug geriau suvokiu pojūčiais, nes per juos, taip pat per atmintį šie dalykai, atrodo, pasiekia mano vaizduotę. Todėl manau, kad norint geriau juos ištirti bus pravartu kartu išsiaiškinti, kas yra jutimas, ir pasižiūrėti, ar idėjose, atsirandančiose mano dvasioje tokiu mąstymo būdu, kurį vadinu jutimu, negalėčiau rasti įtikinamo įrodymo, kad kūniški daiktai egzistuoja.

Pirmiausia prisiminsiu, kokius dalykus anksčiau laikiau tikrais todėl, kad juos suvokdavau jutimais, ir kuo buvo pagrįstas toks mano įsitikinimas. Po to ištirsiu priežastis, privertusias mane tuo suabejoti. Pagaliau apsvarstysiu, ką apie tuos dalykus turėčiau manyti dabar.

Taigi, pirmiausia jutau, kad turiu galvą, rankas, kojas ir visus kitus narius, sudarančius mano kūną, kurį laikiau savo dalimi arba, ko gero, netgi visu savimi. Be to, jutau, kad šis kūnas yra tarp daugelio kitų kūnų, iš

kurių jis patiria patogumų arba nepatogumų. Patogumai sukeldavo tam tikrą malonumą arba pasitenkinimą, o nepatogumai – skausmo pajautimą. Be malonumo ir skausmo, aš dar jutau alkį, troškulį ir kitus panašius troškimus, o kartu ir tam tikrus kūniškus polinkius į džiaugsmą, liūdesį, pyktį bei kitas panašias aistras. Be to, pastebėjau, kad, be tįsumo, figūros, judėjimo, kūnams būdingas kietumas, šiluma ir kitokios ypatybės, suvokiamos lytėjimu. Dar pastebėdavau šviesą, spalvas, kvapus, skonius bei garsus, kurių įvairovė man leido skirti dangų, Žemę, jūrą ir apskritai visus kitus kūnus vienus nuo kitų. Žinoma, tirdamas visų šių savybių idėjas, kurios buvo pateikiamos mano mąstymui ir kurias tik vienas jutau tiesiogiai, aš, aišku, ne be pagrindo tikėjau juntąs dalykus, visiškai skirtingus nuo savo mąstymo, būtent dalykus, iš kurių kyla šios idėjos. Mat patyriau, kad jos atsirasdavo mano mintyse be mano sutikimo, taigi net ir labiausiai norėdamas negalėdavau justi jokio objekto, jeigu jis neveikdavo kurio nors mano jutimo organo, ir, priešingai, negalėdavau jo nejusti, jeigu veikdavo. O kadangi pojūčių pateikiamos idėjos būdavo gyvesnės, išraiškingesnės ir tikslesnės už bet kurią iš tų, kurias galėdavau susidaryti mąstydamas arba kurias rasdavau įspaustas savo atmintyje, tai man atrodė, kad jos negali kilti iš manęs paties, taigi jas manyje turėjo sukelti kažkokie kiti dalykai. Kadangi apie juos neturėjau jokio supratimo, išskyrus tą, kurį man teikė tos idėjos, man negalėjo ateiti į galvą nieko kito, kaip tik tai, kad tie dalykai yra panašūs į jų sukeltas idėjas. Ir kadangi prisiminiau, kad pojūčiais aš naudojausi pirmiau negu protu, o savo paties sudarytas idėjas laikiau ne tokiomis išraiškingomis kaip tos, kurias man pateikdavo pojūčiai, ir dažniausiai netgi maniau, kad jos sudarytos iš pastarųjų dalių, lengvai įsitikinau, kad neturiu savo prote jokios idėjos, kuri būtų aplenkusi pojūčius. Taip pat ne be

pagrindo tikėjau, kad tas kūnas, kurį maniau turintis teisę vadinti ir vadinau savu, priklauso man labiau negu bet kuris kitas. Juk iš tiesų aš niekada negalėjau būti atskirtas nuo jo, kaip nuo kitų kūnų. Tik jame ir dėl jo aš jaučiau visus savo troškimus ir afektus, pagaliau, malonumą ir skausmą patirdavau jo dalyse, o ne kituose, nuo manęs atskirtuose kūnuose. Bet tirdamas, kodėl po kokio nors skausmo užeina liūdesys, o po malonumo apima džiaugsmas arba kodėl tas nenusakomas skrandžio sudirgimas, kurį vadinu alkiu, verčia mus norėti valgyti, o gerklės išdžiūvimas – gerti ir pan., tai galėjau paaiškinti nebent tik tuo, kad taip išmokė prigimtis. Juk, žinoma, nėra jokio panašumo arba ryšio, bent jau tokio, kurį galėčiau suprasti, tarp to skrandžio sudirgimo ir norėjimo valgyti, kaip ir tarp skausmą sukeliančio dalyko jutimo ir šio jutimo sukeltos liūdnos minties. Todėl man atrodė, kad iš prigimties išmokau ir visų kitų dalykų, susijusių su mano pojūčių objektais, nes pastebėjau, kad paprastai mano sprendimai apie šiuos objektus susiformuodavo manyje pirmiau, negu surasdavau laiko pasverti ir apsvarstyti argumentus, kurie galėjo paskatinti mane taip nuspręsti.

Bet paskui patyrimas pamažu sugriovė pasitikėjimą pojūčiais. Man daugsyk teko įsitikinti, kad bokštai, iš toli atrodę apvalūs, iš arti pasirodydavo esą keturkampiai, o milžiniškos statulos, įkeltos į šių bokštų viršūnes, žiūrint iš apačios atrodydavo mažytės statulėlės. Ir daugeliu kitų atvejų aš rasdavau klaidų sprendimuose, pagrįstuose išoriniais pojūčiais. Ir ne tik išoriniais, bet ir vidiniais, nes argi yra kas nors vidujesnio už skausmą? Tačiau iš žmonių, netekusių kojų ar rankų, aš sužinojau, kad kartais jie junta skausmą galūnėse, kurių nebeturi. Tai davė pagrindo manyti, jog negaliu būti visiškai tikras, kad kuris nors mano kūno narys negaluoja, nors jį ir skauda. Prie šių abejojimo

priežasčių vėliau pridėjau dar dvi bendro pobūdžio priežastis. Pirmoji yra tai, kad niekada netikėjau, jog būdraudamas juntu tai, ko negalėčiau retkarčiais justi miegodamas. O kadangi netikiu, kad dalykai, kuriuos, atrodo, juntu miegodamas, galėtų kilti iš kažko už manęs, tai nemačiau priežasties, kodėl turėčiau labiau tuo tikėti dėl dalykų, kuriuos manau juntąs būdraudamas. Antroji priežastis yra tai, jog dar nepažindamas arba, tiksliau, apsimesdamas nepažįstąs savo kūrėjo aš nemačiau nieko, kas galėtų sukliudyti man iš prigimties būti tokiam, kad klysčiau netgi tuose dalykuose, kurie man atrodo tikriausi. O dėl argumentų, anksčiau įtikinusių mane jutimais suvokiamų daiktų tikrumu, tai man nebuvo labai sunku į juos atsakyti. Kadangi prigimtis, rodos, traukė mane prie daugybės dalykų, nuo kurių protas vertė nusigręžti, tai nemaniau, kad turėčiau labai pasitikėti prigimties mokymu. Ir nors pojūčių pateikiamos idėjos nepriklauso nuo mano valios, aš vis dėlto nemaniau, jog turiu dėl to padaryti išvadą, kad šios idėjos kyla iš daiktų, kurie skiriasi nuo manęs, nes aš galiu turėti kokį nors sugebėjimą, nors lig šiol man dar ir nežinomą, kuris būtų tas idėjas sukūrusi priežastis.

Bet dabar, kai pradėjau geriau pažinti save ir aiškiau įžvelgti savo kūrėją, aš iš tiesų jau nebemanau turįs drąsiai pripažinti visus dalykus, kuriuos mums, atrodo, įteigia pojūčiai, bet ir nemanau, kad turiu abejoti jais visais apskritai.

Pirmiausia todėl, jog žinau, kad visi aiškiai ir tiksliai suvokiami dalykai gali būti sukurti Dievo tokie, kokius juos suvokiu. Ir jei galiu aiškiai ir tiksliai suvokti vieną dalyką be kito, tai man to užtenka, kad būčiau tikras, jog jis skiriasi nuo kito, nes juos galėjo atskirti vieną nuo kito Dievo visagalybė. O tam, kad imtum laikyti juos skirtingais, nesvarbu, kokia jėga juos atskiria. Remdamasis tuo, kad aš tikrai žinau,

jog egzistuoju, ir vis dėlto nematydamas jokio kito dalyko, būtinai priklausančio mano prigimčiai, arba esmei, išskyrus tai, kad aš – mąstantis daiktas, padarau visiškai teisingą išvadą, jog mano esmę sudaro tik tai, kad aš – mąstantis daiktas, arba substancija, kurios visa esmė, arba prigimtis, yra mąstymas. Žinoma, galbūt arba veikiau tikrai, kaip netrukus įrodysiu, aš turiu kūną, labai glaudžiai susijusį su manimi. Tačiau aš turiu aiškią ir tikslią savęs kaip mąstančio ir netįsaus daikto idėją; antra vertus, aš turiu aiškią kūno kaip tįsaus ir nemąstančio daikto idėją. Todėl aišku, kad aš, t. y. mano siela, dėl kurios esu tas, kas esu, tikrai visiškai skiriasi nuo kūno ir gali egzistuoti be jo.

Be to, aš turiu įvairių sugebėjimų mąstyti, iš kurių kiekvienas turi savų ypatumų. Pavyzdžiui, turiu sugebėjimus įsivaizduoti ir justi, be kurių kuo puikiausiai galiu aiškiai ir tiksliai suvokti save visą, bet, priešingai, negaliu suvokti šių sugebėjimų be savęs, t. y. be mąstančios substancijos, su kuria jie susiję ir kuriai priklauso. Juk mūsų turima šių sugebėjimų sąvoka, arba (kalbant mokyklos terminais) formali jų sąvoka, apima tam tikrą intelekto veiklą. Iš to suvokiu, kad šie sugebėjimai skiriasi nuo manęs, kaip modusai skiriasi nuo daiktų. Žinau ir keletą kitų sugebėjimų, pavyzdžiui, sugebėjimą keisti vietą, sugebėjimą įgyti įvairias padėtis ir pan., kurie, kaip ir ankstesnieji, negali būti suvokti be kokios nors substancijos, su kuria jie susiję, ir negali be jos egzistuoti. Tačiau labai akivaizdu, kad šie sugebėjimai, jeigu jie tikrai egzistuoja, turi priklausyti kokiai nors kūniškai, arba tįsiai, o ne mąstančiai substancijai, nes aiški ir tiksli jų sąvoka apima tam tikrą tįsumą, o ne mąstymą. Be to, negaliu abejoti, kad turiu pasyvų sugebėjimą justi, t. y. suvokti ir pažinti jutimais suvokiamų daiktų idėjas. Tačiau šis sugebėjimas būtų nenaudingas ir negalėčiau juo pasinaudoti, jei nebūtų – manyje arba

kame nors kitame – kito aktyvaus sugebėjimo, galinčio kurti šias idėjas. Bet aš pats, būdamas tik mąstantis daiktas, negaliu turėti šio aktyvaus sugebėjimo, nes jis anaiptol nesuponuoja mano mąstymo, be to, šias idėjas gaunu niekuo prie jų neprisidėdamas, o labai dažnai netgi prieš savo valią. Vadinasi, jis būtinai turi būti kokioje nors skirtingoje nuo manęs substancijoje, kurioje, kaip jau minėjau anksčiau, formaliai arba eminentiškai glūdėtų visas realumas, objektyviai esantis idėjose, sukurtose šio sugebėjimo. Ir ši substancija yra arba kūnas, t. y. kūniška prigimtis, kuri formaliai ir iš tikrųjų apima visa tai, kas objektyviai yra ir pateikta idėjose, arba pats Dievas, arba kokia nors kita už mūsų kūną tauresnė esybė, kurioje visa tai yra eminentiškai. Bet kadangi Dievas nėra apgavikas, tai visiškai aišku, kad jis nesiunčia idėjų tiesiogiai pats ar per kokią nors kitą esybę, kurioje jų realumas yra ne formaliai, bet tik eminentiškai. Juk Dievas man nedavė jokio sugebėjimo tai pažinti, bet, priešingai, sukūrė mane linkusį tikėti, kad idėjos kyla iš kūniškų daiktų, todėl nematau, kaip būtų galima pateisinti Dievo apgaulę, jei iš tiesų šios idėjos atsirastų dėl kitų priežasčių arba būtų sukurtos kitų, nekūniškų daiktų. Vadinasi, reikia padaryti išvadą, kad kūniški daiktai egzistuoja. Tačiau jie tikriausiai ne visai tokie, kokius mes juos suvokiame jutimais, nes yra daug dalykų, kurie jutimais suvokiami neaiškiai ir miglotai. Vis dėlto reikia pripažinti, kad viskas, ką juose aiškiai ir tiksliai suvokiu, t. y. viskas, ką aprėpia spekuliatyviosios geometrijos objektas, tikrai yra.

O dėl kitų dalykų, kurie yra tik atskirybės, pavyzdžiui, tam tikras Saulės dydis arba forma ir kt., arba suvokiami ne visai aiškiai ir tiksliai, kaip, pavyzdžiui, šviesa, garsas, skausmas ir kt., tai nors jie labai abejotini ir netikri, aš vis dėlto manau galįs padaryti tvirtą išvadą, kad turiu būdą juos tikrai pažinti, – jau vien

dėl to, kad Dievas nėra apgavikas ir todėl negalėjo leisti, jog mano nuomonėse būtų netiesos, neduodamas sugebėjimo ją ištaisyti. Ir visų pirma nėra jokios abejonės, kad visame tame, ko mus moko prigimtis, glūdi tam tikra tiesa. Juk prigimtį apskritai aš dabar suprantu kaip ne ką kita, o patį Dievą, arba tvarką ir išdėstymą, Dievo nustatytą sukurtuose daiktuose. O savo prigimtį konkrečiai suprantu tiktai kaip visų man Dievo duotų dalykų junginį ir visumą.

Taigi prigimtis mane aiškiausiai ir juntamiausiai moko, kad turiu kūną, kuris negaluoja, kai aš kenčiu skausmą, kuris reikalauja valgyti ir gerti, kai aš jaučiu alkį, troškulį, ir t. t. Todėl aš neturėčiau abejoti, kad čia glūdi tam tikra tiesa.

Prigimtis šiais skausmo, alkio, troškulio ir kitais pojūčiais mane moko, jog aš ne tik esu įkurdintas savo kūne, kaip vairininkas laive, bet esu su juo taip glaudžiai susijęs, tiesiog sumišęs, kad sudarau su juo tarsi vieną visumą. Jei taip nebūtų, susižeidęs kūną aš, būdamas tik mąstantis daiktas, nejausčiau skausmo ir žaizdą suvokčiau tiktai intelektu, kaip vairininkas regėjimu pastebi, jei kas sulūžta laive. O kai mano kūnas norėtų gerti ar valgyti, aš tai paprasčiausiai žinočiau ir nebūčiau įspėjamas apie tai neaiškių alkio ir troškulio pojūčių. Mat iš tiesų šie alkio, troškulio, skausmo ir kiti pojūčiai yra ne kas kita, kaip tam tikri migloti mąstymo modusai, kylantys iš kūno ir dvasios susijungimo ir tarsi sumišimo ir priklausantys nuo jo.

Be to, prigimtis mane moko, kad aplink mano kūną yra daug kitų kūnų, iš kurių vienų turiu siekti, o kitų vengti. Ir, žinoma, dėl to, kad skiriu įvairias spalvas, kvapus, skonius, garsus, šilumą, kietumą ir kt., pagrįstai galiu padaryti išvadą, kad kūnuose, teikiančiuose visus šiuos skirtingus pojūčius, yra juos atitinkančios skirtybės, nors galbūt iš tikrųjų šios skirtybės į

juos visai nepanašios. O kadangi iš šių įvairių pojūčių vieni man yra malonūs, kiti nemalonūs, tai nekyla nė mažiausios abejonės, kad mano kūnas, tiksliau, aš visas, nes susidedu iš kūno ir sielos, galiu sulaukti iš aplinkinių kūnų įvairių patogumų ar nepatogumų.

Tačiau yra daug kitų dalykų, kuriuos, nors ir atrodo, kad jų mane išmokė prigimtis, iš tiesų įgijau ne iš jos. Greičiausiai į mano dvasią jie pateko dėl mano įpročio lengvabūdiškai spręsti apie daiktus, ir todėl jie gali būti klaidingi. Pavyzdžiui, aš manau, kad visa erdvė, kurioje nėra nieko judančio ir veikiančio mano jusles, yra tuščia, kad šiltame kūne yra kažkas panašaus į mano turimą šilumos idėją, kad juodame arba baltame kūne yra būtent tas juodumas arba baltumas, kurį aš juntu, kad karčiame arba saldžiame kūne yra būtent tas skonis, kad žvaigždės, bokštai ir kiti tolimi kūnai yra tokio dydžio ir formos, kokie jie mums atrodo, ir t. t. Kad neliktų čia ko nors neaiškaus, privalau tiksliai apibrėžti, ką turiu galvoje sakydamas, jog prigimtis mane ko nors moko. Mat čia aš traktuoju prigimtį daug siauresne prasme, o ne kaip visų Dievo man duotų dalykų junginį, arba visumą. Juk šis junginys, arba visuma, apima daug tik dvasiai priklausančių dalykų, kurių aš, kalbėdamas apie prigimtį, čia visai neturiu galvoje: pavyzdžiui, sampratą, kad tai, kas sykį padaryta, negali būti nepadaryta, ir daugybę kitų, kuriuos suvokiu pasitelkęs natūralią proto šviesą be kūno pagalbos. Be to, ši visuma apima ir daugelį kitų dalykų, priklausančių tik kūnui, kurie čia neįeina į žodį „prigimtis“; pavyzdžiui, kūno ypatybę turėti tam tikrą sunkį ir kitas panašias. Tačiau dabar aš kalbu ne apie jas, bet apie dalykus, kuriuos Dievas man davė kaip sudarytam iš dvasios ir kūno. Taigi ši prigimtis mane moko vengti dalykų, sukeliančių skausmą, ir siekti tokių, kurie teikia malonumą. Bet aš nematau, kad, be šito, ji mane mokytų, jog iš įvairių juslinių

suvokimų galime spręsti apie už mūsų esančius daiktus, kol protas jų kruopščiai ir nuodugniai neištyrė. Mat, bent man taip atrodo, tik dvasiai, o ne dvasios ir kūno junginiui skirta pažinti tiesą apie šiuos daiktus. Antai nors žvaigždė man neatrodo didesnė už žvakės liepsną, vis dėlto aš neturiu kokio nors realaus arba natūralaus sugebėjimo, verčiančio mane tikėti, kad ji nėra didesnė už žvakės liepsną. Bet vaikystėje aš taip maniau be jokio rimto pagrindo. Ir nors priėjęs prie ugnies juntu šilumą, o priėjęs dar arčiau – netgi skausmą, vis dėlto nerandu jokio pagrindo, kuris mane įtikintų, kad ugnyje esama kažko panašaus į šilumą ir skausmą. Tačiau aš turiu pagrindo tikėti, kad joje yra kažkas, nesvarbu, kas tai būtų, kas gali sukelti manyje šilumos ir skausmo pojūčius. Lygiai taip pat, nors erdvėje yra vietų, kuriose nerandu nieko, kas veiktų ar dirgintų mano jusles, dėl to neturiu daryti išvados, kad ten nėra kokio nors kūno. Juk aš matau, kad čia, kaip ir kituose panašiuose dalykuose, esu pratęs iškraipyti prigimties tvarką, nes šiais jutimais, arba jusliniais suvokimais, kurie man duoti tik tam, kad parodytų dvasiai, kas tinka ir kas kenkia visumai, kurios dalis ji yra, ir šiam tikslui yra pakankamai aiškūs ir tikslūs, naudojuosi kaip patikimomis taisyklėmis, kuriomis remdamasis galiu tiesiogiai pažinti už manęs esančių daiktų esmę ir prigimtį, nors apie daiktų prigimtį šie jutimai gali suteikti tik labai neaiškių ir miglotų žinių.

Aš jau parodžiau, kodėl, nepaisant viso Dievo gerumo, tokiuose mano sprendimuose atsiranda klaidų. Čia iškyla dar vienas keblumas, susijęs su dalykais, kurių siekti arba vengti moko prigimtis, taip pat su vidiniais jutimais, kuriuos ji man suteikė. Mat man atrodo, kad ne sykį esu pastebėjęs klaidų ir, vadinasi, esu klaidinamas savo prigimties. Pavyzdžiui, malonus skonis mėsos, į kurią įmaišyta nuodų, gali mane

sugundyti paragauti tų nuodų ir tokiu būdu mane apgauti. Teisybė, prigimtį čia galima pateisinti, nes ji skatina mane valgyti skanią mėsą, o ne joje esančius nuodus, apie kuriuos ji nieko nenutuokia. Taigi galiu padaryti išvadą, kad mano prigimtis nevisiškai ir nevisapusiškai pažįsta daiktus. Tuo, žinoma, nereikia stebėtis, nes žmogus yra baigtinės prigimties, todėl ir žinojimą tegali turėti ribotą.

Bet mes lygiai taip pat apsirinkame, ir net labai dažnai, dalykuose, prie kurių mus tiesiogiai traukia prigimtis. Antai ligonis nori gerti ar valgyti tai, kas jam gali pakenkti. Čia būtų galima pasakyti, jog jis klysta todėl, kad jo prigimtis nesveika. Bet tai nepašalina keblumo, nes ligonis – toks pat Dievo kūrinys, kaip ir sveikas žmogus. Vadinasi, jeigu ligonio prigimtis būtų labiau klystanti ir apgaulingesnė negu kitų žmonių prigimtis, tai nederėtų su Dievo gerumu. Juk laikrodis, sumontuotas iš ratukų ir švytuoklės, tada, kai yra blogai padarytas ir rodo laiką neteisingai, paklūsta gamtos dėsniams ne mažiau tiksliai negu tada, kai visiškai atitinka kūrėjo sumanymą. Lygiai taip pat, jei žmogaus kūną laikysiu mašina, taip sudaryta iš kaulų, nervų, raumenų, gyslų, kraujo bei odos, kad net jei jame nebūtų jokios dvasios, jam būtų būdingi visi tie patys judėjimai, kurie jame vyksta dabar be valios įsikišimo, taigi ir be dvasios pagalbos, o tik dėl jo organų išsidėstymo, lengvai suprasiu, jog šiam kūnui bus visiškai natūralu, jeigu jis, pavyzdžiui, sirgdamas vandenlige ir patirdamas gerklės išdžiūvimą, kuris dvasiai paprastai perteikia troškulio pojūtį, šio išdžiūvimo bus paakintas judinti savo nervus ir kitas dalis tokiu būdu, kad atsigertų, ir tuo padidinti savo negalavimą ir pakenkti sau pačiam, kaip negalavimo neturinčiam kūnui yra natūralu to paties gerklės išdžiūvimo būti paskatintam atsigerti savo labui. Tiesa, turėdamas galvoje laikrodžio paskirtį aš galiu sakyti,

kad jis nukrypsta nuo savo prigimties, kai blogai rodo laiką. Lygiai taip pat į žmogaus kūno mašiną žiūrėdamas kaip į Dievo sukurtą visiems kūnui būdingiems judesiams atlikti turiu pagrindo manyti, kad kūnas taip pat nukrypsta nuo savo prigimties, kai džiūsta gerklė, o gėrimas kenkia jo išsaugojimui. Tačiau aš matau, kad šis prigimties aiškinimas labai skiriasi nuo ankstesnio. Mat šis aiškinimas – ne kas kita, kaip paprasta denominacija, visiškai priklausanti nuo mano mąstymo, lyginančio sergantį žmogų ir blogai padarytą laikrodį su sveiko žmogaus ir gerai padaryto laikrodžio idėja, ir nieko nepasakanti apie tai, kas iš tikrųjų yra daikte, apie kurį kalbama. O ankstesnį prigimties aiškinimą aš suprantu kaip apimantį tai, kas tikrai glūdi daiktuose ir kame esama tiesos.

Aišku, jog vandenlige sergančio kūno atžvilgiu pasakymas, kad jo prigimtis sugadinta, nes gerklė yra sausa ir išdžiūvusi, kai kūnui nereikia gėrimo, būtų tik išorinė denominacija. Bet visumos, t. y. dvasios, arba sielos, susietos su kūnu, atžvilgiu troškulys, kai gėrimas kenkia kūnui, nebus tik denominacija, bet bus tikra prigimties klaida. Taigi dar reikia išsiaiškinti, kodėl Dievo gerumas nesukliudo taip traktuojamai žmogaus prigimčiai būti klaidingai ir apgaulingai.

Pradėdamas tai nagrinėti pirmiausia pažymėsiu, kad yra didelis skirtumas tarp dvasios ir kūno. Kūnas pagal savo prigimtį visada dalus, o dvasia visiškai nedali. Juk iš tiesų tirdamas dvasią, t. y. save patį kaip mąstantį daiktą, aš negaliu skirti savyje jokių dalių, bet labai aiškiai suvokiu ir suprantu, kad esu absoliučiai vienalytis ir vientisas. Ir nors atrodo, kad visa dvasia susijusi su visu kūnu, aš puikiai žinau, kad kojos, rankos ar kitos kūno dalies pašalinimas nieko neatima iš dvasios. Taip pat norėjimo, jutimo, suvokimo ir kitų sugebėjimų negalima laikyti dvasios dalimis tiesiogine šio žodžio prasme, nes ta pati dvasia visa

dalyvauja tiek norint, tiek jaučiant, tiek suvokiant ir pan. Visiškai priešingai yra su kūniškais, arba tįsiais, daiktais. Mat negaliu įsivaizduoti nė vieno, kad ir paties mažiausio daikto, kurio mintimis negalėčiau lengvai suskaidyti į daugybę dalių ir dėl to suvokti kaip dalaus. Šito užtektų įtikinti mane, kad žmogaus dvasia, arba siela, visiškai skiriasi nuo kūno, jei tuo nebūčiau pakankamai gerai įsitikinęs anksčiau.

Taip pat pažymėsiu, kad dvasia įspūdžius gauna ne tiesiogiai iš visų kūno dalių, bet tik iš smegenų arba, ko gero, tik iš vienos pačios mažiausios jų dalies, būtent iš tos, kurioje glūdi sugebėjimas, vadinamas bendrąja jusle. Ši dalis kiekvieną sykį, kai yra toje pačioje padėtyje, verčia dvasią justi tą patį potyrį, nors kitos kūno dalys gali būti išsidėsčiusios įvairiai. Tai liudija daugybė bandymų, kurių vardyti čia nėra reikalo.

Be to, pažymėsiu, jog kūno prigimtis yra tokia, kad nė vienos jo dalies negali išjudinti kita, šiek tiek nuo jos nutolusi, jeigu pirmoji dalis nėra tokiu pačiu būdu judinama kiekvienos tarp jų esančios dalies, nors tolimesnioji visiškai neveiktų. Pavyzdžiui, jei trūktelėsime ir priversime judėti paskutinę įtemptos virvės *ABCD* dalį *D*, tai pirmoji jos dalis *A* judės taip pat, kaip ji judėtų, jei būtų trūktelėtos vidurinės dalys *B* arba *C*, o paskutinė dalis *D* nejudėtų. Lygiai taip pat būna, kai jaučiu skausmą pėdoje. Fizika mane moko, kad šis jutimas plinta nervais, išsišakojusiais pėdoje ir iš čia kaip virvės nusitęsusiais ligi pat smegenų. Užkliudyti pėdoje, nervai tuoj pat atliepia smegenyse ten, kur jie prasideda ir kur baigiasi, ir sužadina tam tikrą judėjimą, kurį prigimtis davė tam, kad dvasia jaustų skausmą taip, lyg jis būtų pėdoje. Bet kadangi šie nervai prieš pasiekdami smegenis turi pereiti visą koją, juosmenį, nugarą ir kaklą, tai gali nutikti taip, kad nors pėdoje esantys jų galai nebus paveikti, o bus paveiktos tik kai kurios dalys, einančios per juosmenį

ir kaklą, vis dėlto smegenyse tai sužadins tuos pačius judėjimus, kuriuos sužadintų pėdos sužeidimas, ir todėl pėdoje dvasia jaus tokį pat skausmą, lyg pėda tikrai būtų sužeista. Taip galima samprotauti ir apie visus kitus mūsų juslinius suvokimus.

Pagaliau, pažymėsiu, kad kiekvienas judėjimas, kylantis toje smegenų dalyje, iš kurios dvasia tiesiogiai gauna įspūdžius, sukelia joje tik vieną pojūtį. Negalima norėti ar įsivaizduoti nieko geresnio už tai, kad šis judėjimas iš visų pojūčių, kuriuos jis gali sukelti, suteikia dvasiai būtent patį tinkamiausią ir paprastai naudingiausią, padedantį išsaugoti žmogaus kūną sveiką. Patirtis rodo, kad visi prigimties mums duoti pojūčiai yra tokie, kaip ką tik sakiau. Taigi juose nėra nieko, kas nepatvirtintų Dievo galybės ir gerumo. Pavyzdžiui, kai pėdoje esantys nervai virpa stipriau nei paprastai, jų judėjimas, perėjęs per stuburą ir pasiekęs galvos smegenis, paveikia dvasią ir suteikia jai tam tikrą pojūtį, pavyzdžiui, skausmo, tarsi jis būtų pėdoje. Šiuo pojūčiu dvasia įspėjama ir skatinama daryti viską, ką gali, kad skausmo priežastis būtų pašalinta kaip pavojinga ir kenksminga pėdai. Tiesa, Dievas galėjo sutvarkyti žmogaus prigimtį taip, kad tas pats judėjimas smegenyse sukeltų dvasioje visai ką kita, pavyzdžiui, kad dėl to judėjimo dvasia justų save pačią arba kaip esančią smegenyse, arba kaip esančią pėdoje ar kokioje nors kitoje vietoje tarp pėdos ir smegenų, arba justų ką nors kita, kad ir kas tai būtų. Tačiau niekas iš viso to taip nepadėtų išsaugoti kūną, kaip tas pojūtis, kurį Dievas verčia dvasią patirti. Todėl, kai mums reikia gėrimo, pradeda džiūti gerklė. Tai sujudina nervus, o per juos ir vidines smegenų dalis. O tai sukelia dvasioje troškulio pojūtį, ir tokiu atveju nėra nieko naudingesnio, kaip žinoti, kad norėdami išlikti sveiki turime gerti. Taip pat yra ir kitais atvejais.

Iš to paaiškėja, kad, nepaisant viso Dievo gerumo, žmogaus prigimtis, kadangi žmogus susideda iš dvasios ir kūno, retkarčiais gali būti klaidinanti ir apgaulinga. Mat jei kokia nors priežastis ne pėdoje, o kokioje nors kitoje nuo pėdos ligi pat smegenų nusitęsusio nervo dalyje arba net pačiose smegenyse sukelia tą patį judėjimą, kuris paprastai kyla tada, kai skauda pėdą, tai skausmas bus jaučiamas tarsi esantis pėdoje ir, žinoma, jutimai bus apgauti. O kadangi tas pats judėjimas smegenyse gali sukelti tik vieną ir tą patį pojūtį ir tokį pojūtį dažniausiai sukelia priežastis, pažeidžianti pėdą, o ne kokia nors kita, veikianti kitoje vietoje, tai protinga tarti, kad šis judėjimas perduoda dvasiai skausmo pojūtį iš pėdos, o ne iš kokios nors kitos kūno dalies. O jei gerklė kartais džiūsta ne dėl to, kad gėrimas reikalingas kūno sveikatai palaikyti, bet dėl visiškai priešingos priežasties, kaip atsitinka sergantiems vandenlige, tai vis dėlto geriau apsigauti šiuo atveju, negu nuolat klysti, kai kūnas sveikas. Taip pat yra ir kitais atvejais.

Žinoma, šis tyrinėjimas man labai praverčia ne tik siekiant pažinti visas mano prigimčiai būdingas klaidas, bet ir siekiant jų išvengti ar lengvai jas ištaisyti. Mat kai žinau, kad visi mano pojūčiai paprastai dažniau atskleidžia tiesą, o ne netiesą su kūno patogumais ir nepatogumais susijusių dalykų atžvilgiu, ir beveik visada galiu pasinaudoti keletu iš tų pojūčių tam pačiam dalykui tirti, be to, galiu pasinaudoti atmintimi, kad dabartines žinias susiečiau su ankstesnėmis, ir savo intelektu, jau atradusiu visas mano klaidų priežastis, man nereikia saugotis netiesos, kuri gali pasitaikyti pojūčių pateikiamuose dalykuose. Vadinasi, aš turiu atmesti visas pastarųjų dienų abejones kaip perdėtas ir juokingas, ypač bendrą abejonę dėl miego, kurio negalėjau atskirti nuo būdravimo. Mat dabar tarp šių būsenų matau didelį skirtumą, kurį sudaro būtent tai, kad atmintis niekada negali susieti mūsų sapnų vienų

su kitais ir su visu mūsų gyvenimu, kaip ji paprastai susieja viską, ką mes patiriame būdraudami. Iš tikrųjų, jei man būdraujant kas nors pasirodo ir išnyksta taip staiga, kad aš negaliu pastebėti, nei iš kur atsirado, nei kur dingo, kaip būna su sapnuose regimais vaizdais, aš ne be pagrindo palaikau tai ne realiu žmogumi, o šmėkla arba vaiduokliu, sukurtu mano smegenų ir panašiu į tuos, kuriuos matau sapnuodamas. Bet kai suvokiu aiškiai pažįstamus daiktus ir žinau, iš kur jie atsirado, kur yra ir kada man pasirodė, ir galiu be jokio vargo susieti jų juslinį suvokimą su kitais savo gyvenimo įvykiais, aš esu visiškai įsitikinęs, kad tuos daiktus suvokiu būdraudamas, o ne miegodamas. Ir jokiu būdu nedera abejoti šių daiktų tikrumu po to, kai jiems ištirti pasitelkiau visus pojūčius, atmintį ir intelektą ir nė vieno iš jų liudijimai neprieštaravo kito liudijimams. Juk iš to, kad Dievas neapgaudinėja, būtinai išplaukia, kad aš čia neapsirinku. Tačiau kadangi būtinybė veikti dažnai mus verčia nuspręsti pirmiau, negu randame laiko dalykus nuodugniai ištirti, reikia pripažinti, kad žmogus gyvenime labai dažnai klysta dėl atskirų dalykų. Taigi pagaliau reikia pripažinti mūsų prigimties nepajėgumą ir silpnumą.

FILOSOFIJOS PRADAI

PRINCIPIA PHILOSOPHIAE

RENATI

DES-CARTES

PRINCIPIA

PHILOSOPHIÆ.

AMSTELODAMI,

APUD LUDOVICUM ELZEVIRIUM,

ANNO CIↃ IↃC XLIV.

Cum Privilegiis.

R. Descartes'o veikalo „Filosofijos pradai" pirmosios laidos lotynų k. (1644 m.) antraštinis puslapis

APIE ŽMOGIŠKOJO PAŽINIMO PRADUS

1. Norint surasti tiesą reikia kartą gyvenime suabejoti viskuo, kuo tik įmanoma

Kadangi prieš tapdami suaugusiais mes buvome vaikai ir apie mūsų jusles veikusius daiktus skirtingas nuomones – tiek teisingas, tiek klaidingas – susidarėme pirmiau, negu išmokome naudotis visu savo mąstymo pajėgumu, kai kurie išankstiniai nusistatymai nukreipia mus nuo teisingo pažinimo ir taip mus valdo, kad atsikratyti jų, atrodo, galime tiktai bent kartą suabejoję visais tais dalykais, kurių tikrumas kelia menkiausią nepasitikėjimą.

2. Apie tai, kad klaidingais naudinga laikyti ir tuos dalykus, kuriais galima suabejoti

Naudinga, ir netgi labai, laikyti klaidingais ir atmesti dalykus, kuriais galima bent kiek suabejoti, kad tuos iš jų, kurie, nepaisant visų mūsų atsargumo priemonių, pasirodys neabejotinai tikri, mes laikytume visiškai teisingais ir lengviausiai pažįstamais.

3. Tokiu abejojimu nereikia vadovautis savo kasdieniuose reikaluose

Reikia pažymėti, jog aš nesiūlau šį metodą taikyti apskritai, o siūlau juo naudotis tik tada, kai imamės mąstyti apie tiesą. Juk visiškai aišku, jog gyvenime

labai dažnai esame priversti vadovautis tiktai tikėtinomis nuomonėmis dėl to, kad tvarkydami savo reikalus beveik visada turime veikti pirmiau, negu spėjame atsikratyti visų abejonių. O kai apie tą patį dalyką yra keletas nuomonių, tai nors vienose iš jų neįžvelgiame daugiau tiesos negu kitose, bet, jei reikalas verčia skubėti, protas reikalauja pasirinkti vieną iš jų, o pasirinkus nuolat vadovautis ja, tarsi ji būtų visiškai teisinga.

4. Kodėl galima abejoti jutimais suvokiamų dalykų teisingumu

Kadangi šiuo metu turime tiktai vieną tikslą – surasti tiesą, tai pirmiausia suabejosime, ar bent vienas iš mūsų pojūčiais apčiuopiamų arba kada nors įsivaizduotų dalykų tikrai yra. Juk iš patirties žinome, kaip dažnai pojūčiai mus apgaudavo ir kad būtų labai neatsargu pernelyg pasitikėti tuo, kas mus bent kartą apvylė. Be to, miegodami beveik visada sapnuojame, ir tuomet mums atrodo, kad stipriai jaučiame ir aiškiai įsivaizduojame begalę dalykų, kurių iš viso nėra. Todėl pasiryžus viskuo suabejoti nelieka požymių, iš kurių galėtume spręsti, ar mintys, atsirandančios sapnuojant, klaidingesnės už visas kitas.

5. Kodėl galima abejoti ir matematikos įrodymais

Suabejokime ir visais kitais dalykais, kurie kitados mums atrodė labai teisingi, netgi matematikos įrodymais ir jų pagrindimu, nors patys savaime jie yra gana aiškūs, – juk pasitaiko žmonių, apsirinkančių šiuose dalykuose. Bet labiausiai suabejokime todėl, kad girdėjome egzistuojant mus sukūrusį Dievą, galintį padaryti viską, kas jam patinka, ir nežinome, ar kartais jis nepanoro sukurti mus tokius, kad nuolat

klystume netgi tuose dalykuose, kuriuos manome geriausiai pažįstą. Jeigu jis mums leido, kaip jau minėta, retkarčiais apsirikti, tai kodėl negalėjo leisti nuolat klysti? O jeigu tarsime, kad mus ne visagalis Dievas sukūrė, bet gyvuojame patys savaime arba kieno nors kito dėka, tai kuo menkesniu laikysime savo kūrėją, tuo didesnė bus tikimybė, jog esame tokie netobuli, kad visada klystame.

6. Apie tai, kad turime laisvą valią, kuri įgalina mus susilaikyti nuo tikėjimo abejotinais dalykais ir išvengti klaidų

Tačiau net jei mus sukūrė Visagalis ir net jei jam patiktų mus apgaudinėti, mes vis dėlto jaučiame turį laisvę, leidžiančią mums netikėti tuo, ko gerai nepažįstame, ir nesileisti būti apgautiems.

7. Apie tai, kad neegzistuodami mes negalėtume abejoti ir kad tai yra pirmasis tikras pažinimas, kurį galime įgyti

Šitaip atmesdami viską, kuo galime bent menkiausiai suabejoti, ir netgi laikydami visa tai esant netiesa, lengvai tarsime, kad nėra nei Dievo, nei dangaus, nei Žemės ir kad mes patys neturime kūno, bet negalėsime tarti, kad mes neegzistuojame, kai abejojame visa ko teisingumu. Tad taip pat prieštaringa manyti, kad nėra to, kuris mąsto, tuo metu, kai jis mąsto, todėl, nepaisant visų kraštutinių prielaidų, mes negalime netikėti, kad išvada *„aš mąstau, vadinasi, aš egzistuoju“* yra teisinga, ir todėl ji yra pirmoji ir teisingiausia iš tų, kurios prieinamos žmonėms, tvarkingai dėstantiems savo mintis.

8. Apie tai, kad tokiu būdu pažįstame sielos ir kūno skirtingumą

Man atrodo, kad tai geriausias būdas, kurį galime pasirinkti norėdami pažinti sielos prigimtį ir jos skirtingumą nuo kūno. Juk tirdami, kas esame mes, dabar tariantieji, kad už mūsų mąstymo nėra nieko, kas egzistuotų ir būtų tikra, aiškiai suprantame, kad mūsų egzistavimui nereikalingas nei tįsumas, nei figūra, nei buvimas kokioje nors vietoje, nei kas nors kita, būdinga kūnui, – mes egzistuojame tik todėl, kad mąstome. Taigi mūsų supratimas apie mūsų sielą arba apie mąstymą yra pirmesnis už kūno sąvoką. Tas supratimas yra ir tikresnis, nes mes vis dar abejojame, ar pasaulyje yra kūnų, bet tikrai žinome, kad mąstome.

9. Kas yra mąstymas

Žodį „mąstymas“ (*cogitatio*) aš suprantu kaip apimantį visa tai, kas mumyse vyksta taip, kad mes patys tai suvokiame. Todėl ne tiktai „suvokti“, „norėti“, „įsivaizduoti“, bet ir „justi“ čia reiškia tą patį, ką ir „mąstyti“. Jeigu pasakysiu „aš matau“ arba „aš einu“ ir iš to padarysiu išvadą, kad aš egzistuoju, ir turėsiu galvoje akių arba kojų atliekamą veiksmą, ši išvada nebus tokia neklaidinga, kad nerasčiau kokios nors dingsties ja suabejoti, nes galiu manyti, jog matau ir vaikštau, neatmerkdamas akių ir nejudėdamas iš vietos, kaip dažnai būna miegant ir kaip galėtų būti netgi tada, jei neturėčiau kūno. Tačiau jei turiu galvoje tiktai minties arba jutimo veiksmą, kitaip sakant, savo sąmonę, ši išvada yra visiškai teisinga, ir aš negaliu ja abejoti, nes ji priklauso sielai, kuri vienintelė sugeba kokiu nors būdu justi ir mąstyti.

10. Apie tai, kad esama tokių savaime aiškių sąvokų, jog mokykliniai apibrėžimai jas tik aptemdo, ir kad jos įgyjamos ne mokantis, bet atsiranda drauge su mumis

Neaiškinsiu kai kurių kitų terminų, kuriuos jau vartojau ar vartosiu ateityje, nes manau, kad tarp žmonių, skaitysiančių mano veikalus, neatsiras tokių bukų, kurie patys nesuprastų, ką jie reiškia. Be to, esu pastebėjęs, kad filosofai, savo logikos taisyklėmis stengdamiesi paaiškinti savaime suprantamus dalykus, viską tik supainioja. Taigi sakydamas, kad teiginys *„mąstau, vadinasi, egzistuoju“* yra pirmasis ir teisingiausias iš tų, kurie prieinami žmonėms, tvarkingai dėstantiems savo mintis, aš neneigiu ir to, jog prieš tai reikia žinoti, kas yra mąstymas, tikrumas, būtis, taip pat neneigiu, jog tam, kad mąstytum, reikia būti ir pan. Bet kadangi tai tokios paprastos sąvokos, kurios savaime neteikia jokio esamo dalyko pažinimo, nusprendžiau jų čia nevardyti.

11. Apie tai, kad savo sielą[1] galime pažinti aiškiau negu kūną

Taigi norėdami sužinoti, kodėl mūsų mąstymo pažinimas yra pirmesnis už kūno pažinimą, kodėl jis nepalyginti aiškesnis ir kodėl, jeigu jo netgi nebūtų, mes vis tiek galėtume padaryti išvadą, kad mūsų mąstymas yra toks, koks jis yra, pažymėsime, kad mūsų sielai būdinga natūrali šviesa akivaizdžiai parodo, jog ten, kur nieko nėra, nėra ir jokių ypatybių ar savybių, o jei kokias nors įžvelgiame, tai ten būtinai turi būti koks nors daiktas, arba substancija, kuriai jos priklauso. Ta pati šviesa mums rodo, kad kokį nors daiktą, arba substanciją, mes pažįstame tuo geriau, kuo daugiau jo savybių randame. Ir, aišku, daug daugiau jų randame savo sieloje negu kur nors kitur, juo labiau kad nėra nieko, kas skatintų mus pažinti ką nors

ir kartu neskatintų dar geriau pažinti savo mąstymą. Pavyzdžiui, jei aš įsitikinu, jog žemė yra, todėl, kad ją liečiu arba matau, tai juo labiau ir kur kas pagrįsčiau turiu tikėti, jog mano mąstymas yra, arba egzistuoja, nes galima manyti, kad lieti žemę, nors galbūt jokios žemės nėra, bet negali būti taip, kad aš, kitaip sakant, mano siela būtų niekas tuo metu, kai ji visa tai mąsto. Todėl šitaip mes galime spręsti ir apie visus kitus mums į galvą ateinančius dalykus – būtent kad mes, mąstantieji apie tuos dalykus, esame, nors jie galbūt klaidingi arba išvis neegzistuoja.

12. Kodėl ne visi taip pažįsta

Tie, kurie filosofavo nemetodiškai, šiuo klausimu galėjo turėti kitokią nuomonę, nes jie niekada pakankamai griežtai neskyrė sielos ir kūno. Nors jie nesunkiai prieidavo išvadą, kad tikrai egzistuoja, ir tuo buvo įsitikinę labiau negu bet kuo kitu, vis dėlto neatkreipė dėmesio į tai, kad iškilus metafizinio tikrumo klausimui save jie privalo traktuoti tiktai kaip savo mąstymą. Atvirkščiai, jie labiau buvo linkę tikėti, kad jie – tai kūnas, kurį mato akimis ir liečia rankomis. Šiam kūnui jie neteisingai priskirdavo sugebėjimą justi, todėl taip ir nepažino aiškiai savo sielos prigimties.

13. Kokia prasme galima sakyti, kad nepažinus Dievo negalima tikrai pažinti jokio kito dalyko

Kai siela, pažinusi save pačią ir vis dar abejodama visais kitais dalykais, atsargiai stengiasi praplėsti savo pažinimą, pirmiausia ji aptinka savyje kai kurių dalykų idėjas. Kol siela paprasčiausiai tik kontempliuoja jas netvirtindama ir neneigdama, kad už jos pačios yra kažkas panašaus į tas idėjas, jai negresia pavojus apsirikti. Be to, ji aptinka savyje ir kai kurias bendrąsias sąvokas, iš kurių sudarinėja įvairius įrodymus, tokius įtikimus, kad

būdama dėmesinga negali abejoti jų teisingumu. Pavyzdžiui, siela turi skaičių ir figūrų idėjas, taip pat tokias bendrąsias sąvokas, kaip *„jei prie lygių dydžių pridėsime po lygiai, sumos irgi bus lygios“*, ir daug kitų tokių pat akivaizdžių sąvokų, kuriomis nesunku įrodyti, kad visų trikampio kampų suma lygi dviem statiesiems ir t. t. Taigi, kol siela suvokia šias sąvokas ir tvarką, dėl kurios ji daro tokias išvadas, ji yra tikra, kad jos teisingos; kadangi siela neįstengia visą laiką išlikti dėmesinga, tai prisiminusi kokią nors išvadą ir nepaisydama tvarkos, kaip ji gaunama, ir dar manydama, jog kūrėjas galėjo ją sukurti tokią, kad ji klystų visuose dalykuose, kurie jai atrodo akivaizdūs, ji gerai mato, kad turi pagrindo netikėti niekuo, ko aiškiai nesuvokia, ir negali turėti tikrų žinių pirmiau, negu sužinos, kas ją sukūrė.

14. Remiantis vien tuo, kad mūsų Dievo sąvoka apima būties, arba egzistavimo, būtinumą, galima įrodyti, kad Dievas yra

Vėliau siela, tirdama įvairias savo idėjas ir sąvokas, randa visažinės, visagalės ir visiškai tobulos esybės sąvoką. Ir iš to, ką ji įžvelgia toje sąvokoje, siela lengvai nusprendžia, kad Dievas, ta visiškai tobula esybė, yra, arba egzistuoja. Mat, nors ir turėdama aiškias kai kurių kitų dalykų idėjas, siela vis dėlto neranda jose nieko, kas ją užtikrintų, kad jomis pateikiami dalykai egzistuoja, o Dievo idėjoje siela mato ne tik galimą, kaip kitose, bet tikrai būtiną ir amžiną egzistavimą. Antai matydama, kad jos trikampio idėjoje būtinai glūdi tai, jog visi trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems, siela visiškai įsitikina, kad trikampis turi tris kampus, lygius dviem statiesiems. Lygiai taip pat vien iš to, kad jos visiškai tobulos esybės idėja apima būtiną ir amžiną būtį, siela turi nuspręsti, kad ši visiškai tobula esybė yra, arba egzistuoja.

15. Apie tai, kad kitų dalykų sąvokos apima ne būties būtinumą, o tik jos galimybę

Šios išvados teisingumu siela galės dar geriau įsitikinti, jeigu atsižvelgs į tai, kad ji neturi idėjos, arba sąvokos, jokio kito dalyko, kurio egzistavimą ji turėtų pripažinti būtinu. Tad vien iš to ji supras, kad visiškai tobulos esybės idėja nėra jos prasimanyta, kaip kokios nors chimeros vaizdinys, bet, priešingai, ją pateikia nekintama ir tikra prigimtis, kuri būtinai turi būti, nes negali būti suvokta niekaip kitaip, kaip tik būtinai egzistuojanti.

16. Apie tai, kad prietarai kai kam trukdo aiškiai suvokti Dievui būdingą egzistavimo būtinumą

Mūsų siela, arba mąstymas, išsivadavusi nuo prietarų gali lengvai įsitikinti, kad tai tiesa. Bet kadangi visuose kituose dalykuose esame pratę skirti esmę nuo egzistavimo ir laisvai galime sudaryti įvairias idėjas dalykų, kurių galbūt niekada nebuvo ir nebus, tai jeigu tinkamai neparuošime savo sielos šios visiškai tobulos esybės kontempliavimui, gali būti, kad suabejosime, ar jos idėja nėra viena iš tų, kurias mes patys laisvai sukuriame arba kurios galimos, nors jų prigimtyje nebūtinai glūdi egzistavimas.

17. Kuo daugiau tobulumo suvokiame kokiame nors dalyke, tuo tobulesnę manome esant jo priežastį

Mąstydami apie įvairias mumyse esančias idėjas lengvai pastebime, kad jos mažai skiriasi, kai jas traktuojame tiesiog kaip mūsų sielos, arba mąstymo, modusus, tačiau labai skiriasi tuo atžvilgiu, kad viena pateikia vieną, kita – kitą dalyką, ir kuo daugiau objektyvaus tobulumo turi idėja, tuo tobulesnė turi būti jos priežastis. Panašiai, jeigu mums sakoma,

kad kažkas turi kokios nors labai gudriai padarytos mašinos idėją, mes visiškai pagrįstai galime klausti, kaip jis susidarė tą idėją, kitaip sakant, ar matė kur nors tokią mašiną, pagamintą kitų, ar tobulai išmano technikos mokslus, o gal turi tokį miklų protą, kad sugebėjo pats ją sukurti, nors nebuvo nieko panašaus matęs. Juk visas meistriškumas, pateiktas šio žmogaus turimoje idėjoje tarsi paveiksle, turi egzistuoti jos pirmojoje ir svarbiausioje priežastyje ne tik pamėgdžiotas, bet tikrai tokios pat rūšies arba net pranašesnis už pateiktąjį.

18. Tuo remiantis vėl galima įrodyti, kad Dievas yra

Radę savyje Dievo, arba visiškai tobulos esybės, idėją galime paklausti, kodėl ją turime. Tačiau atidžiai ištyrę, kokios milžiniškos tobulybės joje glūdi, esame priversti pripažinti, kad ją galėjome gauti tiktai iš visiškai tobulos esybės, t. y. iš Dievo, tikrai esančio, arba egzistuojančio, nes natūrali šviesa parodo ne tik tai, kad nebūtis negali nieko sukurti, bet ir tai, kad tobulesnis dalykas negali būti mažiau tobulo dalyko padarinys ir modusas, taip pat kad negalėtume turėti kokio nors dalyko idėjos, arba vaizdinio, jei mumyse ar kur nors kitur nebūtų pirmavaizdžio, kuriame glūdi visos ta idėja išreiškiamos tobulybės. Kadangi žinome, kad mums būdinga nemažai trūkumų ir kad stokojame aukščiausių tobulybių, kurių idėją turime, pagrįstai darome išvadą, kad jos glūdi kame nors skirtingame nuo mūsų ir tikrai tobulame, t. y. Dieve, ar bent kažkada jame buvo, o tai, kad jos begalinės, rodo, kad jos ir dabar ten yra.

19. Apie tai, kad net nesuprasdami Dievo prigimties mes vis dėlto galime pažinti jo tobulybes aiškiau nei bet ką kita

Čia aš nematau nieko keblaus žmonėms, pratusiems kontempliuoti Dievo idėją ir atkreipusiems dėmesį į begalines jo tobulybes. Nors jų ir nesuprantame, nes begalybės prigimties baigtiniu mąstymu suprasti negalima, vis dėlto jas galime suvokti aiškiau ir tiksliau nei bet kokius kūniškus daiktus, nes tos tobulybės yra paprastesnės ir neturi ribų, todėl ir tai, ką jose suvokiame, yra ne taip painu. Tad nėra kitos tokios sampratos, kuri labiau padėtų lavinti mūsų intelektą ir kuri būtų už ją svarbesnė, juo labiau kad neribotai tobulo dalyko kontempliavimas teikia mums pasitenkinimą ir tikrumą.

20. Apie tai, kad ne mes esame savo pačių priežastis, bet Dievas, ir, vadinasi, Dievas yra

Tačiau ne visi tam skiriame reikiamą dėmesį, ir kadangi turėdami gudriai padarytos mašinos idėją pakankamai gerai žinome, kaip ją gavome, bet neprisimename, kada Dievo idėją gavome iš Dievo, nes ji visada buvo mumyse, reikia tai dar kartą apžvelgti ir ištirti, kas sukūrė mūsų sielą, arba mąstymą, turinčią begalinių, Dievui būdingų tobulybių idėją. Juk visiškai aišku, kad žinantis esant kažką tobulesnio už save ne pats suteikė sau būtį, nes kurdamas save jis būtų suteikęs sau ir visas jam žinomas tobulybes. Vadinasi, jis negalėjo rastis iš nieko, kas neturi visų tų tobulybių, kitaip sakant, kas nėra Dievas.

21. Vien mūsų gyvenimo trukmės pakanka įrodyti Dievo egzistavimui

Nemanau, kad atsižvelgiant į laiko ir mūsų gyvenimo trukmės prigimtį būtų galima abejoti šio įro-

dymo teisingumu. Mat ji tokia, kad jos dalys nepriklauso viena nuo kitos ir niekada nebūna drauge. Todėl iš to, kad esame dabar, nebūtinai išplaukia, kad būsime ir po akimirkos, jei kokia nors priežastis – būtent mus sukūrusioji – nuolat mūsų neatkurs, kitaip sakant, neišsaugos. Mes lengvai suvokiame, kad neturime jokios galios, kuri padėtų mums išlikti arba nors akimirką išsaugoti save, ir kad tas, kuris įstengia suteikti mums egzistavimą už savęs ir mus išsaugo, kartu turi išsaugoti ir save, arba veikiau jam išvis nėra reikalo būti kieno nors išsaugomam, nes jis yra Dievas.

22. Čia paaiškintu būdu sužinojus, kad yra Dievas, galima pažinti ir visus jo atributus, nes jie pažįstami vien natūralios šviesos galia

Šiuo būdu įrodę Dievo buvimą mes įgyjame dar ir tą pranašumą, kad kartu, kiek leidžia silpna mūsų prigimtis, pažįstame, kas jis. Tad mąstydami apie mums įgimtą Dievo idėją matome, kad Dievas yra amžinas, visažinis, visagalis, visokio gėrio ir tiesos šaltinis, visa ko kūrėjas, pagaliau kad jis turi visa tai, ką galime pripažinti esant kokią nors begalinę tobulybę arba kas nėra ribojama jokios netobulybės.

23. Dievas nėra kūniškas, jis pažįsta ne pojūčiais, kaip mes, ir nėra nuodėmės kūrėjas

Taigi pasaulyje esama ribotų ir vienaip ar kitaip netobulų dalykų, nors pastebime juose ir kai kurių tobulybių; tačiau lengvai suvokiame, jog neįmanoma, kad kuris nors iš jų priklausytų Dievui. Todėl, kadangi tįsumas sudaro kūno prigimtį ir tai, kas tįsu, galima padalyti į dalis – o tai yra trūkumo požymis, – mes prieiname išvadą, kad Dievas nėra kūnas. Ir nors mums būdingas tas privalumas, kad turime

pojūčius, bet kadangi pojūčius sukelia iš šalies gaunami įspūdžiai – o tai rodo priklausomybę, – prieiname išvadą, kad Dievas neturi pojūčių, bet suvokia ir geidžia, nors ir ne taip, kaip mes, t. y. ne skirtingais veiksmais. Jis suvokia, geidžia ir daro visa, t. y. visus tikrai esančius dalykus, vienu ir tuo pačiu paprasčiausiu veiksmu. Jis netrokšta nuodėmingo blogio, nes blogis yra niekas.

24. Pereinant nuo Dievo prie jo kūrinių pažinimo reikia atsiminti, kad mūsų protas baigtinis, o Dievo galia begalinė

Taigi žinodami, kad Dievas egzistuoja ir yra visa ko, kas yra ar gali būti, kūrėjas, norėdami surasti tiesą mes, be abejo, pasirinksime patį geriausią metodą, jei pažinę Dievo prigimtį pradėsime aiškinti jo sukurtus dalykus ir pasistengsime juos aiškinti mūsų sielai įgimtomis sąvokomis, kad įgytume tikrą žinojimą, kitaip sakant, pažintume padarinius iš jų priežasčių. Tačiau kad galėtume būti tikri, kiekvieną sykį norėdami ištirti kokio nors dalyko prigimtį privalome atsiminti, kad Dievas, jo kūrėjas, yra begalinis, o mes visiškai baigtiniai.

25. Apie tai, kad reikia tikėti viskuo, ką Dievas apreiškė, nors tai ir pranoktų mūsų proto ribas

Taigi, jei Dievas malonėja mums arba kam nors kitam apreikšti tai, kas pranoksta įprastines mūsų proto ribas, pavyzdžiui, įsikūnijimo arba Trejybės paslaptį, mums nesunku tuo tikėti, nors ir neaiškiai tai suvokiame. Tačiau nereikia stebėtis, kad neaprėpiamoje Dievo prigimtyje ir jo kūriniuose yra daug dalykų, pranokstančių mūsų supratimo galią.

26. Nereikia stengtis suvokti begalybę, bet reikia manyti, kad visa, ko ribų nerandame, yra neribota

Todėl niekada nesileisime į ginčus apie begalybę, juo labiau kad būtų juokinga, jei mes, baigtiniai padarai, mėgintume apibrėžti kokį nors begalinį dalyką stengdamiesi jį suvokti kaip baigtinį. Taigi mes nesistengsime atsakyti klausiantiems, ar begalinės tiesės pusė yra begalinė arba ar begalinis skaičius yra lyginis, ar nelyginis ir pan. Tokius klausimus, atrodo, dera gvildenti tik žmonėms, laikantiems savo protą begaliniu. O mes neteigsime, kad dalykai, kurių ribų tam tikra prasme nematome, yra begaliniai, bet laikysime juos neribotais. Tad neįstengdami įsivaizduoti tokio didelio tįsumo, kad negalėtume mąstyti dar didesnio, sakysime, kad galimų dalykų tįsumas neribotas. O kadangi jokio kūno neįmanoma padalyti į tokias dalis, kad kiekvienos iš jų nebūtų galima padalyti į dar mažesnes, tai manysime, kad kiekybė yra dalijama į dalis, kurių skaičius yra neribotas. Ir kadangi neįmanoma įsivaizduoti tiek žvaigždžių, kad Dievas nebegalėtų sukurti jų dar daugiau, tarsime, kad jų skaičius yra neribotas. Tą patį galima pasakyti ir apie visa kita.

27. Koks skirtumas yra tarp neriboto ir begalinio

Visus tuos dalykus veikiau vadinsime neribotais, o ne begaliniais, nes žodį „begalinis“ norime taikyti tiktai Dievui tiek dėl to, kad nematome jo tobulybių ribų, tiek dėl to, kad esame tikri, jog jų ir negali būti. O dėl kitų dalykų, tai mes žinome, kad jie nėra visiškai tobuli. Nors kartais ir pastebime juose ypatybių, kurios mums atrodo beribės, negalime nežinoti, kad tai kyla iš mūsų proto netobulumo, o ne iš jų prigimties.

28. Reikia tirti ne tai, kokiam tikslui Dievas sukūrė kiekvieną dalyką, o tik tai, kokiu būdu jis panoro jį sukurti

Taip pat nesiimsime nagrinėti, kokius tikslus turėjo Dievas kurdamas pasaulį, ir visiškai išmesime iš savo filosofijos tikslo priežasčių paieškas, nes negalime būti tokios geros nuomonės apie save ir manyti, kad Dievas pasidalijo su mumis savo ketinimais. Tačiau, laikydami jį visa ko kūrėju, vien mums duotu sugebėjimu protauti pasistengsime suvokti, kaip galėjo būti sukurti visi tie dalykai, kuriuos suvokiame jutimais. Tuomet iš tų jo atributų, kurių šiokį tokį pažinimą jis mums suteikė, tvirtai žinosime, kad tai, ką mes kartą aiškiai ir tiksliai suvokėme priklausant tų dalykų prigimčiai, turi tiesos tobulybę.

29. Dievas nėra mūsų suklydimų priežastis

Pirmasis iš Dievo atributų, kuriuos čia reikia aptarti, yra tai, kad Dievas yra aukščiausioji tiesa ir visos šviesos šaltinis, dėl to aiškiai neįmanoma, kad jis mus apgaudinėtų, t. y. būtų tiesioginė mums būdingų ir mūsų patiriamų suklydimų priežastis. Ir nors sugebėjimas apgaudinėti žmonėms atrodo esąs vinklaus proto požymis, tačiau noro apgaudinėti šaltinis negali būti niekas kita, kaip tik piktavališkumas arba baimė, arba silpnumas, dėl to jis negali būti priskiriamas Dievui.

30. Todėl visa, ką aiškiai pažįstame, yra tikra, ir tai išvaduoja mus nuo anksčiau aptartų abejonių

Iš to matome, kad sugebėjimas pažinti, kuris yra duotas Dievo ir vadinamas natūralia šviesa, niekada neturi nieko bendro su objektu, kuris nėra tikras, kiek tai susiję su jo pažinimu, kitaip sakant, kiek

jis yra aiškiai ir tiksliai suvokiamas. Kitaip būtų pagrindo laikyti Dievą apgaviku, jeigu jis būtų davęs tą sugebėjimą tokį, kad mes, teisingai juo naudodamiesi, klaidingą dalyką laikytume teisingu. Tad šis samprotavimas turi išvaduoti mus nuo perdėto abejojimo, kuriam pasidavėme, kol nežinojome, ar mūsų kūrėjas nepanoro sukurti mūsų tokių, kad klystume netgi tuose dalykuose, kurie mums atrodo aiškūs. Šis samprotavimas pašalina ir visas kitas anksčiau aptartas abejojimo priežastis. Todėl neturi atrodyti įtartinos ir matematinės tiesos, kurios yra labai akivaizdžios. Jeigu mes ką nors suvokiame jutimais – nesvarbu, ar būdraudami, ar miegodami – ir atskiriame tai, kas aišku ir tikra, nuo to, kas neaišku ir miglota, tai lengvai galime pažinti, kas yra tikra kiekvieno daikto atžvilgiu. Todėl nesileisiu į išsamesnius aiškinimus, nes savo „Apmąstymuose apie pirmąją filosofiją" esu tai išdėstęs[2], be to, tolesni samprotavimai tai dar nuodugniau paaiškins.

31. Mūsų klaidos Dievo atžvilgiu yra tik neigimai, o mūsų pačių atžvilgiu – trūkumai, arba ydos

Nors Dievas nėra apgavikas, vis dėlto mes dažnai klystame. Jei norime surasti savo klaidų priežastį ir šaltinį, kad jas ištaisytume, turime atsižvelgti į tai, kad jos priklauso ne tiek nuo mūsų proto, kiek nuo valios ir kad jos nėra tokie dalykai, arba substancijos, kuriems atsirasti reikėtų realios Dievo paramos. Todėl mūsų klaidos Dievo atžvilgiu yra tik neigimai ir reiškia, kad Dievas mums davė ne viską, ką galėjo duoti. Kartu matome, kad jis ir neprivalėjo mums to duoti. Mūsų pačių atžvilgiu mūsų klaidos yra ydos ir netobulumai.

32. Apie tai, kad turime dvi mąstymo rūšis, būtent suvokimą protu ir valios pasireiškimą

Visi mąstymo būdai, kuriuos patiriame turį, gali būti suskirstyti į du pagrindinius, iš kurių vienas yra suvokimas, arba proto veiksmas, o kitas – valios pasireiškimas, arba valios veiksmas. Tad justi, įsivaizduoti ir netgi suvokti grynai intelekto dalykus yra tiktai įvairūs suvokimo būdai, o geisti, bjaurėtis, teigti, neigti – įvairūs valios pasireiškimo būdai.

33. Klystame tik spręsdami apie mums nepakankamai aiškius dalykus

Kai suvokdami kokį nors dalyką nesiimame ką nors spręsti apie jį, mums negresia pavojus apsirikti. Neapsirinkame ir tada, kai teigiame ar neigiame tik tai, ką aiškiai ir tiksliai suvokiame. Klystame dažniausiai tada, kai blogai pažindami kokį nors dalyką vis dėlto imamės spręsti apie jį.

34. Norint ką nors nuspręsti reikia ne tik proto, bet ir valios

Turiu pripažinti, kad negalime nieko spręsti be proto įsikišimo, nes neatrodo, kad valią galėtų determinuoti tai, ko nesuvokia protas. O kadangi valia būtina, kad mes pritartume tam, ko niekaip nesuvokėme, ir kadangi sprendimui nereikia visiško ir tobulo pažinimo, mes dažnai pritariame dalykams, kuriuos pažinome tik labai miglotai.

35. Valia aprėpia daugiau negu protas, todėl mes ir klystame

Suvokimas protu apima tik nedaugelį dalykų, kurie jam pateikiami, todėl jis yra labai ribotas. O valia tam tikra prasme gali atrodyti beribė, nes niekada

nerasime to, kas galėtų būti kokios nors kitos, netgi begalinės Dievo valios objektas, kurio negalėtų pasiekti ir mūsų valia. Dėl to savo valia peržengiame to, kas aišku ir tikslu, ribas, tad nieko nuostabaus, jei mums pasitaiko suklysti.

36. Dėl šių savo klaidų neturime kaltinti Dievo

Nors Dievas nedavė mums visa žinančio proto, neturime jo laikyti savo klaidų kaltininku, nes bet koks sukurtas protas yra baigtinis, o baigtinis protas dėl savo prigimties ne viską aprėpia.

37. Pagrindinė žmogaus tobulybė – jo laisva valia, už kurią jis nusipelno pagyrimo arba papeikimo

Valia, priešingai, iš prigimties aprėpia daug daugiau ir suteikia mums didžiausią pranašumą veikti naudojantis ja, t. y. laisvai. Dėl to mes esame visiški savo veiksmų šeimininkai ir gerai juos atlikdami nusipelnome pagyrimo. Juk giriame ne automatus, tiksliai atliekančius visus jiems skirtus judesius, nes tai jiems yra būtina, o jų kūrėją, kuris taip meistriškai juos padarė ne būtinumo verčiamas, o laisva valia. Dėl tos pačios priežasties mes taip pat labiau nusipelnome savo valia pasirinkdami gėrį, kai atskiriame jį nuo blogio, o ne verčiami ar skatinami išorinių veiksnių.

38. Mūsų klaidos yra mūsų veiksmų, o ne prigimties trūkumai, o pavaldinių klaidas dažniausiai reikia priskirti jų šeimininkams, bet jokiu būdu ne Dievui

Kiekvieną sykį, kai klystame, esama kokio nors trūkumo mūsų veiksmuose arba naudojimesi laisve, bet ne prigimtyje, – ji lieka ta pati, ar sprendžiame teisingai, ar klaidingai. Ir nors Dievas būtų galėjęs

suteikti mums tokį įžvalgumą, kad galėtume niekada neklysti, vis dėlto neturime jokios teisės juo skųstis. Juk kiekvienas iš mūsų, galėjęs užkirsti kelią blogiui ir to nepadaręs, laikomas blogio kaltininku ir smerkiamas. Tačiau ne taip yra Dievo atžvilgiu, nes vienų žmonių valdžia kitiems yra tam, kad jie sulaikytų pavaldinius nuo blogio, o Dievo valdžia pasauliui yra visiškai absoliuti ir laisva. Todėl privalome dėkoti jam už gautas gėrybes, o ne skųstis, kad davė ne viską, ką tikriausiai būtų galėjęs duoti ir ko, kaip žinome, mums trūksta.

39. Mūsų valios laisvė suvokiama be įrodymų, vien remiantis mūsų vidine patirtimi

Tai, kad mūsų valia laisva ir kad ji gali savo nuožiūra su daug kuo sutikti arba nesutikti, yra taip aišku, kad tai reikia laikyti viena iš pirmųjų ir bendriausių mums įgimtų sampratų. Juo labiau kad anksčiau viskuo abejodami ir netgi tardami, jog mūsų kūrėjas visokiausiais būdais mus klaidina, patyrėme turį tiek daug laisvės, kad galėjome susilaikyti ir netikėti tuo, ką dar nevisiškai gerai suvokėme. Taigi tai, ką aiškiai suvokiame ir kuo negalime abejoti netgi tokiu abstrakčiu klausimu, yra taip pat tikra, kaip ir bet koks kitas dalykas, kurį kada nors galime pažinti.

40. Be to, tikrai žinome, kad Dievas viską iš anksto nulėmė

Kadangi viskas, ką iki šiol sužinojome apie Dievą, mus įtikina jo galybę esant tokią didelę, kad būtų nuodėmė manyti, jog įstengiame padaryti ką nors, kas jo iš anksto nebūtų nulemta, galime greitai įsivelti į didžiulius sunkumus mėgindami suderinti savo valios laisvę su išankstiniais Dievo sutvarkymais ir stengda-

miesi suprasti, t. y. aprėpti ir tarsi apriboti protu, visą valios laisvę ir amžinosios Apvaizdos tvarką.

41. Kaip mūsų valią galima suderinti su išankstiniu Dievo sutvarkymu

Tikrai išvengsime sunkumų, jei atsiminsime, kad mūsų dvasia – baigtinė, o Dievo visagalybė, dėl kurios jis nuo amžių ne tiktai žinojo viską, kas yra arba gali būti, bet ir norėjo to ir iš anksto tai nulėmė, – begalinė. Todėl mums užtenka proto, kad aiškiai ir gerai suprastume, jog Dievui būdinga visagalybė, tačiau jo neužtenka, kad suprastume Dievo visagalybės mastą ir galėtume suvokti, kodėl jis palieka žmonių veiksmus laisvus ir nedeterminuotus. Antra vertus, dėl mums būdingos laisvės ir abejingumo esame tokie tikri, kad mums daugiau nėra nieko aiškesnio; taigi Dievo visagalybė neturi mums trukdyti tuo tikėti. Todėl būtų neprotinga dėl vieno iš prigimties mums nesuprantamo dalyko imti abejoti kitu, kurį suvokiame remdamiesi savo vidine patirtimi ir žinome, kad jis yra mumyse.

42. Kodėl niekada nenorėdami klysti vis dėlto klystame savo valia

Žinant, kad mūsų klaidos priklauso nuo mūsų valios ir kad niekas nenori apsirikti, gali pasirodyti keista, kad kartais klystame. Tačiau reikia pažymėti, kad yra didelis skirtumas tarp noro būti apgautam ir noro pritarti nuomonėms, kurios yra mūsų klaidų priežastis. Tad nors niekas tyčia nenori apsirikti, vargu ar yra žmogus, kuris nenorėtų pritarti dalykams, kurių jis akivaizdžiai nepažįsta. Atsitinka ir taip, kad noras pažinti tiesą būna ta priežastis, dėl kurios žmonės, nežinantys, kaip reikia ieškoti tiesos, jos nepasiekia ir apsirinka, nes noras pažinti tiesą

verčia juos skubotai spręsti ir laikyti tikrais dalykus, kurių jie gerai nepažįsta.

43. Mes niekada negalime apsirikti pritardami tiktai aiškiai ir tiksliai suvoktiems dalykams

Be to, yra tikra, kad samprotaudami tik apie tai, ką aiškiai ir tiksliai suvokiame, klaidingo dalyko nelaikysime tikru. Juk Dievas nėra apgavikas, todėl ir jo duotas sugebėjimas pažinti, kaip ir sugebėjimas norėti, negali klaidinti, kai jį taikome tik tam, ką aiškiai suvokiame. Nors ši tiesa ir nebūtų įrodyta, mes iš prigimties esame taip linkę pritarti dalykams, kuriuos aiškiai suvokiame, kad jokiu būdu negalime jais abejoti, kol taip suvokiame.

44. Apie tai, ko aiškiai nesuvokiame, paprastai sprendžiame klaidingai, nors kartais mūsų sprendimas gali būti ir teisingas; mus dažnai suklaidina atmintis

Be to, yra visiškai tikra, jog pritardami kokiam nors įrodymui, kurio gerai nesuvokiame, mes arba suklystame, arba tiktai atsitiktinai randame tiesą, todėl negalime būti tikri, kad neklystame. Mums retai pasitaiko pritarti dalykams žinant, kad jų gerai nepažįstame, nes natūrali šviesa sako, kad niekada nereikia spręsti apie tai, ko nesame akivaizdžiai pažinę. Tačiau dažnai klystame todėl, kad manome, jog daugelį dalykų kitados pažinome, ir vos tik juos prisiminę pritariame jiems, tarsi būtume juos pakankamai ištyrę, nors iš tiesų niekada ir nebuvome jų gerai pažinę.

45. Kas yra aiškus ir tikslus suvokimas

Yra daug žmonių, kurie per visą savo gyvenimą nieko nesuvokia taip, kad galėtų apie tai teisingai spręsti, nes suvokimas, kuriuo galime pagrįsti nea-

bejotiną sprendimą, turi būti ne tiktai aiškus, bet ir tikslus. Aiškiu vadinu tokį suvokimą, kuris yra akivaizdus ir suprantamas dėmesingam protui, panašiai kaip sakome, kad aiškiai matome prieš akis esančius ir pakankamai stipriai jas veikiančius objektus, kai mūsų akys nukreiptos juos matyti. O tiksliu vadinu tokį suvokimą, kuris yra apibrėžtas ir skiriasi nuo visų kitų tuo, kad apima tik tai, kas akivaizdu reikiamu būdu objektą stebinčiam žmogui.

46. Suvokimas gali būti aiškus nebūdamas tikslus, bet ne priešingai

Pavyzdžiui, kai kas nors junta stiprų skausmą, šį skausmą jis suvokia visiškai aiškiai, bet ne visada tiksliai, nes suvokimą žmonės paprastai painioja su klaidingu sprendimu apie prigimtį to, ką mano esant skaudamoje vietoje ir laiko panašiu į skausmo idėją arba pojūtį, esantį jų sąmonėje; jie aiškiai suvokia tiktai patį pojūtį arba miglotą mintį. Taigi suvokimas gali būti aiškus nebūdamas tikslus, bet negali būti tikslus kartu nebūdamas aiškus.

47. Norint atsikratyti vaikystės prietarų reikia apsvarstyti, kas yra aišku kiekvienoje iš mūsų paprastų sąvokų

Pirmaisiais gyvenimo metais mūsų siela yra taip panirusi į kūną, kad nors daug ką aiškiai suvokia, nieko nesuvokia tiksliai. Ir kadangi ji vis tiek imasi spręsti apie daugelį jai pasitaikančių dalykų, tai mūsų atmintis perkraunama prietarais, kurių mes ir toliau nesistengiame atsikratyti, nors yra visiškai tikra, kad kitaip neįmanoma jų gerai ištirti. Kad galėtume dabar jų atsikratyti, išvardysiu visas paprastas sąvokas, iš kurių susideda mūsų mąstymas, ir parodysiu, kas kiekvienoje iš jų yra aišku ir kas neaišku arba kur galime apsirikti.

48. Viskas, kas prieinama mūsų suvokimui, laikoma arba kokiu nors dalyku, arba kokia nors tiesa; jų išvardijimas

Viską, kas prieinama mūsų suvokimui, skirstau į dvi rūšis: pirmajai priskiriu dalykus, turinčius kokią nors būtį, antrajai – visas tiesas, kurios už mūsų mąstymo yra niekas. Pirmiesiems mes visų pirma turime kai kurias bendras sąvokas, taikytinas jiems visiems, būtent substancijos, trukmės, tvarkos, skaičiaus ir galbūt dar kai kurias kitas. Be to, turime ir kitokių sąvokų, padedančių juos atskirti. Pagrindinis skirtumas, kurį įžvelgiu tarp sukurtųjų dalykų, yra tas, kad vieni dalykai yra intelektiniai, t. y. mąstančiosios substancijos arba ypatybės, priklausančios tokioms substancijoms, o kiti – kūniški, t. y. kūnai arba ypatybės, priklausančios kūnui. Taigi suvokimas, valia ir visi suvokimo bei valios pasireiškimo būdai priklauso mąstančiajai substancijai; dydis arba tįsumas į ilgį, plotį ir gylį, figūra, judėjimas, dalių išsidėstymas bei dalumas ir kitos panašios ypatybės priklauso kūnams. Be to, patiriame turį savyje dar kai ką, ko negalime priskirti tik sielai arba tik kūnui ir kas, kaip bus parodyta vėliau, atsiranda dėl artimo ir glaudaus mūsų sielos ir kūno ryšio. Tai alkis, troškulys ir kt., taip pat emocijos, arba sielos aistros, priklausančios ne vien nuo mąstymo, kaip pyktis, džiaugsmas, liūdesys, meilė ir kt., pagaliau visi pojūčiai, pavyzdžiui, skausmo, kutulio, šviesos, spalvų, garsų, kvapų, skonio, šilumos, kietumo ir kitų savybių, prieinamų tiktai lytėjimui.

49. Tiesų tokiu būdu negalima išvardyti, be to, ir nėra reikalo

Čia išvardijau viską, ką pažįstame kaip dalykus; lieka pakalbėti apie tai, ką pažįstame kaip tiesas. Pa-

vyzdžiui, mąstydami, kad neįmanoma ką nors padaryti iš nieko, šio teiginio nelaikome kokiu nors egzistuojančiu dalyku arba kokio nors dalyko ypatybe, bet laikome jį tam tikra amžinąja tiesa, glūdinčia mūsų mąstyme ir vadinama bendrąja sąvoka, arba aksioma. Panašiai yra ir tada, kai sakoma, jog neįmanoma, kad tas pats dalykas tuo pačiu metu būtų ir nebūtų, kad tai, kas sukurta, negali nebūti nesukurta, kad mąstantysis, kol jis mąsto, negali neegzistuoti, arba nebūti. Tokių teiginių yra daugybė. Jų yra tiek daug, kad būtų sunku visus išvardyti, be to, ir nėra būtino reikalo, nes pasitaikius progai apie juos mąstyti negalėsime jų nepažinti, ypač jei mūsų nebeakins prietarai.

50. Visas šias tiesas įmanoma aiškiai pažinti, tačiau dėl prietarų ne visi įstengia tai padaryti

Visiškai aišku, kad tiesas, vadinamas bendrosiomis sąvokomis, dažnas gali aiškiai ir tiksliai suvokti, nes antraip jos nenusipelnytų tokio pavadinimo. Tačiau teisinga ir tai, kad kai kurios iš jų ne visai nusipelno šio pavadinimo, nes ne visiems jos yra akivaizdžios. Manau, jog taip yra ne todėl, kad kai kurių žmonių sugebėjimas pažinti aprėpia daugiau negu kitų, bet todėl, kad daugelio žmonių sąmonėje iš seno yra įsigalėjusi tam tikra nuomonė, kuri, būdama priešinga kai kurioms iš tų tiesų, ne vienam kliudo jas suvokti, nors jos visiškai akivaizdžios žmonėms, atsikračiusiems prietarų.

51. Kas yra substancija ir kodėl šio pavadinimo negalima ta pačia prasme taikyti Dievui ir jo kūriniams

Dalykus, kuriuos laikome egzistuojančiais, reikia ištirti kiekvieną atskirai, kad galėtume atskirti tai, kas aišku, nuo to, kas neaišku mūsų turimose jų sąvokose. Suvokdami substanciją, ją suvokiame tiktai kaip tam tikrą dalyką, kuris egzistuoja pats savaime,

nereikalaudamas jokio kito dalyko. Gali iškilti keblumų aiškinantis pasakymą „nereikalaudamas jokio kito dalyko“; nes, tiesą sakant, toks yra tiktai Dievas, o bet kuris sukurtas dalykas nepalaikomas ir nesaugomas Dievo galybės negali egzistuoti nė akimirką. Todėl mokykloje teisingai sakoma, kad pavadinimas „substancija“ nėra vienareikšmis Dievo ir jo kūrinių atžvilgiu, kitaip sakant, šis žodis neturi tokios reikšmės, kurią tiksliai suvoktume ir kuri ta pačia prasme tiktų ir Dievui, ir jo kūriniams. O kadangi vieni iš sukurtųjų dalykų negali egzistuoti be kai kurių kitų, tai atskirsime nuo jų tuos, kuriems reikalinga paprasta Dievo parama, ir pavadinsime juos substancijomis, o antruosius – savybėmis, arba substancijų atributais.

52. Apie tai, kad šį pavadinimą ta pačia reikšme galima taikyti ir kūnui, ir sielai, ir apie tai, kaip pažįstama substancija

Taigi mūsų turima sukurtos substancijos sąvoka vienodai taikoma ir nematerialioms, ir materialioms, arba kūniškoms, substancijoms, nes norint suprasti, kad tai yra substancijos, užtenka tiktai įžvelgti, kad jos gali egzistuoti be kokio nors sukurto daikto pagalbos. Tačiau prireikus sužinoti, ar kuri nors iš šių substancijų tikrai egzistuoja, kitaip sakant, ar ji dabar yra pasaulyje, šitokio jos egzistavimo neužtenka, kad ją aptiktume, nes tai, kas mūsų mąstyme sužadina tik kokį nors atskirą pažinimą, mums nieko neatskleidžia. Be to, reikia, kad ji turėtų kokių nors atributų, kuriuos įstengtume pastebėti, ir tam pakanka bet kokio iš jų, nes viena iš pačių bendriausių mūsų sąvokų yra ta, kad nebūtis negali turėti jokių atributų, savybių ar ypatybių. Todėl susidūrę su kokiais nors iš jų pagrįstai galime padaryti išvadą, kad tai kokios nors substancijos atributai ir kad ši substancija egzistuoja.

53. Kiekviena substancija turi vieną pagrindinį atributą: sielos pagrindinis atributas yra mąstymas, o kūno – tįsumas

Nors substancijai pažinti užtenka bet kokio atributo, vis dėlto kiekviena substancija turi vieną pagrindinį atributą, kuris sudaro jos prigimtį ir esmę ir nuo kurio priklauso visi kiti. Būtent tįsumas į ilgį, plotį ir gylį sudaro kūniškosios substancijos prigimtį, o mąstymas – mąstančiosios substancijos prigimtį. Mat viskas, kas priskirtina kūnui, suponuoja tįsumą ir tėra to, kas tįsu, modusas; lygiai taip pat visos savybės, aptinkamos mąstančiuose daiktuose, yra tiktai įvairūs mąstymo modusai. Pavyzdžiui, figūrą galima suvokti tik tįsiame daikte, judėjimą – tik tįsioje erdvėje, o vaizduotė, jutimas ir valia taip priklauso nuo mąstančio daikto, kad be jo negalime jų suvokti. Ir priešingai, tįsumą galime suvokti be figūros arba judėjimo, o mąstantį daiktą – be vaizduotės arba jutimo ir pan.

54. Kaip galime turėti aiškias mąstančiosios substancijos, kūniškosios substancijos ir Dievo sąvokas

Taigi mes galime turėti dvi aiškias ir tikslias sąvokas, arba idėjas: vieną – sukurtos mąstančiosios substancijos, antrą – tįsios substancijos, jei tik visus mąstymo atributus kruopščiai atskirsime nuo tįsumo atributų. Taip pat galime turėti aiškią ir tikslią nesukurtos mąstančios ir nepriklausomos substancijos idėją, t. y. Dievo idėją, jei tik nemanysime, kad ji perteikia viską, kas jame yra, ir nieko neprigalvosime patys, o kreipsime dėmesį tik į tai, kas tikrai yra tikslioje Dievo sąvokoje ir ką suvokiame priklausant tobuliausios esybės prigimčiai. Juk niekas negali paneigti, kad tokia yra mūsų turima Dievo idėja, išskyrus, žinoma, tuos, kurie visiškai nepagrįstai linkę manyti, kad žmogaus protui neprieinamas joks Dievo pažinimas[3].

55. Kaip galime tiksliai suvokti trukmę, tvarką ir skaičių

Taip pat mes tiksliai suvoksime trukmę, tvarką ir skaičių, jei tik, užuot painioję savo turimą jų idėją su tuo, kas, tiesą sakant, priklauso substancijos idėjai, manysime, kad trukmė yra kokio nors dalyko modusas, arba būdas, kuriuo šį dalyką suvokiame jam tebeegzistuojant; panašiai tvarka ir skaičius iš tikrųjų nesiskiria nuo sutvarkytų ir išskaičiuotų dalykų, o yra tiktai būdai, kuriais juos suvokiame.

56. Kas yra savybė, arba atributas, ir būdas, arba modusas

Kalbėdamas apie būdą, arba modusą, turiu galvoje ne ką kita, kaip tai, ką kitur vadinu atributu, arba savybe. Tačiau matydamas, kad substancija yra kitaip išsidėsčiusi arba pasikeitusi, aš sąmoningai vartoju žodį „modusas“, arba „būdas“. O tada, kai dėl šio išsidėstymo bei pakitimo ją galima pavadinti tokios rūšies, savybėmis vadinu įvairius modusus, dėl kurių ją galima taip pavadinti. Pagaliau, mąstydamas bendriau, kad šie modusai, arba savybės, yra substancijoje, ir suvokdamas juos tik kaip priklausančius šiai substancijai, vadinu juos atributais. O kadangi Dieve neturiu suvokti jokių pakitimų ar permainų, nesakau, kad jis turi modusų, arba savybių, bet kalbu apie jo atributus. Net sukurtuose daiktuose tai, kas juose egzistuoja visuomet tokiu pačiu būdu, kaip kad būtis ir trukmė egzistuojančiame bei trunkančiame daikte, pavadinsiu atributu, o ne modusu, arba savybe.

57. Apie tai, kad esama atributų, priklausančių daiktams, kuriems jie priskiriami, taip pat atributų, priklausančių nuo mūsų mąstymo

Vienos iš šių savybių, arba atributų, glūdi pačiuose daiktuose, kitos – tiktai mūsų mąstyme. Pavyzdžiui, laikas, kurį skiriame nuo trukmės apskritai ir kurį vadiname judėjimo matu, yra ne kas kita, kaip tam tikras būdas, kuriuo mąstome šią trukmę, nes suvokiame, kad judančių daiktų trukmė nėra kitokia negu nejudančių daiktų trukmė; tai yra aišku iš to, kad jeigu du kūnai juda ištisą valandą, vienas lėčiau, kitas greičiau, viename iš jų nepriskaičiuosime daugiau laiko negu kitame, nors viename judėjimo yra daugiau negu kitame. Tačiau norėdami matuoti visų daiktų trukmę vienu matu, paprastai naudojamės tam tikrų reguliarių judėjimų, sudarančių dienas ir metus, trukme ir šią trukmę, palyginę ją tokiu būdu, mes vadiname laiku, nors iš tikrųjų tai, ką mes šitaip vadiname, yra ne kas kita, kaip būdas mąstyti tikrąją daiktų trukmę.

58. Skaičiai ir universalijos priklauso nuo mūsų mąstymo

Skaičiai, kaip ir kitos bendros idėjos, mokykloje vadinamos universalijomis, mąstomi apskritai, nesiejant jų su jokiu sukurtu daiktu, už mūsų mąstymo neegzistuoja.

59. Kokios yra universalijos

Universalijos atsiranda tik dėl to, kad naudojamės ta pačia idėja mąstydami apie daugelį atskirų dalykų, kurie tarpusavyje yra panašūs. Ir kai tuo pačiu pavadinimu apimame visus dalykus, pateikiamus šia idėja, pavadinimas taip pat yra universalus. Pavyzdžiui, matydami du akmenis ir mąstydami ne apie jų prigimtį,

o tik apie tai, kad jų yra du, susidarome tam tikro skaičiaus idėją, kurią vadiname skaičiumi „du". Vėliau pamatę du paukščius arba du medžius ir taip pat mąstydami ne apie jų prigimtį, o tik apie tai, kad jų yra du, vėl prisimename anksčiau susidarytą idėją ir paverčiame ją universalija, lygiai kaip ir skaičių, kurį vadiname universaliu pavadinimu, skaičiumi „du". Lygiai taip pat matydami iš trijų kraštinių sudarytą figūrą susidarome tam tikrą idėją, kurią pavadiname trikampio idėja ir kuria vėliau naudojamės kaip universalija norėdami įsivaizduoti visas kitas iš trijų kraštinių sudarytas figūras. Pastebėję, kad vieni trikampiai turi statų kampą, o kiti – ne, susidarome universalią stačiojo trikampio idėją, kurią pirmesnės, kaip bendresnės ir universalesnės, atžvilgiu galima pavadinti rūšimi, o status kampas yra universali skirtybė, išskirianti statųjį trikampį iš visų kitų trikampių. Be to, pastebėję, kad jo įžambinės kvadratas yra lygus kitų dviejų kraštinių kvadratų sumai ir kad ši savybė būdinga tiktai tokios rūšies trikampiams, galime ją pavadinti universalia stačiųjų trikampių savybe. Pagaliau tarę, kad vieni iš šių trikampių juda, o kiti – ne, laikysime tai jų universalia akcidencija. Paprastai minimos penkios universalijos: giminė, rūšis, skiriamasis požymis, savybinis požymis, atsitiktinis požymis.

60. Apie skirtumus ir visų pirma apie realųjį skirtumą

Skaičius pačiuose dalykuose atsiranda dėl tarp jų esančio skirtumo, o skirtumas būna trejopas: realus, modalinis ir mintinis, arba sukurtas proto. Realus skirtumas būna tarp dviejų arba daugiau substancijų. Padaryti išvadą, kad dvi substancijos iš tiesų skiriasi viena nuo kitos, galime jau vien iš to, kad jas galima aiškiai ir tiksliai suvokti vieną be kitos. Juk iš to, ką

žinome apie Dievą, įsitikinome, kad jis gali sukurti viską, ką mes aiškiai ir tiksliai suvokiame. Todėl, pavyzdžiui, iš to, kad šiuo metu turime tįsios, arba kūniškos, substancijos idėją, nors dar tikrai nežinome, ar toks dalykas šiuo metu pasaulyje yra, galime padaryti išvadą, kad ji gali egzistuoti. O jei ji egzistuoja, bet kokia jos dalis, kurią galime nustatyti mąstymu, turi realiai skirtis nuo kitų šios substancijos dalių. Panašiai iš to, kad kiekvienas iš mūsų suvokia mąstąs ir galįs mąstydamas atskirti nuo savęs arba nuo savo sielos bet kurią kitą substanciją, tiek mąstančią, tiek tįsią, galima padaryti išvadą, kad kiekvienas iš mūsų, taip traktuojamas, realiai skiriasi nuo bet kurios kitos mąstančios substancijos, taip pat nuo bet kurios tįsios substancijos. Netgi jei Dievas susietų sielą ir kūną taip glaudžiai, kaip tik įmanoma, ir sudarytų šių dviejų substancijų junginį, mes vis dėlto suvoktume, kad, nepaisant šios vienybės, abi substancijos iš tikrųjų skiriasi viena nuo kitos, nes nors ir kaip glaudžiai Dievas jas susietų, jis neįstengtų atsižadėti galios atskirti jas vieną nuo kitos arba išlaikyti nepriklausomas vieną nuo kitos, ir kad dalykai, kuriuos Dievas gali atskirti arba išlaikyti atskirtus, realiai skiriasi vienas nuo kito.

61. Apie modalinį skirtumą

Modalinis skirtumas yra dvejopas: vienas tarp moduso, mūsų vadinamo būdu, ir substancijos, kuriai jis priklauso ir kurią pakeičia, kitas – tarp dviejų tos pačios substancijos modusų. Pirmasis pažįstamas iš to, kad substanciją galima aiškiai suvokti be moduso, kuris nuo jos skiriasi, ir, priešingai, moduso negalima suvokti be pačios substancijos. Pavyzdžiui, yra modalinis skirtumas tarp figūros ar judėjimo ir kūniškos substancijos, kuriai jie abu priklauso, taip pat tarp tvirtinimo ar prisiminimo ir mąstančios esybės.

Antrasis skirtumas pažįstamas iš to, kad vieną modusą galime suvokti be kito, kaip figūrą – be judėjimo, o judėjimą – be figūros, tačiau nė vieno iš jų negalime suvokti be substancijos, kuriai jie priklauso. Pavyzdžiui, kai juda koks nors akmuo ir jis yra keturkampis, jo figūrą galime suvokti nežinodami, kad jis juda. Ir priešingai, akmens judėjimą galime suvokti nežinodami, kad jis keturkampis. Bet nei judėjimo, nei figūros negalime aiškiai suvokti nežinodami, kad jie abu priklauso tai pačiai substancijai, būtent akmens substancijai. O skirtumą tarp vienos substancijos moduso ir kitos substancijos arba kitos substancijos moduso, kaip, pavyzdžiui, skirtumą tarp vieno ir kito kūno judėjimo arba tarp kūno ir mąstančio daikto judėjimo, arba tarp kūno judėjimo ir trukmės, mano nuomone, reikia vadinti veikiau realiu, o ne modaliniu. Juk modusų negalėtume pažinti be substancijų, kurioms jie priklauso, kai šios substancijos skiriasi realiai.

62. Apie mintinį skirtumą

Pagaliau, mintinį skirtumą sudaro tai, kad kartais substanciją skiriame nuo kokio nors jos atributo, be kurio jos negalima aiškiai suvokti, arba bandome atskirti du tokius tos pačios substancijos atributus ir mąstyti vieną nemąstydami kito. Šis skirtumas atpažįstamas iš to, kad atėmę iš substancijos šį atributą negalime susidaryti aiškios ir tikslios jos idėjos, arba iš to, kad negalime susidaryti vieno iš dviejų ar kelių tokių atributų aiškios ir tikslios idėjos atskyrę juos vieną nuo kito. Pavyzdžiui, jei kokia nors substancija nustoja trukusi, ji nustoja ir egzistavusi, todėl trukmę ir substanciją galima skirti tik mintyse. Apskritai visi atributai, dėl kurių galime įvairiai mąstyti tą patį dalyką, kaip, pavyzdžiui, kūno tįsumas ir dalumas, nesiskiria nuo kūno, kurį mes imame objektu, ir vienas nuo

kito, nebent mes kai kada neaiškiai mąstome vieną iš jų nemąstydami kito. Kiek prisimenu, kitur – būtent Atsakymo į pirmąsias pastabas dėl mano „Apmąstymų apie pirmąją filosofiją" pabaigoje – šį mintinį skirtumą susiejau su modaliniu. Tačiau tai nė kiek neprieštarauja tam, ką rašau čia, nes tada neturėjau tikslo plačiau nagrinėti šį klausimą ir pasitenkinau tuo, kad abu juos atskyriau nuo realaus skirtumo.

63. Kaip galime susidaryti aiškias tįsumo ir mąstymo sąvokas, jei vienas sudaro kūno, o kitas – sielos prigimtį

Mąstymą ir tįsumą galima traktuoti kaip sudarančius mąstančiosios ir kūniškosios substancijų prigimtį. Tada juos turėsime suvokti ne kitaip, o kaip pačią mąstančiąją ir tįsiąją substancijas, t. y. kaip sielą ir kūną, ir galėsime suvokti labai aiškiai ir tiksliai. Netgi lengviau suvokti tįsią ir mąstančią substancijas negu substanciją apskritai, nesigilinant į tai, ar ji tįsi, ar mąstanti. Mat sunkoka atskirti substancijos sąvoką nuo mąstymo ir tįsumo sąvokų. Nuo substancijos mąstymas ir tįsumas skiriasi tik tuo, kad mąstymą ir tįsumą kai kada mąstome kartu nemąstydami paties mąstančio arba tįsaus daikto. Ir mūsų sąvoka darosi aiškesnė ne dėl to, kad apima mažiau dalykų, bet dėl to, kad kruopščiai atskiriame tai, ką ji apima, ir stengiamės to nesupainioti su kitomis sąvokomis, kurios gali ją aptemdyti.

64. Kaip mąstymą ir tįsumą galime aiškiai suvokti ir laikydami juos šių substancijų modusais, arba atributais

Mąstymą ir tįsumą galime laikyti ir substancijos modusais, arba atributais, nes ta pati siela gali turėti daug įvairių minčių, o tas pats kūnas, likdamas to

paties dydžio, gali būti tįsus įvairiais būdais, pavyzdžiui, vienąsyk daugiau į ilgį nei į plotį ar gylį, o kitąsyk – daugiau į plotį nei į ilgį. Be to, mąstymą ir tįsumą nuo to, kas mąsto ir kas yra tįsu, skiriame tik kaip kokio nors daikto priklausinius (modusus) nuo to paties daikto, nuo kurio jie priklauso. Juos pažįstame taip pat aiškiai ir tiksliai, kaip ir jų substancijas, jei tik nemanome, kad jie egzistuoja patys savaime, bet atsimename, kad jie yra tik tam tikrų substancijų modusai. Tad laikydami juos substancijų, nuo kurių jie priklauso, savybėmis lengvai atskiriame juos nuo pačių substancijų ir pažįstame tokius, kokie jie yra iš tikrųjų. Priešingai, norėdami juos pažinti be pačių substancijų, palaikytume juos savaime egzistuojančiais ir supainiotume idėją, kurią privalome turėti apie substanciją, su ta, kurią privalome turėti apie jos savybes.

65. Kaip galime suvokti įvairias jų savybes, arba atributus

Be to, galime labai aiškiai suvokti įvairius mąstymo modusus, kaip antai supratimą, vaizduotę, atsiminimą, norėjimą ir kt., taip pat įvairius tįsumo arba tįsumui priklausančius modusus, pavyzdžiui, visas figūras, dalių išsidėstymą bei jų judėjimą, jei tik laikome juos substancijų, kurioms jie priklauso, priklausiniais. Dėl judėjimo, tai mes mąstome tik apie judėjimą iš vienos vietos į kitą neieškodami jį sukeliančios jėgos, su kuria pasistengsiu supažindinti vėliau.

66. Apie tai, kad aiškiai suvokiame ir savo pojūčius, afektus bei potraukius, nors spręsdami apie juos dažnai klystame

Lieka tik pojūčiai, afektai bei potraukiai, kuriuos galime aiškiai ir tiksliai pažinti, jei tik saugomės savo sprendimuose apie juos apimti ką nors daugiau, o

ne vien tai, ką tikrai suvokėme ir kuo mus įtikina protas. Tačiau labai sunku ilgai būti tokiam atidžiam, bent jau pojūčių atžvilgiu, nes kiekvienas iš mūsų nuo pat gyvenimo pradžios tikėjo, kad visi mūsų juntami dalykai egzistuoja už mūsų mąstymo ir yra visiškai panašūs į pojūčius, t. y. į mūsų turimas jų idėjas. Pavyzdžiui, išvydę kokią nors spalvą įsivaizduojame matantys kokį nors daiktą, egzistuojantį už mūsų ir panašų į mūsų turimą spalvos idėją. Šitaip spręsdavome gana dažnai, ir mums atrodydavo, kad matome labai aiškiai ir tiksliai. Todėl nieko keisto, jei kai kurie iš mūsų taip tiki šiuo klaidingu prietaru, kad net nedrįsta juo suabejoti.

67. Mes dažnai klystame net spręsdami apie skausmą, kurį juntame kokioje nors kūno dalyje

Tokį pat išankstinį nusistatymą turime ir visų kitų pojūčių atžvilgiu, net tokių kaip sudirginimas ir skausmas. Nors ir nemanome, kad už mūsų yra kokie nors dalykai, panašūs į mūsų juntamą dirginimą ir skausmą, tačiau manome, kad jie – idėjos, esančios ne tik mūsų sieloje, t. y. mūsų suvokime, bet ir rankoje, kojoje ar kokioje nors kitoje kūno dalyje, nors nėra jokios priežasties, verčiančios tikėti, kad kojoje juntamas skausmas yra kažkas už mūsų mąstymo arba kad mūsų regima šviesa yra už mūsų – saulėje. Ir jei kai kurie iš mūsų nesiryžta atsikratyti tokios nuomonės, tai tik dėl to, jog pervertina vaikystėje susidarytas nuomones ir neįstengia jų užmiršti, kad susidarytų kitas – labiau pagrįstas. Toliau šitai bus matyti akivaizdžiau.

68. Kaip tokiuose dalykuose reikia atskirti tai, kas gali klaidinti, nuo to, kas aiškiai suvokiama

Kad galėtume savo pojūčiuose atskirti tai, kas aišku, nuo to, kas neaišku, pirmiausia turime įsidėmėti, kad

skausmą, spalvą ir kitus panašius dalykus aiškiai ir tiksliai suvokiame tik tada, kai juos traktuojame kaip pojūčius arba mintis. Tačiau manydami, kad spalva, skausmas ir kiti dalykai egzistuoja už mūsų mąstymo, niekaip nesuvokiame, kas yra ta spalva, skausmas ir kt. Jei koks nors žmogus sako įžiūrintis kūne spalvą arba jaučiantis skausmą kurioje nors kūno dalyje, tai yra tas pat kaip sakyti, kad jis mato ar jaučia kažką, ko prigimties visiškai nepažįsta, t. y. neturi aiškaus supratimo apie tai, ką mato ar jaučia. Tad nors įdėmiai neanalizuodamas savo minčių jis gali lengvai patikėti šiek tiek tai pažįstąs, nes mano, kad spalva, kurią tariasi įžiūrįs objekte, yra panaši į jos pojūtį, vis dėlto geriau pagalvojęs, kas yra spalva spalvotame kūne arba skausmas sopančioje vietoje, jis, be abejo, įsitikins jų nepažįstąs.

69. Dydžiai, figūros ir kiti panašūs dalykai pažįstami visai kitaip negu spalva, skausmas ir kt.

Ypač tai bus aišku, jei atsižvelgsime į tai, kad matomų kūnų dydį, figūrą, judėjimą, bent iš vienos vietos į kitą (nes filosofai, įsivaizduodami esant kitų judėjimų, skirtingų nuo šio, aptemdė tikrąją judėjimo prigimtį), dalių išsidėstymą, trukmę ir kitas savybes, visuose kūnuose suvokiamas, kaip jau minėjome, aiškiai ir tiksliai, pažįstame visai kitokiu būdu, negu to paties kūno spalvą, skausmą, kvapą, skonį arba ką nors kita iš su pojūčiais siejamų dalykų. Nors matydami kokį nors kūną ir suvokdami jo spalvą esame ne mažiau tikri, kad jis egzistuoja, negu suvokdami jo figūrą, visiškai aišku, kad savybę, dėl kurios sakome, jog tas kūnas turi figūrą, suvokiame kitaip negu tą, dėl kurios sakome, jog tas kūnas yra spalvotas.

70. Apie jutimais suvokiamus dalykus galime spręsti dviem būdais: vienas iš jų klaidina, kitas padeda išvengti klaidų

Taigi visiškai akivaizdu, jog kai sakome, kad įžiūrime spalvas daiktuose, tai yra tas pat kaip sakyti, kad tuose daiktuose įžiūrime kažką, nors ir nežinome, kas tai yra, bet tas „kažkas" sukelia mumyse aiškų ir ryškų pojūtį, kurį vadiname spalvos pojūčiu. Tačiau mūsų sprendimai yra labai skirtingi. Kol tiktai manome, kad objektuose (t. y. daiktuose, kokie jie yra) yra kažkas, ko prigimties nežinome ir kas sukelia mums neaiškias mintis, vadinamas pojūčiais, mums sunku apsirikti. Ko gero, dėl to netgi išvengiame klaidų. Mat pastebėję, kad ko nors nežinome, pasidarome atsargesni ir apie tai skubotai nesprendžiame. Visai kitaip būna, kai manome, kad suvokiame kokio nors daikto spalvą, nors tikrai nežinome, ką šiuo vardu vadiname, ir negalime įžiūrėti jokio panašumo tarp spalvos, kurią tariame esant tame daikte, ir spalvos, esančios mūsų pojūtyje. Bet mes į tai neatsižvelgiame, be to, pastebime, kad tuose pačiuose daiktuose yra daug kitų savybių, kaip antai dydis, figūra, skaičius ir kt., kurios egzistuoja juose tokios, kokias suvokia mūsų pojūčiai arba, tiksliau, protas, todėl greitai klaidingai patikime, kad tai, kas daikte vadinama spalva, yra kažkas egzistuojantis tame daikte ir visiškai atitinkantis spalvą, esančią mūsų mintyse. Dėl to mums atrodo, kad tame daikte aiškiai suvokiame tai, ko niekaip negalime priskirti jo prigimčiai.

71. Pirmoji ir svarbiausia mūsų klaidų priežastis yra vaikystės įsitikinimai

Kaip tik tada ir radosi daugumą mūsų klaidų. Pirmaisiais gyvenimo metais mūsų siela buvo taip glaudžiai susijusi su kūnu, kad kreipdavo dėmesį tik į tokius dalykus, kurie sukeldavo kokius nors įspūdžius.

Ji nesidomėjo, ar tuos įspūdžius sukeldavo dalykai, egzistuojantys už jos pačios, ji tiktai jautė skausmą kūną sužeidus arba pasitenkinimą kūnui patyrus ką nors malonaus. Kai kūnas būdavo veikiamas silpnai, nesukeliant didelio nemalonumo arba pasitenkinimo, siela patirdavo tai, ką vadiname skonio, kvapo, garso, šilumos, šalčio, šviesos, spalvos ir kitokiais pojūčiais. Šie pojūčiai iš tikrųjų neparodo nieko, ko nebūtų mūsų mąstyme. Tačiau jie yra įvairūs, o ta įvairovė priklauso nuo įvairumo judėjimų, ateinančių iš visų kūno taškų į smegenis, su kuriomis mūsų mąstymas yra glaudžiai susijęs. Siela taip pat suvokdavo dydžius, figūras, judėjimus ir pan., kuriuos laikė ne pojūčiais, bet daiktais arba daiktų savybėmis, egzistuojančiomis už mūsų mąstymo arba bent jau galinčiomis už jo egzistuoti, nors šių dviejų atvejų skirtumo siela ir nesuvokė. Paūgėjus mūsų kūnas, dėl organų sandaros laisvai sukinėdamasis čia į vieną, čia į kitą pusę, susidurdavo ir su naudingais, ir su žalingais dalykais. Siela, glaudžiai susijusi su kūnu, svarstydama pasitaikančius naudingus arba žalingus dalykus pirmiausia pastebėjo, kad jie egzistuoja už jos pačios. Ji priskyrė jiems ne tik dydžius, figūras, judėjimus ir kitas savybes, kurios tikrai būdingos kūnams ir kurias ji suvokdavo kaip daiktus arba jų modusus, bet ir spalvas, kvapus bei kitus pastebėtus tokios rūšies dalykus. O kadangi kūnas taip užgoždavo sielą, kad visi kiti dalykai jai rūpėjo tik tiek, kiek jie buvo naudingi kūnui, daiktus priklausomai nuo to, ar jų sukelti įspūdžiai jai atrodė stiprūs, ar silpni, ji laikė daugiau ar mažiau realiais. Todėl siela ėmė tikėti, kad akmenyje ir metaluose substancijos, arba kūniškumo, yra daugiau negu ore ar vandenyje. Mat pirmuosiuose ji juto daugiau kietumo ir sunkio, o orą, nejausdama iš jo jokio vėjo, šalčio ar šilumos, laikė nieku. Kadangi žvaigždės šviesos jai teikė ne daugiau negu deganti žvakė, tai žvaigždžių ji neįsivaizdavo didesnių

už žvakės liepsną. Nesidomėdama, ar Žemė gali suktis apie savo ašį ir ar jos paviršius apvalus kaip rutulys, ji buvo linkusi tikėti, kad Žemė nejuda ir yra plokščia. Be to, mūsų sielą nuo pat vaikystės teršia ir tūkstančiai kitokių įsitikinimų. Netgi išmokę naudotis visa proto galia mes ir toliau jais tikėjome, užuot pagalvoję, kad tokius sprendimus priėmėme dar nemokėdami gerai naudotis savo protu ir kad jie greičiau klaidingi, o ne teisingi. Mes juos laikėme tokiais tikrais, lyg pojūčiais būtume aiškiai juos pažinę, ir nekeliančiais abejonių, lyg jie būtų bendrosios sąvokos.

72. Antroji priežastis yra tai, kad neįstengiame pamiršti tų įsitikinimų

Pagaliau, kai subrendę išmokstame naudotis visu proto pajėgumu, o siela, pasidariusi nebe tokia pavaldi kūnui, bando susidaryti teisingą nuomonę apie dalykus ir pažinti jų prigimtį, nors ir pastebime, kad dauguma nuomonių, susidarytų vaikystėje, yra klaidingos, mums vis dėlto nelengva jų atsikratyti. Tačiau yra visiškai aišku, kad jeigu jų neatsikratysime ir nelaikysime klaidingomis ir netikromis, mums nuolat grės pavojus apsirikti. Pavyzdžiui, nuo pat pirmųjų gyvenimo metų žvaigždes įsivaizduodavome mažas, nors astronomijos mokslas mums akivaizdžiai įrodo, kad jos labai didelės. Bet ankstesnis įsitikinimas ir dabar toks stiprus, kad mums sunku įsivaizduoti žvaigždes kitokias, negu jas įsivaizduodavome anksčiau.

73. Trečioji priežastis yra tai, kad mūsų siela pavargsta nuo įdėmaus susitelkimo į visus dalykus, apie kuriuos sprendžiame

Be to, mūsų siela negali be vargo ilgesnį laiką susikaupusi svarstyti tą patį dalyką, ji pavargsta. Užvis sunkiausiai ji susikaupia prie grynai intelekto dalykų,

kurie nesuvokiami nei jutimais, nei vaizduote. Taip yra galbūt dėl glaudaus jos ryšio su kūnu, o gal dėl to, kad pirmaisiais gyvenimo metais taip įpratome justi ir įsivaizduoti, jog būtent taip mąstyti mums pasidarė daug lengviau. Štai kodėl, jeigu substancija nėra įsivaizduojama, kūniška ir netgi jutimais suvokiama, daugelis žmonių negali patikėti, kad ji yra. Paprastai nekreipiama dėmesio į tai, kad įsivaizduoti galima tik dalykus, kuriems būdingas tįsumas, judėjimas arba figūra, ir kad esama dar daug kitų dalykų, kuriuos galima tik mąstyti. Todėl daugelis žmonių tiki, kad negali būti nieko, kas neturėtų kūno, ir netgi kad negali būti kūno, kuris nebūtų suvokiamas jutimais. Ir kadangi iš tiesų mes visų dalykų prigimtį suvokiame ne jutimais, o tik pasitelkę protą, tai nėra ko stebėtis, kad dauguma žmonių viską suvokia miglotai, nes tik nedaugelis jų moka tinkamai juo vadovautis.

74. Ketvirtoji priežastis yra tai, kad savo mintis siejame su žodžiais, kurie jų tiksliai neišreiškia

Pagaliau klystame dėl to, kad savo sąvokas, norėdami jas išreikšti balsiai, susiejame su tam tikrais žodžiais ir todėl prisimename veikiau žodžius, o ne pačius dalykus. Tad vargu ar kada nors suvokiame kokį nors dalyką taip tiksliai, kad tai, ką suvokiame, galėtume atskirti nuo tam išreikšti parinktų žodžių. O daugelis žmonių kreipia dėmesį veikiau į žodžius negu į pačius dalykus ir todėl vartoja jiems visiškai nesuprantamus terminus, ir netgi nesistengia jų suprasti. Jie mano anksčiau juos supratę arba jiems atrodo, kad žmonės, iš kurių jie perėmė šiuos terminus, suprato jų reikšmę, todėl ir jie patys ją supranta. Nors šito čia nuodugniai nenagrinėsime, nes nepaaiškinau žmogaus kūno prigimties ir netgi neįrodžiau, kad kūnai egzistuoja, tačiau man atrodo, kad tai, ką pasakiau

šiuo klausimu, padės mums atskirti aiškias ir tikslias sąvokas nuo miglotų ir mums nežinomų.

75. Trumpas išdėstymas to, kuo reikia vadovautis norint gerai filosofuoti

Taigi, norint rimtai užsiimti filosofija ir ieškoti tiesų, kokias tik įstengiame pažinti, pirmiausia reikia atsikratyti visų prietarų ir kokios nors nuomonės, kuria anksčiau tikėjome, stengtis nelaikyti teisinga, kol iš naujo jos nepatikrinsime. Paskui reikia ištirti visas mūsų turimas nuomones ir laikyti teisingomis tik tas, kurios mums yra aiškios ir tikslios. Taip mes pirmiausia sužinosime, kad mes patys esame, nes mums būdinga mąstanti prigimtis, taip pat kad yra Dievas, nuo kurio priklausome. Apsvarstę jo atributus galėsime tirti visų kitų dalykų teisingumą, nes Dievas yra jų priežastis. Pagaliau, be Dievo ir sielos sampratų, aptiksime savyje dar ir kitų amžinųjų tiesų pažinimą, pavyzdžiui, kad nebūtis negali nieko sukurti ir kt. Be to, rasime tam tikros kūniškos, arba tįsios, judrios, dalios prigimties idėją, taip pat idėją jutimų, sukeliančių mumyse tam tikrus pojūčius, kaip antai skausmo, spalvos, skonio ir kt. Tai, ką sužinojome paeiliui tirdami šiuos dalykus, palyginę su tuo, ką apie juos manėme anksčiau, įprasime kurti aiškias ir apibrėžtas visų žinomų dalykų sąvokas. Manau, kad šiomis keliomis taisyklėmis aš nusakiau bendriausius ir svarbiausius žmogiškojo pažinimo pagrindus.

76. Pirmenybę privalome teikti Dievo autoritetui, o ne savo samprotavimams, ir iš to, kas mums neduota apreiškimu, neturime tikėti niekuo, ko nepažįstame labai aiškiai

Visų pirma turime laikyti neklystama taisykle, jog tai, ką apreiškė Dievas, yra nepalyginti tikriau negu

visa kita, kad visuomet būtume pasirengę, jeigu kokia nors proto kibirkštis atsitiktinai įžiebtų mumyse ką nors priešinga, labiau tikėti Dievo autoritetu, o ne savo sprendimais. Dėl tiesų, apie kurias teologija nieko nesako, tai žmogui, norinčiam tapti filosofu, visai nedera laikyti tiesa dalykų, kurių teisingumu pats neįsitikino, ir labiau pasitikėti pojūčiais, tai yra neapgalvotais vaikystės sprendimais, o ne protu, kuriuo jis sugeba tinkamai vadovautis.

APIE MATERIALIŲ DAIKTŲ PRADUS

1. Iš kur mes tikrai žinome, kad kūnai egzistuoja

Nors mes esame pakankamai įsitikinę, kad pasaulyje esama kūnų, bet kadangi anksčiau tuo abejojome ir tarėme, kad tai yra vienas iš jaunystėje susidarytų prietarų, dabar reikia ištirti tuos pagrindus, kuriais remdamiesi galėtume tai tikrai žinoti. Pirmiausia, mes patiriame, kad viskas, ką juntame, neabejotinai ateina iš kokio nors daikto, skirtingo nuo mūsų mąstymo. Ne mūsų galioje padaryti taip, kad veikiau justume viena, o ne kita, – tai priklauso nuo daikto, veikiančio mūsų jusles. Žinoma, galime klausti, ar tas daiktas yra Dievas, ar kas nors skirtinga nuo Dievo. Bet mes juntame arba veikiau mūsų pojūčiai dažnai verčia mus aiškiai ir tiksliai suvokti tįsią į ilgį, plotį ir gylį materiją, kurios įvairios dalys turi figūrą, gali įvairiai judėti ir sukelia mums spalvų, kvapų, skausmo ir kitokius pojūčius. Tad jeigu Dievas pats tiesiogiai įteigtų mūsų sielai šios tįsios materijos idėją pateikęs kokį nors daiktą, kuriam nebūdingi nei tįsumas, nei figūra, nei judėjimas, arba tiktai leistų, kad ją mums pateiktų toks daiktas, mes negalėtume rasti jokio argumento, neleidžiančio manyti, kad Dievui malonu mus apgaudinėti, nes tą materiją mes suvokiame kaip kažką skirtinga nuo Dievo ir nuo mūsų mąstymo ir mums atrodo, kad mūsų turima tos materijos idėja

susiformuoja mumyse dėl daiktų, esančių už mūsų, į kuriuos ji yra visiškai panaši. O kadangi, kaip jau pažymėjome, Dievo prigimtis prieštarauja tam, kad jis galėtų mus apgaudinėti, turime padaryti išvadą, kad yra tam tikra substancija, tįsi į ilgį, plotį ir gylį, kuri šiuo metu egzistuoja pasaulyje su visomis tįsiam daiktui būdingomis savybėmis. Ta tįsi substancija ir yra tai, ką vadiname kūnu, arba materija.

2. Iš kur žinome, kad mūsų siela yra glaudžiai susijusi su kūnu

Taip pat turime padaryti išvadą, kad tam tikras kūnas su mūsų siela yra susijęs glaudžiau negu kiti kūnai. Mat aiškiai pastebime, kad skausmas ir kiti pojūčiai užklumpa mus netikėtai. Apie juos mūsų siela su jai būdingu žinojimu sprendžia, kad jie kyla ne tik iš jos vienos, nes ji – mąstantis daiktas ir yra susijusi su kitu daiktu, tįsiu ir judančiu dėl savo organų išsidėstymo, kurį ir vadiname žmogaus kūnu. Tačiau išsamiau tai paaiškinti ketinu kitur[4].

3. Mūsų pojūčiai neatskleidžia mums daiktų prigimties, o tik parodo, kuo jie yra mums naudingi arba kenksmingi

Mums užteks pažymėti, kad viskas, ką suvokiame jutimais, yra susiję su glaudžia sielos ir kūno sąjunga ir kad jie paprastai parodo mums, kuo išoriniai daiktai gali būti mums naudingi arba kenksmingi, bet ne tai, kokia yra jų prigimtis, – šitai jie parodo nebent tik retkarčiais ir atsitiktinai. Šitaip manydami be vargo atsikratysime visų įsitikinimų, pagrįstų tiktai mūsų pojūčiais, ir vadovausimės tiktai savo intelektu, nes tik jame viename natūraliai glūdi pirminės sąvokos arba idėjos – jos yra tarsi tiesų, kurias mes sugebame pažinti, sėklos.

4. Ne sunkis, ne kietumas, ne spalva ir kiti panašūs dalykai sudaro kūnų prigimtį, o tiktai tįsumas

Taip sužinosime, jog materijos, arba kūno, prigimtį apskritai sudaro ne tai, kad jis yra kietas, sunkus, spalvotas arba kokiu nors kitu būdu mūsų jusles veikiantis daiktas, o tik tai, kad jis yra substancija, tįsi į ilgį, plotį ir gylį. Juk apie kietumą lytėjimu sužinome tik tiek, kad kietų kūnų dalelės, susidūrusios su mūsų rankomis, priešinasi jų judėjimui. Jeigu kiekvieną sykį mums tiesiant rankas į kokius nors kūnus jie atsitrauktų tokiu greičiu, kokiu artėja mūsų rankos, mes niekada nepajustume kietumo. Bet vis dėlto neturime jokio pagrindo manyti, kad kūnai, galintys taip atsitraukti, neturi to, kas sudaro jų prigimtį. Tai rodo, kad jų prigimtį sudaro ne kietumas, kurį kartais juntame susidūrę su jais, ir ne sunkis, šiluma ar kitos panašios savybės. Mat tirdami bet kokį kūną galime manyti, kad jis neturi nė vienos iš šių savybių, bet vis dėlto gerai žinome, kad jam būdinga viskas, kas jį padaro kūnu, jei tik jis yra tįsus į ilgį, plotį ir gylį. Tai taip pat rodo, jog daiktui, kad jis galėtų būti, tos savybės visai nereikalingos, o jo prigimtį sudaro tai, kad jis yra tįsi substancija.

5. Šią tiesą užtamsina prietarai apie išretėjimą ir tuštumą

Lieka dvi priežastys, dėl kurių galima abejoti, kad tikrąją daikto prigimtį sudaro tiktai tįsumas. Pirmoji yra tai, jog kai kurie, matydami aplink save tai tankesnius, tai retesnius kūnus, sugalvojo, kad tas pats kūnas būdamas išretėjęs yra tįsesnis, negu būdamas sutankėjęs. Atsirado net tokių gudragalvių, kurie panoro atskirti kūno substanciją nuo jo dydžio, o patį dydį – nuo tįsumo. Antroji priežastis pagrįsta tiktai įprastine nuomone, kad kai kalbama apie tįsumą į ilgį,

plotį ir gylį, turimas galvoje ne kūnas, o tiktai erdvė, ir, be to, tuščia erdvė, kuri, kaip daugelis įsitikinę, yra niekas.

6. Kaip vyksta išretėjimas

Kiekvienas, norintis įsigilinti į savo mintis ir nepripažinti nieko, ko aiškiai nesuvokia, nemanys, kad išretėjimas ir sutankėjimas yra kas nors daugiau negu reto arba tankaus kūno figūros pakitimas. Kitaip sakant, kiekvieną sykį matydami išretėjusį kūną turime manyti, kad tarp jo dalelių yra daug tarpų, užpildytų kitu kūnu. O sutankėja kūnai todėl, kad jų dalelės suartėdamos vienos su kitomis sumažina arba visai panaikina tuos tarpus, ir tokiu atveju tolesnis kūno sutankėjimas darosi nebesuvokiamas. Tačiau ir šiuo atveju kūnas yra tįsus ne mažiau nei tada, kai tos pačios dalelės, būdamos nutolusios vienos nuo kitų ir tarsi pasklidusios atšakomis, užėmė daugiau erdvės. Mat kūno porų, arba tarpų, tįsumą kūnui išretėjus turime priskirti ne jam, bet kitiems kūnams, užpildantiems tuos tarpus. Taigi matydami kempinę, išbrinkusią nuo vandens arba kokio nors kito skysčio, nemanome, kad kiekviena šios kempinės dalelė dėl to yra tįsesnė. Mes tiktai žinome, kad tarp jos dalelių esančios poros, arba tarpai, yra didesnės negu tada, kai ji buvo sausa.

7. Išretėjimo niekaip kitaip negalima paaiškinti

Nežinau, kodėl norėdami paaiškinti, kaip kūnas išretėja, daugelis mieliau sako, kad tai įvyksta dėl jo padidėjimo, o ne parodo tai kempinės pavyzdžiu. Nors orui arba vandeniui išretėjus ir nematome porų tarp šių kūnų dalelių nei to, kaip jos išsiplečia, nei jas užpildančio kūno, vis dėlto norint paaiškinti kūno išretėjimą iš to, kad jis yra retas, kur kas protingiau

padaryti išvadą, kad tarp jo dalelių esama porų, arba tarpų, išsiplėtusių ir užpildytų kažkokiu kitu kūnu, negu prasimanyti kažką visiškai nesuprantama ir aiškinti tai absoliučiai beprasmiškais terminais. Mums neturi būti sunku patikėti, kad išretėjimas vyksta būtent taip, nors jokiu savo pojūčiu nesuvokiame to naujo kūno. Juk nėra jokio pagrindo tikėti, kad savo pojūčiais privalome suvokti visus aplink mus esančius kūnus. Taigi matome, kad išretėjimą lengviausia paaiškinti būtent taip, o ne kaip nors kitaip. Pagaliau, man atrodo gryna nesąmonė, kad daiktas galėtų padidėti arba ištįsti, jei prie jo neprisijungtų kokia nors nauja tįsi substancija arba naujas kūnas. Juk neįmanoma suvokti jokio padidėjimo arba ištįsimo be prisijungimo kokios nors substancijos, kuriai būdingas dydis ir tįsumas. Tai dar labiau paaiškės toliau.

8. Dydis nuo to, kas turi dydį, o skaičius nuo išskaičiuotų daiktų skiriasi tik mūsų mąstyme

Šito priežastis yra tai, kad dydis skiriasi nuo to, kas jį turi, o skaičius – nuo to, kas išskaičiuota, tiktai mąstyme. Tai reiškia, kad galime mąstyti apie tai, kas būdinga tįsiam daiktui, esančiam dešimties pėdų erdvėje, nekreipdami jokio dėmesio į dešimties pėdų matą, nes bet kuri to daikto dalis yra tos pačios prigimties kaip ir jis visas, ir kad galime mąstyti skaičių „dešimt“ arba tolydų dešimties pėdų dydį nemąstydami paties daikto, nes mūsų turima skaičiaus „dešimt“ idėja yra ta pati, ar taikytume ją dešimties pėdų matui, ar kokiai nors kitai dešimčiai, ir kad galime suvokti tolydų dešimties pėdų dydį nemąstydami vienokio ar kitokio daikto, nors ir negalime jo suvokti be kokio nors tįsaus daikto, tačiau yra aišku, kad negalima nieko atimti iš tokio dydžio, arba tokio tįsumo, neatimant tiek pat iš pačios substancijos. Ir priešingai, negalima

nieko atimti iš substancijos neatimant tiek pat iš to dydžio, arba tįsumo.

9. Kūniškosios substancijos neįmanoma aiškiai suvokti be tįsumo

Nors kai kas sako kitaip, vis dėlto nemanau, kad jie suvoktų ką nors kita, negu buvo pasakyta. Atskirdami kūniškąją, arba materialią, substanciją nuo tįsumo, arba dydžio, jie arba nieko neturi galvoje vartodami žodį „substancija", arba susikuria miglotą nematerialios substancijos idėją, kurią per klaidą priskiria materialiai substancijai, o tįsumui palieka tikrąją šios materialios substancijos idėją, kurią vadina akcidencija, bet taip netinkamai, jog darosi visiškai aišku, kad jų žodžiai neatitinka jų minčių.

10. Kas yra erdvė, arba vidinė vieta

Erdvė, arba vidinė vieta, nuo joje esančios kūniškosios substancijos irgi skiriasi tiktai mūsų mąstyme. Iš tiesų tas pats tįsumas į ilgį, plotį ir gylį, sudarantis erdvę, sudaro ir kūną. Skirtumas tarp jų tik tas, kad kūnui priskiriame tam tikrą tįsumą suprasdami, jog kiekvieną sykį, kai jis keičia vietą, keičia ją drauge su kūnu. O erdvei priskiriame tokį bendrą ir neapibrėžtą tįsumą, jog pašalinus kūną iš tam tikros erdvės, kurią jis užėmė, nemanome, kad perkėlėme ir tos erdvės tįsumą, nes mums atrodo, kad tįsumas lieka tas pats visą laiką, kol yra to paties dydžio ir figūros ir nekeičia savo padėties išorinių kūnų, kurie apibrėžia tą erdvę, atžvilgiu.

11. Kokia prasme galime sakyti, kad erdvė nesiskiria nuo joje esančio kūno

Lengvai suprasime, kad tas pats tįsumas sudaro ir kūno, ir erdvės prigimtį ir kad erdvė ir kūnas tarpusa-

vyje skiriasi tik tiek, kiek giminės arba rūšies prigimtis skiriasi nuo individo prigimties, jei norėdami geriau perprasti tikrąją mūsų turimą kūno idėją pavyzdžiu imsime akmenį ir atmesime viską, kas, kaip žinome, nepriklauso kūno prigimčiai. Pirmiausia atmeskime kietumą, nes sutrupinus tą akmenį į miltus jis neteks kietumo, nors vis dėlto nenustos buvęs kūnas. Atmeskime ir spalvą, nes dažnai matome tokius skaidrius akmenis, jog atrodo, kad jie – bespalviai. Atmeskime ir sunkį, nes ugnis, nors ir labai lengva, vis dėlto yra kūnas. Pagaliau atmeskime šaltį, šilumą ir kitas panašias savybes, nes nemanome, jog jos yra būdingos akmeniui arba jog akmens prigimtis pasikeičia dėl to, kad jis atrodo čia šiltas, čia šaltas. Ištyrinėję tą akmenį pamatysime, jog tikrąją jo idėją sudaro tik tai, kad aiškiai suvokiame, jog jis yra substancija, tįsi į ilgį, plotį ir gylį. Tokia pati yra ir mūsų turima erdvės idėja, ir ne tik erdvės, užpildytos kūnais, bet ir erdvės, vadinamos tuščia.

12. Kokia prasme erdvė skiriasi nuo joje esančio kūno

Tačiau esama skirtumo tarp jų mūsų mąstyme, nes pašalinę akmenį iš jo užimamos erdvės, arba vietos, mes manome pašalinę ir to akmens tįsumą, nes laikome juos neatskiriamais, bet tariame, kad akmens užimamos vietos tįsumas liko nepakitęs, nors vietą, kur anksčiau gulėjo akmuo, dabar užima medis, vanduo, oras ar koks nors kitas kūnas arba ji atrodo netgi tuščia. Mat tįsumą čia imame apskritai ir manome, kad jis yra bendras akmeniui, medžiui, vandeniui, orui ir visiems kitiems kūnams, netgi tuštumai, jeigu tik tįsumas yra to paties dydžio ir figūros ir išlaiko tą pačią padėtį tarp išorinių kūnų, kurie apibrėžia tą erdvę.

13. Kas yra išorinė vieta

Šito priežastis yra tai, jog žodžiai „vieta“ ir „erdvė“ nereiškia nieko, kas skirtųsi nuo kūno, apie kurį sakoma, kad jis užima tam tikrą vietą. Jie tiktai žymi jo dydį, figūrą ir padėtį tarp kitų kūnų. Bet norint nustatyti padėtį reikia atsižvelgti į kai kuriuos kūnus, mūsų laikomus nejudančiais. O kadangi atsižvelgiame į įvairius kūnus, galime sakyti, kad tas pats kūnas tuo pačiu metu ir keičia vietą, ir nekeičia jos. Pavyzdžiui, jeigu stebėsime žmogų, sėdintį jūron plaukiančio laivo gale, tai laivo dalių atžvilgiu mums atrodys, kad žmogus nekeičia vietos, nes matome, kad jis visą laiką yra toje pačioje laivo vietoje. Bet krantų atžvilgiu mums atrodys, kad tas žmogus nuolat keičia vietą, nes jis vis tolsta nuo vieno kranto ir artėja prie kito. Jeigu dar atsižvelgsime į tai, kad Žemė sukasi apie savo ašį ir pasisuka iš vakarų į rytus tiek, kiek laivas nuplaukia iš rytų į vakarus, mums ir vėl atrodys, kad sėdintysis laivo gale nekeičia savo vietos, nes jo vietą nustatysime pagal kokius nors nejudančius dangaus taškus. Tačiau pagalvoję apie tai, kad visoje visatoje nėra nejudančių taškų (vėliau pamatysime, kad tai galima įrodyti), prieisime išvadą, kad joks daiktas pasaulyje neturi tvirtos ir pastovios vietos, išskyrus tą, kurią nustato mūsų mąstymas.

14. Kuo skiriasi vieta ir erdvė

Tačiau vieta ir erdvė skiriasi pavadinimu, nes vieta tiksliau žymi padėtį, o ne dydį ar figūrą. Ir priešingai, kalbėdami apie erdvę mes veikiau turime galvoje dydį, arba figūrą. Dažnai sakome, kad vienas daiktas užima kito vietą, nors jis nėra to paties dydžio ir figūros. Bet mes nemanome, kad jis užima ir tą pačią erdvę, kurią užima pirmasis. Pasikeitus padėčiai sakome, kad pasikeitė ir vieta, nors ji būtų to paties dydžio ir fi-

gūros, kaip anksčiau. Taigi sakydami, kad daiktas yra kokioje nors vietoje, turime galvoje tik tai, kad jis užima tam tikrą padėtį tarp kitų daiktų. Kai priduriame, kad daiktas užima tam tikrą erdvę, arba vietą, turime galvoje dar ir tai, kad jis yra tokio dydžio ir figūros, jog gali užpildyti ją visą.

15. Kodėl kūną supantį paviršių galima laikyti jo išorine vieta

Taigi mes niekada neskiriame erdvės nuo tįsumo į ilgį, plotį ir gylį. Tačiau kartais vietą traktuojame kaip esančią vietą užimančio daikto viduje, o kartais – kaip esančią išorėje. Vidinė vieta niekuo nesiskiria nuo erdvės, o išorinę kartais laikome paviršiumi, kuris tiesiogiai supa vietą užimantį daiktą (reikia pažymėti, kad kalbėdamas apie paviršių turiu galvoje ne kokią nors supančiojo kūno dalį, o tiktai ribą tarp supančiojo ir supamojo kūno; ši riba yra ne kas kita, kaip modusas), arba paviršiumi apskritai, kuris nėra jokio kūno dalis, bet visada yra toks pat, nes išlaiko tą patį dydį ir figūrą. Ir nors matome, kad kūnas, supantis kitą kūną, ir jo paviršius pasikeičia, paprastai nesakome, kad jo apsuptas kūnas dėl to keičia vietą, jei jis lieka toje pačioje padėtyje tarp išorinių kūnų, kuriuos laikome nejudančiais. Pavyzdžiui, jei laivą upės srovė neša viena kryptimi, o vėjas varo jį atgal su tokia jėga, kad laivas nekeičia padėties krantų atžvilgiu, sakome, kad jis stovi vietoje, nors matome, kad visas jį supantis paviršius nuolat kinta.

16. Apie tai, kad tokia tuštuma, kaip ją supranta filosofai, negalima

Dėl tuštumos filosofine šio žodžio prasme, būtent erdvės, kurioje nėra jokios substancijos, tai visiškai aišku, kad tokios erdvės išvis nėra pasaulyje, nes erdvės, arba vidinės vietos, tįsumas niekuo nesiskiria nuo kūno

tįsumo. O kadangi vien iš to, kad kūnas yra tįsus į ilgį, plotį ir gylį, padarome teisingą išvadą, kad jis yra substancija, nes neįmanoma, kad niekas būtų tįsus, tai turime padaryti tokią pačią išvadą ir apie tariamai tuščią erdvę – būtent jei jau joje yra tįsumas, neišvengiamai turi būti ir substancija.

17. Tuštuma, kaip ji paprastai suprantama, nereiškia, kad joje nėra jokių kūnų

Sakydami, kad vieta yra tuščia, paprastai turime galvoje ne tai, kad toje vietoje, arba erdvėje, visiškai nieko nėra, o tik tai, kad ten nėra nieko iš to, kas, kaip manome, turėtų būti. Pavyzdžiui, kadangi ąsotis skirtas vandeniui nešioti, sakome, kad jis yra tuščias, kai jis prisipildęs tik oro. Taip pat sakome, kad vivariume nieko nėra, kai jame nėra žuvų, nors jis ir sklidinas vandens. Pagaliau sakome, kad laivas, skirtas prekėms gabenti, tuščias, jeigu jis pakrautas tiktai smėlio, kad galėtų atsispirti vėjams. Būtent šia prasme sakome, kad erdvė tuščia, kai joje nėra nieko, ką būtų galima pajusti, nors joje būtų sukurtos materijos ir tįsios substancijos. Juk paprastai į greta mūsų esančius kūnus atsižvelgiame tik tada, kai jie sukelia mūsų jutimo organuose tokius stiprius įspūdžius, kad galime juos pajusti. Ir jeigu, užuot atsiminę, ką reikia turėti galvoje, sakytume, kad nėra jokio daikto tuštumoje, kurioje mūsų pojūčiai nieko neužčiuopia, tai padarytume tokią pačią klaidą, kaip ir tada, jei dėl to, kad paprastai sakome, jog ąsotis, pilnas tiktai oro, yra tuščias, nuspręstume, kad oras, esantis ąsotyje, nėra daiktas, arba substancija.

18. Kaip ištaisyti klaidingą požiūrį į tuštumą

Šią klaidą linkę daryti beveik visi nuo pat mažens, nes nematydami būtino ryšio tarp indo ir jį užpildančio

kūno manome, kad Dievas gali pašalinti jame esantį kūną ir neleisti kitam kūnui užimti ankstesniojo kūno vietos. Norėdami ištaisyti šią klaidingą nuomonę pažymėsime, kad nors nėra jokio būtino ryšio tarp indo ir jį užpildančio kūno, bet yra absoliučiai būtinas ryšys tarp įgaubto indo figūros ir tįsumo, kurį turi talpinti indo vidus. Mąstyti kalną be slėnio taip pat neprotinga, kaip ir indo vidų – be jame esančio tįsumo, o tą tįsumą – be tįsios substancijos, nes nebūtis, kaip jau ne sykį buvo pažymėta, negali būti tįsi. Todėl paklausti, kas atsitiktų, jei Dievas pašalintų visą inde esantį kūną ir neleistų kitam kūnui užimti jo vietos, turėtume atsakyti, kad indo sienelės taip susiglaustų, jog betarpiškai susiliestų. Kai tarp dviejų kūnų nieko nėra, jie būtinai turi susiliesti. Juk tai, kad du kūnai būtų atskirti vienas nuo kito, t. y. tarp jų būtų atstumas, o tas tarpas būtų niekas, yra prieštaravimas, nes atstumas yra tįsumo savybė ir negali būti be tįsios substancijos.

19. Tai patvirtina viską, kas buvo pasakyta apie išretėjimą

Pažymėję, jog materialios substancijos, arba kūno, prigimtį sudaro tai, kad ji yra tįsumas ir kad jos tįsumas niekuo nesiskiria nuo tuščiai erdvei priskiriamo tįsumo, lengvai suprasime, jog neįmanoma, kad kokia nors šio tįsumo dalis vienu atveju užimtų daugiau erdvės negu kitu ir galėtų išretėti kaip nors kitaip, negu buvo paaiškinta anksčiau. Suprasime, jog neįmanoma ir tai, kad inde būtų daugiau materijos, arba kūno, kai jis pilnas aukso, švino ar kokio nors kito sunkaus ir kieto kūno, negu tada, kai jis pilnas tik oro ir atrodo tuščias. Juk sudedamųjų kūno dalių dydis priklauso ne nuo sunkio ir kietumo, kuriuos mes, kaip buvo pažymėta, juntame, o tik nuo tįsumo, kuris tame pačiame inde visada yra vienodas.

20. Apie tai, kad negali būti jokių atomų, arba mažiausių nedalių kūnelių

Be to, lengva suprasti, kad negali būti jokių atomų, t. y. kūno, arba materijos, dalių, nedalomų iš prigimties, kaip įsivaizdavo kai kurie filosofai. Juk nors ir labai mažas įsivaizduotume tas daleles, vis dėlto, kadangi jos neišvengiamai turi būti tįsios, suprantame, kad iš jų nėra nė vienos, kurios nebūtų galima suskaidyti į dvi ar daugiau smulkesnių dalelių. O tai ir rodo, kad jos yra dalios. Juk dėl to, kad aiškiai ir akivaizdžiai žinome, jog daiktą galima padalyti, turime nuspręsti, kad jis dalus. Jei nuspręstume kitaip, mūsų sprendimas apie tą daiktą prieštarautų tam, ką mes apie jį žinome. Netgi jei įsivaizduotume, jog Dievas kokią nors materijos dalį padarė tokią mažą, kad jos nebeįmanoma suskaidyti į dar smulkesnes dalis, vis dėlto negalėtume padaryti išvados, kad ji nedali. Juk Dievas, padaręs ją tokią mažą, kad nė viena būtybė neįstengtų jos padalyti, negali atimti iš savęs galios ją suskaidyti, nes neįmanoma, kad Dievas sumažintų savo visagalybę, kaip jau buvo sakyta. Todėl mes sakysime, kad mažiausia tįsi dalelė, galinti būti pasaulyje, visada yra dali, nes ji tokia iš prigimties.

21. Pasaulio tįsumas yra neribotas

Be to, sužinome, kad šis pasaulis, arba jį sudaranti tįsi substancija, neturi ribų, nes jeigu ir įsivaizduotume tokias ribas, visada ne tik galime įsivaizduoti už jų neribotai tįsias erdves, bet ir suvokiame, kad jos iš tiesų yra tokios, kokias jas įsivaizduojame. Taigi jose glūdi ir neribotai tįsi kūniška substancija, nes mūsų suvokiama bet kokios erdvės tįsumo idėja yra tikroji idėja, kurią turime turėti apie kūniškąją substanciją.

22. Apie tai, kad Žemė ir dangus yra iš tos pačios materijos ir kad negali būti kelių pasaulių

Iš viso to lengva padaryti išvadą, kad Žemė ir dangus yra iš tos pačios materijos ir kad jei būtų be galo daug pasaulių, jie neišvengiamai būtų sudaryti iš tos pačios materijos. Tai rodo, kad negali būti kelių pasaulių, nes mes aiškiai suvokiame, kad materija, kurios prigimtį sudaro tiktai jos tįsumas, užima visas erdves, kuriose galėtų būti visi kiti įsivaizduojami pasauliai; o kokios nors kitokios materijos idėjos mes neturime.

23. Visi materijos pokyčiai priklauso nuo jos dalių judėjimo

Taigi visame pasaulyje yra viena materija, ir ją pažįstame tik iš jos tįsumo. Visas mūsų aiškiai suvokiamas materijos savybes galima paaiškinti tik tuo, kad jos dalys yra dalios ir judrios ir todėl gali įgyti įvairias padėtis, kurios, kaip matėme, gali atsirasti dėl jos dalių judėjimo. Nors mintimis ir galime įsivaizduoti materijos dalumą, vis dėlto yra aišku, kad mūsų mąstymas negali nieko joje pakeisti ir kad visa materijos formų įvairovė priklauso nuo vietinio judėjimo. Tai, be abejo, jau yra pastebėję filosofai, nes jie ne vienoje vietoje sako, kad prigimtis yra judėjimo ir rimties pagrindas, ir prigimtimi laiko tai, dėl ko kūniški daiktai pasidaro tokie, kokius mes juos matome.

24. Kas yra judėjimas įprastine prasme

Bet judėjimas (žinoma, vietinis judėjimas, t. y. judėjimas iš vienos vietos į kitą, nes aš suprantu tik tokį judėjimą ir nemanau, kad gamtoje galėtų būti dar koks nors kitas) įprastine šio žodžio prasme yra ne kas kita, kaip *veiksmas, kuriuo kūnas pereina iš vienos vietos į kitą*. Kaip jau esame pažymėję anksčiau, tas

pats daiktas tuo pačiu metu ir keičia vietą, ir nekeičia jos, lygiai taip pat jis tuo pačiu metu ir juda, ir nejuda. Pavyzdžiui, sėdintysis į jūrą plaukiančiame laive mano, kad jis juda krantų atžvilgiu, jei juos laiko nejudančiais, bet nemano, kad juda, jei atsižvelgia tik į laivą, nes jis nekeičia padėties laivo dalių atžvilgiu. O kadangi mes įpratę manyti, kad be veiksmo nėra judėjimo, – rimtyje jo iš viso nėra, priešingai, rimtis yra veiksmo nutrūkimas, – tai veikiau sakysime, kad sėdintysis, kadangi jis nejaučia savyje jokio veiksmo, nejuda, o ne kad juda.

25. Kas yra judėjimas tikrąja šio žodžio prasme

Tačiau jei, užuot sustoję prie to, kas neturi kito pagrindo, išskyrus įprastinę žodžio vartoseną, norėsime suprasti, kas iš tiesų yra judėjimas, tai siekdami priskirti jam apibrėžtą prigimtį pasakysime, kad judėjimas yra *vienos materijos dalies, arba vieno kūno, persikėlimas iš tų kūnų, kurie jį tiesiogiai lietė ir kuriuos laikome nejudančiais, kaimynystės į kokių nors kitų kūnų kaimynystę.* Vienu kūnu, arba viena materijos dalimi, aš vadinu visa tai, kas perkeliama kartu, net jeigu tai būtų sudaryta iš daug dalių, turinčių savyje kitus judėjimus. Sakau „persikėlimas“, o ne „perkeliančioji jėga ar veiksmas“ norėdamas nurodyti, kad judėjimas visada glūdi judančiame, o ne judinančiame kūne, nes, mano supratimu, šie dalykai nepakankamai aiškiai skiriami. Be to, turiu galvoje, kad judėjimas yra tik judančiojo modusas, o ne substancija, panašiai kaip figūra yra ją turinčio daikto modusas, o rimtis yra daikto, kuris yra rimties būsenos, modusas.

26. Judėjimui veiksmo reikia ne daugiau negu rimčiai

Taigi reikia pažymėti, jog manydami, kad judėjimui veiksmo reikia daugiau negu rimčiai, klystame.

Juk iš mažens įsitikiname, kad kūną paprastai judiname savo valia, kurią suvokiame vidujai, o rimties būsenos kūnas yra tik todėl, kad prie Žemės jį prikausto sunkis, kurio jėgos nejaučiame. O kadangi sunkis ir daug kitų priežasčių, kurių paprastai nepastebime, priešinasi mūsų kūno narių judėjimams ir mus vargina, mums atrodo, kad judėjimui sukelti jėgos arba veiksmo reikia daugiau negu jam sustabdyti. Kitaip sakant, veiksmą laikome pastangomis, kurias turime įdėti norėdami išjudinti kūno narius, o per juos ir kitus kūnus. Tačiau mes nesunkiai atsikratysime šito prietaro pastebėję, kad pastangų reikia ne tik aplinkiniams kūnams išjudinti, bet dažnai ir jų judėjimui sustabdyti, kai jie dėl sunkio ar kokios nors kitos priežasties nesustoja judėti. Pavyzdžiui, norėdami priversti plaukti ramiame vandenyje stovintį laivą mes atliekame ne daugiau veiksmo negu tada, kai norime jį staigiai sustabdyti. O jeigu patirtis rodo, kad mažiau pastangų reikia sustabdymui, taip yra todėl, kad neatsižvelgiama į laivo išstumto vandens sunkį ir į jo klampumą, kurie pamažu lėtina judėjimą (čia aš įsivaizduoju tarsi užutėkyje stovintį vandenį).

27. Judėjimas ir rimtis yra tiktai du judančio kūno modusai

Kadangi čia kalbame ne apie judinančiojo ar judėjimą sustabdančiojo veiksmą, o tik apie persikėlimą arba jo nutrūkimą, t. y. rimtį, akivaizdu, kad už judančio kūno persikėlimo nėra ir kad persikeliantis kūnas yra kitokios būsenos negu nepersikeliantis, t. y. esantis rimties būsenos. Vadinasi, judėjimas ir rimtis – ne kas kita, kaip du skirtingi kūno modusai.

28. Judėjimas tikrąja šio žodžio prasme priskirtinas tik kūnams, susiliečiantiems su judančiu kūnu

Be to, priduriu, kad kūnas persikelia iš jį liečiančių kūnų kaimynystės į kokių nors kitų kūnų kaimynystę, o ne iš vienos vietos į kitą, nes, kaip parodžiau anksčiau, žodžio „vieta" reikšmės yra įvairios ir priklauso nuo mūsų mąstymo. Tačiau judėjimą suvokiant kaip kūno, paliekančio jį liečiančių kūnų kaimynystę, persikėlimą visiškai aišku, kad tam pačiam judančiam kūnui negalime tuo pačiu metu priskirti daugiau kaip vieną judėjimą, nes iš karto jį gali liesti tik tam tikras kiekis kūnų.

29. Judėjimas priskirtinas tik tiems susiliečiantiems kūnams, kuriuos laikome esančiais rimties būsenos

Pagaliau, aš sakiau, kad persikėlimas vyksta ne iš bet kokių susiliečiančių kūnų kaimynystės, o tik iš tų, kuriuos laikome esančiais rimties būsenos. Persikėlimas yra abipusis, ir negalima suvokti kūno *AB* persikėlimo iš kūno *CD* kaimynystės kartu nesuvokiant kūno *CD* persikėlimo iš kūno *AB* kaimynystės (1 pieš.) ir to, kad tiek vienam, tiek kitam reikia to paties veiksmo. Todėl jei norime judėjimui priskirti jam būdingą prigimtį, kurią būtų galima nagrinėti atskirai, nesusiejant su kokiu nors daiktu, tai matydami du tiesiogiai susiliečiančius kūnus judant vieną į vieną, kitą į kitą pusę ir tolstant vieną nuo kito nesunkiai suvoksime, kad tiek viename, tiek kitame kūne judėjimo esama po lygiai. Sutinku, kad tuo labai nutolstame nuo įprastinės kalbos: juk būdami Žemėje ir manydami, kad ji yra rimties būsenos, mes nors ir matome, kad kai kurios jos dalys, susiliečiančios su kitais mažesniais kūnais, persikelia iš jų kaimynystės, vis dėlto nemanome, kad persikelia ji pati.

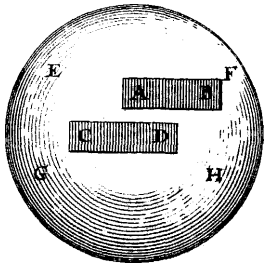

1 pieš.

30. Kodėl judėjimas, atskiriantis du susiliečiančius kūnus, priskiriamas veikiau vienam iš jų, o ne kitam

Pagrindinė šito priežastis yra tai, kad judėjimas suvokiamas tik kaip viso kūno judėjimas ir mes negalime įsitikinti, kad juda visa Žemė, vien iš to, kad kai kurios jos dalys persikelia iš su ja susiliečiančių mažesnių kūnų kaimynystės. Juk dažnai stebime daug tokių vienas kitam priešingų persikėlimų. Pavyzdžiui, tarkime, kad kūnas *EFGH* (1 pieš.) yra Žemė ir joje kūnas *AB* nuo *E* juda link *F*, o kūnas *CD* tuo pačiu metu nuo *H* juda link *G*. Nors ir žinome, kad Žemės dalys, liečiančios kūną *AB*, nuo *B* slenka link *A* ir kad šį persikėlimą sukeliantis veiksmas Žemės dalyse yra ne mažesnis ir ne kitokios prigimties negu kūne *AB*, vis dėlto nesakysime, kad Žemė juda nuo *B* link *A*, kitaip sakant, iš vakarų į rytus. Juk dėl to, kad jos dalys, susiliečiančios su kūnu *CD*, nuo *C* persikelia prie *D*, pagrįstai reikėtų padaryti išvadą, kad Žemė juda ir priešinga kryptimi – iš rytų į vakarus, o tai būtų prieštaravimas. Todėl nenorėdami nutolti nuo įprastinės kalbos sakysime, kad juda *AB*, *CD* ir kiti į juos panašūs kūnai, o ne Žemė. Tačiau atsiminsime, kad viskas, kas yra tikra ir teigiama judančiuose kūnuose ir dėl ko juos ir vadiname judančiais, yra ir kituose su jais susiliečiančiuose kūnuose, nors pastaruosius laikome esančiais rimties būsenos.

31. Kaip tame pačiame kūne gali būti begalė įvairių judėjimų

Kiekvienas kūnas turi tiktai vieną jam būdingą judėjimą, nes jį liečia ir jo atžvilgiu rimties būsenos yra tiktai tam tikras kūnų kiekis. Vis dėlto jis gali dalyvauti ir begalėje kitų judėjimų, nes jis yra kitų kūnų, atliekančių kitokius judėjimus, dalis. Pavyzdžiui, jeigu jūreivis, vaikštinėjantis laive, turi su savimi laikrodį, tai nors laikrodžio ratukai atlieka tik vieną jiems būdingą judėjimą, visiškai aišku, kad jie dalyvauja ir vaikštinėjančio jūreivio judėjime, nes sudaro su juo vieną judančią materijos dalį. Žinoma, jie dalyvauja ir laivo judėjime, nes yra jūra plaukiančiame laive, ir netgi jūros judėjime, nes plaukia jos bangomis, ir pagaliau Žemės judėjime, jei tarsime, kad Žemė sukasi apie savo ašį, nes su Žeme jie sudaro vieną kūną. Nors ir tiesa, kad laikrodžio ratukai dalyvauja visuose tuose judėjimuose, vis dėlto, kadangi nelengva suvokti tiek daug judėjimų iš karto ir kadangi mes neįstengiame žinoti visų šių judėjimų, pakaks turėti galvoje tik tą kiekvieno kūno judėjimą, kuris būdingas tik jam vienam ir kurį tikrai galime pažinti.

32. Kaip vienintelį tikrą judėjimą, vienintelį kiekvienam kūnui, galime laikyti keletu judėjimų

Be to, vienintelį judėjimą, būdingą kiekvienam kūnui, galime laikyti sudėtiniu judėjimu. Pavyzdžiui, karietos ratų judėjime įžvelgiame du judėjimus, būtent: apskritaeigį apie savo ašį ir kitą, tiesiaeigį, paliekantį ištisinį pėdsaką kelyje, kuriuo juda. Tačiau yra aišku, kad abu judėjimai iš tikrųjų nesiskiria vienas nuo kito, nes kiekvienas ratų ir viso judančio kūno taškas nubrėžia tik vieną kokią nors liniją. Ir visai nesvarbu, kad ta linija labai vingiuota ir atrodo nubrėžta kelių

skirtingų judėjimų: juk galima įsivaizduoti, kad bet kokią liniją, netgi tiesią, paprasčiausią iš visų, nubrėžia nesuskaičiuojama daugybė judėjimų. Pavyzdžiui, jeigu linija *AB* (2 pieš.) juda link *CD*, o taškas *A* – link taško *B*, tai tiesė *AD*, kurią nubrėžia taškas *A*, nuo dviejų tiesių judėjimų iš *A* link *B* ir iš *AB* link *CD* priklausys ne mažiau, negu kreivė, nubrėžta kiekvieno rato taško, priklauso nuo apskritaeigio ir nuo tiesiaeigio judėjimo. Todėl nors kartais, norint geriau suprasti judėjimą, naudinga jį suskaidyti į keletą dalių, vis dėlto iš tikrųjų kiekvienam kūnui reikia priskirti tik po vieną judėjimą.

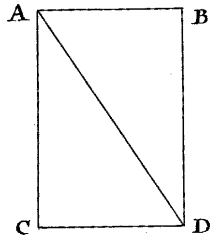

2 pieš.

33. Kodėl kiekvieno judėjimo atveju turi būti kartu judančių kūnų ratas, arba žiedas

Kaip buvo įrodyta anksčiau, visas vietas užima kūnai ir kiekviena materijos dalelė savo dydžiu taip atitinka užimamą vietą, kad ji negali užpildyti didesnės vietos arba susitraukti ir tilpti mažesnėje, ir ten, kur ji yra, negalima patalpinti kito kūno. Iš to turime padaryti išvadą, kad visada būtinai turi būti materijos ratas, arba kartu ir vienu metu judančių kūnų žiedas. Vadinasi, kai kūnas palieka savo vietą jį išstumiančiam kitam kūnui, jis užima kokio nors kito kūno vietą, šis – dar kito ir taip ligi paskutiniojo, tuo metu užimančio pirmojo kūno paliktą vietą. Tai lengvai suvokiame tobulame rate, nes netardami tuštumos ir išretėjimo

ar sutankėjimo matome, kad rato dalis A (3 pieš.) gali judėti link B, jeigu tik jo dalis B tuo pačiu metu juda link C, C – link D ir D – link A.

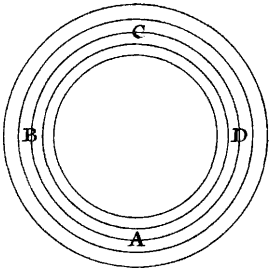

3 pieš.

Tai nėra sunku suvokti ir netobulame, ir netgi labai netaisyklingame rate, jeigu bus atsižvelgta į tai, kaip visus vietų nelygumus gali kompensuoti skirtingas judančių dalelių greitis. Taigi visa erdvėje $EFGH$ (4 pieš.) esanti materija gali judėti ratu, o jos dalis, esanti prie E, juda link G, dalis, esanti prie G, tuo pačiu metu juda link E. Ir čia nereikia tarti jokio sutankėjimo ar tuštumos, jei tik erdvė G bus laikoma keturis kartus didesne už erdvę E ir du kartus didesne už erdves F ir H, o jos greitis judant link E keturis kartus didesniu, negu judant link G, ir du kartus didesniu, negu judant link F ar H, kad visose rato vietose judėjimo greitis kompensuotų vietos ankštumą. Todėl lengva suprasti, kad bet kuriuo laiko tarpu per kiekvieną rato tašką pereis vienodas materijos kiekis.

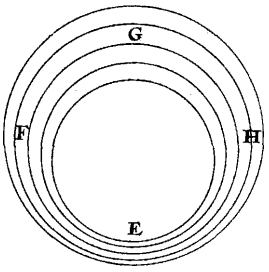

4 pieš.

34. Tai rodo, kad materija neribotai dalijasi į nesuskaičiuojamas dalis

Tačiau reikia pripažinti, kad šiame judėjime yra kažkas, ką mūsų siela suvokia kaip tikra ir vis dėlto nepajėgia to suprasti, būtent kai kurių materijos dalių begalinio ir neriboto dalumo, t. y. dalijimosi į tiek dalių, jog protu negalime nustatyti tokios smulkios dalelės, kurios neįstengtume įsivaizduoti susiskaldžiusios į dar smulkesnes. Juk neįmanoma, kad materija, užpildanti erdvę *G*, nuosekliai užpildytų visas mažesnes erdves tarp *G* ir *E*, jei tik kuri nors iš jos dalelių nepakeis savo formos ir nepasidalys taip, kaip reikia užpildyti šioms erdvėms, kurios viena nuo kitos skiriasi dydžiu ir kurių yra be galo daug. Bet kad taip būtų, reikia, kad visos smulkios dalelės, į kurias, mūsų manymu, yra padalyta ši dalis ir kurios tikrai yra nesuskaičiuojamos, truputį nutoltų viena nuo kitos. Kad ir koks mažas būtų šis nutolimas, vis dėlto jis yra tikrasis dalijimas.

35. Nereikia abejoti tokiu dalijimusi, nors ir negalėtume jo suprasti

Reikia pažymėti, kad aš kalbu ne apie visą materiją, o tik apie kai kurias jos dalis. Mat jeigu ir tartume, kad erdvėje *G* yra dvi ar trys materijos dalelės, dydžiu prilygstančios erdvei *E*, ir dar daugiau kitų, gerokai mažesnių ir nedalių, vis dėlto suvoktume, kad visos jos gali judėti ratu link *E*, jei tik tarp jų bus kitų, kurios savo figūrą keičia taip, kad būdamos sujungtos su dalelėmis, kurios negali taip lengvai pakeisti savo figūros, o tik greičiu prisitaiko prie numatomos užimti vietos, jos gali užpildyti visus kampus ir kertes, kur dėl savo didumo neįstengia įsiskverbti kitos dalelės. Nors ir nesuvokiame šio neriboto dalijimosi, neturime abejoti, kad jis galimas, nes suprantame,

jog jis būtinai išplaukia iš materijos prigimties, kurią jau aiškiai pažįstame ir suprantame, kad ši tiesa yra viena iš tų, kurių nepajėgiame suprasti savo baigtiniu protu.

36. Apie tai, kad Dievas yra pirminė judėjimo priežastis ir išlaiko pasaulyje vienodą judėjimo kiekį

Ištyrę judėjimo prigimtį turime ištirti jo priežastį. O kadangi ją galima traktuoti dvejopai, tai mes pirmiausia ją tirsime kaip pirminę, visuotinę, sukeliančią apskritai visus pasaulyje esančius judėjimus. Paskui tirsime ją kaip dalinę, dėl kurios kiekviena materijos dalis įgauna judėjimą, kurio anksčiau neturėjo. Dėl pirminės priežasties, tai, man regis, yra aišku, kad ji yra ne kas kita, kaip Dievas, kuris savo visagalybe sukūrė materiją kartu su judėjimu bei rimtimi ir padeda išsaugoti pasaulyje tiek judėjimo ir rimties, kiek jam suteikė kurdamas. Nors judėjimas yra tik judančios materijos modusas, vis dėlto ji turi jo tam tikrą kiekį, kuris nei didėja, nei mažėja, nors kai kuriose jos dalyse judėjimo gali būti tai mažiau, tai daugiau. Todėl matydami, kad viena materijos dalis juda dvigubai greičiau už kitą, o ši yra dvigubai didesnė už pirmąją, turime manyti, kad mažesniojoje yra tiek pat judėjimo, kiek ir didesniojoje ir kad kiek vienos dalies judėjimas sumažėja, tiek padidėja kokios nors kitos. Mes taip pat suprantame, jog Dievo tobulumą sudaro ne tik tai, kad jis iš prigimties yra nekintamas, bet ir tai, kad jis visada veikia tuo pačiu būdu, kuris nesikeičia. Todėl, išskyrus pakitimus, kuriuos matome pasaulyje, ir tuos, kuriais tikime, nes Dievas yra mums juos apreiškęs, ir apie kuriuos žinome, kad jie vyksta arba įvyko gamtoje be jokio kūrėjo įsikišimo, neturime jo kūriniuose įsivaizduoti jokių kitų pakitimų, jei nenorime priskirti jam nepastovumo. Iš to išplaukia,

kad jeigu Dievas kurdamas materiją įvairioms jos dalims suteikė skirtingus judėjimus ir išlaiko juos tokiu pačiu būdu ir pagal tuos pačius dėsnius, pagal kuriuos juos sukūrė, tai jis ir toliau nuolat išlaiko materijoje vienodą judėjimo kiekį.

37. Pirmasis gamtos dėsnis: kiekvienas daiktas, kol jo niekas nepakeičia, išlieka toks, koks yra

Iš to, kad Dievas nekinta ir visada veikia vienodai, galime taip pat sužinoti tam tikras taisykles, kurias aš vadinu gamtos dėsniais ir kurios yra antrinės įvairių visuose kūnuose pastebimų judėjimų priežastys, o dėl to čia yra labai svarbios. Pirmoji iš šių taisyklių yra tokia: kiekvienas daiktas, kiek jis yra paprastas ir nedalus, išlieka toks, koks yra, tol, kol gali, ir keičiasi tik susidūręs su kitais. Pavyzdžiui, kasdien matome, kad jeigu kokia nors materijos dalis yra kvadratinė, ji išlieka kvadratinė, kol kas nors iš šalies nepakeičia jos figūros. O jeigu ji yra rimties būsenos, tai pati savaime nepradės judėti. Taip pat neturime pagrindo manyti, kad pradėjusi judėti ir su niekuo nesusidūrusi ji pati turi kada nors nutraukti arba sulėtinti savo judėjimą. Vadinasi, turime padaryti išvadą, kad jei kūnas pradėjo judėti, tai jis ir toliau judės ir niekada nenustos judėjęs pats savaime. Bet kadangi gyvename Žemėje, kurios sandara tokia, kad visi šalia mūsų vykstantys judėjimai netrukus liaujasi, ir labai dažnai – dėl mūsų pojūčiams neprieinamų priežasčių, tai nuo pat vaikystės manome, kad judėjimai, kurie nutrūksta dėl mums nežinomų priežasčių, nutrūksta patys savaime. Netgi dabar esame linkę panašiai manyti apie visus kitus pasaulyje vykstančius judėjimus – būtent kad jie nutrūksta patys savaime, kitaip sakant, siekia rimties, nes mums atrodo, kad tai esame patyrę. Tačiau tai tik klaidingas vaizdinys, aiškiai prieštaraujantis

gamtos dėsniams. Juk rimtis yra judėjimo priešingybė, o prigimtis nieko neskatina siekti savo priešingybės, t. y. savęs paties sunaikinimo.

38. Kodėl rankos pastūmėtas kūnas tebejuda ir ranką atitraukus

Mes kasdien matome, kad pirmoji taisyklė pasitvirtina pastūmėtuose daiktuose. Juk nėra kitos priežasties, dėl kurios jie judėtų ir atitraukus ranką, išskyrus tai, kad pagal gamtos dėsnius kiekvienas pastūmėtas kūnas juda tol, kol jo judėjimą sustabdo kokie nors kiti kūnai. Aišku, kad oras ir kiti takūs kūnai, kuriuose jie juda, pamažu stabdo jų judėjimą. Oro pasipriešinimą galime pajusti netgi ranka, jei greitai mosuosime išskleista vėduokle. Ir Žemėje nėra skysto kūno, kuris nesipriešintų kitų kūnų judėjimui dar akivaizdžiau negu oras.

39. Antrasis gamtos dėsnis: kiekvienas judantis kūnas stengiasi tęsti savo judėjimą tiesia linija

Antrasis mano pastebėtas gamtos dėsnis yra toks: kiekviena materijos dalelė atskirai stengiasi judėti ne kreiva, o tik tiesia linija, nors kai kurios dalelės būna priverstos pasukti į šalį, kai susitinka su kitomis, taip pat dėl to, kad bet kokiam kūnui judant visada susidaro kartu judančios materijos ratas, arba žiedas. Šio dėsnio, kaip ir ankstesniojo, priežastis yra tai, kad Dievas yra nekintamas ir materijos judėjimą išsaugo labai paprastu veiksmu. Jis išsaugo jį tokį, koks jis yra tą akimirką, kai išsaugo, o ne tokį, koks buvo kiek anksčiau. Ir nors teisinga, kad judėjimas neįvyksta per vieną akimirką, vis dėlto aišku, kad kiekvienas judantis kūnas turi tęsti judėjimą tiesia linija, o ne ratu. Pavyzdžiui, akmuo *A* (5 pieš.), sukamas mėtyklėje *EA* ratu *ABC*, būdamas taške *A*, aišku, yra priverstas

judėti tam tikra kryptimi, būtent link *C* tiesia linija *AC*, jeigu šią liniją laikysime apskritimo liestine. Tačiau negalima įsivaizduoti, kad akmuo būtų priverstas judėti ratu, nes jeigu jis iš taško *L* į tašką *A* ir ateitų kreiva linija, mes nemanome, kad jame būtų likę kas nors iš to kreivumo pasiekus tašką *A*. Tai patvirtina ir patirtis, nes akmuo, išlėkęs iš mėtyklės, toliau skrieja ne link *B*, o tiesiai link *C*. Tai rodo, kad kiekvienas ratu judantis kūnas nuolat stengiasi nutolti nuo savo brėžiamo apskritimo centro. Tai jaučiame ir ranka sukdami akmenį mėtyklėje, nes akmuo, stengdamasis ištrūkti iš mūsų rankos tiesia linija, įtempia virvę. Kadangi šis samprotavimas toks svarbus ir mes juo ne kartą naudosimės, jį reikia gerai įsidėmėti. Daugiau apie tai bus pasakyta vėliau.

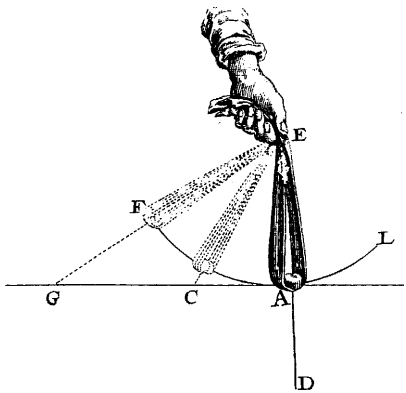

5 pieš.

40. Trečiasis dėsnis: jei judantis kūnas susiduria su kitu, stipresniu kūnu, jis nepraranda nė kiek savo judėjimo, o susidūręs su silpnesniu, kurį gali pastūmėti, netenka tiek judėjimo, kiek jo atiduoda pastūmėtajam

Trečiasis mano pastebėtas gamtos dėsnis toks: jeigu judantis kūnas susidūręs su kitu kūnu yra mažiau pajėgus tęsti judėjimą tiesia linija, negu sutiktasis – jam

priešintis, tai jis netenka savo krypties neprarasdamas nė kiek savo judėjimo. Būdamas stipresnis, jis varosi ir sutiktąjį kūną ir praranda tiek judėjimo, kiek jo atiduoda sutiktajam. Taigi matome, kad pastūmėtas kietas kūnas atsimušęs į didesnį kietą ir tvirtą kūną atšoka atgal ta kryptimi, iš kur judėjo, bet nepraranda nė kiek savo judėjimo. Ir priešingai, susidūręs su minkštu kūnu jis iškart sustoja, nes atiduoda šiam visą savo judėjimą. Šis trečiasis dėsnis apima visas kūno dalių pakitimų priežastis, bent jau kūniškų pakitimų, nes čia mes nesidomime, ar gali angelai arba žmonių mintys judinti kūnus. Tai bus nagrinėjama traktate apie žmogų, kurį ketinu parašyti.

41. Pirmosios šio dėsnio dalies įrodymas

Pirmoji šio dėsnio dalis pasidarys aiškesnė atkreipus dėmesį į skirtumą tarp kokio nors daikto judėjimo ir jo krypties į tam tikrą pusę, o ne į kitą. Šis skirtumas ir yra ta priežastis, dėl kurios kryptis gali keistis judėjimui nė kiek nesikeičiant. Juk tai, kad kiekvienas daiktas, taip pat ir judėjimas, išlieka toks, koks jis yra pats savaime, o ne koks yra kitų daiktų atžvilgiu, kol susidūrimas su kokiu nors kitu daiktu nepriverčia jo pasikeisti, būtinai rodo, jog judantis kūnas, sutikęs savo kelyje kitą tokį kietą ir tvirtą kūną, kad jokiu būdu negali jo pastumti, visiškai praranda savo kryptį. Juo labiau kad priežastis, privertusi tai padaryti, visiškai aiški, būtent: kūno pasipriešinimas, neleidžiantis jam judėti toliau. Tačiau dėl to jam nebūtina nustoti nors kiek savo judėjimo, juo labiau kad nei tas kūnas, nei kokia nors kita priežastis jo neatima ir judėjimas nėra priešybė judėjimui.

42. Antrosios dalies įrodymas

Šios dalies teisingumą galima geriau suprasti atsižvelgiant į tai, kad Dievas niekada nekeičia savo

veiksmų ir išsaugo pasaulį būtent tuo veiksmu, kuriuo jį sukūrė. Tad jeigu viską užpildo kūnai ir vis dėlto kiekviena materijos dalelė siekia judėti tiesia linija, akivaizdu, kad iš pradžių kurdamas materiją Dievas ne tik suteikė įvairius judėjimus jos dalims, bet ir sukūrė jas tokias, kad vienos iškart stumtelėtų kitas ir perduotų joms dalį savo judėjimo. O kadangi jis išsaugo jas tuo pačiu veiksmu, kuriuo sukūrė, ir pagal tuos pačius dėsnius, iš to būtinai išplaukia, kad jis ir dabar išsaugo jose visose judėjimą, kurį kurdamas joms davė ir suteikė jam savybę nelikti amžinai susijusiam su tomis pačiomis materijos dalelėmis, bet pereiti iš vienų į kitas priklausomai nuo įvairių jų susidūrimų. Taigi tas nuolatinis jo kūrinių kitimas neprieštarauja Dievo nekintamumui, o veikiau yra argumentas jam įrodyti.

43. Kas sudaro kiekvieno kūno veikimo ar pasipriešinimo jėgą

Reikia pažymėti, kad jėgą, kuria vienas kūnas veikia kitą arba priešinasi jo poveikiui, sudaro tik tai, jog kiekvienas kūnas stengiasi, kiek gali, išlikti toks, koks yra pagal pirmąjį anksčiau pateiktą dėsnį. Taigi kūnas, sujungtas su kitu kūnu, turi jėgos priešintis, kad nebūtų atskirtas, o atskirtas turi jėgos priešintis, kad nebūtų vėl sujungtas. Taip pat būdamas rimties būsenos jis turi jėgos išlikti rimties būsenos ir priešintis bet kam, kas gali ją pakeisti. Lygiai taip pat ir judantis kūnas turi jėgos tęsti savo judėjimą, t. y. judėti tuo pačiu greičiu ir ta pačia kryptimi. Apie tą jėgą reikia spręsti iš kūno, kuriame ji glūdi, dydžio, iš paviršiaus, kuris skiria šį kūną nuo kito, taip pat iš judėjimo greičio ir iš įvairių būdų, kuriais susiduria skirtingi kūnai.

44. Judėjimas yra ne kito judėjimo, bet rimties priešybė, o judėjimo nukreipimas į vieną pusę yra jo nukreipimo į kitą pusę priešybė

Taip pat reikia pažymėti, kad vienas judėjimas nėra kito tokiu pat greičiu vykstančio arba greitesnio judėjimo priešybė. Yra tik dviejų rūšių priešingumas, būtent tarp judėjimo ir rimties arba tarp judėjimo greitumo ir lėtumo, nes lėtumas artimas rimties prigimčiai. Ir, antra, tarp vieno kūno nukreipimo judėti į kurią nors pusę ir kelyje sutiktų kitų kūnų pasipriešinimo, nesvarbu, ar dėl to, kad jie yra rimties būsenos, ar dėl to, kad juda kitaip negu jis pats, ar dėl to, kad judantis kūnas įvairiai susiduria su kitų kūnų dalimis. Priklausomai nuo to, kaip išsidėsto kūnai, tas priešingumas bus didesnis arba mažesnis.

45. Kaip remiantis toliau išdėstytomis taisyklėmis galima nustatyti, kiek susiduriantys kūnai pakeičia vieni kitų judėjimus

Taigi norint iš šių pagrindų sužinoti, kaip kiekvienas kūnas padidina ar sumažina savo judėjimą arba keičia jo kryptį susidūręs su kitais kūnais, reikia tik apskaičiuoti, kiek kiekvienas iš šių kūnų turi jėgos judėti arba priešintis judėjimui. Juk aišku, kad visada kitą kūną paveiks arba sukliudys jo veikimui tas kūnas, kuris turi daugiau jėgos. Šitai būtų lengva apskaičiuoti visiškai kietų kūnų atveju, jeigu būtų įmanoma padaryti taip, kad vienu metu jų susidurtų arba susiliestų ne daugiau kaip du ir kad jie būtų taip atskirti nuo kitų tiek kietų, tiek skystų kūnų, jog neatsirastų jokio kūno, kaip nors padedančio arba kliudančio jų judėjimui. Tuomet jie laikytųsi šių taisyklių.

46. Pirmoji taisyklė

Pirma, jei abu kūnai, pavyzdžiui, *B* ir *C* (6 pieš.), yra visiškai vienodo dydžio ir juda vienodu greičiu tiesia linija vienas į kitą, tai susidūrę jie vienodai atšoks ir kiekvienas grįš į savo pusę, iš kurios judėjo, neprarasdami nė kiek savo greičio. Mat čia nėra jokios priežasties, kuri atimtų greitį, užtat yra labai akivaizdi priežastis, priverčianti juos atšokti. O kadangi ji abiejuose tolygi, tai jie atšoks vienodai.

6 pieš.

47. Antroji taisyklė

Antra, jeigu *B* šiek tiek didesnis už *C* ir abu juda tuo pačiu greičiu, tai jiems susidūrus į tą pusę, iš kurios judėjo, atšoks tiktai *C* ir paskui abu tęs judėjimą ta pačia kryptimi, nes *B*, būdamas stipresnis už *C*, nebus priverstas atšokti atgal.

48. Trečioji taisyklė

Trečia, jeigu du kūnai yra vienodo dydžio, tačiau *B* juda šiek tiek didesniu greičiu negu *C*, tai jiems susidūrus ne tik *C* atšoks ir paskui abu kūnai judės į tą pusę, iš kurios judėjo *C*, bet kartu *B* turės atiduoti *C* pusę greičio, kuriuo viršijo *C* greitį, nes *B*, turėdamas prieš save *C*, negalės judėti greičiau už jį. Vadinasi, jei iki susidūrimo *B* turėjo šešis greičio vienetus, o *C* tiktai keturis, *B* atiduos jam vieną vienetą iš savo perviršio ir po susidūrimo abu judės penkių vienetų greičiu, nes *B* yra lengviau atiduoti *C* vieną savo greičio vienetą, negu *C* pakeisti viso *B* judėjimo kryptį.

49. Ketvirtoji taisyklė

Ketvirta, jei kūnas *C*, būdamas šiek tiek didesnis už *B*, yra rimties būsenos, t. y. ne tik neturi matomo judėjimo, bet ir nėra apsuptas oro ar kokių nors kitų skystų kūnų, – šie, kaip vėliau parodysiu, padaro supamus kietus kūnus lengvai pajudinamus, – tai nesvarbu, kokiu greičiu *B* judės į *C*, jis niekada nepajėgs jo pajudinti, o pats bus priverstas atšokti į tą pusę, iš kurios judėjo. Juk kadangi *B* nepajėgia pastumti *C* nepriversdamas jo judėti tokiu greičiu, kokiu jis pats juda toliau, *C*, be abejo, turi tuo labiau priešintis, kuo greičiau *B* juda į jį. Ir šis pasipriešinimas turi viršyti *B* poveikį todėl, kad jis yra didesnis. Pavyzdžiui, jeigu *C* dvigubai didesnis už *B*, o *B* turi tris greičio vienetus, jis gali pastumti *C*, esantį rimties būsenos, nebent atiduodamas jam du greičio vienetus, po vieną kiekvienai jo pusei, o sau pasilikdamas tiktai vieną vienetą, nes nėra didesnis už bet kurią *C* pusę ir negali toliau judėti greičiau už jas. Lygiai taip pat jeigu *B* turi trisdešimt greičio vienetų, dvidešimt jų turės atiduoti *C*, jeigu turi tris šimtus vienetų – turės atiduoti du šimtus vienetų ir t. t. Jis turi atiduoti dvigubai daugiau, negu lieka jam pačiam. O kadangi kūnas *C* yra rimties būsenos, jis dešimt kartų stipriau priešinasi dvidešimties negu dviejų vienetų priėmimui, šimtą kartų stipriau – dviejų šimtų vienetų priėmimui. Vadinasi, kuo didesnis B greitis, tuo didesnis *C* pasipriešinimas. O kadangi kiekviena *C* pusė turi tiek pat jėgos išlikti rimties būsenos, kiek *B* – jas pastūmėti, ir kadangi jos abi priešinasi jam vienu metu, tai akivaizdu, kad jos turi nugalėti ir priversti *B* atšokti. Taigi, kad ir kokiu greičiu *B* judėtų į *C*, pranokstantį jį dydžiu ir esantį rimties būsenos, niekada nepajėgs jo pajudinti.

50. Penktoji taisyklė

Penkta, jeigu, priešingai, kūnas *C* yra šiek tiek mažesnis už *B*, tai pastarasis, nors ir labai lėtai judėdamas į *C*, kuris, tarkime, yra visiškos rimties būsenos, vis dėlto pajėgs jį pastūmėti ir perduoti jam dalį savo judėjimo, reikalingą tam, kad toliau abu judėtų vienodu greičiu. Jei *B* yra dvigubai didesnis už *C*, jis atiduos jam tik trečdalį savo judėjimo, nes šis trečdalis varys *C* tokiu pat greičiu, kaip likusieji du – dvigubai didesnį *B*. Taigi *B* po susidūrimo su *C* judės vienu trečdaliu lėčiau negu anksčiau, t. y. per tą patį laiką, per kurį anksčiau nukeliaudavo trijų vienetų atstumą, dabar nukeliaus tik dviejų. Lygiai taip pat jei B yra trigubai didesnis už *C*, jis atiduos jam vieną ketvirtadalį savo judėjimo ir t. t. Nors ir labai mažai jėgos turėtų *B*, vis dėlto jos pakaks kūnui *C* pajudinti. Juk aišku, kad ir patys silpniausi judėjimai turi paklusti tiems patiems dėsniams ir atitinkamai sukelti tuos pačius veiksmus, kaip ir patys stipriausi, nors labai dažnai žmonės įsivaizduoja Žemėje matantys priešingus dalykus. Dažnai taip yra dėl oro ir kitų skysčių, kurie visada supa kietus judančius kūnus ir gali smarkiai padidinti arba sumažinti jų greitį, kaip bus parodyta toliau.

51. Šeštoji taisyklė

Šešta, jei kūnas *C*, kuris yra rimties būsenos, yra visiškai vienodo dydžio su kūnu *B*, judančiu į jį, tai jis neišvengiamai iš dalies bus pastūmėtas *B* ir iš dalies pats privers *B* atšokti. Taigi, jeigu *B* prisiartins prie *C* keturių vienetų greičiu, jis bus priverstas atiduoti *C* vieną vienetą, o su likusiais trimis grįžti į tą pusę, iš kurios judėjo. Juk jeigu būtina, kad *B* pastūmėtų *C* pats neatšokdamas ir atiduotų jam du savo judėjimo vienetus arba atšoktų jo nepastūmėjęs ir išsaugotų du

savo greičio vienetus, be tų dviejų, kurių *C* negali iš jo atimti, arba pagaliau atšoktų išsaugodamas vieną dviejų vienetų dalį ir pastūmėtų *C* atiduodamas jam kitą dalį, tai visiškai akivaizdu, jog kadangi *B* ir *C* yra tolygūs ir nėra daugiau pagrindo tam, kad *B* atšoktų, užuot pastūmėjęs *C*, abu veiksmai turi būti tolygūs, kitaip sakant, *B* turi perduoti *C* vieną iš savo greičio vienetų ir atšokti su kitu.

52. Septintoji taisyklė

Septintoji, paskutinė taisyklė tokia: jeigu *B* ir *C* juda ta pačia kryptimi ir *C*, esantis priekyje, juda lėčiau, o *B*, sekantis iš paskos, greičiau ir galų gale paveja jį, tai gali būti, kad *B* perduos dalį savo greičio *C* ir stums jį priekyje savęs. Tačiau gali būti ir taip, kad jis neatiduos *B* nieko, bet atšoks su visu savo judėjimu į tą pusę, iš kurios judėjo. Būtent ne tik tada, kai *C* yra mažesnis už *B*, bet ir tada, kai jis didesnis, jei tik *C* dydžio perviršis yra mažesnis už *B* greičio perviršį, *B* niekada neturi atšokti, bet turi stumtelėti *C* atiduodamas jam dalį savo greičio. Ir priešingai, kai *C* dydžio perviršis yra didesnis už *B* greičio perviršį, *B* būtinai turi atšokti neatiduodamas *C* nė kiek savo judėjimo. Pagaliau, kai *C* dydžio perviršis yra visiškai lygus *B* greičio perviršiui, *B* turi perduoti dalį savo judėjimo *C* ir atšokti išsaugodamas likusį savo judėjimą. Šitai galima apskaičiuoti taip. Jei *C* yra lygiai du kartus didesnis už *B*, o *B* juda ne du kartus greičiau už *C*, bet truputį lėčiau, tai *B* turi atšokti nepagreitindamas *C* judėjimo. Jeigu *B* greitis daugiau kaip dvigubai didesnis už *C* greitį, tai *B* turi ne atšokti, bet atiduoti *C* tiek savo judėjimo, kiek jo reikia tam, kad paskui abu judėtų tuo pačiu greičiu. Pavyzdžiui, jei *C* turi tik du greičio vienetus, o *B* – penkis, t. y. daugiau negu dvigubai, tai jis turi atiduoti *C* du vienetus iš

penkių. Šie, atsidūrę *C*, sudarys tik vieną vienetą, nes *C* yra dvigubai didesnis už *B*. Taigi kūnai *B* ir *C* toliau judės trijų vienetų greičiu. Visi šie įrodymai yra tokie teisingi, kad, nors patirtis rodytų priešingai, vis dėlto mes būtume priversti labiau pasitikėti savo protu negu pojūčiais.

53. Šias taisykles sunku taikyti todėl, kad kiekvieną kūną vienu metu liečia keletas kitų kūnų

Iš tikrųjų dažnai būna taip, kad iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog patirtis prieštarauja šioms mano išdėstytoms taisyklėms. Tačiau taip yra dėl akivaizdžios priežasties: mat taisyklės iš anksto numato, kad abu kūnai *B* ir *C* yra visiškai kieti ir taip atskirti vienas nuo kito, jog aplink juos nėra jokio kito kūno, galinčio padėti arba kliudyti jų judėjimui, o to šiame pasaulyje nebūna. Todėl norint spręsti, ar jame paklūstama šioms taisyklėms, ar ne, neužtenka žinoti, kaip du kūnai, tokie kaip *B* ir *C*, gali veikti vienas kitą susidūrę. Taip pat reikia išsiaiškinti, kaip juos supantys kiti kūnai gali sustiprinti arba susilpninti jų veikimą. Kadangi šiuo požiūriu nėra nieko, kas verstų juos skirtingai veikti, išskyrus tą jų skirtumą, kad vieni yra skysti arba minkšti, o kiti – kieti, tai čia mums reikia išsiaiškinti, kas sudaro abi šias savybes – būti kietam arba skystam.

54. Kas sudaro kietų ir skystų kūnų prigimtį

Pirmiausia turime atsižvelgti į savo pojūčių parodymus, nes šios savybės kaip tik su jais susijusios. Bet iš pojūčių sužinosime tik tai, jog skysčių dalelės taip greitai užleidžia savo vietą, kad susidūrusios su mūsų rankomis nesipriešina joms. O kietų kūnų dalelės yra taip sukibusios vienos su kitomis, kad negali būti atskirtos be jėgos, kuri įstengtų nutraukti jas jungiantį

ryšį. Todėl tirdami, kodėl vieni kūnai užleidžia savo vietą nesipriešindami, o kiti anaiptol ne be pasipriešinimo, nerasime kitos priežasties, išskyrus tai, kad jau judantys kūnai netrukdo kitiems kūnams užimti jų paliekamas vietas, o rimties būsenos kūnų iš jų vietos negali išstumti niekas kitas, kaip tik išorinė jėga, sukelianti šį pasikeitimą Tai rodo, kad kūnas yra skystas, kai jis susiskaidęs į daugybę įvairiai ir skyrium viena nuo kitos judančių dalelių; o kai visos kūno dalelės liečiasi viena su kita ir nesiekia nutolti, jis yra kietas.

55. Nėra nieko, kas jungtų kietų kūnų daleles, išskyrus tai, kad jos yra rimties būsenos viena kitos atžvilgiu

Nemanau, kad būtų galima įsivaizduoti cementą, kuris kietų kūnų daleles sujungtų geriau, negu sujungia jų pačių rimtis. Kokios prigimties jis galėtų būti? Jis negali būti pats savaime egzistuojantis daiktas, nes jeigu visos smulkiausios dalelės yra substancijos, tai nėra pagrindo tam, kad kita substancija jas sujungtų geriau už jas pačias. Jis negali būti ir modusas, skirtingas nuo rimties, nes nėra moduso, kuris judėjimui, galinčiam atskirti šias daleles, priešintųsi labiau už jų pačių rimtį. Bet, be substancijų ir jų modusų, mes nežinome jokių kitų daiktų rūšių.

56. Skystų kūnų dalelėms būdingi judėjimai yra nukreipti į visas puses, ir pakanka mažiausios jėgos, kad išjudintų jų supamą kietą kūną

Nors jutimais ir nepastebime, kad skysčių dalelės judėtų, nes jos pernelyg mažos, vis dėlto galime tai sužinoti iš daugelio jų veiksmų rezultatų, pirmiausia iš to, kad oras ir vanduo sunaikina daug kitų kūnų. Šiuos skysčius sudarančios dalelės negalėtų sukelti kūniško veiksmo, koks ir yra toks sunaikinimas, jeigu

jos nuolat nejudėtų. Šių dalelių judėjimo priežastis nurodysiu vėliau. Keblumą, kurį turime čia išspręsti, sudaro tai, kad skystus kūnus sudarančios smulkios dalelės negali visos vienu metu judėti į visas puses, nors atrodo, jog šito reikia tam, kad jos netrukdytų judėti kūnams, prisiartinantiems prie jų iš visų pusių, kaip iš tikrųjų ir matome jas netrukdant. Pavyzdžiui, tarkime, kad kietas kūnas *B* (7 pieš.) juda link *C*, o kai kurios tarp jų esančio skysčio dalelės juda nuo *C* link *B*; jos anaiptol nepadeda *B* judėti link *C*, o priešingai, trukdo labiau, nei trukdytų būdamos visiškai nejudrios. Norint išspręsti šį keblumą reikia prisiminti, kad judėjimas yra ne judėjimo, o rimties priešybė ir kad, kaip buvo pažymėta anksčiau, judėjimo nukreipimas į vieną pusę yra priešybė jo nukreipimui į priešingą pusę. Taip pat reikia prisiminti, kad viskas, kas juda, stengiasi judėti tiesia linija. Iš to aiškiai matyti, kad kietas kūnas *B* būdamas rimties būsenos visų kartu skysto kūno *D* dalelių judėjimui savo rimtimi priešinasi labiau, negu judėdamas priešintųsi savo judėjimu. Taip pat yra aišku, kad nuo *C* link *B* juda tiek pat skysčio *D* dalelių, kiek jų juda priešinga kryptimi, juo labiau kad tai tos pačios dalelės, kurios judėjo nuo *C* ir susidūrusios su kūno *B* paviršiumi grįžta atgal link *C*. Kai kurios iš jų atsitrenkdamos į *B* stumia jį link *F* ir trukdo jam judėti link *C* labiau, negu trukdytų būdamos nejudrios. Bet kadangi yra tiek pat dalelių, judančių nuo *F* link *B* ir stumiančių *B* link *C*, tai *B* yra vienodai stumiamas tiek į vieną, tiek į kitą pusę ir todėl, jeigu niekas nepaveiks iš šalies, jis išliks rimties būsenos. Juk nesvarbu, kokios figūros įsivaizduotume kūną *B*, jį visuomet lygiai tiek pat dalelių stums tiek į vieną, tiek į kitą pusę, jei tik pats jį supantis skystis nejuda į kurią nors pusę stipriau, panašiai kaip upė. Tarkime, kad *B* iš visų pusių supa skystis *FD*, bet *B* nėra pačiame jo viduryje. Nors skysčio tarp *B* ir *C*

būtų daugiau negu tarp *B* ir *F*, dėl to jis stumtų *B* link *F* ne stipriau negu link *C*, nes veikia ne visas skystis, o tik *B* paviršių liečiančios jo dalelės. Ligi šiol *B* laikėme esančiu rimties būsenos, o dabar tarkime, kad link *C* jį stumia kokia nors pašalinė jėga. Nors ir labai maža būtų ši jėga, jos pakaks, tiesa, ne tam, kad ji viena judintų *B*, bet tam, kad kartu su skysto kūno *FD* dalelėmis, privertusi jas taip pat stumti *B* link *C*, atiduotų jam dalį savo judėjimo.

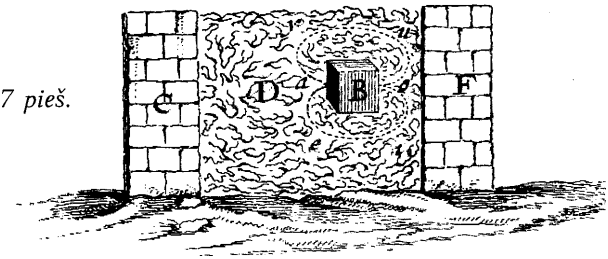

7 pieš.

57. Ankstesniojo teiginio įrodymas

Norėdami aiškiau tai suprasti turėkime galvoje, kad, nesant kieto kūno skystyje *FD*, jo dalelės *aeioa* yra išsidėsčiusios kaip žiedas ir juda ratu *aei* kryptimi, o kitos dalelės *ouyao* panašiai juda *ouy* kryptimi. Juk tam, kad kūnas būtų skystas, jį sudarančios dalelės, kaip jau buvo sakyta, turi judėti įvairiomis kryptimis. Tačiau pažiūrėkime, kas atsitiks, jei tarsime, kad kietas kūnas *B* nejudėdamas plūduriuoja skystyje *FD* tarp dalelių *a* ir *o*. Pirmiausia, jis kliudo dalelėms *aeio* judėti nuo *o* link *a* ir užbaigti savo judėjimo ratą; taip pat jis trukdo ir dalelėms *auya* judėti nuo *a* link *o*. Be to, dalelės, srūvančios nuo *i* link *o*, stumia kūną *B* link *C*, o dalelės, srūvančios nuo *y* link *a*, jį stumia link *F* su tokia pačia jėga, tad be kokios nors pašalinės jėgos jos neįstengia pajudinti kūno *B* ir vienos grįžta nuo *o*

link *u*, o kitos – nuo *a* link *e*, vietoj anksčiau darytų dviejų ratų darydamos tiktai vieną, pažymėtų *aeiouya* tvarka. Taigi aišku, kad susidūrusios su kūnu *B* dalelės nepraranda nė kiek savo judėjimo, o tik pakeičia jo kryptį. Jos jau nebejuda tiesia arba artima tiesiai linija, kaip judėtų nesusidūrusios su kūnu *B*. Pagaliau, jei tarsime, kad kūną *B* stumia kokia nors jėga, kurios anksčiau jame nebuvo, tai nors ji būtų labai maža, kartu su skysčio dalelių, judančių nuo *i* link *o*, jėga, kuria šios stumia *B* link *C*, ji įveiks jėgą, kuria dalelės, judančios nuo *y* link *a*, stumia *B* priešinga kryptimi. Jos užteks, kad pakeistų jų kryptį ir priverstų jas judėti *ayuo* tvarka, kiek to reikia kūno *B* judėjimo kliūtims pašalinti. Juk susidūrus dviem kūnams, judantiems priešingomis kryptimis, turintis daugiau jėgos turi pakeisti silpnesniojo kryptį. Tai, ką pasakiau apie daleles *aeiouy*, reikia taikyti ir visoms kitoms skysto kūno *FD* dalelėms, atsimušančioms į kūną *B*. Būtent dalelės, stumiančios jį link *C*, yra priešprieša tokiam pat skaičiui dalelių, stumiančių jį į priešingą pusę, ir jeigu prie vienų prisidės šiek tiek daugiau jėgos, jos užteks pakeisti dalelių, turinčių mažiau jėgos, judėjimo kryptį. Ir nors jos galbūt nejuda tokiais ratais, kokie čia parodyti, vis dėlto neabejotina, kad visos dalelės juda ratu ar kokiu nors kitu lygiaverčiu būdu.

58. Jei kurios nors skysto kūno dalys juda lėčiau už jo supamą kietą kūną, jo negalima laikyti visiškai skystu kietojo kūno atžvilgiu

Taigi taip pasikeitus skysčio dalelių, trukdžiusių kūnui *B* judėti link *C*, krypčiai šis kūnas pajudės ir judės tokiu greičiu, kokį turi jėga, kurią reikia pridėti prie skysčio dalelių jėgos, kad šios galėtų išjudinti *B*, tik su sąlyga, jei tarp skysčio dalelių nebus tokių, kurios nejudėtų greičiau arba bent jau tokiu pat greičiu, kaip ta

jėga. Juk esant lėčiau judančių dalelių kūno negalima laikyti visiškai skystu, nes jis sudarytas ir iš šių dalelių ir jau nepakanka mažiausios jėgos pajudinti skystyje esančiam kietam kūnui, bet reikia tokios jėgos, kuri pajėgtų įveikti ne taip greitai judančių skysčio dalelių pasipriešinimą. Todėl dažnai pastebime, kad oras, vanduo ir kiti skysti kūnai gana stipriai priešinasi kūnams, judantiems juose nepaprastu greičiu, bet gana lengvai pasiduoda, kai kieti kūnai juda lėčiau.

59. Kietas kūnas, pastūmėtas kito kūno, visą savo judėjimą gauna ne tik iš jo, bet dalį pasiskolina ir iš jį supančio skysto kūno

Tačiau kai kūną *B* stumia išorinė jėga, turime manyti, kad savo judėjimą jis gauna ne tik iš jį stumiančios jėgos. Didelę judėjimo dalį jis gauna ir iš supančio skysčio dalelių. Dalelės, sudarančios ratus *aeio* ir *ayuo,* netenka tiek savo judėjimo, kiek jo perduoda kūno *B* dalelėms, esančioms tarp *o* ir *a,* nes jos dalyvauja apskritaeigiuose judėjimuose *aeioa* ir *ayuoa*, nors artėdamos prie *C* jos nuolat jungiasi su vis naujomis skysčio dalelėmis, o tai ir yra priežastis, dėl kurios iš kiekvienos dalelės jos gauna labai menką judėjimo kiekį.

60. Jis negali judėti didesniu greičiu negu tas, kurį jam suteikė kietas kūnas

Lieka paaiškinti, kodėl anksčiau nepasakiau, kad dalelių *ayuo* kryptis turi visiškai pasikeisti, o pasakiau, kad ji turi pasikeisti tik tiek, kad netrukdytų judėti kūnui *B*. Būtent dėl to, kad kūnas *B* negali judėti greičiau, negu yra pastūmėtas išorinės jėgos, nors visos skysto kūno *FD* dalelės judėtų kur kas greičiau. Filosofui ypač reikia stengtis niekada nepriskirti priežasčiai kokio nors veikimo, viršijančio jos

išgales. Pavyzdžiui, jei tarsime, kad kietas kūnas *B*, iš visų pusių supamas skysčio *FD*, nejudėjo, o dabar palyginti lėtai yra pastumiamas kokios nors išorinės jėgos, sakykime, mano rankos, tai neturime manyti, kad jis juda didesniu greičiu negu tas, kurį gavo iš mano rankos, nes tik postūmis, gautas iš rankos, yra jo judėjimo priežastis. Ir nors skysto kūno dalelės galbūt juda greičiau, vis dėlto neturime manyti, kad jos būtinai judės apskritaeigiais judėjimais, tokiais kaip *aeioa* ir *ayuoa* arba kitais panašiais, turinčiais didesnį greitį negu jėga, pastūmėjusi kūną *B*. Reikia tik atsižvelgti į tai, kad savo paveikumo likutį jos panaudoja įvairiems kitiems judėjimams.

61. Skystas kūnas, visas judantis į kurią nors pusę, būtinai nešasi kartu visus jame esančius arba jo supamus kietus kūnus

Iš viso to aišku, kad kietas kūnas, kuris yra rimties būsenos tarp iš visų pusių jį supančių skysto kūno dalelių, yra jame tarsi pusiausvyroje ir kad, nepaisant jo dydžio, jam pastūmėti į vieną ar kitą pusę pakaks mažiausios jėgos. Ši jėga gali rastis iš išorės arba ją gali sudaryti tai, kad visas kietą kūną supantis skystis srūva kokia nors kryptimi, panašiai kaip upės teka į jūrą, o oras pučiant rytų vėjui – į vakarus. Šiuo atveju skystis būtinai turi neštis kartu kietą kūną, kurį jis iš visų pusių supa. Tam neprieštarauja ir ketvirtoji taisyklė, teigianti, kaip buvo pasakyta anksčiau, kad mažesnis kūnas net ir greičiausiai judėdamas negali išjudinti kūno, kuris yra rimties būsenos.

62. Negalima sakyti, kad nešamas skysto kūno kietas kūnas iš tikrųjų juda

Jeigu atsižvelgsime į tikrąją judėjimo prigimtį, kuri iš tiesų yra ne kas kita, kaip judančio kūno persikė-

limas iš kokių nors kitų su juo susiliečiančių kūnų kaimynystės, ir į tai, kad šis persikėlimas susiliečiančiuose kūnuose yra abipusis, tai nors paprastai ir nesakome, kad juda ir vieni, ir kiti, vis dėlto turime žinoti, jog sakyti, kad kietas kūnas juda, kai iš visų pusių apsuptas skysčio paklūsta jo tėkmei, yra ne taip teisinga kaip tuo atveju, kai jis turi užtektinai jėgos jai atsispirti. Juk kietas kūnas paklusdamas skysčio tėkmei nuo aplinkinių jo dalelių nutolsta mažiau, negu jai atsispirdamas.

63. Kodėl yra tokių kietų kūnų, kurių negalima suskaidyti rankomis, nors jie ir mažesni už jas

Įrodžius, jog tai, kad mums pavyksta lengvai išjudinti labai stambius kūnus, plūduriuojančius arba kybančius kokiame nors skystyje, visiškai neprieštarauja anksčiau išdėstytai ketvirtajai taisyklei, reikia parodyti, kaip su penktąja taisykle dera tai, kad mums būna sunku sulaužyti gana smulkius kūnus. Jei tiesa, kad kieto kūno dalys nėra sujungtos tarpusavyje kokiu nors cementu ir kad niekas netrukdo jas atskirti, išskyrus tai, jog, kaip buvo sakyta, jos yra rimties būsenos viena kitos atžvilgiu, ir jei tiesa, kaip moko penktoji taisyklė, kad net ir labai lėtai judantis kūnas visada turi jėgos išjudinti kitą mažesnį kūną, esantį rimties būsenos, gali kilti klausimas, kodėl negalime vien rankų jėga perlaužti vinies arba kitokio geležies gabaliuko, mažesnio už ją, juo labiau kad kiekvieną vinies pusę galima laikyti atskiru kūnu, esančiu rimties būsenos kitos jo pusės atžvilgiu. Ją, atrodytų, turėtume atskirti vien savo rankų jėga, nes ji mažesnė už jas, o judėjimo prigimtį sudaro tai, kad kūnas, apie kurį sakoma, jog jis juda, yra atskiriamas nuo kitų jį liečiančių kūnų. Tačiau reikia pažymėti, jog mūsų rankos yra

labai minkštos, t. y. savo prigimtimi artimesnės skystiems, o ne kietiems kūnams. Todėl ne visos ranką sudarančios dalys vienu metu spaudžia kūną, kurį norime perlaužti, o tik tos, kurios jį liesdamos pačios remiasi į jį. Panašiai kaip vinies pusę, atskirtą nuo kitos pusės, galima laikyti atskiru kūnu, taip ir rankos dalį, liečiančią šią vinies pusę ir daug mažesnę už visą ranką, galima laikyti atskiru kūnu, nes ją galima atskirti nuo kitų rankos dalių. O kadangi ją atskirti nuo kitų rankos dalių yra lengviau, negu atskirti vieną vinies dalį nuo kitų dalių, ir kadangi mums skauda atskiriant vienas kūno dalis nuo kitų, tai ir negalime perlaužti vinies rankomis. Tačiau jei paimsime plaktuką, dildę, žirkles arba kokį nors kitą įrankį ir pasinaudosime juo taip, kad rankos jėgą nukreipsime į tą kūno dalį, kurią norime atskirti ir kuri turi būti mažesnė už prie jos prispaustą naudojamo įrankio dalį, tuomet įveiksime to kūno kietumą, nors jis būtų ir labai didelis.

64. Apie tai, kad norėdamas įrodymais pagrįsti visas išvadas, kurias darysiu, fizikoje aš naudojuosi tik tais pagrindais, kurie yra ir matematikos pagrindai, ir šių pagrindų pakanka, juo labiau kad jais remiantis galima paaiškinti visus gamtos reiškinius

Čia nebepridursiu nieko nei apie figūras, nei apie tai, kaip iš begalinės jų įvairovės atsiranda beribė judėjimų įvairovė, juo labiau kad visa tai paaiškės savaime, kai ateis laikas apie tai kalbėti. Aš manau, kad tie, kurie skaitys mano veikalą, žino geometrijos pradmenis ar bent jų protas sugeba suprasti matematikos įrodymus. Atvirai prisipažinsiu, kad nežinau kitokios kūniškų daiktų materijos, kaip tik įvairiai dalijamą, galinčią turėti figūrą ir įvairiai judėti, kitaip sakant, tą, kurią geometrai vadina dydžiu ir laiko

savo įrodinėjimų objektu. Aš netiriu toje materijoje nieko kito, išskyrus jos dalijimus, figūras ir judėjimus. Pagaliau, jos atžvilgiu nieko nelaikau tiesa, išskyrus tai, kas bus parodyta su matematiniam įrodymui prilygstančiu akivaizdumu. O kadangi tokiu būdu, kaip vėliau pamatysime, galima paaiškinti visus gamtos reiškinius, nemanau, kad būtų reikalingi kiti fizikos pagrindai, išskyrus čia išdėstytuosius; nėra ir priežasties jų pageidauti.

APIE REGIMĄJĮ PASAULĮ

1. Negalima pervertinti Dievo kūrinių

Atmetę viską, kuo patikėjome pirmiau, negu ištyrėme, nes grynasis protas mus pakankamai apšvietė, kad surastume kai kuriuos materialių daiktų pagrindus, ir parodė juos mums taip aiškiai, kad nebegalime abejoti jų tikrumu, turime pabandyti remdamiesi tais pagrindais paaiškinti visus reiškinius, kitaip sakant, visus gamtoje pasitaikančius ir jutimais suvokiamus padarinius. Pradėsime nuo pačių bendriausių, nuo kurių priklauso visi kiti, būtent nuo pasigėrėtinos regimojo pasaulio sandaros. Kad išvengtume klaidų, mano manymu, filosofuodami privalome rūpestingai paisyti dviejų dalykų. Pirma, nuolat atkreipdami žvilgsnį į begalinę Dievo galybę ir gerumą turime žinoti, kad mums nėra ko bijoti suklysti įsivaizduojant jo kūrinius pernelyg didelius, pernelyg gražius ir pernelyg tobulus ir kad, priešingai, galime apsirikti tardami esant kokias nors ribas arba apribojimus, apie kuriuos neturime tikrų žinių.

2. Būtų per didelis pasitikėjimas savimi stengtis suvokti, kokių tikslų siekė Dievas kurdamas pasaulį

Antra, mums nuolat reikia turėti galvoje, kad mūsų proto sugebėjimai yra labai vidutiniški ir kad neturime per daug pasitikėti savimi. O taip, atrodo, atsitiktų, jei mes panorėtume pasauliui išgalvoti kokias nors ribas

nebūdami tuo įtikinti Dievo apreiškimo ar bent labai aiškių natūralių priežasčių. Tai reikštų, jog manome, kad mūsų mąstymas gali įsivaizduoti ką nors už to, ką aprėpė Dievo galybė kuriant pasaulį. Dar labiau klystume manydami, kad Dievas viską sukūrė tik dėl mūsų, arba jei tartume, kad savo dvasios galia pajėgiame suvokti, kodėl Dievas sukūrė pasaulį.

3. Kokia prasme galima sakyti, kad Dievas viską sukūrė dėl žmogaus

Nors doroviniu požiūriu mintis, kad Dievas viską sukūrė dėl mūsų, yra ir dievobaiminga, ir gera, nes ji skatina mus dar labiau mylėti Dievą ir garbinti jo gerumą, nors tam tikra prasme tai ir tiesa, nes jis nesukūrė nieko, kuo negalėtume kaip nors pasinaudoti – pavyzdžiui, lavinti protui, – bet vis dėlto neįtikima, kad viskas būtų sukurta mums ir kad kurdamas pasaulį Dievas nebūtų turėjęs kitų tikslų. Man atrodo, būtų įžūlu pateikti tokią nuomonę svarstant fizikos klausimus. Juk negalime abejoti, kad pasaulyje yra arba anksčiau buvo ir seniai nustojo egzistuoti begalė dalykų, kurių niekada nematė ir nepažino joks žmogus ir kurie niekam neteikė jokios naudos.

4. Apie reiškinius arba patyrimą ir kuo jie čia gali būti naudingi

Taigi anksčiau mano išdėstyti pagrindai tokie platūs, kad jais galima paaiškinti daugiau dalykų, negu matome pasaulyje, ir netgi daugiau, negu įstengsime aprėpti mintimis per visą savo gyvenimą. Todėl dabar aptarsiu svarbiausius gamtos reiškinius, kurių priežastis ketinu ištirti ne tam, kad galėčiau patvirtinti tolesnius savo samprotavimus, – mat esu užsibrėžęs padarinius aiškinti remdamasis jų priežastimis, o ne priežastis remdamasis padariniais, – bet tam, kad iš

begalės padarinių, kuriuos galima kildinti iš tų pačių priežasčių, galėtume atrinkti tuos, kuriuos pirmiausia ir privalome stengtis iš jų išvesti.

5–41 [...]

42. Visus dalykus, kuriuos matome Žemėje, galima priskirti prie reiškinių, tačiau nėra reikalo juos visus čia nagrinėti

Be šių bendriausių dalykų, prie reiškinių galėčiau priskirti ne tik daugelį atskirų dalykų, susijusių su Saule, planetomis, kometomis ir nejudančiomis žvaigždėmis, bet ir tuos dalykus, kuriuos matome aplink Žemę arba kurie vyksta jos paviršiuje. Juo labiau kad norint pažinti tikrąją regimojo pasaulio prigimtį nepakanka rasti keletą priežasčių, kuriomis būtų galima paaiškinti tai, ką matome toli danguje. Tomis priežastimis reikia paaiškinti ir tai, ką matome greta savęs ir kas mus veikia juntamiau. Tačiau aš manau, kad nėra reikalo iš pradžių ištirti jas visas. Geriau pasistengti surasti bendresnes priežastis iš tų, kurias čia pateikiau, kad vėliau galėtume įsitikinti, ar galime iš tų priežasčių išvesti visas kitas atskiro pobūdžio priežastis, kurioms ieškodami anų priežasčių neskyrėme dėmesio. Jei paaiškės, kad yra būtent taip, mes turėsime pakankamai svarų argumentą, kad pasukome teisingu keliu.

43. Neįtikima, kad priežastys, kuriomis galima paaiškinti visus reiškinius, būtų klaidingos

Iš tiesų, jei pagrindai, kuriais remiamės, yra labai akivaizdūs, jei padariniai, kurie iš jų kildinami, pagrindžiami su matematiniu nuoseklumu ir visos išvados dera su visu mūsų patyrimu, tai manyti, kad tų padarinių priežastys, kurias mes tokiu būdu suradome, yra klaidingos, man atrodo, būtų piktžodžiavimas prieš

Dievą. Juk tai reikštų apkaltinti jį tuo, jog sukūrė mus tokius netobulus, kad klystame net gerai naudodamiesi jo duotu protu.

44. Tačiau visai nenoriu teigti, kad mano nurodomos priežastys teisingos

Kadangi čia gvildenami dalykai nėra nereikšmingi ir kadangi teigdamas, kad radau kitų neaptiktas tiesas, tikriausiai atrodyčiau įžūlus, geriau nesiimsiu nieko apie jas spręsti, o kad kiekvienas apie tai galėtų manyti, kaip jam patinka, norėčiau, kad viskas, apie ką rašysiu, būtų laikoma tik hipoteze, galbūt ir labai tolima nuo tiesos. Bet ir tada laikysiu dideliu savo nuopelnu, jeigu viskas, kas bus iš jos išvesta, atitiks patyrimą, – juk tuomet ji bus naudinga gyvenime ne mažiau negu būdama teisinga, nes ja bus galima taip pat sėkmingai naudotis norint iš natūralių priežasčių gauti pageidaujamus padarinius.

45. Netgi tarsiu, kad kai kurios iš jų klaidingos

Aš anaiptol nenoriu, kad būtų tikima viskuo, ką parašysiu, ir ketinu čia pateikti kai kurias hipotezes, kurias ir pats laikau klaidingomis. Būtent aš neabejoju, kad pasaulis iš pat pradžių buvo sukurtas toks tobulas, koks yra dabar. Taigi jau tada buvo Saulė, Žemė, Mėnulis ir žvaigždės. Žemėje buvo ne tik augalų sėklų, bet ir patys augalai dengė tam tikrą jos dalį. Adomas ir Ieva buvo sukurti ne vaikai, bet suaugę. Krikščionių religija reikalauja iš mūsų tuo tikėti, o įgimtas protas mus įtikina, kad tai tiesa. Juk turėdami galvoje Dievo visagalybę turime manyti, kad viskas, ką jis sukūrė, iš pat pradžių buvo tobula. Vis dėlto, kadangi Adomo ir rojaus medžių prigimtį geriau pažinsime ištyrę, kaip motinos įsčiose pamažu formuojasi kūdikis ir kaip iš sėklų atsiranda augalai, o ne paprastai stebėdami juos

tokius, kokius sukūrė Dievas, lygiai taip pat geriau paaiškinsime visų pasaulyje esančių daiktų prigimtį, jei galėsime įsivaizduoti keletą gana paprastų ir suprantamų pagrindų, kuriais remdamiesi galėsime aiškiai parodyti, kad žvaigždės, Žemė ir pagaliau visas regimasis pasaulis galėjo atsirasti iš kokių nors sėklų. Nors gerai žinome, kad iš tikrųjų viskas atsirado ne taip, vis dėlto viską paaiškinsime geriau, negu pavaizduodami pasaulį tokį, koks jis yra arba koks, kaip tikime, buvo sukurtas. O kadangi aš manau radęs tokius pagrindus, tai pamėginsiu juos čia trumpai išdėstyti.

46. Kokios yra tos prielaidos

Mes jau pažymėjome, kad visi pasaulį sudarantys kūnai yra iš tos pačios be galo dalios ir iš tiesų padalytos į daugybę įvairiai judančių dalių materijos ir kad jos dalys tam tikra prasme juda ratu, be to, kad pasaulyje visada yra toks pat judėjimo kiekis. Bet negalėjome tokiu pačiu būdu nustatyti, kokio dydžio yra tos materijos dalys, kokiu greičiu jos juda ir kokius ratus brėžia. Mat Dievas visa tai gali tvarkyti įvairiausiais būdais, todėl nustatyti, kokius būdus jis pasirinko, įmanoma tiktai iš patyrimo, o ne samprotavimu. Todėl galime laisvai tarti bet kokį būdą, tik svarbu, kad viskas, kas iš jo išplaukia, derėtų su patyrimu. Taigi, jei patinka, tarkime, kad Dievas iš pat pradžių suskaidė materiją, iš kurios sukurtas regimasis pasaulis, į kaip galima lygesnes dalis, be to, vidutinio dydžio, t. y. esančias per vidurį tarp įvairaus dydžio dalių, iš kurių dabar sudarytas dangus ir žvaigždės; jose buvo tiek judėjimo, kiek jo dabar esama pasaulyje. Pagaliau, tarkime, kad jos visos su vienoda jėga ėmė judėti dviem skirtingais būdais, būtent kiekviena aplink savo centrą, taip sudarydamos takų kūną, kokiu laikau esant dangų; be to, kai kurios judėjo kartu aplink keletą vienodai

nutolusių vienas nuo kito centrų, išsidėsčiusių pasaulyje taip, kaip dabar yra išsidėstę nejudančių žvaigždžių centrai; jų skaičius tada buvo didesnis, prilygo žvaigždžių ir planetų bei kometų skaičiui, o greitis, kuriuo jis paleido jas judėti, buvo vidutinis, kitaip sakant, Dievas joms suteikė visą greitį, kiek jo dabar esama pasaulyje. Todėl, pavyzdžiui, galima manyti, kad Dievas visą erdvėje *AEI* (8 pieš.) esančią materiją suskaidė į daugybę smulkių dalių, kurias paleido suktis ne tik kiekvieną aplink savo centrą, bet ir visas kartu aplink centrą *S*, o visas erdvės *AEV* dalis – aplink centrą *F*. Taip sukosi ir visos kitos dalys. Taigi jos sudarė tiek sūkurių (toliau vartosiu šį žodį pažymėti bet kokiai materijai, besisukančiai aplink kurį nors iš šių centrų), kiek pasaulyje yra žvaigždžių.

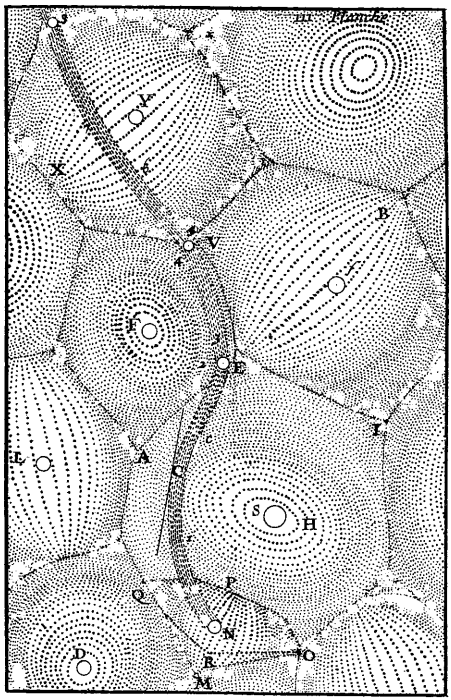

8 pieš.

47. Jų klaidingumas nekliudo to, kas iš jų išvedama, teisingumui

Šių kelių prielaidų, man atrodo, pakanka, kad jomis būtų galima naudotis kaip priežastimis arba pagrindais, iš kurių išvesiu visus gamtoje matomus padarinius remdamasis tik anksčiau išdėstytais dėsniais. Ir nemanau, kad būtų galima sugalvoti kitus, paprastesnius, suprantamesnius ir patikimesnius pagrindus. Nors nurodytieji gamtos dėsniai yra tokie, kad netgi tarus poetų aprašytą chaosą, kitaip sakant, visišką visų pasaulio dalių susimaišymą, vis dėlto jais remiantis galima įrodyti, kad ta maišatis pamažu turėjo susiklostyti į dabartinę pasaulio tvarką, – tai aš jau bandžiau parodyti[5], – vis dėlto, kadangi dėl Dievui būdingo aukščiausio tobulumo jį dera laikyti ne maišaties, o tvarkos kūrėju, taip pat kadangi mūsų turima jo sąvoka ne tokia aiški, manyčiau, kad reikia pasirinkti darną ir tvarką, o ne chaosą. O kadangi nėra darnos ir tvarkos, paprastesnės ir suprantamesnės už tą, kurią sudaro visiška lygybė, aš ir tariau, kad visos materijos dalys iš pradžių buvo lygios tiek dydžiu, tiek judėjimu, ir nenorėjau tarti pasaulyje jokios nelygybės, išskyrus tą, kurią sudaro nejudančių žvaigždžių padėties skirtingumas, kurį kiekvienas, stebintis nakties dangų, mato taip aiškiai, kad negali tuo abejoti. Beje, visai nesvarbu, kaip, mano manymu, iš pradžių buvo išsidėsčiusi materija, jei vėliau pagal gamtos dėsnius šis išsidėstymas turėjo pasikeisti. Ir vargu ar galima įsivaizduoti tokį materijos išsidėstymą, kuriuo remiantis nebūtų įmanoma įrodyti, kad pagal gamtos dėsnius tas išsidėstymas turi nuolat keistis, kol susidarys pasaulis, visiškai panašus į mūsų pasaulį (nors galbūt išvesti tai iš vienos prielaidos užtruks ilgiau, negu išvesti iš kitos). Juk pagal šiuos dėsnius materija turi nuosekliai įgyti visas formas, kokias tik gali turėti,

todėl jei paeiliui peržiūrėsime visas tas formas, pagaliau prieisime ir tą, kuri dabar būdinga pasauliui. Tai ypač pabrėžiu dėl to, kad būtų aišku, jog nors ir kalbu apie prielaidas, vis dėlto nedarau nė vienos tokios, kurios klaidingumas, nors ir aiškus, duotų dingstį suabejoti iš jos padarytų išvadų teisingumu.

48. Kaip visos dangaus dalys suapvalėjo

Pradėdami nagrinėti, kokius padarinius galima pagal gamtos dėsnius išvesti iš padarytųjų prielaidų, turėkime galvoje, kad visa materija, iš kurios sudarytas pasaulis, iš pradžių buvo padalyta į daugybę dalių, kurios iš karto negalėjo būti apvalios, nes daugybė kartu sudėtų rutulių nesudaro visiškai tankaus ir vientiso kūno, kokia yra mūsų visata, kurioje, kaip esu nurodęs, negali būti tuštumos. Tačiau kad ir kokios figūros būtų buvusios tos dalys, jos laikui bėgant turėjo suapvalėti, nes judėjo įvairiausiais ratais. O kadangi jėgos, kuri tas dalis judino iš pradžių, pakako joms atskirti vienai nuo kitos, tai tos jėgos, išlikusios jose ir toliau, užteko ir jų kampams apgludinti joms susiduriant, nes tam jos nereikėjo tiek, kiek ankstesniam veiksmui. O vien iš to, kad visi kokio nors kūno kampai apgludinti, lengva suprasti, kad jis suapvalintas, nes viską, kas tame kūne išsikiša už jo sferinės figūros, čia vadinu kampu.

49. Tarp šių apvalių dalių turi būti kitų, smulkesnių, kad užpildytų visą jų užimamą erdvę

Kadangi visatoje niekur negali būti tuštumos, o materijos dalelės, būdamos apvalios, negali taip stipriai susiglausti, kad tarp jų neliktų nė mažiausio tarpelio, tuos tarpus turi užpildyti kokios nors kitos tos materijos dalelės, kurios turi būti nepaprastai smulkios,

kad galėtų esant reikalui keisti figūrą ir prisitaikyti prie užimamos vietos. Todėl reikia manyti, kad kai materijos dalys trindamosi vienos į kitas apvalėja, atskilę jų kampai yra tokie smulkūs ir įgyja tokį didelį greitį, kad dėl veržlaus judėjimo suskyla į nesuskaičiuojamas daleles, kurios, neturėdamos jokio apibrėžto dydžio ar figūros, lengvai užpildo plyšelius, į kuriuos neprasiskverbia kitos materijos dalys.

50. Tos smulkios dalelės lengvai dalijasi

Reikia pažymėti, kad kuo mažesnės darosi materijos dalių atplaišos joms apvalėjant, tuo lengviau jos gali judėti ir vėl skilti į kitas, dar smulkesnes, nes kuo mažesnis yra kūnas, tuo didesnis jo paviršius, palyginti su jo materijos kiekiu, o kuo didesnis jo paviršius, tuo su daugiau jis susiduria kūnų, kurie stengiasi jį nustumti arba suskaldyti, ir tuo mažiau priešinasi jų spaudimui dėl mažo materijos kiekio.

51. Ir labai greitai juda

Be to, reikia pažymėti, kad nors besigludinančių ir apvalėjančių dalių atplaišos neturi jokio ne iš jų kylančio judėjimo, vis dėlto jos turi judėti kur kas greičiau už kitas daleles, nes pastarosios, judėdamos tiesiu ir atviru keliu, tarp jų esančias atplaišas arba dulkes verčia judėti aplinkiniais ir ankštais keliais. Panašiai ir lėtai spausdami dumples pastebime, kad oras dėl angos siaurumo iš dumplių veržiasi palyginti greitai. Jau anksčiau parodžiau, jog būtinai turi būti tam tikra materijos dalis, kuri nepaprastai greitai juda ir dalijasi į begalę smulkių dalelių, kad visi netolygūs ir apskritaeigiai judėjimai būtų įmanomi be išretėjimo ar tuštumos. Tačiau aš nemanau, kad būtų galima rasti kitą priežastį, kuri viską, kas vyksta, paaiškintų geriau už ką tik aprašytąją.

52. Apie tai, kad yra trys pagrindiniai regimojo pasaulio elementai

Taigi galime sakyti, kad nustatėme dvi skirtingas materijos formas. Jas galime laikyti dviejų pirmųjų regimojo pasaulio elementų formomis. Pirmoji – tai forma atplaišų, atsiskyrusių nuo kitų materijos dalių šioms apvalėjant ir judančių tokiu greičiu, kad vien dėl savo judėjimo jėgos jos, susidūrusios su kitais kūnais, subyra į nesuskaičiuojamą daugybę dalelių ir įgauna tokią figūrą, jog lengvai gali užpildyti visus plyšius ir tarpus, esančius tarp tų kūnų. Antroji – tai forma visos kitos materijos, kurią sudarančios dalys yra apvalios ir daug mažesnės už tuos kūnus, kuriuos matome Žemėje. Tačiau ir jos turi tam tikrą dydį, todėl jas galima padalyti į dar smulkesnes dalis. Be to, kai kuriose dalyse rasime trečiąją materijos formą, būtent tose, kurios dėl savo stambumo ar figūros nėra tokios judrios kaip pirmosios. Pasistengsiu įrodyti, kad visi regimojo pasaulio kūnai susideda iš šitų trijų materijos formų, kaip iš trijų skirtingų elementų, būtent: Saulė ir nejudančios žvaigždės turi pirmojo elemento formą, dangus – antrojo, Žemė, planetos ir kometos – trečiojo. Matydamas, kad Saulė ir nejudančios žvaigždės spinduliuoja šviesą, dangus ją praleidžia, o Žemė, planetos ir kometos ją atmuša ir atspindi, aš manau, jog turiu teisę naudotis šiuo trejopu skirtumu – šviesti, būti skaidriam ir būti neperšviečiamam, arba tamsiam, – kuris yra svarbiausias regėjimo juslei, kad atskirčiau tris regimojo pasaulio elementus.

53–157 [...]

APIE ŽEMĘ

1. Norint rasti tikrąsias priežastis to, kas yra Žemėje, reikia laikytis jau priimtos hipotezės, nors ji ir būtų klaidinga

Nors ir nenorėčiau, kad kas nors imtų manyti, jog regimąjį pasaulį sudarantys kūnai susiformavo mano aprašytu būdu, – apie tai jau esu įspėjęs, – vis dėlto norėdamas paaiškinti visa tai, kas yra Žemėje, esu priverstas ir toliau laikytis tos pačios hipotezės. Jeigu akivaizdžiai įrodysiu, – o aš tikiuosi tai padaryti, – kad tokiu būdu galima suprantamai ir įtikinamai paaiškinti viską, kas matoma Žemėje, ir kad to neįmanoma padaryti jokiu kitu būdu, bus galima pagrįstai teigti, kad nors pasaulis iš pradžių neatsirado taip, o buvo sukurtas Dievo, visų jame esančių daiktų prigimtis yra tokia, lyg jie būtų atsiradę būtent taip, kaip sakiau.

2. Kokia pagal šią hipotezę yra Žemės kilmė

Tarkime, kad mūsų gyvenama Žemė kitados buvo šviesulys, sudarytas iš grynos pirmojo elemento materijos, buvusios vieno iš keturiolikos sūkurių toje erdvėje, kurią vadiname pirmuoju dangumi, centre. Vadinasi, ji niekuo nesiskyrė nuo Saulės, išskyrus tai, kad buvo mažesnė. Tarkime, kad mažiau subtilios jos materijos dalys, pamažu jungdamosi vienos su kitomis, susikaupė

jos paviršiuje ir sudarė debesis ar kitus tankesnius ir tamsesnius kūnus, panašius į dėmes, kurias matome nuolat atsirandant, o paskui išnykstant Saulės paviršiuje; kad tie tamsūs kūnai susidarę tuoj pat išsisklaidė, o likusios jų dalys, kurios, būdamos stambesnės už pirmųjų dviejų elementų daleles ir turėdamos trečiojo elemento formą, netvarkingai susigrūdo aplink šią Žemę ir, apsupusios ją iš visų pusių, sudarė kūną, panašų į orą, kuriuo kvėpuojame. Pagaliau, kai tas oras smarkiai sutankėjo, tamsios dėmės, tebesikaupiančios aplink Žemę, nebegalėjo suirti taip lengvai, kaip anksčiau, ir todėl pamažu uždengė ir užtemdė ją. Netgi, galimas daiktas, tų dėmių susidarė keli sluoksniai, kurie taip sumažino Žemę apimančio sūkurio jėgą, kad šis visiškai suiro, o Žemė kartu su oru ir ją supančiais tamsiais kūnais pasislinko link Saulės iki dabartinės savo vietos.

3–186 [...]

187. Panašiai galima paaiškinti ir pačius nuostabiausius Žemės reiškinius

Pagaliau, norėčiau įspėti, kad šitos Žemės kūnų tarpuose esančios juostelės arba kitos pailgos ir judančios dalelės, kurios taip susidaro iš pirmojo elemento, gali būti ne tik įvairios traukos, pavyzdžiui, magneto ir gintaro, bet ir begalės kitų nuostabių reiškinių priežastis, nes kiekviename kūne susidarančios dalelės savo figūroje turi kažką ypatinga, kas skiria jas nuo visų kitų dalelių, susidarančių kituose kūnuose. O kadangi jos pasižymi nepaliaujamu nepaprastai greitu judėjimu, būdingu pirmojo elemento, kurio dalys jos yra, prigimčiai, tai gali būti, kad visai nežymios aplinkybės kartais priverčia jas toli nenukrypstant sukinėtis šen bei ten kūnuose, kuriuo-

se jos yra. Kartais, priešingai, tos pačios aplinkybės priverčia jas per labai trumpą laiką nukeliauti į tolimiausias vietas, ir jų neįstengia sustabdyti ar iškreipti iš kelio jokie kelyje pasitaikantys kūnai. Radusios ten materiją, linkusią priimti jų poveikį, jos sukelia joje rečiausius ir nuostabiausius reiškinius. Pavyzdžiui, jos priverčia kraujuoti mirusiojo žaizdas prisiartinus žudikui, suaudrina miegančiųjų ir būdraujančiųjų vaizduotę ir įteigia jiems mintis, kurios praneša apie toli vykstančius įvykius, arba leidžia pajausti artimo draugo sielvartą ar didelį džiaugsmą, piktus priešo kėslus ir pan. Ir kiekvienas, panorėjęs ištirti nuostabias ugnies ir magneto savybes ir kuo jos skiriasi nuo kituose kūnuose pastebimų savybių, kokia didelė ir galinga liepsna staiga gali įsiplieksti nuo vienos kibirkšties, pataikiusios į didelį kiekį parako, kokį didžiulį atstumą nukeliauja nejudančių žvaigždžių šviesa per vieną akimirką, kokios yra kitos ypatybės, kurių priežastis, mano nuomone, esu gana aiškiai išdėstęs ir paaiškinęs remdamasis tik visuotinai priimtais bei visų pripažintais pagrindais, būtent įvairių materijos dalelių dydžiu, figūra, padėtimi ir judėjimu, – manau, kiekvienas lengvai įsitikins, kad nėra tokių paslaptingų savybių, tokių keistų ir nuostabių simpatijos bei antipatijos padarinių, pagaliau, nieko tokio reto gamtoje, – jei tik tai vyksta dėl grynai materialių priežasčių, t. y. dėl priežasčių, nepasižyminčių mąstymu ir laisva valia, – ko nebūtų galima paaiškinti remiantis tais pačiais pagrindais. Tai verčia mane padaryti išvadą, kad bet kokie kiti pagrindai, kurie kada nors buvo pridėti prie nurodytųjų, nors išskyrus nuogąstavimą, kad be jų būtų neįmanoma paaiškinti kai kurių gamtos reiškinių, nebuvo jokios priežasties juos pridėti, yra visiškai nereikalingi.

188. Ką dar reikia paaiškinti, kad šis traktatas būtų užbaigtas

Tuo ir užbaigčiau ketvirtąją „Filosofijos pradų" dalį, jei prie jos pridėčiau dar dvi: vieną – apie gyvūnų ir augalų prigimtį, kitą – apie žmogaus prigimtį. Tokie buvo mano ketinimai, kai pradėjau rašyti šį traktatą[6]. Tačiau kadangi iš to, apie ką norėčiau kalbėti paskutinėse dalyse, aš dar daug ko nežinau ir dėl patirties ir laisvo laiko stokos galbūt niekada negalėsiu jų užbaigti, tai kad parašytosios dalys neliktų nebaigtos ir kad jose netrūktų to, ką maniau esant reikalinga aptarti, nesitikėdamas tai padaryti tolesnėse dalyse pridursiu kai ką apie mūsų jutimų objektus. Lig šiol Žemę ir apskritai visą regimąjį pasaulį vaizdavau lyg mechanizmą, kuriame, išskyrus jo dalių figūras ir judėjimus, nėra ką tirti. Tačiau pojūčiai tikrai verčia matyti jame daug kitų dalykų, pavyzdžiui, spalvas, kvapus, garsus ir kitas juntamas savybes. Jei aš apie tai visiškai neužsiminčiau, būtų galima pamanyti, kad nepaaiškinau daugumos gamtos reiškinių.

189. Kas yra pojūtis ir kaip mes juntame

Todėl reikia pažymėti, kad nors mūsų siela sujungta su visu kūnu, tačiau pagrindines savo funkcijas ji atlieka smegenyse. Smegenimis ji ne tik suvokia ir įsivaizduoja, bet ir junta. Tai vyksta per nervus, kurie tarsi plonytės gijos iš smegenų nusidriekia į visas kitas kūno dalis, su kuriomis yra taip susiję, kad neįmanoma paliesti beveik nė vienos žmogaus kūno dalies nesukeliant judėjimo kokio nors nervo galūnėse; nervu šis judėjimas perduodamas į tą smegenų vietą, kur yra bendroji juslė, kaip esu gana nuodugniai išdėstęs ketvirtojoje „Dioptrikos" dalyje. Judėjimai, taip perduodami nervais į tą smegenų vietą, su kuria mūsų siela yra glaudžiai susijusi, būdami skirtingi,

įteigia jai įvairias mintis. Šitos įvairios mūsų sielos mintys, tiesiogiai sukeliamos judėjimų, kuriuos nervai sužadina smegenyse, iš tiesų ir vadinamos jutimais, arba pojūčiais.

190. Kiek yra pojūčių ir kurie iš jų yra vidiniai, kitaip sakant, natūralūs potraukiai ir aistros

Reikia turėti galvoje, kad pojūčių skirtingumas pirmiausia priklauso nuo pačių nervų skirtingumo, be to, nuo judėjimų atskiruose nervuose skirtingumo. Tačiau mes neturime tiek skirtingų pojūčių, kiek turime atskirų nervų. Aš skiriu septynis pagrindinius pojūčius, iš kurių du galima vadinti vidiniais, o kitus penkis – išoriniais. Pirmasis pojūtis, mano vadinamas vidiniu, apima alkį, troškulį ir kitus natūralius potraukius. Sieloje jį sukelia skrandžio, gerklės ir kitų dalių, skirtų tenkinti mums būdingiems gamtiniams poreikiams, nervų judėjimai. Antrasis apima džiaugsmą, liūdesį, meilę, pyktį ir kitokias aistras ir daugiausia priklauso nuo plonyčio nervo, einančio į širdį, taip pat nuo diafragmos ir kitų vidinių kūno dalių nervų. Pavyzdžiui, kai mūsų kraujas visiškai švarus ir yra tinkamos konsistencijos, širdyje jis išsiplečia daug lengviau ir stipriau nei paprastai; plonyčiai nervai, esantys prie įėjimo į širdies ertmę, įtempiami, juose kyla ypatingas judėjimas, kuris atliepiamas smegenyse ir sužadina mūsų sieloje džiaugsmo jausmą. Ir kaskart, kai šiuose nervuose vyksta toks judėjimas, nors jį sukeltų ir kitos priežastys, mūsų sieloje sužadinamas tas pats džiaugsmo jausmas. Jei, pavyzdžiui, iš kokio nors dalyko tikimės malonumo, to malonumo įsivaizdavimas pats savaime neapima džiaugsmo jausmo, bet yra tik priežastis to, kad gyvybinės dvasios pereina iš smegenų į raumenis, su kuriais susiję minėtieji nervai, dėl to įėjimai į širdį išsiplečia, o tuose nervuose

kyla toks judėjimas, kuris pagal gamtos dėsnius turi suteikti mums džiaugsmo jausmą. Pavyzdžiui, išgirdusi kokią nors žinią siela pirmiausia sprendžia, ar ji bloga, ar gera. Įsitikinusi, kad ji gera, džiaugiasi grynai intelektiniu džiaugsmu, tokiu nepriklausomu nuo bet kokio fizinio pojūčio, kad stoikai negalėjo neleisti juo džiaugtis savo išminčiui, nors ir norėjo, kad jis neturėtų jokios aistros. Bet kai tik šis dvasinis džiaugsmas iš intelekto pereina į vaizduotę, jis priverčia gyvybines dvasias tekėti iš smegenų į prieširdžių raumenis ir sukelia nervų judėjimą, kuris savo ruožtu smegenyse sukelia kitą judėjimą ir tai sužadina sieloje džiaugsmo jausmą, arba aistrą. Panašiai kai kraujas yra toks tirštas, kad vos teka ir nedaug teišsiplečia širdyje, jis sukelia tuose prieširdžio nervuose visai kitokį judėjimą, kuris pagal gamtos dėsnius sužadina sieloje liūdesio jausmą, nors ji dažnai ir nežino, ko liūdi. Ir visos kitos priežastys, atitinkamu būdu judinančios tuos nervus, sužadina sieloje tą patį jausmą. Tačiau kitokie tų nervų judėjimai sukelia sieloje kitokias aistras, pavyzdžiui, meilę, neapykantą, baimę, pyktį ir kt., nes tai yra sielos afektai, arba aistros, t. y. miglotos mintys, kurias siela gauna ne pati iš savęs, bet todėl, kad būdama susijusi su kūnu suvokia jo judėjimus. Mat yra didelis skirtumas tarp šių aistrų ir žinojimo, arba aiškių minčių, kurias turime apie tai, ką reikia mylėti arba ko neapkęsti, ko bijoti ir t. t., nors kartais jos ir sutampa. Natūralūs potraukiai, pavyzdžiui, alkis, troškulys ir visi kiti, taip pat yra pojūčiai, kuriuos sieloje sukelia skrandžio, gerklės ir kitų dalių nervai, ir jie visiškai skiriasi nuo poreikio, arba noro, valgyti, gerti ir gauti viską, ką mes manome esant reikalinga gyvybei palaikyti. Kadangi minėtuosius poreikius beveik visada lydi toks noras arba siekimas, juos vadiname potraukiais.

191. Apie išorinius pojūčius, ir pirmiausia apie lytėjimą

Išorinių pojūčių visi paprastai išvardija penkis, nes yra penkios rūšys objektų, sukeliančių judėjimą nervuose, ir tiek pat rūšių miglotų minčių, kurias sieloje sužadina tų nervų judėjimai. Pirmasis iš jų – lytėjimas, kurio objektas yra visi kūnai, galintys sukelti kokios nors mūsų kūno arba odos dalies judėjimą, o organai – visi nervai, kurie, būdami tam tikroje kūno vietoje, dalyvauja tame judėjime. Taigi įvairūs kūnai paliesdami mūsų odą sudirgina joje pasibaigiančius nervus, vienaip savo kietumu, kitaip – sunkiu, dar kitaip – šiluma, dar kitaip – drėgme ir t. t., o tie nervai priklausomai nuo būdo, kuriuo jie sujudinami arba nutraukiamas įprastinis jų judėjimas, sieloje sukelia įvairius pojūčius; tuo remiantis šiems kūnams ir priskiriamos įvairios savybės. O šioms savybėms duoti kietumo, sunkio, šilumos, drėgmės ir kiti pavadinimai nereiškia nieko kito, išskyrus tai, kad šiuose kūnuose yra viskas, kas reikalinga per nervus sukelti mūsų sieloje kietumo, sunkio, šilumos ir kitiems pojūčiams. Be to, jei tie nervai sujudinami stipriau nei paprastai, tačiau nepadaroma jokios žalos mūsų kūnui, siela pajus kutulį, kuris irgi yra miglota jos mintis. Ši mintis sielai yra maloni, nes parodo jėgą kūno, su kuriuo ji susijusi ir kuris be žalos sau gali iškęsti tą kutulį sukėlusį veiksmą. Bet tas pats veiksmas, būdamas šiek tiek stipresnis ir padarydamas žalos kūnui, sieloje sukelia skausmo jutimą. Iš to aišku, kodėl kūniškas džiaugsmas ir skausmas sieloje yra visiškai priešingi jutimai, nors dažnai jie susiję vienas su kitu ir jų priežastys yra panašios.

192. Apie skonį

Paprasčiausias pojūtis po lytėjimo yra skonis. Jo organai – liežuvio ir gretimų dalių nervai, o objektas – smulkios žemiškųjų kūnų dalelės, atskirtos vienos nuo kitų ir susimaišiusios su seilėmis, drėkinančiomis burnos vidų. Priklausomai nuo savo figūros, dydžio ir judėjimo jos skirtingai paveikia nervų galūnes ir sieloje sukelia skirtingus skonio pojūčius.

193. Apie uoslę

Trečiasis pojūtis – uoslė. Jos organai yra du nervai, kurie, atrodo, yra ne kas kita, kaip smegenų dalys, išsikišusios link nosies, bet neišeinančios už kaukolės ribų. O jos objektas yra smulkios žemiškųjų kūnų dalelės, atskirtos vienos nuo kitų ir sklandančios ore, bet ne visos, o tik tos, kurios yra labai subtilios ir skvarbios, su įkvepiamu oru prasiskverbia į vadinamojo akytojo kaulo poras ir sukelia judėjimą nervų galūnėse. Dėl skirtingų jų judėjimų mes ir užuodžiame įvairius kvapus.

194. Apie klausą

Ketvirtasis pojūtis – klausa. Jos objektas – įvairūs oro virpesiai. Mat ausyje yra nervai, glaudžiai susiję su trimis nedideliais kauliukais, kurie prilaiko vienas kitą ir kurių vienas remiasi į plėvelę, dengiančią ausies ertmę ir vadinamą ausies būgneliu. Taigi įvairūs išorinio oro virpesiai, sujudinantys šią plėvelę, nervais yra perduodami sielai ir leidžia jai girdėti įvairius garsus.

195. Apie regėjimą

Pagaliau pats subtiliausias iš visų pojūčių yra regėjimas, nes regėjimo nervus, jo organus, sujudina ne

oras ar kiti žemiški kūnai, o tiktai antrojo elemento dalelės, kurios, prasiskverbusios pro visų drėgnų ir skaidrių akies sluoksnių poras, pasiekia regėjimo nervus ir įvairiais savo judėjimais perteikia sielai visą spalvų ir šviesos įvairovę. Tai gana išsamiai esu paaiškinęs „Dioptrikoje" ir „Meteoruose".

196. Kaip įrodyti, jog siela junta tik todėl, kad ji yra smegenyse

Galima lengvai įrodyti, jog siela junta ne todėl, kad yra kiekvienoje kūno dalyje, o tik todėl, kad yra smegenyse, į kurias nervai savo judėjimais perduoda įvairius veiksmus išorinių daiktų, liečiančių tas kūno dalis, kuriose glūdi tie nervai. Todėl, pirmiausia, yra įvairių ligų, kurios, nors pažeidžia tik smegenis, iškreipia pojūčių veiklą. Panašiai ir miegas, kaip mes kasdien patiriame, gerokai mums trukdo justi, nors, išskyrus smegenis, jis niekur nieko nepakeičia. Be to, nors ir nebūtų jokių pakitimų nei smegenyse, nei tose kūno dalyse, kuriose yra išorinių pojūčių organai, jei tik vieno iš nervų, einančių iš smegenų iki tų kūno dalių, judėjimas kur nors sutrinka, to užtenka, kad ta kūno dalis, kurioje yra šio nervo galūnė, pasidarytų nejautri. Kartais mums skauda ir atrodo, kad skausmas kyla iš kokios nors kūno dalies, nors jo priežastis yra ne ta kūno dalis, kurioje jis juntamas, bet kažkuri kita arčiau smegenų esanti vieta, per kurią eina nervai, perduodantys sielai skausmo pojūtį. Tai galėčiau patvirtinti daugybe bandymų, tačiau pasitenkinsiu pateikdamas tik vieną, labai akivaizdų. Vienai merginai skaudėjo ranką. Chirurgas, atėjęs jos pertvarstyti, užrišdavo merginai akis, nes ji negalėdavo į tai žiūrėti. Paskui ranka pradėjo gangrenuoti ir ją prisiėjo iki alkūnės amputuoti. Nenorint nuliūdinti merginos, tai buvo padaryta jos neperspėjus. Ranka

buvo taip sutvarstyta, kad mergina dar ilgai to neįtarė. Ir, svarbiausia, ji tebejautė skausmą rankoje, kurios neturėjo, skundėsi tai vieno, tai kito piršto skausmais. Tai galima paaiškinti tik tuo, kad rankos nervai, kurie dabar baigėsi alkūnėje, buvo judinami taip pat, kaip anksčiau buvo judinami pirštų galuose, kad perduotų sielai, esančiai smegenyse, tokio skausmo pojūtį. O tai akivaizdžiai rodo, jog siela skausmą rankoje jaučia ne todėl, kad ji yra rankoje, bet todėl, kad ji yra smegenyse.

197. Kaip įrodyti, kad sielos prigimtis tokia, jog užtenka tik kokio nors kūno judėjimo, kad ji patirtų įvairius pojūčius

Taip pat galima lengvai įrodyti, kad mūsų siela yra tokios prigimties, jog užtenka tik kūne vykstančių judėjimų, kad joje atsirastų įvairių minčių, nors šiuose judėjimuose nebūtų nieko panašaus į tai, ką jie perduoda sielai, o ypač į tas miglotas mintis, kurios vadinamos jutimais arba pojūčiais. Antai pirmiausia matome, kad žodžiai, ištarti balsu arba parašyti ant popieriaus, sužadina mūsų sieloje vaizdinius apie visokius jais žymimus dalykus ir sukelia įvairias aistras. Jei tame pačiame popieriaus lape su tuo pačiu rašalu ir ta pačia plunksna vedžiosite plunksnos galiuką tam tikru būdu, tai parašysite raides, kurios privers skaitančiuosius įsivaizduoti kautynes, audras arba furijas ir sukels jiems pasipiktinimą arba liūdesį. Jei plunksną vedžiosite truputį kitaip, tas nedidelis judesių skirtumas jiems sukels visiškai priešingus vaizdinius, pavyzdžiui, taikos, ramybės, švelnumo, ir sužadins meilės ir džiaugsmo jausmus. Kas nors gali paprieštarauti, kad raštas ir žodžiai sielai tiesiogiai perteikia tiktai raidžių figūrą ir jų skambesį, dėl to siela, suprasdama šių žodžių reikšmę, pati sužadina savyje atitinkamus vaizdinius

ir su jais susijusias aistras. Bet ką reikėtų pasakyti apie kutulį arba skausmą? Vien kardo, prakertančio kur nors mūsų odą, judėjimas sukelia mums skausmą, nors mes ir neįsivaizduojame, koks tas judėjimas ir kokios formos kardas. Ir, žinoma, mūsų turima šito skausmo idėja nuo jį sukėlusio kardo judėjimo arba nuo prakirstos kūno vietos skiriasi ne mažiau, negu spalvos, kvapo ir skonio idėjos skiriasi nuo jas sukėlusių judėjimų. Todėl galima padaryti išvadą, jog mūsų sielos prigimtis yra tokia, kad vien kokio nors kūno judėjimo užtenka sukelti joje visiems minėtiems pojūčiams, kaip kardo judėjimo užtenka, kad sukeltų joje skausmą.

198. Apie tai, kad, išskyrus dalių judėjimą, figūrą arba padėtį bei dydį, kūnuose nėra nieko, kas galėtų sukelti mumyse kokį nors pojūtį

Be to, tarp nervų mes negalime pastebėti jokio skirtumo, iš kurio būtų galima spręsti, kad vieni iš jų smegenims perduoda ką nors kita negu kiti, nors ir sukelia sieloje kitokius pojūčius, arba kad, be įvairių nervų judėjimų, jie perduoda smegenims ką nors daugiau. O patirtis kartais mums labai aiškiai parodo, kad vien judėjimai gali sukelti mums ne tik kutulio ar skausmo, bet ir garsų bei šviesos pojūčius. Pavyzdžiui, jei smarkiai suduosime į akį ir suvirpinsime regėjimo nervą, mums atrodys, kad pažiro tūkstantis žiežirbų, kurių ne mūsų akyje nėra. O jei užsikimšime pirštais ausis, tai girdėsime ūžesį, kurį sukelia ne kas kita, kaip mūsų pirštais uždaryto oro virpesiai. Pagaliau dažnai pastebime, kad šiluma, kietumas, sunkis ir kitos juntamosios savybės, kadangi jos yra kūnuose, vadinamuose šiltais, kietais, sunkiais ir t. t., taip pat grynai materialių daiktų formos, pavyzdžiui, ugnies forma ir pan., atsiranda dėl kokių nors kitų kūnų

judėjimo ir vėliau pačios tokiu pačiu būdu sukelia judėjimus kituose kūnuose. Mes gerai suvokiame, kaip vieno kūno judėjimas priklausomai nuo to kūno dalių dydžio, figūros ir judėjimo gali sukelti įvairius kito kūno judėjimus, bet jokiu būdu negalime suvokti, kaip tie patys dalykai, būtent dydis, figūra ir judėjimas, gali sukurti ką nors visiškai skirtinga nuo jų prigimties, kokios yra realios savybės ir substancinės formos, kurios, daugelio filosofų manymu, būdingos kūnams. Nesuprantama ir tai, kaip tos formos, arba savybės, būdamos kokiame nors kūne, gali sukelti kitų kūnų judėjimus. Taigi, kadangi žinome, kad mūsų siela yra tokios prigimties, jog kai kurių kūnų judėjimų užtenka tam, kad joje kiltų įvairūs pojūčiai, ir kadangi iš patirties matome, kad įvairius pojūčius tikrai sukelia šie judėjimai, bet nematome nieko daugiau, išskyrus tai, kad šie judėjimai į smegenis ateina iš išorinių jutimo organų, galime drąsiai padaryti išvadą, kad suvokiame, jog viskas, kas yra daiktuose ir ką mes vadiname šviesa, spalvomis, kvapais, skoniu, garsais, šiluma, šalčiu ir kitomis lytėjimu suvokiamomis savybėmis ar netgi substancinėmis formomis, yra ne kas kita, kaip įvairios jų dalių figūros, padėtys, dydžiai ir judėjimai, kurie mūsų nervuose sukelia įvairius judėjimus, reikalingus visiems galimiems pojūčiams mūsų sieloje sužadinti.

199. Gamtoje nėra nė vieno reiškinio, kuris nebūtų paaiškintas šiame traktate

Taigi paprasčiausiu išvardijimu galiu įrodyti, kad gamtoje neliko nė vieno reiškinio, kuris nebūtų paaiškintas šiame traktate. Juk nėra nieko, ką būtų galima priskirti gamtos reiškiniams, išskyrus tai, ką galime suvokti pojūčiais. Be kiekvieno kūno dalių judėjimo, dydžio, figūros ir padėties, kuriuos čia paaiškinau kiek

galėdamas tiksliau, savo pojūčiais už savęs suvokiame tiktai šviesą, spalvas, kvapus, skonį, garsus ir lytėjimu juntamas savybes. Tačiau aš ką tik įrodžiau, jog visai nepastebime, kad už mūsų mąstymo tos savybės būtų kas nors daugiau, negu kai kurių kūnų judėjimai, dydžiai ir figūros. Kartu įrodžiau, kad regimajame pasaulyje, kadangi jis yra regimas ir juntamas, nėra nieko, išskyrus mano paaiškintus dalykus.

200. Šiame traktate taip pat nėra jokių pagrindų, kurių visi ir visada nebūtų pripažinę, todėl mano filosofija yra ne nauja, o pati seniausia ir labiausiai paplitusi

Taip pat noriu pažymėti, kad nors ir stengiausi paaiškinti materialių daiktų prigimtį, nepasitelkiau nė vieno pagrindo, kurio nebūtų priėmę ir pripažinę Aristotelis ir visi kiti kada nors pasaulyje gyvenę filosofai. Todėl mano filosofija yra ne nauja, o labai sena ir paprasta. Juk aš nenagrinėjau nieko, išskyrus kiekvieno kūno figūrą, judėjimą ir dydį, ir netyriau nieko, kas pagal mechanikos dėsnius, kurių teisingumą patvirtino daugybė bandymų, neturėtų kilti iš įvairaus dydžio, įvairių figūrų ir įvairiai judančių kūnų susidūrimų. Niekas niekada neabejojo, kad pasaulyje egzistuoja kūnai, kurie yra įvairių dydžių ir figūrų ir įvairiai juda priklausomai nuo jų susidūrimų įvairovės, pagaliau kad susidūrę kūnai kartais subyra, keičia savo figūrą ir dydį. Viso to teisingumu kasdien įsitikiname ne kokiu nors vienu, bet keliais pojūčiais, būtent lytėjimu, regėjimu ir klausa. Tai mes aiškiai įsivaizduojame ir suprantame. Bet šito negalima pasakyti apie kitus dalykus, susijusius su mūsų pojūčiais, pavyzdžiui, apie spalvas, kvapus, garsus ir kt., nes kiekvienas iš jų veikia tik vieną mūsų pojūtį, įspaudžia vaizduotėje labai miglotą idėją ir mūsų protas neįstengia suprasti, kas tai yra.

201. Visiškai neabejotina, kad juntamus kūnus sudaro pojūčiais nesuvokiamos dalelės

Galbūt kas nors pasakys, jog bet kuriame kūne tiriu tokias smulkias daleles, kad jų neįmanoma suvokti jokiu pojūčiu. Žinau, tam nepritaria žmonės, kurie savo pojūčius laiko pažįstamų daiktų matu. Bet man atrodo, kad apriboti žmogaus protą tik tuo, ką mato akys, reiškia padaryti jam didelę žalą. Kas gali suabejoti, kad yra tokių smulkių kūnų, jog jų neįmanoma suvokti nė vienu iš mūsų pojūčių? Reikia tik išsiaiškinti, kokie yra tie kūnai, kurie kiekvieną sykį pridedami prie pamažu didėjančių daiktų, ir kokie yra tie, kurie atimami iš tokiu pačiu būdu nuolat mažėjančių daiktų. Kasdien matome, kaip auga augalai, bet negalime suprasti, kaip jie pasidaro didesni negu buvo, nesuvokdami, kad prie jų prisijungia kažkoks kitas kūnas. O kas įstengė suvokti pojūčiais, kokie yra tie kūneliai, kurie kas akimirką prisijungia prie kiekvienos augančio augalo dalies? Bent jau filosofai, pripažįstantys begalinį dydžio dalumą, turi pripažinti ir tai, jog skildamos jo dalelės gali pasidaryti tokios mažos, kad jų bus neįmanoma suvokti jokiu pojūčiu. Priežastis, neleidžianti mums suvokti labai smulkių kūnų, yra aiški. Ją sudaro tai, kad visi mūsų juntami daiktai turi veikti kokią nors mūsų kūno dalį, kuri yra jutimo organas, kitaip sakant, turi išjudinti ploniausias mūsų nervų skaidulas. O kadangi kiekviena iš jų yra tam tikro dydžio, mažesni už jas kūneliai nepajėgia jų judinti. Todėl būdamas įsitikinęs, kad kiekvienas mūsų pojūčiais suvokiamas kūnas susideda iš keleto tokių mažų kūnelių, jog negalime jų suvokti, nė vienas protingas žmogus, mano manymu, neneigs, kad geresnis filosofas yra tas, kuris apie tai, kas vyksta mažuose kūneliuose, kurių mažumas trukdo juos justi, sprendžia remdamasis tuo, kas vyksta pojūčiais suvokiamuose

daiktuose, ir taip paaiškina viską, kas yra gamtoje, – tai aš ir stengiausi padaryti šiame traktate, – o ne tas, kuris, norėdamas visa tai paaiškinti, pradės išgalvoti nežinia kokius dalykus, neturinčius jokio ryšio su tuo, ką juntame, pavyzdžiui, pirminę materiją, substancines formas ir daugybę ypatybių, kurias paprastai kai kas pripažįsta, nors kiekvieną iš jų sunkiau suprasti negu jomis aiškinamus dalykus.

202. Šie pagrindai su Demokrito pagrindais dera ne geriau negu su Aristotelio ar kitų filosofų

Galbūt kas nors pasakys, kad jau Demokritas įsivaizdavo įvairių figūrų, dydžių bei įvairiai judančius kūnelius, kurie įvairiai jungdamiesi sudaro visus pojūčiais suvokiamus kūnus, ir kad jo filosofiją vis dėlto visi atmetė. Į tai atsakysiu: ją atmetė ne todėl, kad jis siūlė tirti kūnelius, smulkesnius už tuos, kuriuos suvokiame pojūčiais, ir priskyrė jiems įvairius dydžius, figūras bei judėjimus. Juk niekas, kaip buvo įrodyta, negali abejoti tokių kūnelių buvimu. Ji buvo atmesta pirmiausia dėl to, kad šiuos kūnelius jis laikė nedaliais. Tai aš irgi neigiu. Antra vertus, dėl to, kad Demokritas įsivaizdavo tarp jų esant tuštumą, o aš įrodžiau, kad tai neįmanoma. Be to, dar ir dėl to, kad jis jiems priskyrė sunkį, o aš neigiu, kad jį turi pats kūnas, nes tai savybė, priklausanti nuo kelių kūnų tarpusavio santykių. Pagaliau, dėl to, kad jis nepaaiškino, kaip vien iš tokių kūnelių susidūrimo atsirado visi kūnai, o jei ir paaiškino kai kurių atsiradimą, jo argumentai nebuvo taip susiję vieni su kitais, kad tuo pačiu būdu būtų galima paaiškinti visą gamtą (bent jau kiek įmanoma spręsti iš išlikusių užrašytų jo pažiūrų). Ar šiame traktate mano pateikti įrodymai išplaukia vieni iš kitų, aš palieku spręsti skaitytojams. O kadangi figūras, dydžius ir judėjimus Aristotelis ir kiti filosofai traktavo

taip pat, kaip ir Demokritas, ir kadangi atmetu viską, ką, be šito, Demokritas dar pateikė, kaip ir apskritai atmetu viską, ką yra pateikę kiti, tai aišku, kad mano filosofavimo būdas Demokrito filosofavimo būdui nėra artimesnis negu kokiam nors kitam.

203. Kaip pažįstame pojūčiais nesuvokiamų kūnų figūras, dydžius ir judėjimus

Pagaliau, kas nors gali paklausti, iš kur aš žinau kiekvieno kūno smulkiausių dalelių figūrą, dydį ir kaip jos juda, nes daugelį jų apibūdinau taip, lyg būčiau jas matęs, nors, žinoma, negalėjau jų suvokti pojūčiais – juk pats pripažinau, kad pojūčiais jos yra nesuvokiamos. Į tai atsakysiu, kad pirmiausia ištyriau visas aiškias ir akivaizdžias su materialiais daiktais susijusias sąvokas, galinčias būti mūsų prote, ir neradęs kitų, išskyrus mūsų turimas figūrų, dydžių bei judėjimų sąvokas ir taisykles, pagal kurias šie trys dalykai gali pakeisti vienas kitą ir kurios yra geometrijos ir mechanikos pagrindai, nusprendžiau, kad iš jų būtinai turi išplaukti visos žinios, kurias žmogus gali turėti apie gamtą. Juk visos kitos mūsų turimos juntamų daiktų sąvokos, būdamos miglotos ir neaiškios, negali padėti mums pažinti kokį nors dalyką, esantį už mūsų, – veikiau jos gali tam trukdyti. Paskui išnagrinėjau visus pagrindinius kūnelių, tik dėl mažumo neprieinamų pojūčiams, figūrų, dydžių ir judėjimų skirtumus, taip pat ištyriau, kokius juntamus veiksmus jie gali sukelti įvairiai tarpusavyje susimaišydami. Po to, pastebėjęs panašius veiksmus mūsų juntamuose kūnuose, pamaniau, kad jie neišvengiamai turėjo atsirasti dėl tokio paties nejuntamų kūnelių susidūrimo. Pagaliau įsitikinau, kad jie turėjo atsirasti būtent taip, nes, kaip man paaiškėjo, visoje gamtoje neįmanoma rasti kitos jų atsiradimo priežasties. Čia man labai padėjo kai

kurių žmogaus sukurtų kūnų pavyzdžiai, nes neradau jokio skirtumo tarp meistro padarytų mašinų ir įvairių gamtos sukurtų kūnų, išskyrus tai, kad mašinų veiksmai priklauso tik nuo tam tikrų vamzdelių, spyruoklių ar kitokių įtaisų, kurie, kadangi jie turi atitikti juos sukūrusias rankas, visada yra tokie dideli, kad jų figūrą ir judesius visada galima matyti. Ir priešingai, vamzdeliai ir spyruoklės, sukeliantys gamtos kūnų veiksmus, paprastai yra pernelyg maži, kad juos būtų galima suvokti pojūčiais. Ir visiškai aišku, kad visi mechanikos dėsniai priklauso fizikai, todėl visi dirbtiniai daiktai kartu yra ir natūralūs. Pavyzdžiui, laikrodžiui, padarytam iš vienokių ar kitokių ratukų, rodyti laiką yra ne mažiau natūralu, kaip medžiui, išaugusiam iš vienokių ar kitokių sėklų, vesti vaisius. Todėl kaip laikrodininkas, apžiūrinėdamas ne savo pagamintą laikrodį, iš kai kurių matomų dalių paprastai gali spręsti, kokios yra kitos, nematomos, dalys, taip ir aš nagrinėdamas juntamas natūralių kūnų dalis bei veiksmus mėginau nustatyti jų priežastis ir nematomas daleles.

204. Dėl mūsų pojūčiais nesuvokiamų daiktų, tai užtenka tik paaiškinti, kokie jie galėtų būti; būtent tai ir siekė padaryti Aristotelis

Kas nors dar gali paprieštarauti, kad nors aš ir sugalvojau priežastis, galinčias sukelti veiksmus, panašius į tuos, kuriuos matome, bet tai nereiškia, kad jos tikrai sukelia tuos veiksmus. Kaip nagingas laikrodininkas gali pagaminti du laikrodžius, vienodai gerai rodančius laiką ir išoriškai niekuo nesiskiriančius, bet visiškai nepanašius ratukų sandara, lygiai taip pat aišku, jog ir didysis kūrėjas – Dievas – turi begalę priemonių, kuriomis galėjo padaryti taip, kad visi šio pasaulio daiktai atrodytų tokie, kokie jie atrodo dabar, tačiau žmogaus protas neįstengtų suprasti, kurią iš tų

priemonių Dievas teikėsi panaudoti. Su tuo aš mielai sutinku. Ir būsiu patenkintas, jei mano paaiškintos priežastys bus tokios, kad visi veiksmai, galintys atsirasti dėl jų, bus panašūs į veiksmus, kuriuos matome pasaulyje. Be to, visiškai nesigilinsiu, ar tuos veiksmus sukėlė nurodytosios priežastys, ar kokios nors kitos. Aš netgi manau, kad gyvenime pravartu žinoti tiek įsivaizduojamas, tiek tikrąsias priežastis. Juk medicina, mechanika ir apskritai visi mokslai, kuriems reikalingas fizikos išmanymas, turi tikslą sudaryti tokias tam tikrų juntamų kūnų sąveikas, kad dėl natūralių priežasčių atsirastų kokie nors juntami veiksmai. Tai galėsime taip pat sėkmingai padaryti, jei į padarinius, išplaukiančius iš kokių nors įsivaizduojamų, nors ir klaidingų, priežasčių, žiūrėsime kaip į teisingus, jei tuos padarinius, kadangi jie susiję su juntamais veiksmais, laikysime vienodais. Ir kad kas nors nemanytų, jog Aristotelis padarė arba ketino padaryti daugiau, jis pats savo „Meteorologikos" pirmos knygos septintojo skyriaus pradžioje aiškiai sako, jog pojūčiais nesuvokiamus dalykus jis laiko pakankamai įrodytais, kiek šito galima protingai reikalauti, jei parodo, kad jie gali būti tokie, kokius jis aiškina juos esant.

205. Vis dėlto yra morališkai tikra, kad visi šio pasaulio daiktai yra tokie, kokie jie gali būti, kaip čia buvo įrodyta

Tačiau kad nenusidėčiau tiesai laikydamas ją mažiau tikra, negu ji yra, išskirsiu dvi tikrumo rūšis. Pirmasis vadinamas moraliniu. Tai toks tikrumas, kurio pakanka tvarkyti mūsų papročiams arba kuris prilygsta tikrumui dalykų, kuriais paprastai neabejojame, kai jie susiję su mūsų elgesiu, nors ir žinome, kad absoliučia prasme jie gali būti ir neteisingi. Pavyzdžiui, žmonės, niekada nebuvę Romoje, visai neabejoja, kad tai Italijos

miestas, nors galėtų būti ir taip, kad visi, kurie jiems taip sakė, melavo. Arba jeigu kas nors, norėdamas atspėti paprastomis raidėmis parašytą šifrą, ims skaityti B visur, kur yra A, o C visur, kur yra B, ir toliau kiekvieną raidę nuosekliai pakeis kita, einančia po jos abėcėlėje, ir taip skaitydamas ras prasmingų žodžių, jis neabejos, kad atspėjo šifrą, nors gali būti, kad tas, kuris rašė, išreiškė visai kitokią prasmę priskirdamas kiekvienai raidei visai kitą reikšmę. Tačiau tai būtų toks išskirtinis atvejis, ypač jei šifras susideda iš daug žodžių, kad tai nėra morališkai įtikima. Bet jei atsižvelgsime į tai, kiek daug akivaizdžių tiesų apie įvairias magneto, ugnies ir kitų pasaulyje esančių dalykų ypatybes buvo paaiškinta labai nedaugeliu priežasčių, kurias pateikiau šio traktato pradžioje, tai netgi įsivaizdavus, kad jas pateikiau atsitiktinai ir neįtikintas proto, vis dėlto laikyti jas tikromis priežastimis viso to, ką esu jomis paaiškinęs, turėsime ne mažiau pagrindo, negu tikėti, kad šifras atspėtas, kai iš raidžių, kurioms reikšmė parinkta atsitiktinai, susidaro tam tikra prasmė. Juo labiau kad abėcėlės raidžių yra daug daugiau, negu mano pateiktų pirminių priežasčių, ir paprastai šifre nebūna tiek žodžių ir netgi tiek raidžių, kiek įvairių padarinių esu išvedęs iš tų priežasčių.

206. Tikrumas dėl to yra didesnis, negu tik moralinis

Kita tikrumo rūšis yra tada, kai manome, kad daiktas jokiu būdu negali būti kitoks, negu manome jį esant. Jis pagrįstas neabejotinu metafizikos teiginiu, kad Dievas yra nepaprastai geras ir kad jis yra visos tiesos šaltinis, o kadangi jis mus sukūrė, yra aišku, kad jo mums duota galia, arba sugebėjimas, skirti tiesą nuo melo negali mūsų klaidinti, jei ja naudojamės teisingai. Šis tikrumas aiškiai parodo kokio nors

dalyko teisingumą. Toks yra matematikos įrodymų tikrumas. Juk aiškiai matome, kad neįmanoma prie dviejų pridėti tris ir gauti daugiau ar mažiau negu penkis arba kad kvadratas turėtų tik tris kraštines ir pan. Toks tikrumas yra būdingas ir mūsų žinojimui, kad pasaulyje egzistuoja kūnai, dėl priežasčių, kurias nurodėme antrosios traktato dalies pradžioje. Be to, jis būdingas visiems dalykams, kuriuos galima įrodyti apie šiuos kūnus remiantis matematikos arba kitais tokiais pat aiškiais ir patikimais pagrindais. Prie jų, man atrodo, galima priskirti ir įrodymus, kuriuos pateikiau šiame traktate, bent jau svarbiausius ir bendriausius iš jų. Tikiuosi, kad juos tikrai pripažins tie, kurie juos ištirs taip kruopščiai, jog aiškiai pamatys visą nuoseklią mano išvadų seką ir įsitikins, kokie akivaizdūs yra visi pagrindai, kuriais naudojausi, ypač jeigu jie suvoks, kad jokio objekto negalime pajusti kitaip, kaip tik dėl kokio nors vietinio judėjimo, kurį tas objektas sukelia mumyse, ir kad nejudančios žvaigždės negali sužadinti judėjimo mūsų akyse, jeigu nevyksta judėjimas jose pačiose ir visoje materijoje, esančioje tarp jų ir mūsų. Tai labai aiškiai rodo, kad dangus turi būti takus, kitaip sakant, jį turi sudaryti smulkios dalelės, judančios atskirai viena nuo kitos, arba bent jau jame turi būti tokių dalelių. Juk viskas, ką galima laikyti mano prielaida ir kas išdėstyta trečiosios dalies § 46, gali būti paaiškinta vien dangaus takumu. Taigi pripažinus, kad šį vieną punktą pakankamai įrodo visi šviesos veiksmai ir visų kitų mano paaiškintų dalykų seka, mano manymu, reikia pripažinti ir tai, kad aš matematikos metodu įrodžiau visus dalykus, apie kuriuos rašiau, ar bent jau bendriausius, susijusius su dangaus ir Žemės sandara, ir būtent taip, kaip juos aprašiau, nes visus dalykus, kuriuos laikiau abejotinais, aš ir pateikiau kaip abejotinus.

207. Tačiau visas savo pažiūras aš pavedu išmintingiausiųjų teismui ir Bažnyčios autoritetui

Vis dėlto nenorėdamas pernelyg pasitikėti savimi aš nieko netvirtinu. Savo pažiūras aš pavedu išmintingiausiųjų teismui ir Katalikų bažnyčios autoritetui. Aš netgi prašau skaitytojų, kad jie nepasikliautų viskuo, ką ras čia parašyta, o tik išnagrinėtų tai ir tikėtų tik tuo, kuo juos įtikins akivaizdūs ir nenuginčijami proto argumentai.

RENÉ DESCARTES'AS IR JO FILOSOFIJA

René Descartes'o kūryba sutampa su naujųjų laikų kultūros pakilimo pradžia. Jo filosofijoje jau aiškiai suformuluota ta proto egzistencijos samprata, kuri visą naujųjų laikų filosofiją skiria nuo ankstesniųjų epochų ir sudaro naujųjų laikų pasaulėvokos, filosofavimo ir kultūros patosą.

Descartes'o filosofijos novatoriškumas ir poveikis naujųjų laikų mąstysenai išryškėja būtent praėjusių kultūros epochų – antikos ir viduramžių – mąstysenos fone.

Vaduodamasis iš mitinės pasaulėžiūros, antikos žmogus būties pagrindą pajuto esant ne mitų pavidalais racionalizuotuose psichologizmuose, o pačioje racionalizacijos galioje, kurios tyrinėjimas ir plėtojimas atvedė antiką prie būties ir mąstymo tapatumo sampratos – pasaulio kultūros istorijoje dar neregėtos žmogaus racionalaus santykio su aplinka absoliutizacijos. Tai buvo tikra žmogaus savivokos revoliucija.

Ryškiausius akcentus įgijęs Platono ir Aristotelio filosofinėse koncepcijose, proto kaip būties supratimas veikė ir viduramžių Europos pasaulėjautą ir mąstyseną ir buvo įformintas dieviškojo absoliuto (ontologinio proto) ir žmogaus (empirinio proto) sampratomis, kurių prieštara sąlygojo laisvos valios problemą – svarbiausią

viduramžių *ratio* palikimą tolesnei Europos filosofijos kaip pažinimo metodologijos raidai. Tai reiškė, kad, būdamas empiriškai determinuota žmogiškoji galia, protas turi spręsti savo pažintinės galios ribų, savo tikrumo klausimą, turi užsiimti savo teisės atskleisti būties esmę pagrindimo dalykais. Tie klausimai pasidarė ypač aktualūs vykstant didžiajam Renesanso žmogaus psichologiniam persiorientavimui iš tikėjimo problematikos į žinojimo problematiką. Renesansinis mąstymo kaip vienintelio tikro būties kriterijaus ir būties kaip fizinio buvimo suvokimas yra ta galia, kurią teigdamas kaip kamuojančią ir išraiškos reikalaujančią pasaulėjautą Descartes'as laužo ilgaamžį scholastinės mąstysenos palikimo luobą ir puoselėja naujojo filosofavimo, naujo pasaulio pažinimo būdo daigus.

Feodalizmo įsčiose užsimezgę kapitalizmo pradmenys ugdė naują žmogų – prekinio kapitalo galią vis geriau pajaučiantį, jos teikiama žemiškųjų malonumų laisve vis nuosekliau pasinaudoti išmokstantį žmogų, kuris apie savo atėjimą pareiškė visų pirma moraline ir menine viduramžių gyvenimo normų negacija, bene ryškiausiai ženklinusia naujų laikų vėjus XIV–XV amžių Italijoje.

Gyvenimo geismas ieškojo išraiškos visose gyvenimo srityse, ir Europa iš asketiškai susivaržiusio vienuolyno netrukus tapo veiklių, sujudusių visuomenių sambūriu. Žmonės, rodėsi, nuleido akis nuo dangaus ir atlėgus dieviškajai šviesai tarsi iš naujo pamatė aplinką ir save. Žmonės įsižiūrėjo į aplinkos daiktus ir pamatė, kad jie galėtų būti padaryti ir patogiau, ir protingiau, ir kur kas gražiau. Ilgalaikio patogaus įsikūrimo po savo padange aistros pamažu apėmė Europą ir labai smarkiai pakeitė jos gyvenimo būdą. Vienas po kito gimė išradimai ir atradimai, į pasaulį lieję visai naują, lig tol neregėtą šviesą.

Kito ir teorinis protas.

Viduramžių žmogus, religinio tikėjimo orientuotas į visuotinybę, visada stengėsi būti universalus, visapusiškas. Tas visapusiškumas viduramžiškojo obskurantizmo atmosferoje dažnai reiškėsi labai savotiškai – kaip idėjinio tyrumo siekimas, stengimasis visą gyvastį pajungti visuotinybę postuluojančiam tikėjimui. Suprantama, kodėl orientacija į žemiškojo buvimo prioriteto teigimą pagimdė tiek universalių Renesanso titanų. Mokslinės minties atgimimas prasidėjo taip pat nuo visuotiniausio gamtos mokslo – astronomijos: viduramžiškoji spiritualistinė visuotinybė turėjo būti neigiama tokiais pat visuotiniais gamtos tvarkos priešpriešinimo aktais.

Nuo to pradėjo Giordano Bruno, viduramžiškajai pasaulio dieviškojo unikalumo sampratai priešpriešinęs materialųjį ir racionalųjį visatos pliuralizmą – tegul ir nelabai apibrėžtą, labiau poetišką, tačiau sunkiai paneigiamą.

Kur kas konkretesnė, žemiškesnė buvo Mikalojaus Koperniko heliocentrinė pasaulio sandaros schema, kurią sėkmingai konkretizavo ir matematiškai pagrindė Johannesas Kepleris ir, galima sakyti, galutinai užbaigė Galileo Galilei, eksperimentiškai pagrindęs kopernikiškosios pasaulėdaros funkcionavimo mechanizmą. Išties, jei natūralus kūno judesys yra tiesiaeigis, o į figūras jį komponuoja kūnų sąveika, juo labiau jei viduramžių judesio idealo – judėjimo apskritimu – gamtos prigimtis nepripažįsta, tai kieno valią byloja gamtos kalba? Judėjimas apskritimu empiriškai, žinoma, įmanomas; galbūt Dievo iš principo neneigia ir gamtos kalba, tačiau jeigu judesio gyvybę materijai įkvepia Dievas, jeigu Dievas ir yra pirmoji viso judėjimo priežastis, tai, šiaip ar taip, kaip rodo gamtos judėjimo mechanika, tą postūmio efektą kaip pasaulio tvarką mes patiriame iš kur kas didesnių nuotolių, negu manyta iki šiol; kaip harmonijos pradas, ši jėga turi apimti ir anaiptol ne harmoningą dangaus kūnų

judėjimą, vadinasi, dieviškosios harmonijos sfera įgauna neapibrėžtus kontūrus ir prieš žmogaus akis atsiveria savo materialiajai (gamtinei) tvarkai paklūstanti tiesiog neaprėpiama visata. Žemė, buvusi pasaulio centru, nuo horizonto kylanti tiesiai į dangų, staiga išsiplėtė už regimų horizontų, padidėjo ir kartu sumažėjo protui atsivėrusių fizinių visatos erdvių fone. Žmogaus pasaulis tapo ne vieninteliu, bet vienu iš daugelio visatos pasaulių, judančių anaiptol ne dieviškojo imperatyvo keliu, o nelabai aiškiu savo prigimties taku, pilnu paslapčių ir šaltos kitų pasaulių šviesos.

Tas susvetimėjimas su savo Žeme neįstūmė žmogaus į neviltį. Priešingai – jis žadino dar didesnį troškimą išsiaiškinti, kas ir kodėl yra taip, kaip yra, kaip jis mato esant, priešingai visiems ankstesniems įsitikinimams.

Tokioje atmosferoje, atlėgus itališkajam politinių ir meninių aistrų kvaituliui, ispanų ir portugalų kelionių karštligei, Europoje, ypač jos šiaurinėje, ramesnio temperamento zonoje, nors ir gesinama Bažnyčios reakcijos, iš lėto įsidega galinga pasaulio mokslinio tyrimo, eksperimentinio tikrinimo ir apmąstymo aistra.

Descartes'as yra tipiškas šitos Europos aistros apsėstasis, tęsiantis geriausias dar Biblijos tyrinėtojų pradėtas mokslinio tiesos ieškojimo tradicijas. Visi būties pavidalai – nuo oro iki žemės gelmių, nuo žmogaus širdies iki jo proto, nuo pasaulio ribų iki būties beribiškumo – yra jo tyrinėjimo laukai, ir visur jis palieka neišdildomus pėdsakus.

René Descartes'as gimė 1596 metais ir vaikystę praleido mažame Pietų Prancūzijos miestelyje, kuris visam amžiui paliko jam trauką į nuošalias erdves. Šeima buvo apsišvietusi, pasiturinti, tad atėjus laikui atidavė sūnų į geriausią, vėliau visoje Europoje išgarsėjusią La Flešo

jėzuitų kolegiją. Descartes'as mokėsi labai rimtai ir kaip tik dėl to guvus jo protas gerai pajuto visą scholastinio mokslingumo nepagrįstumą ir nepakankamumą. Bene svarbiausias kolegijos laikų atradimas buvo matematikos galios pajautimas – matematika jaunajam Descartes'ui ypač patiko dėl jos samprotavimų tikrumo ir akivaizdumo, ir jis stebėjosi, kodėl ant to tvirto pagrindo nepastatyta nieko didingesnio.

Baigęs mokyklą Descartes'as nusprendė atsisakyti scholastų praktikuojamos problematikos ir savo jėgomis studijuoti didžiąją pasaulio knygą.

1614–1618 metais Descartes'as gyvena Paryžiuje ir kurį laiką nevengia visų jaunam ir pasiturinčiam žmogui prieinamų gyvenimo malonumų. Tačiau po ta išorinio nerūpestingumo skraiste vyksta įtemptas intelektinis darbas, kuris paskatina visiškai pakeisti gyvenimo būdą. Iš pradžių Descartes'as slepiasi nuo draugų pačiame Paryžiuje, paskui nutaria išvykti kur nors atokiau.

Patogiausia jam atrodo – neprieštaraujant ir tėvo planams – stoti į armiją ir, prisidengus karininko munduru, pamatyti kuo daugiau pasaulio, o svarbiausia – turėti laisvo laiko savo moksliniams tyrinėjimams. Tai buvo būtina, juo labiau kad Descartes'as, anot jo paties, gilindamasis į mokslo klausimus taip susipainiojo abejonėse, jog aiškiai pajuto visišką savo neišmanymą.

Nuo 1618 metų Descartes'as beveik penkerius metus tarnauja Olandijoje ir Vokietijoje. 1619 m. lapkričio 10 d. (tą dieną jis tiksliai įsimena visam gyvenimui) jis pirmąsyk suvokia, kad iš dvejonių yra išeitis ir tą išeitį rodo ne kas kita, kaip matematika. Matematika vadovaujasi tam tikrais pradiniais visiškai akivaizdžiais teiginiais ir remdamasi tiksliai apibrėžtomis taisyklėmis kuria abejonių nekeliantį mokslą. Radus tokius išeities taškus ir atitinkamas taisykles galima, matyt, ir kituose moksluose

gauti tokius pat tikslius rezultatus kaip matematikoje. Vis dėlto apibrėžtesnių savo pozicijos parametrų Descartes'as kol kas nebuvo radęs, tačiau ieškoti jų nuo šiol buvo svarbiausias jo gyvenimo tikslas. Dėl to reikėjo kryptingiau susipažinti su visais mokslais, ypač su matematika.

Tarnyba armijoje tam netiko, ir 1622 metais Descartes'as ją palieka. Sutvarkęs turto reikalus jis išvyksta į Italiją, pabuvoja Šveicarijoje ir 1625 metais apsigyvena Paryžiuje. Čia greitai įsitraukia į gyvą intelektualinį bendravimą. Didelį poveikį Descartes'ui padaro bendravimas su Marinu Mersenne'u, žymiu mokslininku ir XVII amžiaus Europos mokslo plėtotės organizatoriumi (jo suburtos mokslininkų bendrijos pagrindu 1666 metais buvo įkurta Mokslų akademija). Descartes'as palaiko ryšius su tokiais Mersenne'o aplinkos žmonėmis kaip matematikai Pierre'as de Fermat, Gilles'is Personne'as de Robervalis, Bernard'as Frénicle'as de Bessy, Claude'as Mydorge'as, su kitais mokslininkais, inžinieriais, filosofais.

Paryžiuje Descartes'as ima garsėti kaip naujos filosofinės sistemos kūrėjas. Deja, sistemos, išrutuliotos taip nuosekliai ir griežtai, kaip norėjo pats autorius, iš tiesų dar nėra, ir draugų susidomėjimas ragina jį atsidėti pačiam rimčiausiam darbui.

Jausdamas savo kelio teisingumą ir netrokšdamas vienadienių ginčų garbės, Descartes'as nutaria vėl išvykti. Pasirenka jam jau pažįstamą Olandiją, Amsterdamą, kur manė galėsiąs gyventi kaip pačioje nuošaliausioje dykumoje. Olandijoje, retkarčiais išvykdamas, Descartes'as gyvena dvidešimt metų. Čia jis gludina samprotavimo taisykles, čia suformuluoja savo filosofijos principus, parašo pagrindinius fizikos ir metafizikos darbus. Iš pažiūros Descartes'o gyvenimas Olandijoje atrodo ramus ir net laimingas. Jis visiškai pasineria į metodologinius apmąstymus ir mokslinius tyrimus, o kai pasidaro pernelyg

žinomas – niekam nieko nesakęs pakeičia gyvenamąją vietą ir vėl gyvena tik savo intelekto pasaulyje.

Pirmaisiais buvimo Olandijoje metais Descartes'as intensyviai formuluoja savo metodologinius principus, kuriuos dėsto veikale „Proto vadovavimo taisyklės" (*Regulae ad directionem ingenii*). Veikalas liko neužbaigtas, nes nuo 1630 metų Descartes'as atsideda sistemingam savo sukurtuoju pažinimo metodu pagrindžiamos pasaulėžvalgos išdėstymui. Jis daug laiko skiria įvairiausiems eksperimentams, ypač domisi teorine ir taikomąja optika, dangaus reiškiniais, geometrijos problemomis. 1633 metų vasarą veikalas „Pasaulis, arba traktatas apie šviesą" (*Le monde, ou le traité de la lumière*) buvo beveik užbaigtas – liko tik kai ką pataisyti ir perrašyti prieš išsiunčiant į Paryžių spausdinti. Tačiau kaip tik tuo metu Descartes'as sužinojo, kad inkvizicija pasmerkė Galilei'aus knygą „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas", kurioje buvo išdėstyti Koperniko sistemos pranašumai. Ši žinia Descartes'ui buvo toks smūgis, kad savo veikalo jis nutarė nespausdinti. (Nepublikuotas rankraštis, jei nebuvo sunaikintas paties Descartes'o, ilgainiui dingo.) Šitą sprendimą jis priėmė nelengvai, tačiau vengdamas konflikto su Bažnyčia savo pažiūras nutarė išdėstyti santūriau – ne kaip naujos pasaulėžvalgos teorinius pagrindus, o kaip mokslo metodologijos principus. 1637 metais Leidene prancūzų kalba pasirodė Descartes'o veikalas „Samprotavimas apie metodą" (*Discours de la méthode*) su trimis priedais: „Dioptrika" (*Dioptrique*), „Meteorai" (*Les météores*) ir „Geometrija" (*La géométrie*). Knygoje pirmą kartą viešai išdėstytos Descartes'o metodą pagrindžiančios taisyklės, kurių praktinę reikšmę rodo trys priedai iš įvairių žinijos sričių. Veikalas sulaukė daug dėmesio ir sukėlė nemažai vis labiau įsiaistrinusių ginčų.

Nepaisydamas polemikos, asmeninių nelaimių (dukters, tėvo, sesers mirtys), Descartes'as įtemptai dirba, ir 1641 metais Paryžiuje lotynų kalba pasirodo antras jo veikalas – „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriuose įrodomas Dievo egzistavimas ir sielos nemirtingumas" (*Meditationes de prima philosophia, in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstratur*). 1642 metais veikalas antrąkart išleidžiamas Amsterdame. Išverstas į prancūzų kalbą, 1647 metais jis pasirodė Paryžiuje.

Tai buvo pagrindinis Descartes'o filosofijos veikalas. Mąstytojo autoritetas augo. Tačiau ir dabar Descartes'as stengėsi likti nuošalyje, palaikyti kuo geriausius santykius su Bažnyčia, nors jo filosofinės idėjos buvo nelabai patrauklios ir – nepaisant jų autoriaus idėjinio konformistiškumo – pernelyg pavojingos religinėms dogmoms. Tai pajuto kai kurie teologai ir pradėjo dogmatinių pretenzijų bylą. O Descartes'as tuo metu rašo „Filosofijos pradus" (*Principia philosophiae*), kuriuos 1644 metais išleidžia Amsterdame. Autorizuotas šio veikalo vertimas į prancūzų kalbą pasirodo 1647 metais. Šis veikalas – tai visos Descartes'o pasaulėžiūros sąvadas, jame vadovėliškai išdėstytos svarbiausios filosofo mintys ir remiantis išgrynintais metodologiniais principais bei visais sukauptais mokslo faktais konstruojamas patobulintas pasaulio sandaros modelis. Norėdamas supažindinti su savo idėjomis kuo didesnį būrį žmonių, Descartes'as ypač troško atverti joms kelius į universitetų auditorijas. Su tuo rūpesčiu ir bandymu į gyvenimo pabaigą apsistoti gimtajame krašte, matyt, buvo susijusios jo kelionės į Prancūziją 1644, 1647 ir 1648 metais. Čia jis įgyja naujų draugų, pakoreguoja savo santykius su jėzuitais, tačiau draugų pagarba pasireiškia labiau moksliniais ginčais, jėzuitai tenkinasi daugiareikšme tyla, o Prancūzijos vyriausybės jam žadėta pensija taip ir lieka tuščias pažadas. Tokiomis aplinkybėmis grįžimas

į tėvynę Descartes'ui vis labiau atrodo nereali svajonė. Olandijoje jis jaučiasi tikriau. Čia jis domisi anatomija, ketina pratęsti „Filosofijos pradus" dalimis apie gyvosios gamtos sandarą. 1648 metais jis užbaigia vieną iš paskutinių darbų – „Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų ... aprašymas" (*La description du corps humain et de toutes ses fonctions ...*). 1649 metais išeina „Sielos aistros" (*Les passions de l'âme*) – psichologijai ir etikai skirtas veikalas. Deja, ramybės nėra ir Olandijoje. Be to, miršta geriausias Descartes'o draugas Mersenne'as, ir jis rengiasi dar kartą pabėgti nuošalumon. Šį kartą, pasinaudodamas karalienės Kristinos kvietimu, – į Švediją.

Tai buvo paskutinis Descartes'o pabėgimas. Ramybės Kristinos rūmuose jis nerado. Mat panūdusiai studijuoti filosofiją dvidešimt trejų metų karalienei patogiausias laikas pamokoms atrodė penkta valanda ryto. Descartes'ui, kuris nepasižymėjo prigimties tvirtumu ir buvo įpratęs keltis tik apie pusiaudienį, tai buvo pražūtingas režimo laužymas. Atšiaurūs rytmečiai netruko atsiliepti sveikatai: Descartes'as susirgo plaučių uždegimu ir 1650 m. vasario 11 d. mirė.

Po šešiolikos metų Descartes'o palaikai buvo pervežti į Paryžių. Jo draugai ir gerbėjai rengėsi didelei ir iškilmingai ceremonijai, tačiau išvakarėse karalius įsakė nuo kalbų susilaikyti: 1663 metais Descartes'o kūriniai buvo įtraukti į *Index librorum prohibitorum.*

Protui vaduojantis iš scholastinių spekuliacijų nelaisvės pirmiausia turėjo būti atskleistas pats scholastinio filosofavimo nepatikimumas. Dažnai jis būdavo toks ryškus, kad sveiką nuovoką patenkinantis akivaizdumas, aiškumas ilgam tapo tiesos kriterijumi. Šios nuostatos metodologinė funkcija ypač ryški Descartes'o amžininko Franciso Bacono indukcinio pažinimo teorijoje.

Descartes'as supranta, kad akivaizdžių tiesų buvimo faktas nepanaikina klausimo dėl paties fakto galimybės. Kodėl, nepaisant tokios galimybės, žmogus vis dėlto labai dažnai suklysta? Einant Bacono keliu apriorinės prielaidos taip pat neišvengiamos, ir kas gali garantuoti, kad jos neklaidingos, ypač tada, kai jos susijusios su empiriškai nepatikrinamais dalykais? Todėl proto (kaip visiškai akivaizdžios galios) vertės sumenkinti negalima. Viskas, ką mes galime daryti, – tai tikėti juo ne besąlygiškai, bet abejoti ir apskritai, ir kiekvienu konkrečiu atveju.

Abejoti galima ir reikia viskuo: ir tiesomis, ir nuomonėmis, ir pojūčiais, ir mūsų mąstomais daiktais. Kad pojūčiai mus apgaudinėja – nenauja ir lengvai patvirtinama, todėl jais abejoti reikia ypač nuosekliai, kol suabejosime visos aplinkos ir net savo pačių egzistavimo tikrumu. Kas lieka šitaip abejojančiam? Tik pats abejojimas. Jis yra toks abejonių nekeliantis faktas, kad vienintelis tegali liudyti mąstymo aktą. Tuo remdamasis Descartes'as ir formuluoja savo garsųjį *cogito, ergo sum* (mąstau, vadinasi, egzistuoju).

Nuo scholastinių spekuliacijų pasaulio atsiriboti įgalinęs Descartes'o abejojimas yra toks radikalus, kad sunaikina visą šio pasaulio tikrumą. Bet jeigu taip, tai nieko tikra nereiškia ir abejojimo neabejotinumas. Anaiptol: abejojimo akto tikrumas nepriklauso nuo to, kuo abejojama. Būdamas *kažkas*, palyginti su abejojimo turinio *niekuo*, jis, pasak Descartes'o, reiškia tą atramos tašką, kuris filosofui būtinas taip pat, kaip buvo būtinas Archimedui.

Kaip tas *kažkas* gali teigti save kaip ne *nieką*? Aišku – tik per savivoką. O ką esant jis save suvokia? Tik paties bendriausio pobūdžio esatį – dvasiškumą. Taip dvasiškumas tampa abejonės kūnu, abejonė arba mąstymas – dvasiškumo esme, o *Aš*, kurio buvimą įrodo abejojimo akto neabejotinumas, – visų pirma dvasine esatimi.

Abejojimo kaip dvasinės veiklos būdo supratimas Descartes'ui parankus ne tik minties judrumo prigimčiai paaiškinti. Jeigu abejonė neturėtų jokio kito, išskyrus savo pačios, buvimo tikrumo, tai, matyt, pažinimo negalią turėtų lemti tam tikra dvasiai priešiška galia. Tačiau tai įrodytų, kad dvasia yra. Sugebėjimas pakenkti rodytų, kad ši jėga – visagalė ir absoliuti. Bet kenkimas, apgaudinėjimas rodytų pačios absoliutybės silpnybę, trūkumą. Kadangi absoliutybė yra tobulybė, ji negali būti *Aš* priešiška galia, priešingai – ji turi būti tos pačios prigimties, kaip ir į tobulybę besiveržiantis *Aš*. Vadinasi, viskas, ką abejojantis *Aš* suvokia apie save kaip apie dvasiškumą, yra visiškai tikra. O jeigu jis tai suvokia nevisiškai tobulai, kaip norėtų suvokti, tai, matyt, yra *Aš* neabsoliutumo padarinys.

Tačiau kelias į visą įmanomą mąstymo kaip abejojimo teikiamą tikrumą jau yra: tai savęs kaip dvasinės būties tyrinėjimo kelias.

Taip pasinaudodamas tradiciniu Dievo kaip absoliučios tobulybės vaizdiniu Descartes'as pasiekia novatoriškų rezultatų: Dievas parodomas esąs grynai metafizinė antindividualios tvarkos visuotinumo galimybė, o *Aš* – vienintelė tikrai esanti (netgi Dievo buvimą savo buvimu argumentuoti turinti) realybė. Dieviškoji objektyvybė tampa problema, kurios pagrindimas visiškai priklauso nuo subjektyvią formą turinčio objektyvumo. Tai jau naujųjų laikų pažinimo problematikos svorio centrų išdėstymas.

Įrodęs principinį suvokiančiojo subjekto daromų bendriausių prielaidų (idėjų) apie savo būtį tikrumą, Descartes'as visą dėmesį sutelkia į žinių apie buvimą tikrinimo mechanizmo išryškinimą.

Būdami dvasinė esatis ir turėdami dvasiai būdingo tobulumo, mes kartu esame tam tikra apibrėžtybė, baigtinumas. Todėl ir pats mūsų dvasinės egzistencijos būdas –

mąstymas – pažymėtas tuo netobulybės ženklu: palyginti su santykiniu mūsų dvasios beribiškumu, mintis yra perdėm apibrėžta ir ribota. Bet ji yra ir kai kas dar pakankamai platu ir bendra (abejojimas), palyginti su tuo, kuo ji operuoja, – su idėjomis. Idėja – tai sudaiktinta mintis, ideali baigtybė. Štai kodėl mūsų idėjos (pavyzdžiui, Dievo, angelų, chimerų ir pan.) yra mūsų realybė, o ne jų atstovaujama realybė. Tačiau pačios idėjos, mintys, mąstymas turi mums besąlygiško tikrumo, nes kyla iš pačios mūsų prigimties esmės – mūsų, kaip dvasiškumo, egzistavimo sąlygotos tvarkos. Todėl idėjos yra ir mūsų pažinimo tikrumo matas.

Ta išvada ypač svarbi dar ir dėl to, kad mes esame ne tik dvasinė, bet ir kūniška esatis, todėl mūsų netobulumas darosi dar ryškesnis. Kūniškumas mus gali taip paveikti, kad būtent jis gali būti palaikytas mūsų buvimo pažinimo pagrindu. Norėdami įgyti tikrą žinojimą apie egzistenciją, turime ištirti ir pačių idėjų tikrumą – išsiaiškinti, kas jose yra iš mūsų dvasiškumo ir kas iš kūniškumo suvokimo. Tam reikia žinoti idėjų susidarymo mechanizmą.

Pažinimo tikrumas galimas tik todėl, kad mąstančiajam subjektui būdinga įgimta proto šviesa. Iš jos intuityviai kylančios idėjos, arba įgimtos idėjos, yra besąlygiškai tikros. Tokios yra Dievo, dvasios, kūno, substancijos, priežasties ir kitos panašios bendriausios idėjos. Įgimta proto šviesa teikia ir idėjų tikrumo kriterijų – tikra yra tai, kas neabejotinai aišku ir tikslu. Tačiau suvokiančiajam subjektui kaip dvasiškumui yra būdinga laisvė, laisva valia, kuri lemia norą spręsti ir apie idėjomis dar nereprezentuotus dalykus, t. y. kurti naujas idėjas. Būtent valia ir gali sugestijuoti, nes dėl labai stipraus potroškio ji ir apie protui neaiškius dalykus gali spręsti kaip apie aiškius. Tai ypač ryšku sprendimuose apie pojūčius. Antai, jei pasikliausime pojūčiais, Saulė, priešingai įgimtų

idėjų pagrindu susikurtam visatos supratimui, pagal kurį Saulė yra didžiulis šviesulys, gali atrodyti tokia maža, kokią mes ją matome. Nors idėjas pažinimui teikia ir intuicija, ir valios paskatos, ir jutimai ir jos visos sudaro mūsų pažinimo turinį, su visu galimu tikrumu mąstomus dalykus reprezentuoja tik įgimtos idėjos, todėl siekiant ne tik atskirų idėjų tikrumo, jų vertės žinojimo, bet ir tuo pagrindu galimo pažinimo išgryninimo reikalingas teisingas samprotavimo metodas.

Descartes'o metodo esmę, jo ašį sudaro intuicija ir dedukcija. Intuicija, pasak Descartes'o, yra iš natūralios proto šviesos kylantis ir abejonių nekeliantis proto suvokimas, dėl savo paprastumo tikresnis už aiškiausią samprotavimą. Dedukcija mes galime tiksliai pažinti ir ne visai aiškius dalykus, jeigu tik jie nuoseklios ir niekur nenutrūkstančios minties išvedami iš tikrų principų, intuicija aiškiai suvokiant kiekvieną atskirą narį. Kai tiriamoji medžiaga sudėtinga ir neaiški, ją būtina skaidyti į aiškias sudedamąsias dalis ir prireikus apdoroti analogijos, indukcijos priemonėmis.

Viso tyrinėjimo sėkmę užtikrina tokios mąstymo taisyklės: 1) teisinga yra tai, kas akivaizdžiai aišku; 2) viską, kas per mažai aišku, reikia skaidyti į abejonių nekeliančias dalis; 3) tyrinėjimą reikia pradėti nuo elementariausių dalykų; 4) reikia nieko nepraleisti. Tai ne tik konkretaus tyrinėjimo programa, bet ir viso pažinimo proceso metodologiniai principai, kurių laikymasis užtikrina proto ir valios santarą, taigi – ir pažinimo tikrumo galimybę.

Nors pradinių pažinimo elementų tikrumas nustatomas taip pat intelektine intuicija, būtent juos rasti, analitiškai tikrinti ir įjungti į pažinimo turinį padeda visa Descartes'o pažinimo metodologija. Kad ir kokia nežymi vieta Descartes'o metafizikoje tenka kūniškosios tikrovės siunčiamiems jusliniams dvasios turinio duomenims,

kad ir kaip stropiai protas verčiamas tikrinti jų dvasinio pagrįstumo neabejotinumą – per visą (neretai dar tikrai scholastinę) proto teisės būti vieninteliu pažinimo tikrumo arbitru savitaigą visiškai aiškiai persišviečia visų šių samprotavimų ir apmąstymų prasmė: metodas kuriamas dar visiškai nežinomos, paslaptingos, bet dėl to dar labiau viliojančios empirinės medžiagos teikiamų kintamųjų dydžių įjungimui į viduramžiškai sterilų *Aš* racionalumą. Šiuo požiūriu Descartes'o metafizika yra ne kas kita, kaip dievotumo rūbais besidangstanti mokslo teorijų kūrimo metodo apsaugos filosofija.

Drąsaus ir novatoriško teorinio konstruktyvizmo pavyzdys yra paties Descartes'o fizika, kosmogonija ir kosmologija. Tiesa, su viduramžiška dvasiškumo samprata pernelyg glaudžiai susiję Descartes'o fizikos pradmenys dažnai labai akivaizdžiai konfrontavo su gryno empirinio eksperimento pagrindu besiformuojančia mechanistine pasaulėdaros samprata, todėl Descartes'o fizikiniai vaizdiniai nepadarė tokio poveikio, kaip, pavyzdžiui, Galilei'aus ar Isaaco Newtono fizika. Tačiau kaip tik dėl to kai kuriose Descartes'o idėjose, pasirodo, slypėjo labai prasmingos sąsajos su šiuolaikinės fizikos problematika.

Antiteziškas neerdviniam dvasiškumui kūniškumas visų pirma reiškia būtent materialų erdviškumą, kurį Descartes'as supranta kaip belytį tįsumą. Dėl to tįsumas iš principo negali turėti jokių ribų. Tačiau laikydamas jį sukurtu, t. y. neabsoliučiu, kūniškumo substancialumą Descartes'as apibūdina kaip tįsumą į ilgį, plotį ir gylį – neapibrėžtą, tačiau apibrėžtumo galimybę turintį erdviškumą. Ši galimybė gali būti realizuota tik figūros, dydžio, išsidėstymo ir kitais kūniškumo erdvinę esmę apibūdinančiais apibrėžtumais.

Visa tai yra ideali kūniškumo dinamikos prielaida. Bet tįsumas – priešingai dvasios dinamiškumui –

inertiškas. Kas tįsumą, kaip homogenišką erdvę, organizuoja iš principo galimu ir empiriškai akivaizdžiu materijos struktūriškumu? Descartes'as atsako: ta galia yra judėjimas, o kūniškumui jį suteikia Dievas (kitaip tariant, absoliučioji būties tvarka). Judėjimas yra tįsumo dalumo, taigi neapibrėžtybės tapimo apibrėžtybe sąlyga, tįsumo struktūravimo prielaida. Judėjimas sukuria tįsumo ribas, erdvę paverčia vieta, vietą – kūnais. Judėjimas ir erdvė yra du didieji komponentai, kurių santykiai sudaro visą Descartes'o fizikos turinį ir jo naujumą, lemia Descartes'o fizikos empirinius vaizdinius.

Kadangi tįsumas iš principo neapibrėžtas, erdvė iš esmės – neribota. Kadangi tįsumas yra erdviškas, erdvė, būdama daiktiškumo galimybė, kartu yra ir daiktiška realybė. Todėl pasaulis yra vienas ir vieningas, o materija yra tapati erdvei. Tuštumos kaip tuščios erdvės nėra. Empiriškai stebima tuštuma – tai tik materijos išretėjimo ir sutankėjimo procesų pasekmė.

Materijos empirinę egzistenciją lemia judėjimo ir dalelių stereometriškumo sąveika. Būdama inertiškos prigimties, kiekviena dalelė linkusi į rimtį pirmiausia kaip į savo prigimties teigimą. Dalelių konfigūracija taip pat gali prisidėti prie judėjimo poveikio stabilizavimo. Todėl judėjimas empiriškai reiškiasi netolygiai – vienur aktyviau, kitur pasyviau, nors judėjimo kiekis visur yra tas pats. Štai kodėl gamtoje tiesiaeigis judesys yra tik matematinė galimybė, o gamtodara yra sūkurinio judėjimo dinamika.

Tai, kad rimties inercija per stereometrinį kūnų apibrėžtumą susisieja su empiriškai stebimo kūno judesiu, padaro galimą empirinio gamtos judėjimo tvarkos pažinimą. Tačiau judėjimas ne valdo, o tik savotiškai organizuoja tįsumą. Tai reiškia, kad kūniškumo esmė – erdviškumas – lieka iki galo neperžvelgiama, proto šviesa

nepajėgia persmelkti kūno inertiškumo plastikos ir fizika, kaip kūniškosios substancijos egzistavimo pažinimas, tampa tik apytikre proto konstrukcija.

Descartes'o fizikos principų empirinė reprezentacija kėlė daug reliatyvistinio pobūdžio keblumų. Todėl jis su ypatingu dėmesiu plėtojo pasaulio galimo sukūrimo teorijas – kosmogoniją ir kosmologiją.

Descartes'o pasaulėdaros išeities taškas – neapibrėžtas korpuskulinis kontinuumas. Tai ne tiek kūrybinė pajėga, kokia mes šiandien laikome gamtą, kiek neigiama potencija, kurios išsiskleidimas pasauliu, būdamas to inertiškumo įveikimas, turi, anot Descartes'o, tiktai dar ryškiau patvirtinti didžiosios dvasinės tobulybės – Dievo – galią. Bet čia ir išryškėja Descartes'o kosmogonijos, o kartu ir fizikos antroji medalio pusė, kuri, žvelgiant mūsų laikų akimis, pasirodo esanti tikroji, todėl, panašiai kaip Dantę, Descartes'ą galime pavadinti stovinčiu nugara į viduramžius.

Pajudėjusi korpuskulinė neapibrėžtybė pasirodo esanti ne tokia jau neapibrėžta. Toji inertiška masė generuoja tai, ką mes remdamiesi savo protu nustatome kaip gamtos dėsnius. Kūniškosios substancijos skleidimosi pasauliu tvarka yra tokia savarankiška, kad Dievas, malonėjęs suteikti jai postūmį, praktiškai neturi ką veikti. Tuo labiau kad to postūmio galia išlieka nekintama.

Gamtos savarankiškumą lemia būtent materijos stereometrinis apibrėžtumas. Judėdamos materijos dalelės trinasi, viena kitą laužo, dalijasi ir diferencijuojasi. Dalelės yra nevienodos, todėl įvairus ir jų kitimas, o kadangi dalelės juda viena kitą išstumdamos, tai sukelia sūkurius, kuriuose diferencijavimosi procesas vyksta dar sparčiau. Taip judėdamos dalelės iš pirmapradžio chaoso gamina tris svarbiausias korpuskulų rūšis. Iš pačių smulkiausių, pačių judriausių dalelyčių susidaro visą kosmosą

persmelkianti ugnies medžiaga – eteris. Iš inertiškesnių smulkiųjų dalelių susiformuoja oro medžiaga, sudaranti dangų. Iš sūdriausių, didžiausių ir pačių inertiškiausių dalelių randasi žemės medžiaga. Šias medžiagas Descartes'as supranta ne kaip realią ugnį, orą ir žemę, o kaip tam tikrus medžiagos agregatinius būvius, kaip mes juos suprantame šiandien. Dėl sūkurinės koncentracijos iš šių medžiagos būvių ir formuojasi visata. Ugnis, kaip lengviausia ir judriausia medžiaga, susitelkia centre ir sudaro Saulę ir žvaigždes, iš oro medžiagos susiformuoja dangus, o iš žemės – planetos ir kometos, inertiškiausių, į nebūties ramybę labiausiai linkusių sūkurių dariniai, arčiau ar toliau, greičiau ar lėčiau besisukantys aplink Saulę.

Descartes'o kosmogonija – tai kompromisinis Klaudijo Ptolemajo ir Koperniko sistemų junginys: oro sūkurio atžvilgiu Žemė nejuda, tačiau kartu su juo vis dėlto sukasi aplink Saulę. Mums ji kur kas svarbesnė tuo, kad taip visuotinai įprasmino pasaulio natūralios raidos idėją, o medžiagos sūkurinės koncentracijos idėja, sulaukusi nemažai kritikos ir iš amžininkų, ir iš vėlesnių laikų mokslininkų, deramai buvo įvertinta tik naujausiais laikais.

Gyvasis pasaulis, kuriam Descartes'as taip pat skiria daug dėmesio, yra ta kūniškosios substancijos fizikos arena, kurioje atsiskleidžia jo filosofijos didžiosios prieštaros. Gyvąjį pasaulį Descartes'as linkęs aiškinti taip pat istoriškai – kaip kūniškosios substancijos savidaros pagal jam nustatytus dėsnius rezultatą. Kadangi tobulesnis dalykas negali būti kilęs iš mažiau tobulo, tai gyvūnai tėra labai sudėtingos materijos savidaros struktūros, mašinos, kurioms būdingas elgsenos automatizmas. Žmogus kaip kūniškosios ir dvasinės substancijų mediumas, būdamas savotiška mašina, kartu yra paniręs ir į dvasinės substancijos sferą, yra protinga esybė.

Nemažų keblumų Descartes'ui kelia protavimo materialaus mechanizmo paaiškinimas. Kaip mokslininkas, jis negali neigti akivaizdžių kūno poveikio mąstymui faktų (pojūčių įtaigos, žmogaus fizinių būklių, kūno savumų poveikio žmogaus nuotaikoms ir mintims ir pan.). Antra vertus, ir dvasia veikia kūną organizuodama ir nukreipdama jį tam tikra mąstymo linkme.

Fiziologinis mąstymo pagrindas yra sielos aistros, atsirandančios smegenų kankorėžinėje liaukoje dėl žmogaus kaip kūniškosios substancijos judesių ir jo kaip dvasinės substancijos norų ir siekimų. Jų pagrindu atsirandanti prieštara per nervuose esančias gyvybines dvasias, tą, anot Descartes'o, „lengvą vėjelį", perteikia dvasios orientaciją raumenims, kurie nukreipiami atitinkamai reaguoti. Dėl to žmoguje esama ir sunkiai realios situacijos požiūriu paaiškinamų reakcijų ar veiksmų, tačiau iš esmės jie vis dėlto užtikrina sąmoningos žmogaus veiklos galimybę. Nors ir sąlygojamas savo daiktiškumo, žmogus vis dėlto yra laisvas, tačiau kad tas jo laisvas gyvenimas būtų protingas, dvasia, vadovaudamasi savo esme – mąstymu, protu, – turi nusistatyti ir teigti žmogiškajai esybei tokias buvimo, egzistavimo normas, kurios atitiktų aukščiausius aiškumo ir tikrumo kriterijus. Taip etikoje Descartes'as formuluoja dviejų substancijų poveikio derinimo problemą, ir atsakymas į ją visų pirma yra pats Descartes'o gyvenimas.

Aistrų fiziologinis mechanizmas argumentuoja svarbiausia: mąstymas yra nuolatinis ieškojimas, tikslinimas ir naujų išvadų darymas. Mąstymas pirmąkart filosofijos istorijoje taip kategoriškai apibūdinamas antropologiškai, o jo turinys pirmąsyk tampa nuolatinio žmogaus rūpesčio objektu. Kaip tik čia išryškėja Descartes' metodo euristinė galia: kiekvienas žinojimo dedukavimo aktas yra savotiška empirikos redukcija, intuityviu minties šuoliu išsi-

vaduojant tiek iš viso išorinio pasaulio, tiek iš žmogaus protavimo vidinio mechanizmo „apytikrumo", tačiau – ir tai svarbiausia – neatmetant panirimo į kūniškąją substanciją minčiai tenkančio empirinio turinio, o tik aiškiau ir tiksliau apibrėžiant jį tiesai proto keliamų formaliųjų kriterijų atžvilgiu.

Čia išryškėja ir esmingiausias Descartes'o gnoseologinių novacijų bruožas – antilogistinis, scientistinis orientuotumas. Viduramžiai dieviškąjį absoliutą laikė besąlygiška visos esamybės priežastimi. Dvasinę substanciją atskirdamas nuo kūniškosios, o materiją kaip Dievo sukurtą suprasdamas tik implicitiškai (materija Descartes'o koncepcijoje yra savotiškos absoliuto abejonės ontologinė apraiška), pažinimo objektyvumo ir subjektyvumo klausimą Descartes'as labai suproblemina. Visa, kas kalbama apie kūniškosios substancijos tvarką, yra kalba apie kitą pasaulį – pasaulį, kurio ir tikrumą, ir tvarką reikia įrodyti remiantis šio, dvasinio, pasaulio tikrumo sąlygojama tvarka, kuri taip pat nėra neabejotina, nes nėra statiška, o priklauso nuo kūniškumo jai primetamo kintamumo. Todėl loginis (taisyklingas, taigi teisingas) pažinimas darosi nepakankamas: loginis mąstymas tėra tik vienas iš nestabilių žmogaus sugebėjimų. Štai kodėl reikalingi naujos pažinimo logikos ieškojimai. Štai kodėl reikalinga ir nauja tais pačiais principais pagrindžiama materialiojo pasaulio logika – fizika. Būdamos abejojančio proto konstrukcijos, jos tėra mintiniai abiejų substancinių pradų analogai, kurių tikrumas nėra tapatus jų reprezentuojamoms prigimtims.

O ar negalima loginių mūsų buvimo paliudijimų besąlygiškai susieti su būtimi?

Tokia galimybė, anot Descartes'o, yra. Ją teikia matematika. Matematinis mąstymas Descartes'ui atrodo esąs tas žinojimo būdas, kuris, būdamas laisvas tiek

nuo fizinio, tiek nuo metafizinio sąvokinio empirizmo, yra pajėgus persmelkti inertiškąjį materijos sūdrumą ir ištirpdyti jo nežinią. Descartes'o laikais matematika (aritmetika, algebra, geometrija) dar neturėjo sąlyčio taškų. Jų galimybę jis randa spręsdamas minėtas tįsumo stereometrizacijos problemas.

Kadangi tam tikru laiko momentu materija tėra tam tikra jėgų sąveika, o judėjimo nenutrūkstamumas reikalauja paaiškinti judėjimą kaip kintamybę, judesys turi būti analizuojamas kaip kintamų materialių taškų (kintamų dydžių) visuma, kaip jų sąveika.

Kurdamas koordinačių, įgalinančių liniją traktuoti kaip geometrinę taškų vietą, sistemą Descartes'as geometrinę figūrą susiejo su skaičiais. Jis savarankiškai ėmė vartoti kintamųjų dydžių raidinį žymėjimą, leidžiantį spręsti jau ne tik atskirus uždavinius, bet ir apibrėžti jų santykius. Tai reiškė, kad matematikai darosi prieinamas kintamojo dydžio klausimas. Skaičių susiejimas su figūra analizinėje geometrijoje ir kintamybės pajungimas matematikai algebroje matematiką susiejo su fizika, kitaip tariant, matematizavo fiziką. Empirinis tikrovės judėjimas susisiejo su matematikoje slypinčia racionalios analizės galia. Diferencialinis ir integralinis skaičiavimai, kuriuos sukūrė Newtonas ir Gottfriedas Leibnizas, užbaigė Descartes'o pradėtą matematikos išplėtojimo darbą, ilgam sutelkė ir mokslininkų, ir filosofų dėmesį, pasaulio pažinimo paieškas nukreipdamas matematikos reprezentuojamo, grynojo proto paliudijamo mūsų pažinimo tikrumo linkme.

Niekas nuo Platono laikų taip kategoriškai neakcentavo materijos ir dvasios skirtingumo, kaip Descartes'as. Nepaisant subjektyvistinės orientacijos ir pažinimo turinio dvasinio pagrįstumo skrupulingo tikrinimo metodologijos, jo filosofija – priešingai viduramžiškąjį spiritualizmą lėmusiai Platono filosofijai – dvasinę veiklą apibūdina

kaip visiškai realų, empiriškai determinuotą procesą, ir nuo šiol jau ne dvasios poveikio materijai, o materijos poveikio dvasiai tyrinėjimai teiks filosofijai būtiną pagrįstumą ir aktualumą.

Descartes'as nubrėžė pagrindinę naujųjų laikų filosofijos raidos problematiką, ir ne tik Baruchas Spinoza ir Leibnizas, tiesioginiai didieji Descartes'o idėjų plėtotojai, bet ir Immanuelis Kantas, Georgas Hegelis, taip pat ne vienas naujausiųjų laikų filosofijos atstovas (pavyzdžiui, Edmundas Husserlis) buvo tiesiogiai veikiami jo nurodytos problematikos.

Materijos ir dvasios atskyrimas, kuris kaip sunkiai sujungiamas lūžis eina per visą Descartes'o filosofiją, reiškia ne jos nepakankamumą, bet jos problemiškumą ta prasme, kad ji skatino ir reikalavo ieškoti tobulesnių sprendimo variantų. Žinoma, reikėjo dar anglų sensualistinės analitikos, o tam tikra prasme – ir naujųjų laikų prancūzų racionalizmo didžiulės patirties, kol Kantas su visu jam būdingu universalumu suformulavo savąjį pažinimo antropologinio pobūdžio supratimą, kol Hegelis tą supratimą išreiškė dialektika [...]. Šiandien mes visiškai aiškiai suvokiame proto antropologinį pobūdį ir jo euristinį konstruktyvumą ir negalime nepripažinti, kad tiek šios sampratos ieškojimo pastangoms, tiek jos išraiškai konkrečia mūsų dienų pasaulio kultūra didžiulį poveikį padarė žymusis XVII amžiaus prancūzų mąstytojas René Descartes'as.

Romualdas Ozolas

PAAIŠKINIMAI

Daugiau kaip prieš 40 metų grupei Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir ateizmo katedros dėstytojų ir aspirantų kilo sumanymas kartu su „Filosofijos istorijos chrestomatijos" tomais pradėti leisti ir filosofijos klasikos knygų seriją, kuri apimtų žymiausių pasaulio filosofų reikšmingiausius veikalus ar jų rinktines. Sovietinės ideologijos viešpatavimo ir cenzūros metais tai buvo rizikingas užmojis. Pirmąją šios serijos knygą parengė ir įvadinį straipsnį parašė tuo metu ką tik baigęs aspirantūrą ir pradėjęs universitete dėstyti filosofijos istorijos kursą Romualdas Ozolas. Tai buvo René Descartes'o „Rinktiniai raštai" (Mintis, 1978), į kuriuos įėjo svarbiausi jo filosofiniai veikalai. Šiandien būtų galima priekaištauti, kad traktatai buvo verčiami iš prancūzų k., nors trys iš jų buvo parašyti lotyniškai. Deja, tokios anuomet buvo galimybės. Kita vertus, vertimai į prancūzų k. (išskyrus „Proto vadovavimo taisykles") buvo paties Descartes'o aprobuoti ir vertėjai į įvairias kalbas jais taip pat vadovaujasi.

Dabar skaitytojui pateikiama antroji šios knygos laida. Ją rengiant vertimai buvo iš naujo suredaguoti remiantis Descartes'o traktatų tekstais prancūzų ir lotynų k., atnaujinti ir papildyti paaiškinimai, bendras knygos pavadinimas pakeistas į kuklesnį – „Rinktinė". Vidiniuose antraštiniuose puslapiuose pateikiami traktatų originalų pavadinimai.

Tebus ši „Filosofijos klasikos" serijos, kurios jau išleista per 20 tomų, pirmosios knygos antroji laida skirta šviesiam Romualdo Ozolo atminimui.

PROTO VADOVAVIMO TAISYKLĖS

Šį traktatą lotynų k. Descartes'as pradėjo rašyti dar prieš išvykdamas į Olandiją, t. y. prieš 1626 m. Pagal sumanymą jį turėjo sudaryti trys knygos, apimančios po 12 taisyklių ir jų paaiškinimų. Tačiau Descartes'as aptarė tik 18 taisyklių, nes apie 1630 m. jau pradėjo rašyti veikalą „Pasaulis, arba traktatas apie šviesą", kuriame nuosekliai išdėstė savojo pasaulėvaizdžio sampratą. 1649 m. Švedijos karalienės Kristinos kvietimu išvykdamas į Stokholmą jis kartu su kai kuriais kitais reikšmingesniais rankraščiais išsivežė ir nebaigtas „Proto vadovavimo taisykles", galbūt tikėdamasis jas užbaigti ir suredaguoti. Vis dėlto šis traktatas liko neužbaigtas ir autoriui gyvam esant nebuvo publikuotas. Tai vienas didžiausių ir reikšmingiausių Descartes'o ankstyvojo kūrybos laikotarpio veikalų. Jis padeda suprasti Descartes'o filosofijos prielaidas, jame pateikti intuicijos, dedukcijos, indukcijos apibrėžimai. Pirmiausia jis buvo išleistas (1684 m.) olandų k. Lotyniškas rankraštis, iš kurio buvo versta, neišliko, tačiau Olandijoje yra žinomos bent trys jo kopijos, kuriose yra kai kurių skirtumų. Lotynų k. šis traktatas pirmą kartą buvo publikuotas 1701 m. Amsterdame išleistame Descartes'o raštų rinkinyje *R. Des-Cartes Opuscula posthuma, physica et mathematica*. 1859 m. Hanoverio karališkojoje bibliotekoje buvo surasta dar viena šio traktato rankraščio kopija, kurią buvo įsigijęs Leibnizas. Tačiau originalus traktato rankraštis yra laikomas dingusiu. Prancūzų k. traktatas buvo išleistas pavadinimu *Règles pour la direction de l'esprit*.

Į lietuvių k. versta iš: *Oeuvres de Descartes,* t. 11, Paris, 1826. Vertė Petras Račius. Vertėjas naudojosi ir lotynišku tekstu.

[1] Descartes'as čia greičiausiai polemizuoja su Micheliu de Montaigne'iu (1533–1592), teigusiu, kad teisingai el-

giasi tie, kurie nustato griežtas žmogaus proto ribas (žr. *Les Essais*, II, 12).

[2] Dialektikais Descartes'as vadina viduramžių scholastinės filosofijos atstovus.

[3] Išlikusiuose šio traktato lotyniško teksto nuorašuose rašoma „būtent intuicija ir indukcija" (*intuitus scilicet et inductio*), tačiau dauguma vertėjų ir komentatorių šį pasakymą verčia pagal teksto prasmę: „būtent intuicija ir dedukcija".

[4] Tokiais filosofijos pradininkais Descartes'as laiko matematiką labai vertinusius Platoną ir pitagorininkus.

[5] *Papas* ir *Diofantas* – žymūs III a. Aleksandrijos matematikai.

[6] *Tesėjas* – graikų mitų herojus, Atėnų valdovas. Pasiryžęs užmušti Kretos karaliaus Minojo labirinte, iš kurio niekas gyvas neišeidavęs, gyvenusį pabaisą Minotaurą, kasmet iš atėniečių reikalaudavusį gyvų aukų, jis gavo iš jį pamilusios deivės Ariadnės siūlų kamuolį. Pririšęs vieną siūlo galą prie įėjimo į labirintą ir vyniodamas kamuolį jis sugebėjo užmušęs Minotaurą išeiti iš labirinto.

[7] Pasak romėnų mitologijos, Minerva gimė iš savo tėvo Jupiterio galvos su šarvais, šalmu ir ietimi, kaip ir Atėnė.

[8] Nebaigta mintis.

[9] Viduramžių scholastinėje filosofijoje *vietos* sąvoka buvo suprantama dvejopai: vieta, kurią kūnas užima erdvėje, vadinama *išorine vieta*, o vieta, kurią kūnas užima vidujai visa savo mase, vadinama *vidine vieta*. Dar žr. XIII taisyklę.

[10] Nebaigta mintis.

[11] *Williamas Gilbertas* (1544–1603) – anglų fizikas. Remdamasis daugybe eksperimentų jis sukūrė magnetizmo teoriją, kurią Descartes'as vertino skeptiškai.

[12] Pasak graikų mito, sparnuota pabaisa Sfinksas, įsitaisęs ant uolos šalia Tebų, kiekvienam praeiviui užmindavo mįslę: „Kas rytą vaikščioja keturiomis, dieną – dviem, o vakare – trimis kojomis?" Neįminusius jis nužudydavo. Mįslę įminė karalius Oidipas.

[13] Žr. 9-ą paaiškinimą

[14] Nebaigta mintis.

[15] *Tantalas* – mitinis Frigijos valdovas; pasak graikų mitų, užrūstinęs dievus jis buvo nubaustas amžinai kentėti alkį, troškulį ir mirties baimę.

[16] Čia Descartes'as tikriausiai turi galvoje vėlyvosios scholastikos atstovą Franciscą Suárezą (1548–1617). Savo traktate apie šviesą Descartes'as teigia, kad neįmanoma materijos atskirti nuo jos kiekybės ir tįsumo, t. y. nuo jos savybės užimti vietą erdvėje.

[17] Nors trys paskutinės taisyklės neišplėtotos ir apskritai traktatas, koks jis buvo sumanytas, tik įpusėtas, parašyta *Finis* (Pabaiga).

SAMPROTAVIMAS APIE METODĄ

Tai pirmasis publikuotas Descartes'o veikalas – jis 1637 m. buvo anonimiškai išleistas Leidene kartu su trimis dideliais priedais: „Dioptrika", „Meteorai" ir „Geometrija", kuriuose iliustruojamas suformuluoto metodo praktinis taikymas ir kartu glaustai išdėstomos anksčiau parašyto (1634 m.), bet neužbaigto ir nepublikuoto veikalo „Pasaulis, arba traktatas apie šviesą" idėjos. „Samprotavimas apie metodą" buvo parašytas prancūzų k., o 1642 m. Amsterdame buvo išleistas jo vertimas į lotynų k. pavadinimu *Specimina philosophiae, seu Dissertatio de methodo recte regendae rationis et veritatis in scientiis investigandae.* Peržiūrėdamas vertimą Descartes'as kai kurias vietas pataisė ir papildė.

Versta iš: Descartes. *Discours de la Méthode, suivi des Méditations Métaphysiques*, Paris, s. a. Vertė Gvidonas Bartkus.

[1] Descartes'as 1607–1615 m. mokėsi Karališkojoje Henriko Didžiojo kolegijoje, kuri tuo metu priklausė jėzuitams. Joje mokiniai įgydavo vidurinį išsilavinimą, taip pat buvo

parengiamosios klasės, kuriose buvo dėstomi universitetų pirmųjų metų kursai.

[2] *Kinikai* – V–IV a. pr. Kr. senovės graikų filosofijos mokykla. Jos atstovai matematiką ir gamtos mokslus laikė nenaudingais, niekino formalų teorinį mokytumą, ragino maksimaliai apriboti kūno ir sielos poreikius.

[3] Turimas galvoje Trisdešimties metų karas (1618–1648), kuriame 1619–1622 m. dalyvavo ir Descartes'as.

[4] *Raimundas Lulijus* (Raimundus Lullius, apie 1232–1315) – katalonų filosofas, logikas, teologas, averoizmo priešininkas. Jo veikalą „Didysis menas" (*Ars magna*) Descartes'as laikė vienu iš ryškiausių scholastikos nevaisingumo pavyzdžių.

[5] *Diana* – romėnų augmenijos ir medžioklės deivė. *Minerva* – romėnų deivė, amatininkų ir menininkų globėja.

[6] Turimi galvoje Descartes'o traktatai „Dioptrika", „Meteorai" ir „Geometrija", kurie kaip priedas buvo publikuoti kartu su „Samprotavimu apie metodą".

[7] Turima galvoje Olandija.

[8] Kalbama apie „Apmąstymų apie pirmąją filosofiją" apmatus.

[9] Čia kalbama apie traktatą „Pasaulis, arba traktatas apie šviesą" ir apie inkvizicijos teismą, surengtą Galileo Galilei'ui dėl veikalo „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas – Ptolemajo ir Koperniko" (1632), kuriame buvo pateikti heliocentrinės pasaulio sistemos įrodymai.

[10] Turimi galvoje prieširdžiai.

[11] Turimas galvoje anglų gydytojas Williamas Harvey (1578–1657), atradęs kraujo apytaką. Nors Descartes'o supratimas apie žmogaus širdies funkcijas šiek tiek skyrėsi nuo Harvey'io teorijos, traktate „Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų aprašymas" jis rėmėsi ja.

[12] Turimas galvoje Galilei. Žr. šio traktato 9-ą paaiškinimą.

[13] Kalbama apie traktatą „Pasaulis, arba traktatas apie šviesą".

[14] *Tabulatūra* – instrumentinės muzikos kūrinių užrašymo sistema, vartota Europoje XIV–XVIII a. Muzikos garsai buvo užrašomi raidėmis, skaitmenimis ar kitais ženklais.

APMĄSTYMAI APIE PIRMĄJĄ FILOSOFIJĄ

Tai, ko gera, pats filosofiškiausias ir garsiausias Descartes'o traktatas, parašytas lotynų k. 1640 m. Jame toliau tikslinami ir plėtojami teiginiai, išdėstyti „Samprotavime apie metodą"; ypač daug dėmesio skiriant jų ontologiniam pagrindimui. Prieš išleisdamas šį traktatą Descartes'as pats ir tarpininkaujant Paryžiaus mokslo organizatoriui Marinui Mersenne'ui (1588–1679) išsiuntė jį žymiems Paryžiaus filosofams, teologams, matematikams, tarp jų Paryžiuje tuo metu gyvenusiam Thomasui Hobbesui (1558–1679), taip pat Pierre'ui Gassendi (1592–1655), teologui jansenistui Antoine'ui Arnauld (1612–1694), tikėdamasis gauti jų atsiliepimus. Atsiliepimai buvo gana kritiški. Parašęs išsamius ir argumentuotus atsakymus į juos, Descartes'as 1641 m. publikavo šį traktatą kartu su šešiais atsiliepimais ir savo atsakymais pavadinimu *Renati Des-Cartes Meditationes de Prima philosophia, in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstrantur* („Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriuose įrodomas Dievo egzistavimas ir sielos nemirtingumas"). Išleidus traktatą Mersenne'as perdavė Descartes'ui septintąjį itin kritišką buvusio jo mokytojo jėzuito Pierre'o Bourdino (1595–1653) atsiliepimą ir papriekaištavo, kad traktato pavadinimas nevisiškai atitinka jo turinį. Descartes'as, parašęs išsamų atsakymą į Bourdino kritiką, 1642 m. išleido antrąją šio traktato laidą jau su septyniais atsiliepimais ir savo atsakymais į juos. Atsižvelgdamas į Mersenne'o pastabą jis pakoregavo pavadinimą: *Renati Des-Cartes Meditationes de Prima philosophia, in quibus Dei existentia et animae humanae a corpore distinctio demonstrantur* („Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriuose įrodomas Dievo egzistavimas ir skirtumas

tarp žmogaus sielos ir kūno“). Ši laida netrukus buvo išversta į prancūzų k. („Apmąstymus“ išvertė hercogas de Luynes'as, „Atsiliepimus ir atsakymus“ – Claude'as Clerselier). Susipažinęs su vertimu, Descartes'as jį gerai įvertino, ir 1647 m. jis buvo išleistas Paryžiuje pavadinimu *Les Méditations métaphysiques de René Des-Cartes touchant la première philosophie, dans lesquelles l'existence de Dieu et la distinction réelle entre l'âme et le corps de l'homme sont démontrées* (trumpai jis paprastai vadinamas „Metafiziniais apmąstymais“). Nors tarp lotyniško ir prancūziško tekstų yra kai kurių nežymių skirtumų, prancūziškasis vertimas, kadangi jis buvo aprobuotas paties Descartes'o, laikomas autentišku ir vertimuose iš lotynų k. į kitas kalbas į jį atsižvelgiama.

Šioje „Rinktinėje“ publikuojamas tik Descartes'o traktato vertimas. Antrojoje laidoje vietoj ankstesnio pavadinimo „Metafiziniai apmąstymai“, paprastai vartojamo tik prancūzų k., pateikiamas iš lotynų k. išverstas paties Descartes'o duotas traktato pavadinimas „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją“. Atsisakyta glaustų turinio išdėstymų kiekvieno apmąstymo pradžioje, kurie, atrodo, yra ne Descartes'o, nes jam gyvam esant išėjusiose laidose (ir lotynų, ir prancūzų k.), taip pat kitose vėlesnėse laidose jų nėra. Versta iš: Descartes. *Discours de la Méthode, suivi des Méditations Métaphysiques,* Paris, s. a. Vertė Petras Račius.

[1] Šia prakalba Descartes'as tikėjosi sulaukti Paryžiaus teologų prielankumo. Deja, taip neatsitiko.

[2] *Išm* 13, 8–9.

[3] *Rom* 1, 20.

[4] *Rom* 1, 19.

[5] Turimas galvoje Katalikų bažnyčios Laterano V susirinkimas, vykęs 1512–1517 m. Viename iš jo posėdžių (1512 m.) buvo suformuluotas mokymas apie žmogaus sielos nemirtingumą ir pasmerkta filosofijoje plėtota dvejopos tiesos koncepcija, pripažinusi individualios žmogaus sielos mirtingumą kaip filosofinę tiesą.

[6] *Archimedas, Apolonijas* – III a. pr. Kr. senovės graikų matematikai. *Papas* – III a. graikų matematikas, gyvenęs Aleksandrijoje.

[7] Kalbama apie Descartes'o bičiulio Mersenne'o organizuotą šio traktato aptarimą. Žr. šio traktato paaiškinimų įžangėlę.

[8] Sąvokas „subjektas" ir „objektas" Descartes'as dar vartoja pagal viduramžių tradiciją, kai „subjektas" gali būti suprantamas ir kaip „objektas", ir atvirkščiai.

[9] Žr. *Pr* 1, 26.

FILOSOFIJOS PRADAI

Tai didžiausios apimties Descartes'o veikalas, kuriame jis apibendrina savo mokslinius tyrinėjimus ir juos filosofiškai susistemina, glaustai išdėsto savo metodą, metafiziką, fiziką, kosmogoniją bei kosmologiją. Veikalas buvo parašytas lotynų k. ir 1644 m. išleistas Amsterdame. Artimas Descartes'o draugas abatas Claude'as Picault (1601–1668) netrukus išvertė jį į prancūzų k. Peržiūrėjęs dvi pirmąsias veikalo dalis, Descartes'as išvyko į Olandiją. Čia jam atsiųstas trečiąją ir ketvirtąją dalis jis, pasak Ch. Adamo, gerokai taisė, papildė, o kai kuriuos paragrafus išvertė iš naujo arba perrašė, todėl prancūziškasis tekstas yra šiek tiek didesnės apimties negu lotyniškasis. Šis vertimas į prancūzų k. buvo išleistas 1647 m. Paryžiuje pavadinimu *Les Principes de la Philosophie, escrits en latin par René Descartes, et traduits en françois par un de ses amis* ir yra laikomas autentiškesniu šio veikalo tekstu.

Šioje „Rinktinėje" Descartes'o „Filosofijos pradai" publikuojami sutrumpinti: atsisakyta dedikacijos princesei Elžbietai (1618–1680), Bohemijos (Čekijos) karaliaus Frydricho V dukrai, kuri labai domėjosi filosofija ir susirašinėjo su Descartes'u, taip pat Descartes'o laiško vertėjui Picault, kurį jis traktavo kaip vertimo į prancūzų k. pratarmę ar įvadą.

Kitos kupiūros nurodytos vertimo tekste, praleisti daugiausia tie paragrafai, kuriuose nagrinėjami pasenę teiginiai fizikos ir astronomijos klausimais. Versta iš: *Oeuvres philosophiques de Descartes*, Paris, 1839. Verčiant naudotasi ir lotyniškuoju šio veikalo tekstu. Vertė Petras Račius.

[1] Lotyniškame tekste *mens* (protas; siela; dvasia; mąstymas), kuriuo Descartes'as įvardija dvasinį žmogaus pradą; į prancūzų k. šiame traktate šis žodis verčiamas *âme* (siela).

[2] Žr. ketvirtąjį apmąstymą.

[3] Čia Descartes'as tikriausiai turi galvoje Thomaso Hobbeso ir Pierre'o Gassendi požiūrius, kuriuos jie išdėstė savo kritiškose pastabose apie „Apmąstymus apie pirmąją filosofiją".

[4] Tam buvo skirtas Descartes'o traktatas „Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų aprašymas".

[5] Apie tai kalbama „Samprotavimo apie metodą" penktoje dalyje.

[6] Šių dalių Descartes'as neparašė. Jas iš dalies atstoja gyvenimo pabaigoje parašytas veikalas „Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų aprašymas".

Parengė *Antanas Rybelis*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Apolonijas 153
Archimedas 153, 169, 352
Aristotelis 13, 141, 333, 335, 337, 338, 343

Bacon, Francis 351
Bessy, Bernard Frénicle de 348
Bruno, Giordano 345

Dante 358
Demokritas 335–336
Descartes, René 343–363
Diana, *mit.* 105
Diofantas 19

Fermat, Pierre de 348

Galilei, Galileo 345, 349, 356
Gilbert, William 60

Hegel, Georg 363
Husserl, Edmund 363

Jupiteris, *mit.* 22

Kant, Immanuel 363
Kepler, Johannes 345
Kopernikas, Mikalojus (Kopernik, Mikołaj) 345, 349, 359
Kristina, *Švedijos karalienė* 351

Leibniz, Gottfried 362, 363
Leonas X 152
Lulijus, Raimundas (Lullius, Raimundus) 105

Mersenne, Marin 348, 351
Mydorge, Claude 348
Minerva, *mit.* 22, 105

Newton, Isaac 356, 362

Papas 19, 153
Platonas 13, 343, 362
Ptolemajas, Klaudijas 359

Roberval, Gilles Personne de 348

Sfinksas, *mit.* 61, 63
Sokratas 53, 61
Spinoza, Baruch 363

Tantalas, *mit.* 63
Tesėjas, *mit.* 21

TURINYS

PROTO VADOVAVIMO TAISYKLĖS 5

SAMPROTAVIMAS APIE METODĄ. 91
Pirma dalis. 94
Antra dalis 100
Trečia dalis. 108
Ketvirta dalis 115
Penkta dalis 121
Šešta dalis 135

APMĄSTYMAI APIE PIRMĄJĄ FILOSOFIJĄ 149
Pratarmė skaitytojui 156
Toliau pateikiamų šešių apmąstymų apžvalga. . 159
Pirmasis apmąstymas 163
Antrasis apmąstymas 168
Trečiasis apmąstymas. 178
Ketvirtasis apmąstymas 194
Penktasis apmąstymas 203
Šeštasis apmąstymas. 210

FILOSOFIJOS PRADAI 227
Pirma dalis. *Apie žmogiškojo pažinimo pradus* 229
Antra dalis. *Apie materialių daiktų pradus* . . . 269
Trečia dalis. *Apie regimąjį pasaulį* 311
Ketvirta dalis. *Apie Žemę* 321

Romualdas Ozolas. René Descartes'as ir jo filosofija 343

Paaiškinimai 365
Asmenvardžių rodyklė 375

Leidinio bibliografinė informacija
pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos
duomenų banke (NBDB).

RENÉ
DESCARTES

Rinktinė

Iš prancūzų kalbos vertė
Gvidonas Bartkus ir *Petras Račius*

Redaktorė *Ramutė Rybelienė*
Serijos dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketavo *Aurelijus Petrikauskas*

Leidykla „Margi raštai“,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25C, 03153 Vilnius.

ISBN 978-9986-09-519-4

Daugiau „Margų raštų“ leidyklos knygų – www.margirastai.lt